

EURÓPAI, NEMZETI ÉS REGIONÁLIS IDENTITÁS
ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

EURÓPAI, NEMZETI ÉS REGIONÁLIS IDENTITÁS
ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

Szerkesztők

BALOGH Brigitta
(Partiumi Keresztény Egyetem)
BERNÁTH Krisztina
(Partiumi Keresztény Egyetem)
BUJALOS István
(Debreceni Egyetem)
Adrian HATOS
(Nagyváradai Állami Egyetem)
MURÁNYI István
(Debreceni Egyetem)

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2011

SZAKLEKTOROK

BALOGH Brigitta

ADRIAN Hatos

MURÁNYI István

BORÍTÓ

BURUS-SIKLÓDI Botond

TÖRDELŐSZERKESZTŐ

HORVÁTH István

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó.

Felelős kiadó: Dr. VIRÁGOS Márta főigazgató.

A kötet megjelentetését az Európai Unió Regionális Fejlesztési Alapja és a román Regionális Fejlesztési és Turisztikai Minisztérium támogatta a Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007-2013 keretében.

© A szerzők, 2011

© Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011

ISBN 978-963-318-132-4

TARTALOM

Balogh Brigitta – Bernáth Krisztina

ELŐSZÓ /9/

Bujalos István

A MODERN IDENTITÁS TÖRTÉNETE /23/

Balogh Brigitta – Molnár Gusztáv

AZ IDENTITÁS PROBLÉMÁJA HEGELNÉL /33/

Valastyán Tamás

AZ IDENTITÁS KONSTRUKCIÓJA
ÉS DEKONSTRUKCIÓJA. SCHELLING ÉS NIETZSCHE /43/

Biró-Kaszás Éva

A NARRATÍV IDENTITÁS ELMÉLETEI /55/

Biró-Kaszás Éva

HABERMAS DEMOKRATIKUS ÉS KOZMOPOLITA
EURÓPA-ESZMÉJE /69/

Bujalos István

SZEMÉLYES ÉS NEMZETI IDENTITÁS
AZ AMERIKAI FILOZÓFIÁBAN /83/

Kassai Beáta – Horváth Gizella

AZ EURÓPAI POLITIKAI IDENTITÁSRÓL /97/

Flóra Gábor

A NEMZETI IDENTITÁS ÉS IDEOLÓGIA KÉRDÉSE
TÖRTÉNETI-SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBEN /111/

Demeter M. Attila

A NEMZETI IDENTITÁSRÓL /139/

Zakota Zoltán

REGIONALIZMUS AZ EURÓPAI UNIÓBAN /165/

Bernáth Krisztina – Bögre Zsuzsanna

NAGYVÁRAD A LOKÁLIS ÉS A NEMZETI IDENTITÁS
KERESZTMETSZETÉBEN

– ÉLETTÖRTÉNETI KUTATÁS ALAPJÁN /185/

Adrian Hatos

AZ ENRI FELMÉRÉS MINTAVÉTELE /211/

Adrian Hatos

SZOCIALIZÁCIÓS MODELLEK A ROMÁN–MAGYAR
HATÁRMENTI MEGYÉKBEN /215/

Adrian Hatos

KOLLEKTÍV HATÉKONYSÁG A HATÁRMENTI RÉGIÓBAN /223/

Adrian Hatos

ÖNKÉNTES RÉSZVÉTEL A HATÁRMENTI RÉGIÓBAN /231/

Adrian Hatos

A TÁRSADALMI BIZALOM MAGYARORSZÁG
ÉS ROMÁNIA HATÁRMENTI MEGYÉIBEN /243/

Sorana Săveanu

ETNIKAI SOKSZÍNŰSÉG
ÉS AZ INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM /253/

Adrian Hatos

NEMZETI KISEBBSÉGEK JOGAIVAL SZEMBENI ATTITŰDÖK /269/

Sorana Săveanu

A DISZKRIMINÁCIÓ /283/

Floare Chișina

A ROMÁN ÉS MAGYAR ETNIKUM KÖZÖTTI
SZOMSZÉDI KAPCSOLAT ÉPÍTÉSÉNEK SZOCIÁLIS KERETEI
A BIHAR–HAJDÚ-BIHAR HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN /297/

Sergiu Băltătescu

SZUBJEKTÍV JÓLÉT ROMÁNIA ÉS MAGYARORSZÁG
HATÁR MENTI MEGYÉIBEN /319/

Sergiu Băltătescu

ELÉGEDETTSÉGI SZINT
ROMÁNIA ÉS MAGYARORSZÁG HATÁRA MENTÉN/333/

Murányi István – Ábrahám Katalin

AZ IDENTITÁS SZINTJEI ÉS AZ ELŐÍTÉLETESÉG
KELET-MAGYARORSZÁGON /343/

Sipos Flórián – Márton Sándor

SZENT ISTVÁN HÁTRAKÖTÖTT KÉZZEL:
EGY NEMZETI RADIKÁLIS SZERVEZET TAGJAINAK NEMZETI
ATTITŰDJEIRŐL ÉS TÖRTÉNETSZEMLÉLETÉRŐL /381/

Balogh Brigitta – Bernáth Krisztina

A jelen kötet annak a kutatásnak az eredményeit tartalmazza, amely *Európai, nemzeti és regionális identitás – elmélet és gyakorlat (European, National and Regional Identity – Theory and Practice; ENRI)* címen 2009 novembere és 2011 májusa között folyt le a Románia–Magyarország Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 keretében (nyilvántartási kódja: HURO 0801/180). Az Európai Regionális Fejlesztési Alap által finanszírozott és az érintett országok illetékes ügynökségei (Romániában a Regionális Fejlesztési és Turisztikai Minisztérium, Magyarországon a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség) által társfinanszírozott program a határmenti kapcsolatok erősítését, illetve a határmenti térségek integrált fejlesztését tűzte ki célul. Ennek keretében fogott össze a régió három egyeteme, Romániából a Nagyváradon működő Partiumi Keresztény Egyetem – amely egyben a projekt vezető partnere volt – és a Nagyváradai Egyetem, Magyarországról pedig a Debreceni Egyetem, hogy egy közös társadalomtudományi kutatás keretében feltérképezzék az európai, a nemzeti és a regionális identitás mibenlétével, szerveződésével és kölcsönhatásaival kapcsolatos legfontosabb kérdéseket.

1. Az ENRI kutatás általános bemutatása

A kutatás – hangsúlyosan társadalomtudományi jellege dacára – interdiszciplinárisnak mondható, hiszen keretében filozófiai és szociológiai kutatócsoportok működtek együtt. A három részt vevő egyetem keretében öt – két filozófiai és három szociológiai – kutatócsoport működött relatív önállóságban, de összehangolt munkaterv alapján. Ugyanakkor ezek a kisebb (négy-négyfős) kutatócsoportok diszciplinárisan is egységekbe szerveződtek, így a filozófiai és a szociológiai csoportok egy-egy nagyobb egységet képeztek, amelyekben belül folyamatos egyeztetés működött a munka állásáról, az elért eredményekről és a további teendőkről. Így módon a projekten belül három struktúra

volt érvényben egyszerre: az egyetemek szerinti adminisztratív egységek (három egyetemi kutatócsoport), a diszciplináris egységek (két diszciplináris kutatócsoport) és az alapegységekként működő négyfős kutatócsoportok (öt csoport, kettő a Partiumi Keresztény Egyetemről, kettő a Debreceni Egyetemről és egy a Nagyváradi Egyetemről).

A kutatás számára három fő célt határoztunk meg. Az első cél abból származott, hogy noha a különféle típusú identitások tárgyalása az utóbbi években a filozófiai diskurzusoknak is egyik alaptémája lett, az erre vonatkozó kutatások és szövegek jellemzően valamilyen típusú identitásra koncentrálnak, és kevésbé vetnek számot a különféle identitások kölcsönhatásával és azzal a móddal, ahogyan egymással összefüggésben szerveződni képesek. Ezért egy olyan elméleti keret kidolgozását tűztük ki célul, amely lehetővé teszi az európai, a nemzeti és a regionális identitás egyazon fogalmi rendszerben történő értelmezését. A második fő célkitűzés az volt, hogy reprezentatív módon feltérképezzük a román-magyar határ két oldalán élő népesség identitásának alapelemeit a négy (két magyarországi és két romániai) északi megyében. Ez azért volt fontos, mert intuitív módon ugyan rendelkezünk némi elképzeléssel arról, hogy a térség lakói hogyan látják önmagukat és egymást, mindazonáltal eddig nem állt rendelkezésünkre ilyen típusú átfogó felmérés. A harmadik fő cél végül olyan interdiszciplináris együttműködés kialakítása volt, amely alkalmas a reális helyzet releváns értelmezésére, illetve az ahhoz szükséges konceptuális keret kidolgozására.

2. A filozófiai kutatócsoportok célkitűzései

A filozófiai kutatócsoportok feladata az volt, hogy egyrészt összesítsék azokat a legfontosabb elméleteket, amelyek átfogó módon képesek értelmezni az identitás kérdését, másrészt pedig az, hogy szembesítsék egymással a kutatás tárgyát képező identitástípusokra vonatkozó társadalom- és politikai filozófiai elméleteket. A célul kitűzött átfogó keretelmélet alapelemeit e két feladat eredményei alapján reméltük azonosítani.

Az identitás-elméletek összesítésekor ismét csak két nyomvonalon indultunk el. Az egyik a történeti megközelítés volt, mivel mindannyi-

an tudatában voltunk annak, hogy nemcsak a konkrét identitásokat, de az azokra vonatkozó elméleteket is nagy hiba történetietlen módon kezelni. Hiszen az, hogy egy-egy korszak milyen szempontokat hangsúlyoz az önértelmezés általa helyesnek vagy megfelelőnek vélt módjainak azonosítása kapcsán, nem utolsósorban annak a függvénye, hogy milyen történeti készletből válogat, illetve milyen alternatív álláspontokkal helyezkedik szembe. Ennek a kutatási iránynak az eredménye a jelen kötetben olvasható három filozófiatörténeti fejezet.¹ Megjegyzendő, hogy a történeti rekonstrukciótól nem vártunk új vagy önálló tudományos eredményeket, mindössze arra törekedtünk, hogy használható áttekintést, mintegy térképet nyerjünk az identitás-probléma filozófiai megközelítéséről a tizenkilencedik század végével bezárólag. Ennek megfelelően az ezzel a témával foglalkozó fejezeteket is igyekeztünk bevezető jellegűen, néhol egyenesen didaktikusan megfogalmazni.

A másik nyomvonalat az átfogó identitás-elméletek összesítésében a kortárs elméletek áttekintése jelentette. Eredetileg igyekeztünk minden fontos huszadik századi irányzatot, illetve módszertani iskolát lefedni, de hamar világossá vált, hogy sem a rendelkezésünkre álló idő nem teszi lehetővé, sem a kutatás témája nem indokolja a teljességre való törekvést ezen a téren. A lehetséges megközelítéseknek a közös tapasztalatcseréken történő megbeszélése és külső szakértőkkel történő konzultálás nyomán² végül két megközelítési mód közelebbi tárgyalására szorítkoztunk – ezek a narratív identitás elmélete³ és az elismerés elmélete⁴ –, mivel úgy ítéltük meg, hogy ezek a legalkalmasabbak arra, hogy egyszerre nyújtsanak átfogó identitás-értelmezési keretet, illetve fogódzókat a konkrét identitásformák kölcsönhatásának és szerveződésének jobb megértéséhez.

A kutatás filozófiai részének törzsanyagát az európai, a nemzeti és a regionális identításra vonatkozó elméletek egymással való szem-

¹ Bujalos István: *A modern identitás története*; Balogh Brigitta – Molnár Gusztáv: *Az identitás problémája Hegelnél*; Valastyán Tamás: *Az identitás konstrukciója és dekonstrukciója*.

² Vö. Losonczi Alpár: *Identity as a Phenomenological Issue. Partiumi Egyetemi Szemle*, 2010/2.

³ Lásd jelen kötetben: Biró-Kaszás Éva: *A narratív identitás elméletei*.

⁴ Balogh Brigitta – Molnár Gusztáv: *Theory of Recognition. Partiumi Egyetemi Szemle*, 2011/1.

besítése képezte. Ezen a téren az interdiszciplináris megközelítések előnyei és hátrányai is tükröződtek a filozófiai kutatócsoporton belül, súlyosbítva azzal a ténnyel, hogy a filozófiai irodalomban ezek az identitástípusok igencsak eltérő hangsúllyal kerülnek tárgyalásra. Míg például a nemzeti identitásnak a huszadik században fellendült nacionalizmus-kutatásnak köszönhetően igen szerteágazó politikai filozófiai irodalma van, és az EU erősödésének köszönhetően az európai identitás is folyamatos rákérdezés tárgya a politikaelmélettel foglalkozók körében, a regionális identitás olyannyira kevésbé általánosítható téma – vagy mindmáig olyannyira kevésbé sikerült feltérképezni a lehetséges általánosíthatóság támpontjait –, hogy a szó szoros értelmében vett filozófiai megközelítések helyett a lehető legáltalánosabb értelemben vett társadalomtudományi megközelítéseket kellett alapul vennünk. Mindazonáltal sikerült olyan kutatási struktúrát kialakítani, amelyben ezek a rész-szempontok viszonylag szervesen tudtak egymásra épülni.

Az európai identitást egyrészt a késő-újkori Európa-eszme és a hozzá fűződő elvárások felől közelítettük meg,⁵ másrészt az európai kulturális identitást jártuk körül,⁶ illetve megkíséreltük meghatározni azt is, hogyan azonosíthatók egy lehetséges európai politikai identitás építőkövei.⁷ Hasznosnak bizonyult eközben az Amerikai Egyesült Államokkal való összehasonlítás és az amerikai politikai filozófia eredményeivel való számvetés is.⁸ A nemzeti identitás kérdéskörét a nacionalizmus eszmerendszerével való összefüggésében vizsgáltuk,⁹ illetve kitértünk arra is, hogy a jelenkori társadalmak multikulturális jellegével számot vető elméletek milyen módon kísérik meg átalakítani az identitás-értelmezés hagyományos (mind tradicionális, mind modern) kereteit.¹⁰ A regionális identitás értelmezésében egyrészt megpróbál-

---

⁵ Valastyán Tamás: *Europe and Modernity. Partiumi Egyetemi Szemle*, 2011/1.

⁶ Kassai Beáta: *European cultural identity. Partiumi Egyetemi Szemle*, 2011/1.

⁷ Lásd jelen kötetben: Kassai Beáta – Horváth Gizella: *Az európai politikai identitásról*; Biró-Kaszás Éva: *Habermas demokratikus és kozmopolita Európa-eszméje*; lásd még Demeter M. Attila: *The European Nation? Partiumi Egyetemi Szemle*, 2010/2.

⁸ Lásd jelen kötetben: Bujalos István: *Személyes és nemzeti identitás az amerikai filozófiában*; Demeter M. Attila: i. m.

⁹ Lásd jelen kötetben: Demeter M. Attila: *A nemzeti identitásról*; vö. Flóra Gábor: *A nemzeti identitás és ideológia kérdése történeti–szociológiai megközelítésben*. In i. m.

¹⁰ Demeter M. Attila: *Multiculturalism. Partiumi Egyetemi Szemle*, 2011/1.

tuk rendszerezni a régió fogalmának különböző szempontú és célú megközelítéseit,¹¹ másrészt pedig áttekintettük az Európai Unió regionális politikájának állomásait,¹² nem utolsósorban rákérdezve arra az önértelmezési, gazdasági és tág értelemben vett politikai potenciálra, amelyet a regionális identitás újrafelfedezése és a többi identitástípussal való összehangolása hordoz.

3. A szociológiai kutatócsoportok célkitűzései

A kutatás második fő céljának teljesítése – nevezetesen hogy reprezentatív módon feltérképezzük a román-magyar határ két oldalán élő népesség identitásának alapelemeit a négy (két magyarországi és két romániai) északi megyében – értelemszerűen a szociológiai kutatócsoport feladatát képezte. Ők 2010-ben két párhuzamos felmérést végeztek egy közel 2000 fős mintán a határ két oldalán fekvő két-két északi megyében, Románia területén Szatmár és Bihar, Magyarország területén pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megyékben, összesen 45 településen.¹³

Nem akartunk azonban kizárólag mennyiségi felmérésre hagyatkozni, két okból sem: egyrészt az eredmények megfelelő értelmezése szükségessé teszi a kvalitatív módszerek alkalmazását is, másrészt tudatában voltunk annak, hogy egy konkrét régió identitásának jellegzetességei kizárólag azokon a narratívákon keresztül azonosíthatók, amelyek keretében a régió lakói megértik magukat (és persze egymást, de e két perspektíva egymást feltételező mivolta kezdetektől a kutatást meghatározó egyik alapvető meggyőződésünknek bizonyult).

¹¹ Zakota Zoltán: Region, regionalism, regionalization. *Partiumi Egyetemi Szemle*, 2011/1.

¹² Lásd jelen kötetben: Zakota Zoltán: *Regionalizmus az Európai Unióban*.

¹³ Lásd jelen kötetben: Adrian Hatos: *Az ENRI felmérés mintavétele; Szocializációs modellek a román-magyar határ menti megyékben; Kollektív hatékonyság a határmenti régióban; Önkéntes részvétel a határmenti régióban; A társadalmi bizalom Magyarország és Románia határmenti megyéiben; Nemzeti kisebbségek jogaival szembeni attitűdök; Sorana Săveanu: Etnikai sokszínűség és az intézményekbe vetett bizalom; Diszkrimináció; Floare Chișeș: A román és magyar etnikumok közötti szomszédsági kapcsolat; Sergiu Bălătescu: Szubjektív jólét Románia és Magyarország határmenti megyéiben; Élégedettségi szint Románia és Magyarország határa mentén; Murányi István – Ábrahám Katalin: *Az identitás szintjei és az előítéletesség Kelet-Magyarországon*.*

A kutatás kvalitatív részét ugyanakkor – módszertani okokból, valamint a kutatás anyagi és időbeli korlátaiból kifolyólag – értelemszerűen nem lehetett a kvantitatív részhez hasonlóan átfogó jelleggel megvalósítani, ezért egyelőre néhány speciális célcsoportra szorítkoztunk,¹⁴ abban a reményben, hogy a kutatás esetleges jövőbeli folytatása során sikerül a kvalitatív vonalat is továbbvinni és bővíteni.

4. Eredmények

Noha a kutatásban részt vevő szociológiai és filozófiai kutatócsoportok tagjainak jó része még soha nem vett részt közös kutatásban a másik diszciplína képviselőivel, a kutatás során világossá vált, hogy nem hiányoznak sem a közös premisszák, sem pedig a párbeszédbe hozható tárgyalási módok, hiszen például az szimbolikus interakcionizmus eredményei¹⁵ vagy a narratív megközelítés termékeny volta¹⁶ jelentős szerepet játszott mind a projekt filozófiai, mind pedig szociológiai részében. A kutatás szerkezete lehetővé tette, hogy a különböző kutatócsoportok eredményei szervesen kiegészítsék egymást és egymásra épüljenek.

Történeti szempontból tekintve az identitás problémája specifikusan modern kérdésfeltevés, hiszen megjelenését annak a tradicionális társadalmi hierarchiának a felbomlása teszi lehetővé, amely eleve kijelölte az ember helyét egy adott társadalmi rendben. A személyes identitás mint filozófiai téma ugyanakkor párhuzamosan halad az öntudat tematizálásával, amit fokozatosan kiegészít az a belátás, hogy az öntudat – s vele saját személyiségünk – a magunk számára sem közvetlenül hozzáférhető, hanem részben mások reakciói közvetítik számunkra. Mindez a modern szabadságeszmével összefonódva oda vezet, hogy az

---

¹⁴ Lásd jelen kötetben: Bernáth Krisztina – Bögre Zsuzsanna: *Nagyvárad a lokális és a nemzeti identitás kereszttetszetében – élettörténeti kutatás alapján*; Sipos Flórián – Márton Sándor: *Szent István hátrakötött kézzel: egy nemzeti radikális szervezet tagjainak nemzeti attitűdjeiről és történetiszemléletéről*.

¹⁵ Floare Chipea – Melinda Dincă: Identity from the Perspective of Symbolic Interactionism. *Partiumi Egyetemi Szemle*, 2010/2; Balogh Brigitta – Molnár Gusztáv: Theory of Recognition. *Partiumi Egyetemi Szemle*, 2011/1.

¹⁶ Lásd jelen kötetben: Biró-Kaszás Éva: *A narratív identitás elméletei*; Bernáth Krisztina – Bögre Zsuzsanna: i. m.

identitás-probléma továbbgondolásában a késő-újkor két lehetőséget hagy számunkra örökül: az egyiket (Nietzsche nyomán) a racionális szempontból esetlegesen választott vagy kialakuló narratívák, a másikat pedig (a korai Hegel és kései örökösei nyomán) a nem instrumentális, hanem valamiféle kommunikatív racionalitás szerint egymással kölcsönhatásban működő identitásrétegek fémjelzik.¹⁷

A narratíva-fogalom előtörténetével ellentétben a narratív identitás kortárs elméletei egyáltalán nem a narratíva esetlegességére, hanem éppenséggel az értelemképződés mikéntjére koncentrálnak, még akkor is, ha maximálisan tiszteletben tartják az élettörténet – s vele a történelem – végső uralhatatlanságát.¹⁸ A saját és az idegen állandó feszültségének figyelembe vétele az identitás értelmezésében közös jellegzetessége a narratív elméleteknek és az elismerés-elméletnek, mely utóbbi nemcsak az identitásképződés többszörös közvetítettségét igyekszik feltérképezni, hanem megkísérel olyan normatív elveket meghatározni, amelyek hozzájárulhatnak a napjaink politikai közösségeit sújtó problémák jobb megértéséhez és lehetséges megoldásához.¹⁹

Az európai identitás építőköveit keresve kitűnik, hogy az egység és a sokféleség azóta mottóvá vált kettőssége a kezdetektől meghatározta Európa eszméjét, akárcsak olyan további kettősségek, mint a keresztény hagyomány (úgy is, mint eredet és úgy is, mint kulturális tartalom) és a kanti (világ)polgári alkotmány (mint cél és érték), vagy a demokratizálódás és a zsarnokok számára utat készítő nihilizálódás Nietzsche által kiemelt párhuzama.²⁰ Ugyanakkor a jelenkori társadalomelmélet egyes művelői (például Jürgen Habermas) arra is felhívják a figyelmet, hogy a hatalom manipulatív kisajátításának lehetősége nem föltétlenül a demokrácia valamiféle inherens következménye, hanem adott esetben a népszuverenitás eszméjén és a nemzet, valamint az egyén közötti viszony ebből származó egyoldalú-

¹⁷ Lásd jelen kötetben: Bujalos István: *A modern identitás története*; Balogh Brigitta – Molnár Gusztáv: *Az identitás problémája Hegelnél*; Valastyán Tamás: *Az identitás konstrukciója és dekonstrukciója*; illetve Balogh Brigitta – Molnár Gusztáv: *Theory of Recognition*. I. m.

¹⁸ Lásd jelen kötetben: Biró-Kaszás Éva: *A narratív identitás elméletei*.

¹⁹ Lásd Balogh Brigitta – Molnár Gusztáv: *Theory of Recognition*. *Partiumi Egyetemi Szemle*, 2011/1.

²⁰ Lásd Valastyán Tamás: *Europe and Modernity*. Id. kiad.

ságán alapul.²¹ E felfogás alternatívájaként javasolja Habermas a népszuverenitás interszjektív terminológiával történő átértelmezését, illetve a szuverenitásnak a nemzeti és a nemzetén túli szintek közötti megosztását, ami egyúttal a nép fogalmát is megfosztaná eredeti homogenitásától, és alkalmassá tenné a jelenkori társadalmak sokszintű szerveződésével való reális számvetésre. Ebben a keretben értelmezve a kérdést európai identitás mint önértelmezésünket reálisan meghatározó konstrukció akkor lehetséges, ha kialakulhat a nemzetállamok határain átnyúló polgári szolidaritás, aminek – amerikai mintára – a közös alkotmányhoz való kötődés lenne az egyik előfeltétele.²²

A nemzeti identitás tekintetében a kérdést vizsgáló Demeter M. Attila azt a tézist igazolta, mely szerint, miután a francia forradalom létrehozta a modern nemzetet mint elsősorban nem társadalmi vagy kulturális, hanem politikai entitást, a központilag irányított nyelvi egyneműsítő politika megteremtette a lehetőségét annak, hogy a nemzet fogalma akaratlanul is kulturális értelmezést nyerjen.²³ Ugyanakkor a nemzet homogén felfogása az egyén és az állam közötti köztes hatalmak – mai kifejezéssel: a civil szféra – legitimitásának aláásásához is vezetett, ily módon létrehozva a központosított és uniformizált modern nemzetállamot, illetve hozzájárulva ahhoz, hogy a hagyományos patriotizmus nacionalizmusba forduljon át. A nemzeti identitásra nézve mindez azzal a következménnyel járt, hogy a korábbi társadalmi kötődések felszámolásával járó modern individualizációt kezdettől kiegészítette a nacionalizmus erőteljes kollektívizmusa,²⁴ olyan feldolgozatlan kettősséget hozva létre a modern nemzeti identitásban, amely könnyen manipulálható feszültségekhez vezetett az individuális szabadság és a nemzet iránti feltétlen lojalitás között. Ugyanakkor, mint arra Ernest Renan rámutatott, a döntően tudati természetű nemzeti identitásnak nem feltétele a közös nyelv vagy a közös etnikai eredet, sőt, sokkal inkább az eltérő eredet feledése. Ez pedig azt jelenti, hogy a közös nyelv propagálása kevésbé a nemzet, mint inkább a központosított, bürokratikus nemzetállam szükséglete.²⁵

---

²¹ Lásd jelen kötetben: Biró-Kaszás Éva: *Habermas demokratikus és kozmopolita Európa-eszméje*.

²² I. m.

²³ Lásd jelen kötetben: Demeter M. Attila: *A nemzeti identitásról*.

²⁴ I. m.

²⁵ I. m.

Mindez azonban kedvező előjeleket biztosít mind „a nemzetek Európájának” túlélési esélyeire, mind pedig egy eljövendő erős európai identitás kialakulására nézve, hiszen mindezek alapján egyfelől a nemzetállam erőzójából nem következik a nemzet erőzítője, másfelől pedig a Habermas által megálmodott európai alkotmányos patriotizmusnak sincsen elvi akadály. Félő azonban, emeli ki Demeter, hogy egy ilyen eljövendő patriotizmus számára nem elégséges alap a társadalmi szintű kommunikatív cselekvés liberális víziója, ezért ehelyett célszerűbb volna a hazaszeretet lehetőségét a hatalom decentralizált formáira alapozni.²⁶

Az amerikai példát azonban nemcsak a hatalom decentralizált formáira alapozott alkotmányos patriotizmus tekintetében érdemes figyelembe venni, hanem azért is, mert alternatív modellel szolgál az individualizmus és a kollektívizmus egyesítésének nacionalista–nemzetállami módja számára. Ezt a lehetőséget vizsgálja kötetünkben Bujalos István tanulmánya,²⁷ aki az Egyesült Államokban működő patriotizmus modelljét az individualizmus és a kollektívizmus közötti viszony tekintetében tárgyalja. Michael Walzer nyomán kiemeli, hogy az alapvető meggyőződések szintjén nincsen radikális különbség a liberális és a közösségelvű politikai filozófiák között, hiszen a kommunitarizmus leginkább a liberalizmus korrekciójaként értelmezhető, a korrekciót pedig éppen az a lehetőség teszi szükségessé, hogy a pusztán liberális individualizmus mintáját követve a mai nyugati társadalmak könnyen a radikálisan izolált, következésképpen manipulálható és kihasználható egyének hazájává válhatnak. A republikánus irányzatok szerint ezt az izolálódást és a központosított államhatalomnak való kiszolgáltatottságot hivatottak korlátozni az önkormányzatiság különböző formái.

Az önkormányzatiság lehetséges és kívánatos szintjeit vizsgálva nem lehet megkerülni a régiók szerepét és a hozzájuk fűződő lehetőségeket sem, hiszen a különböző szintű regionális szerveződések egyaránt alkalmas közeget jelentenek az európai szintű, az állam alatti és az államközi területi egységek gazdasági és társadalmi potenciáljának

---

²⁶ I. m.

²⁷ Lásd jelen kötetben: Bujalos István: *Személyes és nemzeti identitás az amerikai filozófiában*.

kiaknázására.²⁸ Európai szinten leginkább az szól a regionális politika mellett, hogy ellensúlyozni lehessen azokat a gazdasági mechanizmusokat, amelyek a fejlesztési erőforrásokat az Unió központi régiói köré hajlamosak összpontosítani, ily módon felerősítve az eredeti gazdasági–társadalmi egyenlőtlenségeket.²⁹ A regionális politikát ugyanakkor az tünteti ki a hagyományos felzárkóztató politikákkal szemben, hogy elvileg az erőforrások központosított újraelosztása helyett az önálló kezdeményezések támogatásának eszköze.³⁰ Ily módon több irányban is (államok fölötti, államok alatti és államközi szinteken) kiegészítő, illetve összehangoló szerepe van a szintén többszintű központi döntéshozatali mechanizmusok és a területi önkormányzatiság között.

A regionális identitás aleseteként tekinthetünk a lokális identitásra is, amelyet érzékenyen tárgyal Bernáth Krisztina és Bögre Zsuzsanna esettanulmánya.³¹ A nagyváradi lakosok életút-interjúinak tanúsága szerint a gyakorlatban is megmutatkozik néhány olyan motívum, amely egybevág elméleti vizsgálódásaink eredményeivel. Ilyen mindegyiknél az identitás szimbolikus cselekvésekhez, illetve érzelmekhez kötött volta, illetve az a tény, hogy az (esetünkben államszocializmussal súlyosbított) nemzetállami ideológia homogenizáló tendenciái nemcsak azoknak a kisebbségeknek az identitására vannak negatív hatással,³² amelyeket eltüntetni igyekeznek a szimbolikus térből, de annak a többségnek az önképére és otthonosság-érzetére is, amelynek a nemzetállami ideológia szerint a folyamat haszonélvezőjének kellene lennie. Elméleti belátásainkkal hasonlóképpen egybevágó következtetés a polgári önszerveződés jótékony hatása mind a lokális identitásra, mind annak a többi identitásformával való egészséges együttélésére.

A magyar–román határ két oldalán végzett szociológiai felmérések végül módot adtak néhány olyan összehasonlításra, amelyek megmutatják, hogy milyen tendenciákkal kell számolnunk akkor,

---

²⁸ Lásd ehhez: Zakota Zoltán: Region, regionalism, regionalization. *Partiumi Egyetemi Szemle*, 2011/1.

²⁹ I. m.

³⁰ Lásd jelen kötetben: Zakota Zoltán: *Regionalizmus az Európai Unióban*.

³¹ Lásd jelen kötetben: Bernáth Krisztina – Bögre Zsuzsanna: *Nagyvárad a lokális és a nemzeti identitás keresztmetszetében – élettörténeti kutatás alapján*.

³² Identitás és elismerés kapcsolatáról lásd: Balogh Brigitta – Molnár Gusztáv: Theory of Recognition. *Partiumi Egyetemi Szemle*, 2011/1.

amikor a régió jövőjéről gondolkodunk. Ezek a tendenciák részben etnikai, részben állampolgársági alapon szerveződnek, de olyanok is vannak, amelyek azt mutatják, hogy a mentalitások szintjén is valószínűs, reális identitásképző funkcióval rendelkező régióról beszélünk.

Etnikai alapon szerveződő tendencia az, amely a régió Romániában élő magyar lakosai informális hálózatainak relatív etnikai szegregáltságát, illetve a munkahelyek relatív etnikai szegregáltságát mutatja.³³ Ugyanakkor a társadalmi bizalom is inkább etnikumhoz kötődőnek tűnik, hiszen mind a régió magyarországi, mind romániai magyar lakosai körében magasabb, mint a romániai románok körében.³⁴ Inkább állampolgársághoz látszik kötődni ezzel szemben a társadalmi hatékonyság érzése, amely jelentősen nagyobbak mutatkozik a régió magyarországi, mint romániai részében, miközben a romániai románok és magyarok hatékonysági mutatója nagy mértékben hasonló egymáshoz.³⁵ A civil szerveződésekben való részvétel ezzel szemben nagyobb arányú a régió romániai, mint magyarországi lakosai között.³⁶

Keverednek egymással a nemzetiséghez és az állampolgársághoz kötődő jellegzetességek az intézményekbe vetett bizalom tekintetében, hiszen felméréseink tanúsága szerint egyfelől a magyarok általában jobban bíznak mind a helyi, mind a központi intézményekben, ugyanakkor a régió nagyjából egységes képet mutat abban a tekintetben, hogy egyöntetűen a helyi intézményekbe és a rendőrségbe vetett bizalom a legnagyobb, ezt követik az európai intézmények, az állami intézmények és az igazságszolgáltatás, a legalacsonyabb bizalmi értékek pedig egyöntetűen a kormány, a parlament, a politikusok és politikai pártok irányában mutathatók ki.³⁷ A regionális–lokális identitás jelentőségét mutatja, hogy a romániai magyarok bizalmi mutatói, akiknek körében általában véve jelentősen alacsonyabb az intézményekbe vetett bizalom, helyi szinten a romániai román lakosság bizalmi níveljéhez hasonló értéket mutatnak.³⁸

³³ Lásd jelen kötetben: Adrian Hatos: *Szocializációs modellek a román–magyar határmenti megyékben.*

³⁴ Lásd jelen kötetben: Adrian Hatos: *A társadalmi bizalom Magyarország és Románia határmenti megyéiben.*

³⁵ Lásd jelen kötetben: Adrian Hatos: *Kollektív hatékonyság a határmenti régióban.*

³⁶ Lásd jelen kötetben: Adrian Hatos: *Önkéntes részvétel a határmenti régióban.*

³⁷ Lásd jelen kötetben: Sorana Săveanu: *Etnikai sokszínűség és az intézményekbe vetett bizalom.*

³⁸ I. m.

Mint tudjuk, önértelmezésként értett identitásunkban lényegi jellemzőt jelent az, ahogyan a mindenkori „másokra” tekintünk. Ezért is fontos részét képezik a vizsgálatnak azok az eredmények, amelyeket a felmérés a régió lakosságának a kisebbségek jogaival szembeni attitűdjéről mutat.³⁹ Ebben a tekintetben először is feltűnő, hogy a kisebbségi jogok iránti érzékenység még mindig a közvetlenül érintettek körében a legmagasabb: míg a romániai románok és magyarországi magyarok mutatói nagyjából megegyeznek egymással, a kisebbségek jogainak igenlése csak a romániai magyarok körében magasabb. A felmérés ugyanakkor két nem várt eredményt is hozott. Az egyik az, hogy a régióban a jelek szerint az etnikai kisebbségek jogainak elismerése alacsonyabb a magasabb képzettségi szinttel rendelkezők és a városi környezetben élők között, a másik pedig az, hogy statisztikailag nézve az etnikai toleranciára negatív hatással van a civil szervezetekben való részvétel. Az első nem várt eredményt feltevéseink szerint a romantikus nacionalizmust közvetítő oktatási rendszer hatása, a másodikat pedig az a körülmény okozta, hogy az etnikai versenyhelyzetekre kézenfekvő módon az etnikai szolidaritás a válasz.⁴⁰ Hogy a vegyes etnikai környezetben való együttélésre adott effajta reakciók korántsem szükségszerűek, azt viszont az mutatja, hogy a felmérés visszaigazolta a kontaktus hipotézisét az etnikai attitűdök magyarázatában, mely szerint az etnikai tolerancia mértéke együtt növekszik az illető közösség etnokulturális sokszínűségével.⁴¹

---

³⁹ Lásd jelen kötetben: Adrian Hatos: *Nemzeti kisebbségek jogaival szembeni attitűdök*

⁴⁰ I. m.

⁴¹ I. m.

EURÓPAI, NEMZETI ÉS REGIONÁLIS IDENTITÁS.
ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK

A MODERN IDENTITÁS TÖRTÉNETE

Bujalos István
Debreceni Egyetem

Az identitás kérdése a filozófiában metafizikai kérdés. Metafizikán itt és most a szó szótári jelentésének megfelelően egyszerűen azt értem, hogy a valóság természetének alapvető kérdéseit vizsgáló filozófia.

Sokan úgy tartják, hogy ma már a valóság természetét nem a metafizika, hanem a fizika vagy általában a tudomány vizsgálja. A természettudományok haladásával egyre inkább megismerjük a valóságot. A fizika egyre kisebb és kisebb anyagi összetevőket tár fel: a kvark vagy a bozon olyan összetevők, melyekről 30-40 éve még nem beszéltünk a fizikaórákon. De mi a helyzet a számokkal? Azok is anyagi entitások? Vagy mi a helyzet az olyan eszményekkel, mint az integritás vagy a becületesség? Nyilván azt sem mondhatjuk, hogy az igazságosság az elemi részecskék elrendeződése.

A metafizika egyik alapfogalma az identitás. Az identitás (latinul: *identitas*) azonosságot jelent az egyezés értelmében. Az identitás azonban önazonosságot is kifejez, tehát azt, hogy valami ugyanaz, és nem más.

Attól függően, hogy milyen dolgok egyezéséről van szó, vagy milyen dolog önazonosságát vizsgáljuk, az identitás más- és másféle kérdéseket vet fel.

Az azonosság például logikai törvény, mely az önazonosságot fogalmazza meg. Az arisztotelészi logikában az azonosság törvénye azt mondja ki, hogy egy logikai eljárásban a terminusokat azonos értelemben kell használni.

Az azonosságot használhatjuk onto-logikai értelemben is Leibniz-hez hasonlóan, mikor azt állítjuk, hogy két dolog pontosan ugyanaz, ha minden predikátum, ami igaz az egyikre, az igaz a másakra is. De használhatjuk onto-logikai értelemben Hegelhez hasonlóan is, amikor azt állítjuk, hogy az azonosság nem más, mint az azonosság és a nem-azonosság azonossága.

Különbséget tehetünk kvalitatív és numerikus identitás között. A kvalitatív azonosság két dolog, irányzat vagy tárgy lényegi egyforma-

sága. A kvalitatív azonosság azt jelenti, hogy két dolognak, például két kutyának közös tulajdonságai vannak. Két pulinak pedig több közös tulajdonsága van, mint egy pulinak és egy vizslának. A numerikus identitás abszolút vagy teljes kvalitatív identitást követel meg.

Érvelhetünk amellett, hogy azonosság nincsen, csak relatív identitásról beszélhetünk. Mondhatjuk azonban Wittgensteinnel együtt, hogy „két azonos logikai formával bíró tárgy [...] csak abban különbözik egyik a másiktól, hogy különbözőek.”¹ S érvelhetünk amellett is, hogy az azonosság problémamentes fogalom.

Az identitás azonban önazonosságként jelent alapvető metafizikai kérdést: *mi teszi a dolgot azzá, ami?* Másképpen: egy dolog milyen változásokon mehet át, hogy még ugyanaz maradjon? A dolog természetén múlik, hogy milyen változásokon mehet át úgy, hogy az identitása mégis megmaradjon.

Az identitás filozófiai problémája szorosan kapcsolódik az okság filozófiai kérdéséhez. Arisztotelész megkülönböztette az anyagi okot és a formai okot. Úgy gondolta, hogy a dolgok anyagi vagy formai okból változáson mennek át, de bizonyos változások után mégis ugyanazok maradnak. Az élő dolgok növekszenek és változtatják a formájukat: identitásuk sem a forma, sem az anyag állandóságát nem követeli meg.

Az identitás mint önazonosság metafizikai problémáját jól mutatja be Judith Thomson *A szobor és az agyag*² című tanulmánya. E tanulmány gondolatmenetét rekapitulálom a következőkben:

A forma változása: Tétélezzük fel, hogy vettem 5 kg agyagot 9 órákor. Ezt a darab agyagot jelöljük az AGYAG névvel. Tétélezzük fel, hogy az agyagból megformáltam Alfréd király szobrát 12 órákor. Illessük az ALFRÉD névvel a szobrot. Az identitás tétéle alapján az AGYAG és ALFRÉD azonos: Agyag = Alfréd. Ez azonban hamis állítás, mert az AGYAG létezett 9 órákor, de ALFRÉD még nem. Csak-hogy most 14 órákor ALFRÉD és az AGYAG ugyanazt a teret tölti ki, ugyanaz a formája, az alakja, a színe, az anyaga, az illata stb. Mi más lenne a relációjuk, ha nem az identitás? Az identitás-tétel ellenzői azt válaszolják, hogy az AGYAG konstituálja ALFRÉD-ot. De mit jelent az, hogy „konstituálja”? Ha ALFRÉD egy szobor az asztalon 14 órákor, és AGYAG egy szobor az asztalon 14 órákor, és mindkét

---

¹ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 13.

² Judith Jarvis Thomson: *The Statue and the Clay*. *Nous*, 32 (1998)/2., 149–173.

állítás igaz, de ALFRÉD nem azonos AGYAG-gal, akkor két szobor van az asztalon. Thomson azt a megoldást javasolja, hogy a dolgok sajátosságait tekintsük *időlegese*eknek.

Az *anyag változása*: Tételezzük fel, hogy 15 óraker letörjük ALFRÉD bal karját, újat teszünk a helyébe, és a régi kar anyagát szét-szórjuk a földön. Így AGYAG nincs teljesen az asztalon, de ALFRÉD ott áll az asztalon 15 óraker. Az identitásuk állítása 15 óraker hamis lesz. ALFRÉD-ot azonban önmagával azonosnak tekintjük, még ha a bal karja új is. Mekkora anyagrész *pótlása* után nem beszélhetünk önazonosságról? Az ablaktörlő cseréje után még ugyanaz az autónk. És a karosszéria meg a motor cseréje után? Túl sok rész cseréje után elvész az identitás?

Megmondhatatlan. Egyes filozófusok ezért azt állítják, hogy a változással elvész az önazonosság. Judith Thomson megoldása a hármas reláció: egy dolog egy másikat egy adott időpillanatban konstituálja: „*x* konstituálja *y*-t *t* időben”.

Így azonban Judith Tomson csak más szavakkal és jelekkel fogalmazza meg az arisztotelészi magyarázatot. Ráadásul Arisztotelész egy dolog magyarázatához az anyagi és a formai ok mellett a mozgató okot és cél-okot is segítségül hívta, s ezzel csak a dolog épp-így-létét, nem pedig az identitását reprezentálta.

A modern korban az önazonosságként értett identitásról szóló viták leginkább a személyes, az emberi identitásról szólnak. Az ember a maga identitását (*ego*) a másikkal (*alter ego*) és másokkal együtt és velük szemben konstituálja.

Descartes például úgy gondolja, hogy én egy dolog vagyok, ami *gondolkodik* (kételkedik, megért, elfogad, tagad, akar, cáfol, elképzeli és érzi). Locke szerint az ember önazonossága nem másban áll, mint anyagrészeiben folyton változó *testének* folyamatos életében. Hegel az ember önmagával való azonosságáról beszél a más létben, míg Nietzsche alapkérdése az, hogyan lesz az ember azzá, ami.

A modernitásban az én-azonosság az alapvető kérdés. Az én ön-meghatározása a társadalommal való kölcsönhatásban történik, az egyén szocializációjának eredménye. A szocializációt a társadalmi szerepek közvetítik, az egyén a társadalmi értékeket internalizálja. A gyakran ellentmondó társadalmi elemekből az egyén alakítja ki többé-

kevésbé koherens identitását. A gyerekkortól a felnőttkorig fokozatosan³ fejlődik ki az egyén azonosságtudata.

A tradicionális társadalmakban a közösség determináló ereje erősebb, a modern társadalomban az egyénnek nagyobb szabadsága van az identitása alakításában. Az ember az identitását azonban a modern korban sem maga teremti. Az emberek minden társadalomban fontos csoportokba születnek bele, az emberek identitásokkal születnek. Az ember identitását a közössége és a társadalmak konstituálja, de a közös értelmezéseken, a kritikán és az önkritikán keresztül az ember folyton újra- és újraalakítja önmagát.

Az embernek sokféle identitása van. Beszélhetünk faji, etnikai, nemzeti, kulturális, nemi, szexuális, szakmai, vallási stb. identitásról. Az ember öndefiníciója leginkább abban rejlik, hogy megfogalmazza, melyik szerepe, melyik identitása és melyik értéke az alapvető időlegesen vagy általában. Az ember a céljait, az értékeit és az identitásait hierarchiába rendezi.

Nem csak az egyéneknek, de a közösségeknek is konkrét, történelmileg változó identitásuk van. A kollektív identitások konstituálják az egyéni identitásokat, de azok vissza is hatnak a kollektív, szociális identitásokra. A különféle identitásokat és azok kölcsönhatását a 19. század közepe óta nem csak a filozófia, hanem különféle tudományok is vizsgálják: a pszichológia, a szociálpszichológia, a biológiai és kulturális antropológia, a szociológia stb.

A következőkben röviden bemutatom négy 17–18. századi filozófus identitás-felfogását.

A személyes identitás általános szervezője mindig az adott kor és társadalom domináns emberfelfogása. A modern ember képét először Thomas Hobbes rajzolta meg a 17. század közepén, az angol polgárháború idején.

Hobbes úgy látta, hogy az emberek szinte egyenlő testi és szellemi képességekkel rendelkeznek. A fizikai erő és az okosság különbségei elhanyagolhatók. Képességeik egyenlőségéből adódóan céljaik elérésének a reménye is egyenlő. Ha két ember ugyanazt a dolgot óhajtja, akkor viszály tör ki közöttük. Az emberek alapvető motivációit az érzelmek és a vágyak adják. Hobbes úgy gondolja, hogy ezek önző vá-

---

³ Erik H. Erikson a gyerekkortól a felnőttkorig nyolc fejlődési szakaszt írt le. Erik H. Erikson: *Identität und Lebenszyklus*. Suhrkamp, 1966.

gyak, az emberek mindig önérdékből cselekszenek. Bár Hobbes szerint a vágyak önmagukban sem nem rosszak, sem nem jók, ennek azonban nincs igazi jelentősége, mert az emberi együttélés szempontjából az emberek egoizmusa rossznak tekinthető. A természet az emberbe a viszálykodást ültette el, mert mindenki csak a maga érdekét akarja érvényesíteni. Az eredendő emberi természetet az egoizmus jellemzi. Az egoizmusból fakad, hogy az emberi együttélés természetes állapotában minden ember mindenkinek ellensége, mindenki háborúzik mindenki ellen. Nincs biztonságban az emberek élete, szabadsága és tulajdona. A természeti állapotban „örökös félelem uralkodik, erőszakos halál veszélye fenyeget, s az emberi élet magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid”.⁴ E szörnyű természeti állapotból az emberek csak úgy szabadulhatnak, ha létrehozzák a társadalmat. E szörnyű természeti állapotot csak úgy szüntethetik meg, ha lemondanak az életük megoltalmazásának szabadságáról, ha ezt a természetes jogukat szerződéssel átruházzák egy uralkodóra. Így tehát a társadalom, pontosabban a társadalomban megfogalmazódó törvények és a törvényekből származó erkölcs korlátozza az egyének egoizmusát.

A személyes identitás mindig az emberi természet és a társadalmi környezet kölcsönhatásának az eredője. Hobbes felfogása szerint az emberi természet eredendően rossz és egoista. Úgy látja, hogy az emberi természet a társadalomban és a társadalom által jóvá lesz, mivel az emberek a társadalmi törvényeket és az erkölcsöt a maguk identitásába integrálják.

A 17. század végén, a dicsőséges angol forradalom idején John Locke viszont nem tekinti eredendően rossznak az embert. Az ember a természeti állapotban is részesedik az isteni jószágból, az emberek általában a természeti állapotban is betartják az isteni törvényt, azaz nem károsítják meg a másik embert életében, egészségében, szabadságában és javaiban. Locke felfogása szerint a természeti állapot nem szörnyűséges állapot. A természeti állapotban nincs örökös viszály és örökös háború, hanem a természeti törvény uralkodik. A természeti törvényt abból vezeti le Locke, hogy mi emberek a Teremtő alkotásai s ezáltal a Teremtő tulajdonai vagyunk. Így az életünkkel és mások életével nem mi, hanem a Teremtő rendelkezik.

---

⁴ Thomas Hobbes: *Leviatán*. Magyar Helikon, Budapest, 1970. 13. fejt., 109.

A természeti törvény végrehajtásának hatalma mindenki számára egyenlően biztosított. A természeti állapotban tehát van hatalom, és annak mindenki a végrehajtója; van büntetés is, mint a szerződés után létrejövő társadalomban, mint a politikai államban. Sőt, Locke úgy gondolja, hogy a természeti állapot jobb, mint az abszolút monarchia, mert a természeti állapotban a hatalom megosztott és a törvény által korlátozott.

Locke azonban feltételezi, hogy a természeti állapotban sem tartja be mindig mindenki a természeti törvényt. Előfordul, hogy valaki „életére tör egy másik embernek”,⁵ vagy hogy „el akarja venni a szabadságot, ami mindenkit megillet ebben az állapotban”.⁶ Locke szerint tehát az emberi természet nem teljesen jó. Az emberi természetben ott rejlik a rosszra való hajlam is: elvenni mások életét, szabadságát és tulajdonát. Az élet, a szabadság és a tulajdon konstituálja az ember identitását, ezek hiányában elvesz az ember méltósága. Az élet méltóságának, a szabadságnak és a tulajdonnak a védelmére jön létre a társadalmi szerződés eredményeként a polgári kormányzat.

Locke úgy gondolja, hogy az emberi identitásnak a vágyak és az önérdek mellett nem csak politikai és morális összetevői vannak. Az ember nem csak *homo politicus*. Locke szerint az ember nem csak az isteni jóságból, hanem az isteni racionalitásból is részesedik. Descartes-tal szemben azonban úgy gondolja – és hosszan érvel is mellette –, hogy a racionalitás nem foglal magában velünk született eszméket.⁷ A racionalitás képességet jelent, az ember képes tapasztalatokkal „teleírt” eszének használatára. Locke szerint az ember Isten képmása, amennyiben mind a racionalításra, mind a jóra képes.

Az egyes ember identitását azonban nem csak a racionalitása, a moralitása és a vágyai képezik. Ezek az identitás lényegi összetevői, de az egyes ember identitásához a teste is hozzátartozik. Miben áll egy és ugyanazon ember azonossága? „Ez nem más, mint ugyanannak a folyamatos életnek állandóan tovatűnő anyagrészecskéken ugyanaz-

---

⁵ John Locke: *Értekezés a polgári kormányzatról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. III. fejt., 50.

⁶ I. m. 51.

⁷ Művének teljes első könyvét a velünk született eszmékkel szembeni érveknek szenteli. Lásd John Locke: *Értekezés az emberi értelemről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. I könyv, 23–91.

zal a szervezett testtel vitálisan egyesített egymásutánban való részese-
sedése.”⁸ A test nem egyszerűen az identitás hordozója, mert ha csak
a lélek (vágyak, racionalitás és morál) azonossága határozná meg az
ember azonosságát, akkor több, különböző korban élő ember is egy és
ugyanaz az ember lenne. A testről ismerjük fel egy adott lényről, hogy
ember. A szellemi szubsztancia mellett az ember testi szubsztancia is.

Locke szerint mégsem a test és nem is a szellem teszi a személy
azonosságát, hanem a tudat. A test és a szellem az ember szubsztan-
ciális összetevői, de az embert személyé az öntudata teszi. Az
ember gondolkodó és testtel bíró lény, aki „el tudja gondolni magát
mint önmagát, mint különböző időkben és helyeken levő ugyanazt a
gondolkodó lényt”.⁹ A tudat konstituálja a személyes azonosságot. Az
ember testi és szellemi összetevői megváltozhatnak és meg is változ-
nak az élete során, de amíg ugyanannak tudja önmagát, addig a tudat
egyetlen személyé egyesíti.

Locke tehát a tudatban, az öntudatban egyesíti az embert alkotó
gondolkodó és kiterjedt szubsztanciát. Valójában éppen azzal magya-
ráz, amit megmagyarázni kellene: hogyan lehetséges a tudat, amivel
a legtöbb filozófia valóban az emberi test és szellem összekapcsolását
jelöli? Ráadásul Locke az emberi értelemről értekezve nem beszél
azokról az identitást alkotó tényezőkről (szabadság, méltóság, ter-
mészeti törvényt követő moralitás), amelyekről a polgári kormányzat-
ról értekezve beszélt. Nem csak a test és lélek kapcsolódását nehéz
megmagyarázni, de a politikafilozófiai és a metafizikai identitás-ér-
telmezéseket is nehéz összeegyeztetni. Bár Locke identitás-felfogása
felszínes és következtelen, mégis meghatározó hatású a modern nyu-
gati társadalmakban.

Locke-ot megelőzően Descartes nem a tudatban, hanem a to-
bozmirigyben kapcsolta össze az embert alkotó testi és gondolkodó
szubsztanciát. A modern tudomány hamar megmutatta, hogy Des-
cartes tévedett, mert nem igaz a tobozmirigyben való összekapcsoló-
dás. Azt Descartes is tudta, hogy a test és a lélek viszonya alapvető
kérdés a filozófiájával kapcsolatban. Erzsébet hercegnő ezt firtató
kérdésére a következőképpen válaszolt: „Mert két dolog van az emberi
lélekben [...]: az egyik az, hogy gondolkodik, a másik pedig az, hogy

⁸ I. m. II könyv, XXVII. fejt., 326.

⁹ I. m. II könyv, XXVII. fejt., 330.

egyesítve lévén a testtel, vele együtt képes cselekedni és hatásokat elszenvedni. Én pedig ez utóbbi tulajdonságáról, valóban, szinte egyáltalán nem ejtettem szót [...].”¹⁰

Descartes a filozófia céljának a biztos ismeret elérését tekintette, mivel a tudomány csak biztos ismeretre alapozható. Descartes a módszeres kétellyel jutott el a biztos tudáshoz. A módszeres kétely alap gondolata az, hogy minden olyan tudást, ami valamilyen kétellyel illelhető, félre kell tenni. A végsőig vitt szkepszis azután bizonyosságba csap át. A biztos tudás, amit nem illelhet kétely, a következő híres állításban fogalmazható meg: „Gondolkodom, tehát vagyok.”¹¹ A biztos tudás az énhez kapcsolódik. De ki is ez az én, aki vagyok; mi is ez az én, aki vagyok? A biztos tudás az, hogy én egy gondolkodó dolog vagyok. „Mit jelent ez? Nyilvánvalóan kételkedő, megértő, állító, tagadó, akaró, nem-akaró, de ugyanakkor elképzelő s érzékelő dolgot is.”¹²

A személyes identitás felől nézve a descartes-i ismeretkritika forrása az én mint megismerő szubjektum. Ez a megismerő szubjektum megszabadul – mert megszabadulhat – minden korábbi skolasztikus ismerettől. Szabadon támaszkodhat önmaga gondolkodására.¹³ A Descartes-féle modern személyes identitás két alapvető sajátossága a gondolkodás és a szabadság. Az ember szabadon gondolkodó lény.

Descartes azonban úgy gondolja, hogy mielőtt a módszeres kétellyel mindent lebontana, szüksége van egy ideiglenes „házra”. „Más házról is kell gondoskodnunk, amelyben kényelmesen ellakhatunk az alatt az idő alatt, amíg amazon [ti. az új házon] dolgoznak.”¹⁴ Az ideiglenes ház nem más, mint Descartes ideiglenes erkölce, melynek vezérelvei a következők: „Az első az volt, hogy engedelmessé vájak hazám törvényeinek és szokásainak, állhatatosán ragaszkodjam ahhoz

---

¹⁰ René Descartes: *Test és lélek, morál, politika, vallás*. Válogatás kései írásokból. Osiris, Budapest, 2000, 107. Descartes Erzsébetnek, 1643. május 21.

¹¹ René Descartes: *Értekezés a módszerről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 185.

¹² René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Atlantisz, Budapest, 1994, 38.

¹³ Tamás Gáspár Miklós kitűnő bevezető tanulmányában azt fogalmazta meg, hogy a descartes-i filozófia ismeretelméleti fordulata mögött a modernitás lényegibb sajátossága húzódik meg: a megismerő szubjektum, az ego szabadsága. Vö. Tamás Gáspár Miklós: A módszeres kételkedés határai. In Descartes: *A módszerről*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002, 9–67.

¹⁴ René Descartes: *Értekezés a módszerről*. Id. kiad. 179.

a valláshoz, amelyre isten kegyelméből gyermekkorom óta oktattak, minden más dologban pedig a legmérsékeltebb és a szélsőségektől legtávolabb eső véleményekhez tartsam magamat.”¹⁵ Az ideiglenes erkölcs második vezérelem az állhatatosság. „Második vezérelem az volt, hogy a lehető legszilárdabb és legelhatározottabb legyek cselekedeteimben, s hogy éppoly állhatatosan kövessem a legkétségesebb nézeteket is, ha már egyszer erre elhatároztam magamat, mintha a legbiztosabbak volnának.”¹⁶ Az állhatatosság sztoikus erény, mégsincs teljesen igaza Leibniz-nak abban, hogy a karteziánus és a sztoikus filozófia a morál dolgában ugyanaz. Az első elv tanúsága szerint ugyanis Descartes a közéletet, nem pedig az apátiát választja. Még akkor sincs teljesen igaza Leibniznek, ha Descartes harmadik elve tényleg az a sztoikus elv, hogy „mindig arra törekedjem, hogy inkább magamat győzzem le, mint a sorsot, inkább kívánságaimat változtassam meg, mint a világ rendjét”.¹⁷ Ez a harmadik elv a szerencse és a boldogság szétválasztására épül, ami valóban szintén jellemző a sztoikus etikára.

Az ember tehát olyan szabadon gondolkodó lény, akit a mindennapi életben ideiglenes erkölcsi elvek vezérelnék. Másképpen mondva, az ideiglenes erkölcsi elvek a szabad gondolkodást a tudomány világára korlátozzák. A biztos tudásra támaszkodó igazi tudomány pedig a lehető leghosszabb földi életet biztosítja az ember számára. A közép-kor öröklétre és üdvözülésre irányuló életfelfogását a modern korban felváltotta a hosszú élet igénye. Ahogyan Descartes az *Értekezés a módszerről* című művében megfogalmazta: „Kétségtelenül az egészség megőrzése a legfőbb jó.”

A modern személyes identitás fogalma megkísérli harmonizálni az emberi természetet (természetes vágyak, hajlamok, érdekek, egoizmus és emberi test), a törvényeket és morális szabályokat követő társadalmi együttélést, az individuális szabadságot és méltóságot, valamint a mindezeket szolgáló racionalitást. A modernitásban mások mellett ezt kísérte meg Hobbes, Descartes és Locke is.

Úgy vélem, hogy Kant filozófiája illeszti leginkább össze ezeket a fogalmi kereteket. Kant szubjektumfelfogása abból indul ki, hogy ismerem önmagam mint a tapasztalat objektumát, mint a vágyak,

¹⁵ Uo.

¹⁶ I. m. 180.

¹⁷ I. m. 182.

a hajlamok, a célok és a diszpozíciók hordozóját. De a pusztá tapasztalaton túl fel kell tételeznem valami mást is, ami a tapasztalat alapja – nevezetesen az *egómat*. A saját *egómat* nem ismerhetem meg empirikusan, de fel kell tételeznem mint a tudás feltételét. Ez az ego maga a szubjektum. A szubjektum valami ott a háttérben, ami megelőz minden tapasztalatot, ami egyesíti az érzékeléseket. Önmagam számára tehát egyszerre vagyok szubjektum és a tapasztalat objektuma, s ebből adódóan kétféle törvény vezérli a tetteimet. Mint a tapasztalat objektuma az érzéki világhoz tartozom, s a tetteimet a természet és a társadalom törvényei határozzák meg. Ezzel szemben mint szubjektum az intelligibilis világ lakója vagyok, autonóm lény, aki képes a saját magának szabott törvény szerint cselekedni. Csak ebből a második szempontból tekinthetem magam szabadnak. Csak mint transzcendentális szubjektum vagyok szabad.

Kant után is születnek olyan filozófiák, amelyek a modern személyes identitás új és lényegi összetevőit tárták fel (Hegel, Kierkegaard, Nietzsche, Husserl – hogy csak a kontinensről említsünk néhány példát.) Kant filozófiájával azonban kétségtelenül lezárult egy fejezet.

AZ IDENTITÁS PROBLÉMÁJA HEGELNÉL

Balogh Brigitta

Molnár Gusztáv

Partiumi Keresztény Egyetem

Mint az a jelen kötetben már szóba került, az identitás jellegzetesen modern probléma, hiszen ahhoz, hogy a „ki vagyok én?“, illetve „kik vagyunk mi?“ kérdés egyáltalán felmerülhessen, fel kellett bomlania annak a tradicionális világképnek, amely valamilyen feltételezett kozmikus rend alapján határozta meg az embernek az univerzumban betöltött helyét.¹ Épp ezért az identitás problémája elválaszthatatlan a szabadság kérdésétől, noha a probléma illetően felmerülésének kezdetei óta teljesen világos, hogy ez a szabadság nem vagy csak nagyon sajátos értelemben lehet abszolút, hiszen azt, hogy kik vagyunk, mindig is nagy mértékben meghatározzák olyan tényezők, amelyek nem állnak hatalmunkban. Az identitás mindenkor értelmezése mindennek megfelelően szoros összefüggésben áll azzal, ahogyan egyfelől szabadságunkat, másfelől pedig szabadságunk és meghatározottságunk dialektikáját értelmezzük.

Mindezek a szabadsággal, illetve szabadság és meghatározottság dialektikájával kapcsolatos kérdések az újkorban az öntudat problémájában csapódnak le, több okból is. Először is, az ontológiai vagy vallási legitimáció érvényességének megkérdőjelezésével az öntudat számít az egyetlen olyan fórumnak, amelyből kiindulva bármiről bizonyosság szerezhető. Másodsor, a szabad cselekvés forrásaként a szabadság értelmezésében is az öntudat az egyetlen kézenfekvő kiindulópont. Harmadsor, lévén az öntudat a legközvetlenebb kapocs önmagunkkal, értelemszerűen önértelmezésünknek is az öntudatból kell kiindulnia, akár abban az értelemben, hogy a kérdésfelvetésnek

---

¹ Lásd ehhez: Charles Taylor: *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2001, 3–111. passim, 144–145; uő: *The Politics of Recognition*. In Amy Gutmann (ed.): *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994, 25–73, 27–29; Axel Honneth: *The Struggle for Recognition. Moral Grammar of Social Conflicts*. Transl. by Joel Anderson. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1996, 121–125.

számot kell vetnie az öntudat mibenlétével, akár úgy, hogy végső soron az öntudat (az én) az, aki mindezeket az önmagára vonatkozó kérdéseket felteszi.

Hegel életműve ebben a tekintetben is gyökeresen új szempontokat honosított meg az európai filozófiában, mivel szakított két olyan előfeltevéssel, amelyek az újkori kontinentális filozófia számára evidenseknek számítottak, nevezetesen a szubjektum statikus voltára, illetve az önmagunkhoz való viszonyunk közvetlenségére vonatkozó előfeltevésekkel. Oly módon tette ezt, hogy egyrészt dinamizálta,² másrészt pedig lényegileg közvetítettként fogta fel a szubjektumot, sőt, a jelzett szemléletváltás nem csak a szubjektum problémája kapcsán, hanem egészében is jellemzi filozófiáját.

Hegel szemléletmódjának alapjai

Az egészében vett hegeli filozófia nem kevesebbet vállal, mint hogy visszatérjen ahhoz a célhoz, amelyről az újkori filozófia lemondani látszott, nevezetesen hogy a valóságot, még hozzá a teljes valóságot ismerje meg úgy, ahogyan az van. Mint az köztudott, az efféle vállalkozást – noha más-más alapon – mind a Descartes-i, mind pedig a kanti kritikai filozófia egészében lehetetlennek minősítette, Hegel azonban megváltoztatja a nézőpontot, és azt állítja: már azon a ponton elvétjük a problémát, amikor különbséget tételezünk fel a valóság és az azt megismerő tudat között. Sokkal célravezetőbb és filozófiailag is jogosultabb a valóságra úgy tekinteni, mint amibe eleve bele kell kalkulálnunk, hogy az mindig tudatunk és öntudatunk által formált is, így világunk értelmezése mindig önértelmezés is egyben.

Ennek a világnézetnek többek között az a következménye, hogy bármely tárgy megismerése feltételezi, hogy meg tudjuk adni számára azt a helyet, amelyet valóságértelmezésünk teljes rendszerében elfoglal. Ugyanakkor ez a rendszer maga sem lehet statikus, hiszen hozzátartozik egyrészt az a mozgás, amely során felfedezzük az egyes mozzanatok értelmét, másrészt pedig az a mozgás is, ahogyan az

---

² Lásd ehhez: Andreas Luckner: *Genealogie der Zeit. Zu Herkunft und Umfang eines Rätsels. Dargestellt an Hegels Phänomenologie des Geistes*. Akademie Verlag, Berlin, 1994, 16–19.

egyres mozzanatok kibomlanak egymásból. Ily módon tehát valóság-értelmezésünkben nem adható meg egyetlen olyan pont sem, amely ne egy önértelmezési folyamat eredménye lenne, de egyetlen olyan pont sem, amely a többitől függetlenül volna értelmezhető. Így aztán, ha az öntudat hegeli fogalmát akarjuk értelmezni, akkor jószerivel az egész hegeli filozófiával számot kell vetnünk. Jelen tárgyalás keretei között természetesen a legjellegzetesebb pontokra kell szorítkoznunk.

Az identitás logikai tárgyalása Hegelnél

Mint a jelen kötetben arról már esett szó,³ az identitás problémája az európai filozófiában nemcsak az emberi önanonosság kapcsán válik vizsgálódás tárgyává, hanem a klasszikus logikának is témája. Ennek megfelelően Hegelnél sem csak az öntudat mibenléte és működés módja, valamint önértelmezésünk alakulása kapcsán merül fel, hanem a rendszer logikai részében is. Mivel azonban a dinamizálás és a közvetítettség elve, mint láttuk, általánosan érvényes egész filozófiájára, kézenfekvő, hogy az identitás fogalma is a más fogalmak általi többszörös közvetítettség kontextusában kerüljön tárgyalásra.

A *logika tudományában* az identitás fogalma „a lényeg tanának” keretében jelentkezik, amely azt a szintet jelöli a világunkat leírni hivatott fogalmi háló építkezésében, amelyen a reflexió mozgása által elkülönítjük egymással szemben a lényegeset és a lényegtelenet. Ezen a szinten jelentkezik az úgynevezett reflexiós meghatározások is, és pedig – egymással szoros összefüggésben – az azonosság, a különbözőség és az ellentmondás fogalmi. Az azonosság fogalma mármost akkor lép működésbe, amikor a lényeg pusztán önmagában próbáljuk meghatározni, ámbátor abban a pillanatban, hogy megállnánk ezen a szinten, voltaképpen semmit sem mondanánk, hiszen a pusztán önanonosság állítása inkább meghatározás-nélküliség.⁴ Ahhoz, hogy valóban meghatározhassuk a tárgyat, inkább a különbségek felé kell fordulnunk, méghozzá a „közömbös” különbségek és az ellentétek felé egyaránt, hiszen ezek fogják *in concreto* megmondani, hogy a

³ Lásd jelen kötetben *A modern identitás története*, Bujalos István által írt fejezetet.

⁴ G. W. F. Hegel: *A logika tudománya* I–II. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. II. kötet, 21.

vizsgált tárgy voltaképpen micsoda.⁵ Így aztán „[...] minden létezőnek szemlélete épp *önmagában* mutatja, hogy magával való azonosságában magával nem azonos és magának ellentmondó, s különbözőségében, ellentmondásában magával azonos, s önmaga ez a mozgás, amellyel e meghatározások egyike átmegy a másikba, mégpedig azért, mert mindegyik önmagában ellentéte önmagának.”⁶ Ezt nevezi Hegel „az azonosság negatív mozgásának”,⁷ leszögezve, hogy „[...] az igazság csak az azonosságnak a különbözőséggel való egységében teljes s ennél fogva csak ebben az egységben áll”.⁸

A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvetése első részében⁹ Hegel mindehhez még azt fűzi hozzá, hogy az azonosság és a különbözőség közötti megkülönböztetés a reflektáló értelem műve, amely a különbségeket – noha tételezi viszonylagosságukat – önállónak tekinti, s így „nem hozza össze”, nem egyesíti őket fogalommá.¹⁰ Ezután az „elvont értelmi azonosságot” megkülönbözteti a konkrét azonosságtól, mely utóbbit „mindenekelőtt” (vagyis a logikai tárgyalás sorrendjében) az alap fogalma, „az igazság magasabb fokán” pedig a fogalom képviseli.¹¹

Hegel logikai vizsgálata az identitás fogalmáról tehát a következőket mutatja: 1. Az azonosság fogalma rá van utalva a különbözőség (az ellentétességet is beleértve) fogalmára, hiszen önmagában tartalom nélküli. 2. Ez a különbözőség nem valami külsődleges az azonossággal szemben, hanem az egyetlen, ami annak mibenlétét meghatározni képes. Ez nem csak azt jelenti, hogy egy tárgy önazonossága csak más tárgytól való különbözőségében határozható meg, hanem azt is, hogy maga a tárgy meghatározása feltételezi, hogy a tárgyon belül különbséget tegyünk lényeges és lényegtelen elemek, illetve azok viszonyai között, s így a tárgy nemcsak másoktól különböző, de a meghatározás mozgásában egyszerre önmagával azonos és önmagától különböző is. 3. Az „elvont értelmi azonosság” már a

⁵ I. m. 21–56.

⁶ I. m. 24.

⁷ I. m. 26.

⁸ Uo.

⁹ G. W. F. Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Első rész. A logika.* Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

¹⁰ 114. §, i. m. 195.

¹¹ 115. §, i. m. 196.

logikai tárgyalás keretében sem képvisel olyan szintet, amely képes lenne beváltani azokat az igényeket, amelyeket az identitás fogalma támaszt. Ez persze egyáltalán nem meglepő, tekintve, hogy az egész hegeli filozófia építkezési elve ez a „pragmatikus ellentmondásnak” nevezhető dialektikus feszültség aközött, amit egy fogalom jelölni ígér és aközött, amit valóban jelöl.¹² Az identitás szempontjából mindez azzal a következménnyel jár, hogy amit a fogalomnak tulajdonképpen jelentenie kellene, az csak egy sokkal magasabb szinten, a fogalomban kerül kifejezésre. Ugyanígy, ha nem az identitás fogalmával magával, hanem egy konkrét tárgy identitásával foglalkozunk, akkor annak ideális meghatározása nem szorítkozhat az önmagában vett tárgyra, hanem a megértése szempontjából releváns többi tárgyra való vonatkozásában kell szemlélnie azt, nem megfélekedve arról, hogy a meghatározásba magát a meghatározás mozgását is bele kell számítania.

Az elmondottak nyilván akkor is érvényesek, ha nem egy tetszőleges tárgy identitása, hanem az emberi identitás, saját önértelmezésünk képezi vizsgálódásaink tárgyát. Hegel értelmezésében azonban az emberi, öntudatos identitás még az eddigiekben leírtaknál is komplexebb elemzési keretet követel, tekintettel arra, hogy „ha az öntudat a tárgy, az éppúgy én, mint tárgy”,¹³ így pedig az, amit keresünk, nem egy elvontan feltételezett vizsgálódó öntudatban, hanem az önmagukat és egymást értelmező öntudatok között, az interszubjektivitás terében megy végbe.¹⁴

Identitás, önértelmezés és öntudat Hegel szellemfilozófiájában

Az önértelmezés értelmében vett identitás feltérképezéséhez, mint azt bevezető megfontolásaink megmutatták, az öntudat problémájából kell kiindulnunk, amelyet a hegeli rendszer harmadik, *A szellem filozófiája* című része (a továbbiakban: *Szellemfilozófia*) tárgyal.

¹² A pragmatikus ellentmondás mibenlétének kifejtését lásd itt: Vittorio Hösle: *Hegels System. Der Idealismus der Subjektivität und das Problem der Intersubjektivität*. Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1998, 198.

¹³ „Ha egy öntudat a tárgy, az éppúgy én, mint tárgy”. G. W. F. Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 100.

¹⁴ „[...] az, aminek történnie kell, csak mind a kettő által jöhet létre.” I. m. 102.

Természetesen továbbra sem feledkezhetünk meg arról sem, hogy – a hegeli filozófia teljesség-elvének megfelelően – az öntudat megértéséhez bizonyos „öntudat előtti”, illetve „öntudat fölötti” rétegek számbavétele is hozzátartozik, értve ez alatt azokat a képességeket, amelyekre az öntudat épül, valamint azokat, amelyek az öntudatból bontakoznak ki.

Az öntudat megjelenését előkészítő egyik legfontosabb lépés Hegel szerint az „én” megjelenése.¹⁵ Csak ekkor válik az ember szubjektummá a maga számára, hisz ez az a pont, ahol megkülönbözteti önmagát „meghatározásainak természetes totalitásától” mint tárgytól, mint számára külső világtól. Az én születése ily módon egybeesik a tárgyi irányultságú tudat születésével.¹⁶ Erre épül rá a voltaképpeni öntudat, amelynek elvont fogalma mindössze azt fejezi ki, hogy a tudat minden tárgyában magunkról is tudunk, illetve hogy énünk, amelyet megkülönböztetünk a külvilágtól, azonos önmagával. Ez az elvont identitás azonban pusztán az önmagunkkal való azonosság tartalom nélküli kifejezése,¹⁷ tehát semmiképp sem alkalmas arra, hogy megmondja, ki is ez az én. Ehhez az öntudat különböző fokainak egymásra-épülése szükséges, amelyek egyúttal az öntudat valóságának különböző variációit is képviselik.

Az én öntudatra-ébredésének első, mintegy csíraszerű formáját Hegel a vágy viszonyulásmódjában azonosítja, amennyiben a vágyban az öntudat megkísérli megszüntetni a közötte és tárgya között fennálló különbözőséget, s egyszerre törekszik tárgya megsemmisítésére és az azzal való azonosulásra. Azért beszélünk itt a megsemmisítés mozzanatáról, mert elsajátítási törekvésében az öntudat megkísérli megszüntetni vágya tárgyának önállóságát (azaz megpróbálja mintegy magába építeni azt), az azonosulás mozzanatáról pedig azért, mert a kielégülés tartalmazza „azt a meghatározást, hogy az öntudat azonos a tárgyával”.¹⁸ „Ennek az öntudatnak ítélete vagy megoszlása egy szabad objektum tudata, amelyben az én én-nek tudja magát, ez

---

¹⁵ G. W. F. Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Harmadik rész. A szellem filozófiája.* Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 189. (411. §), 194. (412. §)

¹⁶ 412. §, i. m. 194.

¹⁷ 424. §, i. m. 209.

¹⁸ 429. §, i. m. 215.

azonban rajta kívül is van”.¹⁹ Csakhogy ez, mint mondtuk, még nem a voltaképeni öntudat, mindössze annak csírája. Az öntudat ugyan is csak akkor lesz valóságos, ha megjelenik a másik öntudat is. Az öntudatnak ezt a formáját Hegel elismerő öntudatnak,²⁰ fejlődésének folyamatát pedig az elismerés mozgásának nevezi.

Az elismerő öntudat lényege első megközelítésben az, hogy immár nem pusztán önmaga számára, hanem egy másik öntudat számára van. „Ebben a másban mint énben önmagamat szemlélem, s mégis egy közvetlenül létező, velem szemben énként abszolút önálló másik objektumot is.”²¹ Az öntudat tehát, miközben tudatában van egyediségének, egyúttal annak tagadásával szembesül, s ez az ellentmondás arra ösztönzi, „[...] hogy szabad én-nek *mutakozzék*, s mint ilyen *létezzék* a másik számára. Ez az *elismerés* folyamata.”²²

Amíg a másik öntudatot *közvetlen* más-ként észleli, addig az elismerés folyamata szükségképpen harcként jelentkezik az öntudat számára, mert ez az egyetlen módja annak, ahogyan a közvetlen különbözőség megszüntetésére törekedni tud. Ez a közvetlenség ugyanakkor a testiség, a dologként való meglét módján jelentkezik, az öntudat ezért a saját közvetlenségét is csak úgy tudja meghaladni, ha testiségét negálva életét kockáztatja.²³ Az elismerésért folyó harc ezért „életre-halálra megy”,²⁴ ezzel azonban egy további ellentmondást hív elő: akármelyik fél pusztul is el, az nem az elismerés beteljesedését, hanem annak lehetetlenné válását eredményezi.²⁵ Az ellentmondás meghaladása először csak egyoldalúan megy végbe: a harcoló felek egyike az életben maradása érdekében lemond az elismertségről, a másik fél pedig ily módon egyoldalúan elismertté válik. Ez az úr és a szolga viszonya.²⁶ Hegel elemzése szerint ebben a viszonyban közös a szükségletek kielégítésének gondja,²⁷ ám immár nem a közvetlen vágykielégítés, hanem az objektumok gondoskodó és tervező megfor-

¹⁹ Uo.

²⁰ Az elismerő öntudatot a *Szellemfilozófia* 430–435. paragrafusai tárgyalják.

²¹ 430. §, i. m. 215–216.

²² 430. §, i. m. 216.

²³ 431. §, i. m. 216.

²⁴ 432. §, i. m. 217.

²⁵ Uo.

²⁶ 433. §, i. m. 219.

²⁷ 434. §, i. m. 220.

málása módján. Eközben, míg az úr a maga fensőbbiségét a szolga közvetítése által szemléli, a szolga „[...] ebben a magaalávetésben és az úrtól való félelemben megteremti a bölcsesség kezdetét – az átmenetet az *általános öntudathoz*.”²⁸

Az öntudat legmagasabb formáját tehát az általános öntudat fogja képviselni, amely „önmagának affirmatív tudása más szubjektumokban” – olyan tudás tehát, amely egyaránt tud e szubjektumok mindegyikének mint szabad egyediségnek önállóságáról és arról, hogy egyúttal nem különbözik tőlük. Ez a kölcsönös elismerés fokozata: „a reális általánosság mint kölcsönösség annyiban sajátja, hogy a szabad másokban elismertnek tudja magát, s tudja ezt, amennyiben a másikat elismeri és szabadnak tudja”.²⁹ Ebben az egységben – mely egyúttal a tudat és az öntudat egysége – az egyének közötti különbözőség megszűntnek mutatkozik,³⁰ ily módon továbbvezetve a vizsgálódást az ész képessége és vele az „objektív szellem”, a társadalmi együttélési formák, a jogi, morális és erkölcsi viszonyok irányába.

Hegel *Szellemfilozófia*-beli megfontolásai alapján tehát a következőképpen lehet összefoglalni az öntudat szerveződését. Az öntudat a maga elvont fogalma szerint azt fejezi ki, hogy minden lehetséges tárgyban tudunk magunkról. Ennyiben azt a többletet tartalmazza az én fogalmával szemben (amely a minden mástól való elkülönülésünket fejezi ki), hogy magában foglalja egyrészt a magunktól megkülönböztetett „más”-hoz, másrészt pedig az önmagunkhoz való viszonyunkat is. Ez a viszony azonban teljességgel „gyakorlati” jellegű, hiszen már legrimitívebb formájában, a vágyban is a megkülönböztetett elszakítására irányul, s ily módon egy olyan mozgást hoz létre, amelynek ő maga a forrása. Ehhez járul az öntudat második ütemében, az elismerés mozgásában az a fordulat, amikor az öntudat felismeri, hogy az önmagától megkülönböztetett tárgyak egy része nem puszta tárgy, hanem maga is öntudat (ha úgy tetszik, olyan tárgy, ami egyúttal *én* is). Ez úgyszólván a perspektívák megsokszorozódását eredményezi az öntudat számára: nem egyszerűen arról van szó, hogy ő észlel más öntudatokat, hanem arról is tud, hogy maga is ily módon, egyszerre tárgyként és öntudatként jelenik meg a többi öntudat

---

²⁸ 435. §, i. m. 221.

²⁹ 436. §, i. m. 222.

³⁰ 437. §, i. m. 223–224.

számára. Ez a szint az öntudat eredendő közvetítettségét mutatja meg, hiszen a szó tulajdonképpen értelmében nem lehetek öntudat a többi öntudat elismerése nélkül – hozzátevé, hogy itt „a többi öntudat elismerése” szintén kétirányúan értendő, úgyszólván egyszerre *genitivus subjectivus* és *genitivus obiectivus*: azt is kifejezi, hogy az öntudat elismeri a többi öntudatot, de azt is, hogy a többieknek el kell ismerniük őt ahhoz, hogy a közös térben valósága legyen. E folyamat kezdeti szakaszára (vagy hipotetikus eredetére) mindazonáltal az öntudatok természeti meghatározottsága nyomja rá bélyegét, így az életre-halálra menő harc formájában jelentkeznek egészen addig, amíg a pragmatikus ellentmondás elvének megfelelően a felek meg nem tanulják azt, hogy ez a stratégia nem alkalmas az elismertség elnyerésére. Így váltja fel az élethalálharcot az úr–szolga viszony, amely még mindig aszimmetrikus ugyan, de azért, hogy – legalábbis a szolga oldalán – megtanítja az öntudatot a közvetlen vágyaitól való távolságtartásra és a valóság aktív alakítására, átmenetet jelent az ún. általános öntudat, s vele az ész, a moralitás, a törvényesség és a szabadság lehetősége felé.

Mindezzel persze nem az identitás szerveződésének konkrét mi-kéntjére kaptunk teljes választ, csak azt térképeztük fel, melyek azok a mechanizmusok, amelyek Hegel szerint meghatározzák identitásunk alakulását. A legfontosabb tanulságok a következők: 1. Identitásunk – mivel az öntudat szerveződését követi – lényegileg közvetített, vagyis az, hogy kik vagyunk, egy másokkal közös térben, más öntudatok közvetítésével alakul és derül ki. 2. Az identitás formálódása nem mentes a hatalmi–uralmi viszonyoktól, noha az ideális változat az, amely a kölcsönös elismerésen alapul. 3. Akár formálódásában, akár kialakultságában tekintjük azt, identitásunknak a maga teljes komplexitásában való feltérképezése egész életvilágunk és önértelmezésünk feltérképezését jelentené. A *Szellemfilozófia* kereteiből kiindulva mindez úgy is megfogalmazható, hogy, noha identitásunknak az öntudat és annak szerveződése a fókuszpontja, valójában lényünk minden rétege belejátszik, a természeti meghatározottságoiktól kezdve egészen az emberekig, akikkel közös teret osztunk meg, a társadalmi viszonyokig, amelyekben élünk, a kulturális produktumokig, amelyekben megértjük magunkat, illetve a morális és erkölcsi viszonyokig, amelyekben szabadságunkat és felelősségünket megtapasztal-

jük. Mindez azonban egy alapvető struktúrára épül rá, és pedig arra, amelyet az elismerés elve határoz meg. Olyan gondolat ez, amely szinte közvetlen kapcsolódási pontot jelent a kortárs filozófia egyes belátásaival, amelyeket a későbbiekben *Az elismerés elmélete* című fejezetben fogunk tárgyalni.

AZ IDENTITÁS KONSTRUKCIÓJA ÉS DEKONSTRUKCIÓJA. SCHELLING ÉS NIETZSCHE

Valastyán Tamás
Debreceni Egyetem

Az identitás és a modern filozófia

A modern filozófiában a világ megismerhetősége az én megismerésének, azaz az önmegismerésnek a függvénye lett. Ebből következően az önmegismerés valamennyi mozzanata (képzeteink eredetétől kezdve a fogalomalkotás módjain át viselkedésünk alaptermészetéig) felértékelődik. Ontológia és episztemológia ezért bizonyos értelemben éppen az én lét(fel)tételezésén keresztül kapcsolódik össze. Ez egy hosszú történeti folyamat, melynek konstans eleme az a belátás, hogy a gondolkodást és a létezést az öntudat bizonyosságából kell származtatni. Amint arra Manfred Frank egyik tanulmányában ráirányítja a figyelmet, ez a történet Descartes úttörő fellépésével veszi kezdetét, Leibniz által univerzalizálódik, majd Kant, Fichte és Schelling révén éri el a tetőpontját, mivel e szerzőknél a szubjektivitás válik az ismeretek deduktívan fejlődő rendszerének elvévé, vagy másként fogalmazva, az ismeretek objektív megalapozhatóságának sajátos formája a szubjektivitás önmagaságából vezethető le.

Mindez a történeti folyamat Frank szcenírozásában egy általánosabb tudományos és technikai átrendeződés keretein belül megy végbe. A természettudományok nagy léptékű fejlődése jelenti az egyik impulzust: eszerint a természettudományok értéksemleges ismeretek és szabályok rendjét képezik, ami által a természet érthetővé válik. A másik impulzust maga a technika jelenti a legátfogóbb értelemben: eszerint a technika olyan hatásos eszköz az ember kezében, amely révén a természet uralhatóvá lesz. E téren, mint Frank emlékeztet rá, a legismertebb megfogalmazás Francis Bacon-tól származik: „Az ember hatalma a *tudásban* rejlik, ez nem tűr kétséget [...]” Ebből a mondatból Adorno és Horkheimer véleménye szerint süt a felvilágosult ember *hübrisz*-e, s általa mintegy megelőlegeződik az a veszély, amit a fölé-

nyes, másokat – úgymint más civilizációkat és más fajokat – lenéző magatartás, valamint a túlzott, kételyek nélküli magabiztosság jelent. Frank idáig nem megy el e mondat értelmezésében, ő óvatosabban úgy fogalmaz, hogy „Bacon híres formulája, amely a tudományosan elsajátítható tudást hatalomként azonosítja, csak ratifikálja a mély, belső vonatkozást, amelyet a tudományos kutatás a természet növekvő uralásának hatalmával fenntart”.¹

Nehezen lehetne megkérdőjelezni, hogy ez a folyamat olyan mély nyomot hagyott a szubjektum, az én, az öntudat, a megismerő és léttételező elme felületén, hogy éppen ez által a nyom által, eme hatalmi billog segítségével lehet a leginkább beazonosítani. Újra Frankot idézem, aki Martin Heideggerre utalva írja: „Eredete szerint ezt az episztemológiai váltóállítást Heidegger nyomán »metafizikának« nevezhetjük. E kifejezés jelentését egyelőre objektíváló vagy szemléletessé tevő gondolkodásként magyarázhatjuk. Ennek megfelelően a szubjektum a saját transzparenciájában elő-állítva, megjelenítve mutatja meg azt, ami átláthatatlan és önmagában nincs: az objektumok világát. Ami az objektumok világából belátható (mint éppen a törvényszerűségek), az pusztán a szubjektum általi sajátos átláthatóság fulgurációja.”²

Konstrukció, öntudat, medialitás

Az elgondolás, hogy az objektumok világa a szubjektum fulguratív, azaz villámcsapás-szerűen felfénylő önátláthatósága és transzparenciája révén jelenítetik meg, Schellingnél egyértelműbben és tisztábban kevés szerzőnél formálódik meg. Schelling e megformálás során sokat tanult a kanti transzcendentálfilozófia sématanából, láthatta ugyane kísérlet egyfajta megvalósulását a fichtei tudománytanban, de a megismerő és létlehetőségfeltételező szubjektum potencialitásának minuciózus kidolgozása identitásfilozófiai kontextusban mégiscsak az ő nevéhez fűződik.

Mindazonáltal e filozófiai feladat nem marad meg kizárólag az én-filozófia metodológiai keretei között, mint például Fichténél. Sőt,

---

¹ Manfred Frank: Identität und Subjektivität. In uő: *Selbstbewusstsein und Selbsterkenntnis*. Reclam, Stuttgart, 1991, 80.

² Uo.

az egész filozófia fokozódási vagy kiteljesülési lehetőségeire hatással van. Schelling transzcendentálfilozófiai kiindulópontja ugyan valóban az én, ám ahová eljut, az az ének a világgal, a természettel való azonossága. Ezt az azonosságot meg kell konstruálni, méghozzá különböző potenciafokokon keresztül. Az identitás tehát konstrukció.

Ebben a konstrukcióban felerősödnek a tudati, intelligenciára vonatkozó aktusok, illetve a mediális vagy közvetítő mozgások az intelligencia és a természet között. Egyszersmind lefokozódnak a létre vagy a létezésre irányuló aktivitások. Mindez már jól látszik az identitásfilozófiai tematika szempontjából kétségkívül elsődlegesen számításba veendő *A transzcendentális idealizmus rendszere* című művet megelőző, *Az énről mint a filozófia princípiumáról* című tanulmányban. A Schelling által javasolt új filozófiának „[...] arra kell kifutnia, hogy a létezés leleplezze és kinyilatkoztassa. E filozófia lényegét és szellemét nem formulák és betűk alkotják, a legfelső tárgya pedig nem valami olyasmi, ami fogalmak által közvetített, vagy a fogalmakban fáradtságosan összefoglalt, hanem csak az lehet, ami az emberben közvetlenül önmaga számára jelenvaló”.³

A létezés leleplez(őd)ése e kontextusban azt jelenti, hogy a lét(ezés) voltaképpen nem más, mint pusztá derivátum. Méghozzá annak derivátuma, „ami az emberben közvetlenül önmaga számára jelenvaló”, azaz ön- vagy éntudatáé. Eme központi tudati aktivitást mindazonáltal Schellingnél nem annyira valamiféle mozdulatlan, pontoszerű lényegiségként kell elképzelnünk, mint inkább „a sokaság szintézisének a tudat egységén belüli” előfeltételeződéseként.⁴

Nos, ez az előfeltételeződés strukturálódik minuciózusan, egyben a korszak filozófiai konstellációjától áthatva *A transzcendentális idealizmus rendszerében*.⁵ Részint tovább finomodik a létezés öntudat általi leleplez(őd)ése, részint az én princípium-mivolta mellett Schelling, ha fogalmazhatunk így, az én mediális konstruálódását igyekszik vé-

³ Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *Az énről mint a filozófia princípiumáról*. In uó: *Fiatalkori írásai*. Ford. Weiss János. Jelenkor, Pécs, 2003, 29.

⁴ I. m. 27.

⁵ A fiatal Schelling filozófiai nevelődéséről lásd Weiss János: *A fiatal Schelling*. Utószó a Friedrich W. J. Schelling *Fiatalkori írásai* című kötethez. Ebben a szövegében Weiss főként amellett érvel, hogy a fiatal Shelling gondolkodásának újraértése során a nyilvánvaló Fichte-hatás regisztrálásán túl érdemes más korabeli szerzők, mint például Jacobi vagy éppen Hölderlin filozófiai munkáit is dialógusba vonni. I. m. 189–207.

giggondolni. Ennek az elgondolásnak a gyümölcsként születik meg a produktív intellektuális szemlélet fogalma. Ha az elsőre, tehát a létezés visszafokozásának aprólékos pontosságú mozzanataira szeretnénk példát hozni, akkor a szövegnek a lét eredendő és mesterséges előítéletességéről szóló részeire kell hivatkoznunk, ahol is elsődlegesen a rajtunk kívüli dolgokról bizonyítja be a filozófus, hogy pusztán előítéletek. Ám nem úgy, hogy negligálja őket, nem is úgy, hogy kimutatja a rajtunk kívüli dolgok és az énünk létezése közötti bármiféle összefüggés hiányát, hanem éppenséggel feltárja azonosságukat: „A transzcendentális filozófus számára tehát az a tétel, hogy *léteznek dolgok rajtunk kívül*, csak azért bizonyos, mert azonos azzal a tétellel, hogy *én vagyok*, és bizonyossága is csak *ugyanolyan* lehet, mint annak a tételnek a bizonyossága, amelyiktől a magáét kölcsönzi.”⁶

Ezáltal megnyílik Schelling előtt a transzcendentális metodológia, amelyen belül immár megalapozottan jelentheti ki, hogy „egyáltalán nem a *lét* abszolút elvéről van szó [...], hanem a *tudás* abszolút elvéről”.⁷ Schellingnél az első tudás az önmagunkról való tudás vagy ahogyan még hívja, az öntudat. Ám az öntudatban vagy az öntudat által feltételeződő azonosságról az is kiderül, hogy közvetített. A közvetítettség, közvetítés sajátos megnyilvánulási formája a reflexió. A reflexió medialitása tehát egy azonosságot, méghozzá az én és a világ, az intelligencia és a természet indifferenciáját nyilvánítja ki. Eme identikus egységben szerveződő oszcillatív és potenciális mozgásnak a természet felőli iniciatív aktivitása nem más, mint maga az ésszel bíróról, gondolkodásra képes ember: „A természet legfőbb célját, hogy a maga számára egészen objektummá legyen, csak a legmagasabb rendű és végső reflexióval éri el, amely nem más, mint az ember; vagy általánosabban ez az, amit észnek nevezünk, s a természet csak általa tér vissza teljesen önmagába, és általa lesz nyilvánvaló, hogy a természet eredendően azonos azzal, amit magunkban intelligenciaként és tudatként ismerünk fel.”⁸

A reflexió tudat felőli kezdeményező megelevenedése a szemlélés, legkiteljesedettebb formában pedig a produktív intellektuális szemlé-

---

⁶ F. W. J. Schelling: *A transzcendentális idealizmus rendszere*. Ford. Endreffy Zoltán. Gondolat, Budapest, 1983, 41.

⁷ I. m. 54.

⁸ I. m. 37–38.

let. Ezt a tudatformát az különbözteti meg a közönséges, irreflektív tudat mechanikus gondolkodásától, hogy benne éppen a szemlélés aktusa révén elevenedik meg a világ. Schelling megvilágításában: a közönséges tudat mechanizmusa mintegy eltünteti a szemlélést a tárgyban, míg a transzcendentális reflexió produktív szemlélete „éppen ellenkezőleg, csak a szemlélés aktusán keresztül pillantja meg a szemlélt dolgot”.⁹ Schelling szóhasználata is árulkodó a transzcendentális azonosság mediális jellegzetességét illetően: átváltoztatásról, eljutásról, átmenetről beszél a tudás és a lét, azaz az intelligencia és a természet közötti viszony megértése, értelmezése vonatkozásában. Éppen ezért állíthatjuk, hogy az én tudása önmagáról és a világról, vagyis az öntudat nem konstatív, utólagos magyarázati aktus, hanem „tisza cselekvés, amelynek a tudásban teljességgel nem-objektívnek kell lennie”. A tiszta cselekvés nem más, mint a „teljességgel szabadon létrehozó szemlélet” performatív intellektualitása.¹⁰

Ebben az elgondolásban nagyon közel kerül egymáshoz a művészet és az intellektuális produktivitás, a kettőt pusztán a produktív erő iránya különbözteti meg: „A művészetben ugyanis a produkció kifelé irányul, hogy produktumok által tegye tudatossá az öntudatlant, a filozófiai produkció ellenben közvetlenül befelé irányul, hogy az intellektuális szemléletben tegye tudatossá az öntudatlant. – Tehát a voltaképpen érzék, amellyel a filozófiának ezt a fajtáját fel kell fogni, az *esztétikai* érzék, és éppen ezért a művészet filozófiája a filozófia igazi organonja.”¹¹

Voltaképpen a szemlélés, szemlélet produktív esztétikai struktúrája, valamint a közvetítés, közvetítettség mediális természete az, ami rokonságot teremt művészet és filozófia között, s ez a rokonság leginkább az identitás diskurzusában reprezentálódik. Az identitásdiskurzusok eme esztétikai affinitásáról beszél Odo Marquard is, amikor éppen a schellingi filozófia kapcsán jelenti ki, hogy a létesülő identitás történelemfilozófiája az esztétikai szisztémában teljeseedik ki s egyben éri el határát, más szóval véget ér. A vég elérésében, megtapasztalásában Marquard nagy szerepet szán a felejtésnek. Szerinte Schelling identitásrendszerében a felejtés egyfajta kiútként jelenik meg, abban

---

⁹ I. m. 42.

¹⁰ I. m. 71.

¹¹ I. m. 50.

az értelemben, hogy a létesülő identitás emancipációs történetének el kell feledkeznie önnön tehetetlenségéről. Mindezt a legkifinomultabban és felejtethetlenül a művészet révén teheti meg, ami természetesen „gyors menetelés az illúziók világába”.¹² Az esztétikai illúzióban persze inkább elfelejtjük magunkat, megfeledkezünk magunkról, semmint rátalálnánk önmagunkra. De legalább mindezt produktívan tehetjük meg.

Dekonstrukció, test, fenomenalitás

Ha Schellingnél az identitás konstruktív mozzanataira hívtuk fel a figyelmet, Nietzsche-nél a dekonstruktív mozgások dominanciáját szükséges hangsúlyoznunk – noha zavarba ejtően sokféle út kínálkozik a nietzschei filozófiában végiggondolni azt, hogy az identitás, a lét azonosként történő megformálódása vagy az azonosság létszerű kibontakozása miként mehet végbe. Voltaképpen az egész életmű felfogható az identikus alakzatba rendeződés elvének, illetve a pluralitás kalandjának egymáshoz közelítő mozgásaként, vagy ahogyan Maurice Blanchot mondja, az integrális diskurzusnak – amelyben a koherencia a rendezőelv – a fragmentális nyelv általi meghaladásaként.¹³ Ez a meghaladás persze kevésbé egy fejlettebb fokra történő túllépés, mint inkább „állandó vándorlás az idegenben”, kutatás az „*ismeretlen klíma*” szabad levegőjén, a messzeségek, mindennemű idegen dolgok iránti kíváncsiság.¹⁴ Ha az önmagával azonos lét megismerhetőségének elemi kritikájaként tekintünk Nietzsche filozófiájára, akkor ebből a perspektívából három kritikai rétegződés egymásba gyűrődését figyelheti meg az, aki – Nietzsche szóhasználatával élve – vállalja a mélységes gyanakvás tekintetének különbözőségével együtt járó magány hidegét és szorongását: nevezetesen a szubjektumét, az ontológiáét és az episztemológiáét. A szubjektum, az ontológia és az episztemológia

---

¹² Odo Marquard: *Identität: Schwundtelos und Mini-Essenz – Bemerkungen zur Genealogie einer aktuellen Diskussion*. In O. Marquard – Karlheinz Stierle (Hrsg.): *Identität*. Wilhelm Fink Verlag, München, 1996, 366.

¹³ Maurice Blanchot: Nietzsche és a töredékes írás. Ford. Ádám Anikó. *Athenaeum*, 1992/3., 56–57.

¹⁴ Friedrich Nietzsche: Emberi – túlságosan is emberi. In uő: *A vándor és árnyéka*. Ford. Török Gábor. Göncöl Kiadó, Budapest, é. n., 248.

mint kritikai réteg mindenekelőtt a filozófus feladatának feltalálását vagy még inkább visszanyerését jelenti, azét a feladatét, helyesebben egy olyan feladatban rejlő erő kritikai-potenciális bőségének felszabadítását, amelyet a metafizika, azon belül a transzcendentálfilozófia és a nyelv (logikája) elapasztott.

Az elapasztás voltaképpen az európai lélek, szellem vagy elme egyfajta *hübrisz*ének, elbizakodottságának fokozatos növekedésével arányosan ment végbe, amelynek révén a szubjektum vagy individuum intellektusában egy zárt, egységes, önidentikus entitást fedeznek fel és azonosítanak. Az intellektus egyszersmind önnön „büszke, szemfényvesztő öntudatából” „mint az individuum önfenntartásának eszköz”-szerűségéből kifolyólag megismerhetőként tekint saját létére (nem melleleg mint e szemfényvesztés projekciójára).¹⁵ Ezt a tulajdonképpen Kant és Schelling révén tökéletesített intellektuális sémát Nietzsche egész életében nem szűnt meg vehemensen kritizálni. A *principium individuationis*nak *A tragédia születésében* végigvitt kritikáján kívül a leglátványosabban és legmerészebben talán életében nem publikált szövegében, *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című befejezetlen tanulmányában próbálja meg elvégezni ezt a kritikát. A kanti apperceptív séma persziflázsának is tekinthető az, ahogyan az idegi inger útját metaforizálja: „Egy idegi inger, először képpé alakítva! Első metafora. Majd hangokkal adjuk vissza a képet! Második metafora. S mindmegannyiszor teljes átugrása ama szféra határának, amelyben az imént tartózkodtunk, egy teljesen új s más szféra kellős közepébe.”¹⁶

Így válik a fogalom transzcendentális sémájából egy idegi inger transzgresszív, azaz különböző szférákat átszakító, e szférák között átkapcsolásokat létrehozó, performatív metaforizálódása. A szükség-szerűség helyébe az esetlegességet *állító* elgondolás, vagyis az alkalmazás, a kategoriális alárendelődés passzívuma helyett az önkényességnek és az aktív erőnek a működését hangsúlyozó ötlet olyannyira eleven Nietzschénél, hogy többször is visszaköszön műveiben, feljegyzéseiben. Majdnem tíz évvel az előbb idézett szövegrészlet után egy, a *Zarathustra* idején íródott gondolatban például ily módon:

¹⁵ Vö. F. Nietzsche: *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*. Ford. Tatár Sándor. *Athenaeum*, 1992/3., 4.

¹⁶ I. m. 6.

„Az appercepció eleinte csak tevékenység (»önkényes« mozdulatok!) / Elméletem: az ember minden tevékenységében lezajlik a lelki élet egész fejlődése / cselekvések már maguk az érzékelések is: hogy érzékelhessünk valamit, működnie kell már valamely aktív erőnek, amely felfogja, hatni engedí az ingert, és – mint ilyen ingert – módosítva magához idomítja. / Tény, hogy valami merőben új keletkezik szakadatlanul. [...] / Mindig valami új keletkezik a szellemi fejlődésben is. Teljes lehetetlenség levezetni egymásból az érzetet meg a képzetet.”¹⁷

A merőben új e szakadatlan keletkezésének szubjektumkritikai applikációja révén világossá válhat, hogy Nietzsche nem számol semmi olyan lényegi entitással, amely mintegy identikusan önmagába szervesitené azokat az erőket, amelyek érzékeléskor vagy megismeréskor utólag működésbe lépnének. Sokkal inkább ezen erők által keletkeznek szakadatlanul tudat, lélek s egyéb effajta centralitások, hogy rögtön, abban a performatív pillanatban, ahogy tevékenykedni kezdenek, felszabadíthassanak önmagukban „valami »vándorló« minőséget, ami örömet leli a változásban”.¹⁸ Ilyen önmagából folyton kilépő (de)centralitás a szabad szellem, amely éppen azért képes vándorlón elhagyni önmagát, mert önmagára alkalmazza az átértékelés becslési műveleteit, azaz a perspektivikus elemeket, mint „az eltolódást, a torzulást, a horizont látszólagos teleológiáját és minden egyebet, ami a perspektívához tartozik”.¹⁹

A perspektivikusságnak, a pluralitásnak és a decentralitásoknak az önmagaság diskurzusaiban történő ilyen intenzív érvényesítése Nietzsche-nél részint az identikus én elementáris kritikáját, vagy ahogyan Paul de Man mondja, „az értékek értékének dekonstrukcióját” eredményezi,²⁰ részint lehetővé teszi egy plauzibilis és flexibilis én-konceptió kialakítását. Nietzsche számos olyan szövegnyomot hagyott hátra, amelyek egy ilyen én-(de)konceptió irányába mutatnak, noha nem állnak össze koherens egésszé. Erre utalnak például az olyan megfogalmazások a már többször idézett *Emberi – túlságosan is emberiből*,

¹⁷ F. Nietzsche: „Az új felvilágosodás”. Ford. Kurdi Imre. Osiris/Gond, Budapest, 2001, 187–188.

¹⁸ F. Nietzsche: *Emberi – túlságosan is emberiből*. Id. kiad. 240.

¹⁹ I. m. 97.

²⁰ Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*. Ford. Fogarasi György. Ictus/JATE, Szeged, 1999, 163–164.

mint a következő: „[...] értékesebb volna, ha [...] meghallgatnánk a különféle élethelyzetek halk hangját, ezek ugyanis mind saját nézetekkel rendelkeznek. Megismerőként csak akkor vehetünk részt mások életében, ha önmagunkat nem tekintjük zárt, befejezett individuumnak”,²¹ vagy egy másik logiont idézve: „Ha már megtaláltuk önmagunkat, akkor meg kell tanulnunk, hogyan *veszítjük el* időről időre, majd találjuk meg ismét önmagunkat: legalábbis, ha gondolkodó valaki. A gondolkodónak ugyanis hátrányos, ha állandóan egy személyhez kötődik”.²² Nos, az ilyen és ezekhez hasonló megfogalmazások is arra utalnak, hogy Nietzsche az énben, a tudatban, lélekben, szellemben nem lát szubsztancialitást, sokkal inkább esetek, események, véletlenek, élethelyzetek teremtette és szituálta ritmikusan létesülő erőaktivitást. Mert ahhoz is erő kell, hogy az élethelyzetek hangot adjanak, és ahhoz is, hogy meghalljuk e hangokat. Ahogy egyik feljegyzésében írja: „az individuum mint sokaság” érdekes a számára,²³ és a sokaságként felfogott individuum egyrészt része a dolgok sokaságának, másrészt képes rálátni, foglalkozni e sokasággal – csapongva alászállni, majd ismét fellendülni a magasba, aggodalom nélkül s megfoghatatlanul. Az individuum a dolgok sokaságának részeként, ám egyben fölötte jellemezhető tehát, mint ami perspektivikusan és szabadon „*maga alatt*” tartja „a dolgok elképzelhetetlen sokaságát”.²⁴

Az individuum e tágas, szabad röptű szcenírozása figyelhető meg a „belső világ” szintagmájában is. Ezt semmiféleképpen sem szabad transzcendentálisan felfogni és értelmezni, tehát nem feleltethető meg a léleknek, a tudatnak vagy efféle centrális entitásoknak. Nietzsche a belső világ fogalmát inkább fenomenálisan tartja fenn, legalábbis *A hatalom akarása* néhány feljegyzésében így olvasható. A belső világ fenomenalitására vonatkozó megjegyzések és gondolatmenetek az *Egy új érték meghatározás elve* címet viselő harmadik könyvben határozottan utalnak egy új, alternatív identitásdiskurzus lehetőségére, amelyben a lélekhez, a tudathoz és a szellemhez képest

²¹ F. Nietzsche: *Emberi – túlságosan is emberi*. Id. kiad. 234.

²² I. m. 334.

²³ F. Nietzsche: „*Az új felvilágosodás*”. Id. kiad. 237. Vö. még: „*Hipotéziseim: a szubjektum mint sokaság. [...] A szubjektum állandó átmenetisége és megfoghatatlansága [...]*” F. Nietzsche: *A hatalom akarása*. Ford. Romhányi Török Gábor. Cartaphilus, Budapest, 2002, 221.

²⁴ F. Nietzsche: *Emberi – túlságosan is emberi*. Id. kiad. 95.

a test szolgálna vezérfonalul: „Ha »Énünk« számunkra az egyedüli Lét, amely szerint minden létet alkotunk és megértünk, akkor igazán remek! Ekkor nagyon is helyénvaló a kétely, hogy itt esetleg a perspektivikus *illúzió* esete áll fenn – a látszólagos egység, amely, akár a látóhatár vonala, mindent összefog. A test vezérfonalán beláthatatlan sokféleség mutatkozik; módszertanilag megengedett, hogy a jobban tanulmányozható gazdagabbat használjuk vezérfonalul a szegényebb megértéséhez.”²⁵

A test fenomenalitásának mint az identitás egy lehetséges diszkurzusának kibontakoz(tat)ásához Nietzsche erős feltételként kritika tárgyává tesz mindenféle szubsztanciális minőséget, elsősorban persze magát a szubsztanciát. Szerinte nincs nagyobb tévedés annál, mint ha a pszichikai és fizikai jelenségeket egy és ugyanazon szubsztancia két különböző megnyilvánulásának tekintjük. „Ezzel nem magyarázunk meg semmit: magyarázatként a »szubsztancia« fogalma teljességgel hasznavehetetlen.”²⁶ Majd a szubjektum, a kauzalitás, valamint az interpretáció kategóriái kerülnek átértékelésre mint olyan szubsztanciális minőségek, amelyek hamisan játszanak közre az én és a világ viszonylataiban, így félreviszik az önmaga(ság)ra irányuló vizsgálódásokat. E kategóriákkal Nietzsche szerint mindenekelőtt és összességében az a legnagyobb baj, hogy a metafizikai hagyomány által formálódó folyamat során egyfajta kritikátlan elfogadás, *nota bene* hitbeli meggyőződés tárgyává, egyszersmind gerjesztőivé váltak: „*Szubjektum*: egy bizonyos Egységbe vetett hitünk terminológiája ez, a legfőbb valóságérzet különféle elemei közül: e hitet egy ok okozataként fogjuk föl – olyannyira hiszünk hitünkben, hogy emiatt képzeljük el az »igazságot«, a »valóságot«, a »szubsztancialitást«. – A »szubjektum« fikció, amely mintha Egy szubsztrátum hatásának sok egyenlő állapota volna bennünk: de éppen mi alkottuk meg ezen állapotok »egyenlőségét«; ezek egyenértékűsítése és kiigazítása a tényálladék, nem pedig az egyenlőség [...]”²⁷

Hogy elkerülje a szubjektum, a kauzalitás és az interpretáció ilyen metafizikai egységbe rendező egyneműsítését, amely tévútra visz az ember belső világára való rákérdezés során, Nietzsche a test ve-

---

²⁵ F. Nietzsche: *A hatalom akarása*. Id. kiad. 229.

²⁶ I. m. 231.

²⁷ I. m. 219.

zérfonalát javasolja alkalmazni a vizsgálódásban. A „testi funkciók összjátékának” fiziológiai felszabadítása és érvényre juttatása jelenti a belső világ fenomenális megragadását, amely során kiderülhet, hogy – miként Gilles Deleuze fogalmaz – „ami egy testet meghatároz, az az uralkodó és az uralt erők viszonya. Minden erőviszony testet konstituál: kémiait, biológiait, társadalmi, politikait. Két tetszőleges erő, lévén nem egyenlők, mihelyt kapcsolatba lép egymással, testet konstituál: ezért van, hogy a test – nietzschei értelemben – mindig a véletlen szülötte, amely a »legmeglepőbb« dolognak tűnik, sokkal meglepőbbnek, mint a tudat vagy a szellem.”²⁸ Eszerint identitásunk a testnek mint a belső világ fenomenalitásának különböző erők által fenntartott véletlenszerű, önkényes és variábilis konstitúciója formálódik meg.

---

²⁸ Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. Ford. Moldvay Tamás. Holnap/Gond, Budapest, 1999, 70.

A NARRATÍV IDENTITÁS ELMÉLETEI

Biró-Kaszás Éva
Debreceni Egyetem

A *Routledge Encyclopedia Of Narrative Theory* bevezetője szerint az 1970-es évek elejétől narratív fordulatról és a narratológia tudományáról beszélhetünk. Manapság a narratíva a humán- és társadalomtudományok figyelmének előterébe került az irodalomelmélet, a nyelvészet és a filozófia mellett például az antropológiában, a pszichológiában és a szociológiában is. Az alábbiakban a narratíva szerepét vizsgálom az önazonosság megalkotásában, a cselekvésben, felelősségben. E területen a kognitív- és a hermeneutikai fenomenológiai megközelítési mód domináns. Általában azt mondhatjuk, hogy a kognitív megközelítésben a narratíva biztosítja az identitás koherenciáját és folytonosságát, a hermeneutikai fenomenológia pedig az identitás világhoz-kötöttségét hangsúlyozza.

A cselekvés, élet és a narratíva közötti viszonyt vizsgálva Ricoeur egy háromszintű (mimézis I., II. és III.) modellt dolgoz ki: a narratív prefiguráció, -konfiguráció és -refiguráció modelljét. Az első a pusztán megfigyelés, a cselekvés leírása és a cselekvés maga, amelyek egyöntetűen a cselekvés egy meghatározott szemantikáját használják. A konfiguráció a narratív szín megadása (*emplotment*) és a koherencia megteremtése – független események, személyek, motivációk és az időbeliség összefűzése olyan narratívában, amely számot ad a múlttól. A refiguráció a történet újrafűzését jelenti tervek, szándékok, eredmények tükrében.¹ Ricoeur *Az én és az elbeszélt azonosság* című tanulmányát segítségül hívva meghatározhatjuk, hogy mi is az a narratív identitás. „Az elbeszélés, az elmesélt történet azonosságát építve építi a szereplő azonosságát, s ez utóbbit nevezhetjük elbeszélt azonosságnak. A történet azonossága alkotja a szereplő azonosságát.”² Figyeljük meg, hogy Ricoeur a szereplő azonosságáról beszél. A történet újraírásának/mondásának szükségessége abból adódik, hogy

¹ Ricoeur, P.: A hármas mimézis. Ford. Angyalosi Gergely. In uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999, 255–309.

² I. m. 384.

a szereplő azonossága időbeli egységében gyökerezik, ez különbözőt őt meg mindenki mástól, ugyanakkor az életet élve a váratlan események megtörhetik ezt az egységet. Konfliktusos helyzetben tehát, más szavakkal, a jellem és az én önmegőrzése mint az időbeli állandóság fenntartása a feladat. Ilyen ütközési szituációban segít a történetnek az elbeszélés-elméletben alátámasztott visszaható- és előrevetítő jellege is.³

Ugyanakkor a váratlan szituációkkal való számvetésnek akkor van tétje, ha a fikciók területéről áttérünk a tetteiért a saját világában felelős személy egzisztenciális állandóit figyelembe vevő elbeszélésre. A cselekvés, illetve a cselekvésháló életbeni megfelelőjét a gyakorlat fogalmával ragadhatjuk meg. Az élet egymást átszövő, átfonó gyakorlatok hálózataként jeleníthető meg. Ricoeur céljaira a gyakorlat olyan fogalma alkalmas, amely az elbeszélő történethez hasonlóan, konfiguráció révén egységesíthető. Ilyen a bennfoglalási viszonyt tartalmazó gyakorlat-fogalom, amelyben a teljes cselekvést (szabályszerűen, törvényszerűen, szükségszerűen) meghatározzák a részleges cselekvések. Legelemibb fajtája az ilyen szabálynak a konstitutív szabály, amikor is a szabály alkotja a jelentést. A sakkjáték gyakorlatába beletartozik a gyalog és meghatározott mozgása, de nem tartozik bele a „röpte”, amely a tenisz játékához/gyakorlatához tartozik. A konstitutív szabály „hangsúlyozza a gyakorlatok többségéhez tartozó *interakció* jelleget”.⁴ Weber nyomán Ricoeur bevezeti a cselekvés tágabb fogalmát, melynek lényege, hogy olyan viselkedés, amellyel a cselekvők szubjektív értelmet kapcsolnak össze, és szándékolt értelme szerint mások viselkedésére vonatkozik, ahhoz igazodik. Ennek következtében a cselekvés az elszenvedés mozzanatát is hordozza, a valamiben való jártasság pedig nem más, mint „belsővé tett interakció”; a gyakorlat maga lesz az elbeszélés előtti prefigurációja (mimézis I).⁵

A gyakorlat és az elbeszélés közötti viszony magasabb szinten is megismétlődik Ricoeur szerint. A gyakorlatok és az egyedi emberi létezés teljességére vonatkozó szándék között vannak hosszabb-rövidebb tartamú átfogó gyakorlati egységek, az élettervek. MacIntyre normatív cselekvéseméletében alapvető szerepe van az élettervek és

---

³ I. m. 384., 390.

⁴ I. m. 396.

⁵ Uo.

a gyakorlatok egymást átható kölcsönös viszonyának, pontosabban egységének.⁶ Ricoeur szerint éppen ez, az „élet elbeszélés alakjában való tömörítésének a gondolata” alapozza meg, hogy értelmes lehessen a „jó élet szándéka” mint ideál.⁷ Kritizálja azonban MacIntyre megoldását: az élet elbeszélte egységét több okból sem tehetjük a sokféle gyakorlat csúcsára. Először is, a „történeteket nem átéljük, hanem elmeséljük”. Ha el is fogadnánk, hogy az élet történetei színre vitt narratívák, azaz tettbe szőtt elbeszélések, kiküszöbölhetetlen a probléma, hogy elmesélt életemnek csak társszerzője lehetek. Harmadszor, a tömörített elbeszélésnek határozott kezdettel és véggel kellene rendelkeznie, a valós élet kezdete és vége azonban nem az adott alany saját története, valamint a saját életemről többféle történetet is mesélhetek. Negyedszer, az egységesítő élettervek a saját tapasztalati horizontunkban gyökerező elvárási horizonthoz kötöttek, az önmegértés csak az elmúlt élet vonatkozásában értelmes.⁸

Ricoeur alapvetőnek tartja az elbeszélés mimetikus funkcióját. Hasonló állásponton van Tengelyi is: ha MacIntyre nyomán elfogadjuk, hogy történeteket élünk meg, akkor kanti módra elemezhető látszatnak esünk áldozatul. Azaz, „önkéntelenül is az élettörténet *alkotó* elvének [...] tüntetjük fel azt, ami valójában *szabályozó* elve [...] csupán a történetmondásnak. [...] Így válik »az önmagát elbeszélő élet« délibábja a *sorsmetafizika* szülőanyjává.”⁹ Az életvalósághoz való közelítés gondolata a megmásíthatatlanság jellegét hordozza, úgy hogy közben nem törli el egyszerűségét és esetlegességét – mondja Tengelyi.¹⁰ Tengelyi szerint a megoldás az értelemképződés és az értelemrögzítés szétválasztása. „(A)z élettörténet olyan *értelemképződés* színtere, amely *uralhatatlanságában és ellenőrizhetetlenségében* gyökeresen különbözik minden értelemadástól.”¹¹ Ha ugyanis „[...] az élettörténetet magától lejátszó *értelemképződés* színterének tekintjük, az önazonosságban pedig ama küzdelem legfőbb tétjét látjuk, amely ezen a színtéren az *értelemrögzítésért* folyik, akkor világossá válik,

⁶ MacIntyre, A.: *Az erény nyomában*. Ford. Bíróné Kaszás É. Osiris, Budapest, 1999.

⁷ Ricoeur: i. m. 398.

⁸ I. m. 399–402.

⁹ Tengelyi, L.: Élettörténet és önazonosság. In uó: *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Budapest, 1998, 13–48., 25.

¹⁰ I. m. 25–26.

¹¹ I. m. 32.

hogy itt két különböző dologról van szó, még ha ez a két különböző dolog elválaszthatatlanul összetartozik is egymással.¹² Összefoglalva: „Az újonnan feltáru­lót értelmét előhírnökei, előjelei és előlegező­dés­ei olyan utalásösszefüggésbe ágyazzák be, amely utólag az értelemrög­zítés támpontjával szolgálhat. A magától képződő értelem azonban azért képes élettörténetünkben olykor valósággal új kezdetet terem­teni, mert abban a pillanatban, amikor felszínre tör, mindig tartal­maz még olyan értelemkezdeményeket is, amelyek az utóbb fellelt utalásösszefüggésbe nem illeszkednek bele, és ezért a visszatekin­tő értelemrög­zítésnek végül is áldozatul esnek: kiszorulnak azokból a módosított történetekből, amelyekkel a bekövetkezett fordulatról megkísér­lünk számot adni magunknak.”¹³

Tengelyi szerint a sorsese­mény az az esemény, amelynek során a magától meginduló (és uralhatatlan) értelemképződés felbontja önazonosságunk (konstruált, értelmezett) szövetét; az önmagunk­ból kilépés igénye támasztódik velünk szemben, hiszen a képződő és eluralkodó értelem teljesen idegen, más az eddigi konstruált önazo­nosságunkhoz képest: „*az önazonosság mint az élettörténet foglalata meghasad és felnyílik*”.¹⁴ Ez az idegen igény visszavonhatatlanul és félreérthetetlenül feszül nekünk, s nem másnak – ez az élethelyzet esetleges ugyan, de a legsajátabbunk.¹⁵

Tengelyi szerint az önazonosság olyan értelmezése, amely meg­kísérli az élet egész tartalmi gazdagságát megragadni, nem lehet azonos egyszeriségünkkel és megismételhetetlenségünkkel. Ez utóbbi nem tartalmi (az önazonosság mibenlétéről nem ad számot), hanem pusztán helyzeti különbségen alapul. „Ami az egyes szám első sze­mélyben kifejeződik, nem egyéb, mint *pozicionális differencia*: az a különös alaptény, hogy amit ki-ki közölünk úgy nevez: »önmagam«, azt másvalaki énjével egyikünk sem cserélheti fel, még ha története­sen minden tekintetben hasonulni tudna is hozzá.”¹⁶ Következéské­pen: „Meggondolásaink arra engednek következtetni, hogy az önazo­nosság keresése egyfajta »érzékcsalódáson« alapszik. Önkéntelenül is

---

¹² I. m. 33.

¹³ I. m. 38–39.

¹⁴ I. m. 43.

¹⁵ I. m. 47.

¹⁶ I. m. 45.

azt hisszük, hogy egyszeriségünk és megismételhetetlenségünk forog kockán, valahányszor felfeslik a történeteknek az a szövédéke, amelylyel önazonosságunkat rögzítjük. Vizsgálódásaink azonban azt mutatják, hogy helyettesíthetlenségünk végső forrását a legkevésbé sem azokban az újra meg újra elmondott történetekben kell keresnünk, amelyeknek magunk vagyunk a hősei, hanem azokban az egyszeri és megismételhetetlen sorseseeményekben, amelyek az önmagunkból való kilépés igényét a megszüntethetetlen másság és idegenség erejével szegezik nekünk.”¹⁷

Az identitás elméleteit, egyáltalában az elméleteket illetően kézenfekvőnek tűnik későbbi egyik főszereplőnk, Jerome Bruner megkülönböztetését alkalmazni. Létezik a tudás narratív formája és logikai-, tudományos formája, vagy ahogyan Bruner szereti nevezni, a paradigmatis tudás. A narratív tudásmód nem általános okokkal és ezek megalapozásával, nem a tapasztalásra vonatkozó kijelentések igazságát verifikáló eljárásokkal foglalkozik, hanem az emberi szándék, a cselekvés és kibontakozásának hirtelen megváltozása és következményei a tárgy, célja pedig, hogy megragadja a partikuláris, a közönséges lényegének hirtelen megjelenését, azaz az értelem képződését.¹⁸

Jerome Bruner MacIntyre kortársa, korábban a kognitív pszichológia és a tanuláseméletek művelője. A kognitív elmélet is felfedezte a maga számára a narratívát, amelyet az énkonstrukció eszközének és eredményének tekint. Bruner *Actual Minds, Possible Worlds* című könyvének tanúsága szerint az elme elsődleges feladata a világgalalkotás.

Mielőtt közelebről megvizsgálalnánk Bruner élet-narratívára vonatkozó nézetét, érdemes előjáróban Theodore Sarbin *Az elbeszélés mint a lélektan tő-metáforája* című tanulmányát segítségül hívni.¹⁹ Sarbin Stephen Pepper munkájára építve vezeti be a tő-metáfora fogalmát: a megélt idő mint ismeretlen terület megértésére törekedve analógiákat alkalmazunk oly módon, hogy a már ismert területek fogalmait használjuk. Az ismert, eredeti fogalomrend válik analógiává vagy tő-metáforává. A megélt idő történeti esemény, amely nem egy múltbeli esemény, hanem az „aktualitásban zajló történés”, dinamikus

¹⁷ I. m. 47–48.

¹⁸ Bruner, Jerome: *Actual Minds, Possible Worlds*. Harvard UP, Boston, 1986, 11–13.

¹⁹ Sarbin, T.: *Az elbeszélés mint a lélektan tő-metáforája*. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2001, 59–76.

drámai cselekedet, amely az aktuális események szövedékében létezik. A megélt idő tő-metáforája a narratívum, a történet. Sarbin bevezeti a narrációs elvet: „az emberi lények narratív struktúrák szerint gondolkodnak, észlelnek, használják képzeletüket, s hoznak erkölcsi döntéseiket”,²⁰ ezért a narratívum az emberi cselekvés szervező elve – mondhatjuk, hogy konstitutív elv, hiszen a tapasztalatok áramát látja el szerkezettel.²¹ Tehát a színre vitt, eljátszott narratívát azonosíthatjuk az emberi élettel, ez azonban nem ontológiai azonosítás; a narratíva mint metafora, modell jól működik az emberi életről való gondolkodásban. Így Ricoeur nyomán mondhatjuk, hogy az élet és a narratíva közötti viszonyt mimetikus: a narratíva utánozza az életet, az élet pedig a narratívát.

Bruner három tanulmányát említhetjük, amelyekben az életet narratívaként tekinti, s azt vizsgálja, hogy milyen következményei vannak ennek a tételzésnek: *Life as Narrative*,²² *The Narrative Construction of Reality*²³ és *A Narrative Model of Self-Construction*.²⁴ Ricoeur *Idő és narratíva* című műve nyomán alaphipotézisének tekinti, hogy a megélt időről csak narratív formában tudunk számot adni.²⁵ Az élet és a narratíva alkotásában egyaránt nagy szerepe van az emberi képzeletnek; az élettörténet elmondása maga is kognitív teljesítmény – nem pusztán elmondása valami egyértelműen adottnak, hanem például az emlékezet szelektív munkájának és értelmezési műveletnek az eredménye is.²⁶

A saját élettörténetet „privilegizált”, ugyanakkor „problémás narratívának” tekinti Bruner, hiszen reflektált: a narrátor és a központi figurája a narratívának ugyanaz, ez a torzításra készítheti a narrátort. Ugyanakkor mindenki saját kritériummal rendelkezik arra vonatkozóan, hogy milyen a megfelelő történetmondás. Ezek belső és külsők is lehetnek. Bruner szerint a belső kritériummal azt mérlegeljük, hogy

---

²⁰ I. m. 63.

²¹ I. m. 64.

²² Bruner, J.: *Life as Narrative*. *Social Research*, 71 (3)/2004, 691–710.

²³ Bruner, J.: *The Narrative Construction of Reality*. *Critical Inquiry*, 1991/18. (Autumn), 1–21.

²⁴ Bruner, J.: *A Narrative Model of Self-Construction*. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1/1997, 141–161.

²⁵ Bruner: *Life as Narrative*. Id. kiad. 692.

²⁶ Uo.

például az elbeszélés kifejezi-e azt, ahogyan éreztünk, illetve kifejezi-e szándékainkat. A hallgató is minden verifikáció nélkül megérzi, hogy mély vagy sekélyes történetet hall-e. A külső kritérium ezzel szemben arra vonatkozik, hogy a történet lefedi-e az életeseményeket. Az is informatív lehet, hogy mit jelenítünk meg vagy hagyunk ki a történetünkben.²⁷

Ezek a kritériumok azonban nem adnak támpontot az önélet-be-számolóknak, ezért fogékonyak kulturális-, interperszonális- és nyelvi behatásokra. Határozottabban megfogalmazva: mivel az élettörténe-tek konstruáltak, illetve a kulturális szokásoktól és a nyelvhasználat-tól függőek, nyilvánvalóan tükrözik a „lehetséges életekre” vonatkozó elméleteket, amelyek a mesélő kultúrájának részét alkotják. Valójá-ban fontos jellemzője egy kultúrának, hány narratív modell áll benne rendelkezésre egy életmenet leírására: milyen kanonikus élet-narratívák, s milyen kombinálható formális építőelemek állnak rendelkezésre, amelyekből meg tudják alkotni saját élet-narratíváikat azok, akik az adott kultúrához tartoznak.²⁸ Bruner érvelésének lényege, hogy „[...] a kulturálisan formált kognitív és nyelvi folyamatok, amelyek szabá-lyozzák a saját élettörténetek mondását, rendelkeznek azzal az erővel is, hogy megszabják az érzéki tapasztalás szerkezetét, az emlékezet szerveződését, hogy részekre bontsák, majd célszerűen felépítsék ma-gukat az életeseményeket. Végül mi magunk leszünk az önéletrajzi narratívák, amelyekkel elbeszéljük az életünket.”²⁹

Az egyén a kultúra kanonikus formáinak variációjává is válik. Lev Vigotszkijhoz vezethető vissza az az álláspont, hogy a nyelv és egyéb szimbolikus rendszerek a gondolkodást közvetítve rányomják bélyegü-ket az adott valóság-reprezentációra. Ennélfogva az egyéni intelligencia sohasem egyedi.

Bruner *The Narrative Construction of Reality* című tanulmánya szerint tudásunk és jártasságunk „domén”-specifikus, s ebből követke-zően felhalmozódása nem egyenletes: „Az intelligencia használatának minden egyes sajátos módja saját integritást alakít ki – tudás-plusz-jártasság-plusz-eszköz integritást –, amely az alkalmazhatóság sajátos hatóköréhez illeszkedik. Ez egy magában megálló kicsi realitás, ame-

²⁷ I. m. 693.

²⁸ I. m. 694.

²⁹ Uo.

lyet az általunk alkalmazott elvek és eljárások formálnak. Más aspektusból ezek a doménok a kultúra szerszámkészleteinek kincsestárai.”³⁰

A „domén” „kicsiny világ”, a kulturális valóság egy darabja, amelyet elvek és eljárások egy halmaza formál. Életünk során bizonyos kulturális szerszámkészletek használatának mesterei leszünk, bizonyos realitás-darabok kezelésében vagyunk otthonosak, míg a kultúra más területein inkompetensek maradunk, a releváns szerszámkészlet nem lesz a kezünkhöz álló. „De állítható, hogy az adott kulturális szerszámkészlet szelekciós nyomást gyakorol az emberi képességek fejlődésére. [...] Ebből az is következik, hogy a tudás soha nem lehet nézőpont nélküli.”³¹

Az emberi interakciók doménjét Bruner értelmezésében a logikai-tudományoséhoz hasonlóan elvek és eljárások erősítik, ugyanakkor a domének szerveződése, integrációja kultúránként különböző. Az emberi interakciók világának (az ember önmagáról való tudásának, társadalmi világának és kultúrájának) doménje is rendelkezik kulturális szerszámkészlettel, eszköztárral, azaz tradíciókkal, amelyek egyfelől modellül szolgálnak a benne zajló folyamatok számára, másfelől mindenütt jelen vannak és mindenki számára ismerősek és elérhetőek. Tapasztalatainkat és emlékeinket alapvetően narratíva formájában rendezzük el.

A narratívát Bruner egy kulturálisan közvetítődő konvencionális formának tekinti. A narratívák művelésének különböző szintjei vannak egyéni kifinomultság, az alkalmazott kiegészítő eszközök tekintetében, s környezetünkkel, társainkkal és tanítóinkkal érintkezve sajátítjuk el őket. „A narratívák a valóság sajátos verziói, s elfogadhatóságukat a hagyomány és a »narratív szükségszerűség«, nem pedig az empirikus verifikáció és a logikai elvárások szabályozzák, ennek ellenére igaznak vagy hamisnak ítélünk történeteket.”³² Bruner szerint lehetetlen elválasztani a gondolkodás narratív formáját a narratív formában lezajló párbeszédétől, interakciótól, mert kölcsönösen aktiválják, formálják egymást, pontosan úgy, ahogyan egy ponton túl a nyelv szerkezete és a gondolkodás szerkezete elválaszthatatlan egymástól.

Az irodalomtudomány és a filozófia alakulásának tendenciáitól

---

³⁰ Bruner: *The Narrative Construction of Reality*. Id. kiad. 2.

³¹ I. m. 3.

³² I. m. 4–5.

nem függetlenül az 1980-as évek során a pszichológusok is tudatára ébredtek annak, hogy a narratíva nem reprezentálja, hanem konstituálja a valóságot. „A bennünket foglalkoztató kérdés nem a narratívának mint szövegnek az alkotása, hanem az, ahogyan a narratíva az elme eszközeként közreműködik a valóság megkonstruálásában.”³³ Bruner a valóságot konstruáló narratíva tíz jegyét emeli ki.³⁴ Az első a diakronitás, az, hogy az emberi jelenségek időbeliek, de ez az idő nem a mechanikus, hanem az emberi idő. A második jegy, hogy a narratíva egyedi esetekre vonatkozik, de az egyediség inkább „motorja, mint az iránya” a narratívának. A partikularitás olyan történetbe ágyazva jelenik meg, amely valamilyen értelemben általános (például udvarlás, iskolai erőszak), de a narratíva csak egyedi megtestesülésben létezik, s a történet annál meggyőzőbb, minél inkább a neki megfelelő narratíva-típusba ágyazódik az egyedi esemény. Harmadszor, a narratíva az intencionális állapot megjelenítése. Az emberi cselekvés, történés mindig adott szituációban, körülmények között zajlik, a narratíva pedig elmondja, ami történik velük, amit cselekszenek. Az emberi cselekvés, történés mindig kapcsolatban áll a szándékkal, és választást feltételez. Mivel az intenció és a bekövetkező cselekvés közötti kapcsolat laza, ezért a narratívákban nem adható oksági magyarázat, hanem inkább az indokokról szóló interpretáció.

A narratíva negyedik jegyeként Bruner a hermeneutikai megkomponálhatóságot említi. Hermeneutikai interpretációról lévén szó, nincsen igaz jelentés; a hermeneutikai elemzés legjobb esetben is csak intuitíve meggyőző beszámolás lehet a „szöveg”, a történet jelentéséről, melyet az összetevők fényében nyerünk. Ugyanakkor a hermeneutikai kör által jelzett jelenség arra utal, hogy az összetevőket, a szöveget az egész történet fényében értjük. A történet egy vélelmezett „sztori” vagy szín keretei (narratív struktúra) között formálódik, ebbe a keretbe ágyazódnak a szereplők és az események. Versengő sztorik létezhetnek. Azaz a narratívák nem léteznek valahol kint a valóságos világban, hogy majdan egy szövegben tükröződjének: a narratíva alkotásának aktusa magának az eseményeknek a megalkotása az általános, átfogó narratíva fényében: az események a narratíva funkciójává, „szolgálóivá” válnak – mondja Propp nyomán Bruner.

³³ I. m. 5–6.

³⁴ I. m. 6–18.

A narratíva alkotásának folyamatát már a fiatal gyermek is végigcsinálja, s az emberi tapasztalatok rendezésének ez a legátfogóbb eszköze.³⁵ A történet előállítását értelmező módon történik. Nem textuális vagy referenciális problémák miatt kell az interpretációs tevékenység, hanem mert nélküle nincsen narratíva. Legtöbb történetünk banalizált, mindennapos, de ha a hallgató számára valami gyanússá válik, azonnal aktiválódik az interpretációs képessége. Az interpretáció leginkább a kontextuális mozzanatokra, az intenciókra, másfelől pedig a háttértudásra irányul. Háttértudása van a történet alkotójának és hallgatójának is. Úgy értelmezzük az elemeket, hogy illeszkedjenek a másik feltételezett háttértudásához. Ez lesz egyfelől az interpretáció, másfelől pedig az egyezkedés alapja, ahogyan annak is, hogy hogyan kell elmondani a történetet (lásd ehhez a narratíva kilencedikként bemutatott jegyét).

A narratíva Bruner-féle ötödik jegye a kanonicitás és annak megtörése: a történetek alapvetően a kanonikustól, az elvárttól, a normálistól való eltérés történetei. „A mindenkorin kánon foglalja magában azt, hogy a probléma a történet motorja: a probléma az elvart, a legitim, a szabályos dolgok – tehát a kánon – megsértése. Hogy a szabályosság fenntartható, helyreállítható vagy újradefiniálható-e, ettől függ az elbeszélés kimenetele.”³⁶ E jellemző egy vonatkozását mutatta meg Tengelyi értelmezése élettörténet és sorseseemény viszonyáról. A hatodik jellemző a referencialitás, ami azt jelenti, hogy a történet valamilyen formában (nem direkt módon) a valóságra utal (de konstruálja is a valóságot – ahogy erről a negyedik jegynél már volt szó). Ebben a vonatkozásban elég annyit kiemelni, hogy a narratíva igazsága inkább a valószínűségében, mintsem a verifikálhatóságában van.

Hetedik jegye a narratívának, hogy műfajba sorolható – egy partikuláris történet egy adott, szokványos, sajátos szerkezetben jelenik meg, az hordozza, s ily módon az időtlenség dimenzióját, általánosságot ad az eseménynek. A műfajok ugyan laza, de szokásos módjai az emberi állapotok megjelenítésének, sajátos típusú gondolkodást, valamint érzékenységet váltanak ki belőlünk. Megjelenítenek valamiféle

---

³⁵ Erre vonatkozóan lásd Bruner, Jerome – Lucariello, Joan: A világ narratív újratemtése a monológban. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2001, 131–156.

³⁶ Bruner–Lucariello: i. m. 135.

társadalom-ontológiát, miközben egyfajta megismerői hozzáállásra invitálnak. Azaz nemcsak az emberi állapototok megjelenítői, de az elmehasználatot is meghatározzák, amennyiben az elmét meghatározza a nyelv.

A narratíva nyolcadik jegye összefüggésben áll a „törés” megragadására vonatkozó tulajdonsággal, mivel a konvencionális megszakadását foglaljuk történetbe. A narratívának a „nem várt” körüli szerveződése jelzi, hogy a narratíva szükségszerűen normatív. A törés, a probléma, a nem várt kulturálisan beágyazott, azaz a normák változnak. A törésekről szóló narratívának azonban nem feladata, hogy megoldja a problémákat. Ha a narratíva tartalmazza, kifejezi az emberi sorsproblémákat, akkor „elviselhetővé teszi őket pusztán azzal, hogy értelmezhetővé teszi őket.”³⁷

A narratíva kilencedik jegye a kontextus-érzékenység és az egyezkedésre való képesség (*negotiability*). Az olvasónak, hallgatónak nyitottnak (kontextus-érzékenynek) kell lennie a történetre. A nyitottság azonban soha nem tökéletes, hiszen háttérinformációink alapján számba vesszük a történetmondó szándékait. A nyitottság teszi ugyanakkor lehetővé, hogy a narratíva a mindennapokban a kulturális egyezkedésre alkalmas eszköz legyen. Képesek vagyunk a történet versengő verzióinak megalkotására és mérlegelésére.

Bruner tizedikként említi a narratívák felhalmozódását. A fundamentalista tudományos tudással szemben a narratívák esetén tulajdonképpen az a kérdés, hogy hogyan illesztjük össze a különböző történeteket, van-e lehetőség egy egészre, illetve hogy az interpretációban mennyire működnek a precedensek. Azaz, miféle stratégiák fedezhetők fel a kultúra, a tradíció, a „világ verzióinak” alakulásában. Ismert példák erre a történelmi-oksági koholmányok gyártása, okok fabrikálása az időben megelőzőből, vagy az egyidejűség összefüggésként való interpretálása. Az ilyen koholmányok elterjedhetnek, s mintaként jelenhetnek meg. A kultúra kialakulásához képesnek kell lenni arra, hogy a múltbéli történéseket a jelenig vezető folyamatos sorba rendezzük, azaz arra, hogy történelmet konstruáljunk. Ez örök, folytonos feladvány. Éppen a múlt e folytonos konstruálása adja a kanonicitás formáit, s ez teszi lehetővé a törések felfedezését, vala-

³⁷ Bruner: *The Narrative Construction of Reality*. Id. kiad. 16.

mint annak felismerését, hogy hogyan lehet interpretálni azokat. Az emberi elmék hasonlóak egymáshoz, és közösen, együtt dolgoznak a közös narratív felhalmozás folyamatában. „Individuális élettörténeteink [...] is elválaszthatatlanok a konstruált és a közösen birtokolt társadalmi történet folytonosságától, amelybe behelyezhetjük önmagunkat és egyéni folytonosságunkat.”³⁸

Mint láttuk, Bruner eredeti premisszája szerint az emberi tudásnak és jártasságnak sajátos „domén”-jai vannak, s ezeket sajátos kulturális eszköztárak támogatják és szervezik. Ennek következményeképpen az elme fejlődése nem valamiféle kulturális vákuumban történik, azaz a kultúra szimbolikus struktúrái elengedhetetlenek az elme tevékenységének alakulásához. A kultúrának vannak viszonylag autonóm területei, de ezek mellett léteznek a jártasságok olyan területei, amelyeket a társadalom valamennyi normális tagjának birtokolnia kell, amennyiben élő kultúráról beszélünk. Ilyen például bizonyos fokú nyelvi közösség, illetve a társadalmi hitekben és eljárásokban való közösség: milyenek gondoljuk az embert, hogyan kell az embereknek viszonyulniuk egymáshoz – a népi pszichológia közössége, ahogyan Bruner az *Acts of Meaning*-ben nevezte ezt.³⁹ Ezek a domének alapvetően narratíván szerveződnek; tulajdonképpen a narratív realitások alapvető jegyei, amelyekről meg lehet mutatni, hogy egyes esetekben hogyan szervezik az emberi tapasztalás szerkezetét.

Láthatjuk, hogy a narratíva Bruner, MacIntyre és Tengelyi elgondolásában is egy magyarázó és normatív keret. Értelmezhetővé teszi a „világ – szándékkal rendelkező cselekvő – következmény” hármast, s egyben eszközt nyújt a cselekvés (a cselekvő) értékeléséhez is. A narratíva a valóság megkonstruálásának eszköze. A konstruálás a fenti hármast minden elemét érinti: a valóságot – a széles értelemben vett világot és a konkrét szituációt, amelyben a cselekvés zajlik, hiszen a történet egy vélelmezett történet vagy szín keretei (egy narratív struktúra) között formálódik, ebbe a keretbe ágyazódnak a szereplők és események. Éppen ezért versengő sztorik létezhetnek: egy adott narratíva az emberi cselekvés indokairól szóló lehetséges interpretáció. A narratíva alkotásának aktusa magának az eseménynek a meg-

---

³⁸ I. m. 20.

³⁹ Bruner, Jerome: *Acts of Meaning: Four Lectures on Mind and Culture*. Harvard University Press, Boston, 1990.

alkotása az általános, átfogó narratíva fényében: az események a narratíva funkciójává, „szolgálójává” válnak. A formálódó történet a kultúra kanonikus formáinak variációjává is válik. A narratíva úgy értelmezi az elemeket, hogy illeszkedjenek a megszólítottak, érintettek feltételezett háttértudásához. A törésekről szóló narratívának azonban nem feladata, hogy megoldja a problémákat: ha a narratíva tartalmazza, kifejezi az emberi sorsproblémákat, akkor az emberi élet értelmessé és így elviselhetővé tételével elvégzi feladatát.

Ugyanakkor vannak az önmagaságnak olyan narratív pszichológiai megközelítései, amelyek azonosítják az élettörténetet az önazonossággal. Eszerint az önéletrajz egy eljárási készlet az „élet csinálására”, s nem az életesemények pusztá rögzítése. A narratívát és az önazonosságot, illetve az elbeszél/narratív önazonosságot illető szerteágazó vitát valószínűleg a narratív identitás leszűkített értelmezései is kiváltották, illetve táplálják. Az elmúlt bő öt évben nagyon megszorodtak a kritikai hangok az önazonosság narratív megragadásával szemben. J. Phelan például egyenesen narratív imperializmusról beszél,⁴⁰ J. Lippitt a narratív egység túlhangsúlyozását bírálja,⁴¹ G. Strawson pedig megalkotja egy ellenelmélet alapjait.⁴² P. Lamarque szerint kérdés, hogy van-e igaz története az alanynak, s ezt a mesélt történet befolyásolja-e. Szerinte az élet egységét az adja, hogy az élet mindig valakihez tartozik.⁴³ Amennyiben pedig a narratívák magyarázó értéke a fontos, szerinte az oksági magyarázat alkalmasabb ilyesmire.⁴⁴ Ugyanakkor Bruner éppen a narratívák egy igen fontos jegyeként emelte ki, hogy az emberi cselekvés, történés mindig kapcsolatban áll a szándékkal és választást feltételez, s mivel az intenció és a bekövetkező cselekvés közötti kapcsolat laza, ezért a narratívákban nem adható oksági magyarázat, hanem csak az indokokról szóló interpretáció. Úgy tűnik, Lamarque kizárja a hermeneutikai tevékenységet az emberi világból.

⁴⁰ Phelan, James: Who is Here? Thoughts on Narrative Identity and Narrative Imperialism. *Narrative*, 13 (3)/2005, 205–210.

⁴¹ Lippitt, John: Getting the Story Straight. Kierkegaard, MacIntyre and Some Problems with Narrative. *Inquiry*, 50 (1)/2007, 34–69.

⁴² Strawson, G.: Against Narrativity. *Ratio* (new series), XVII. (4 December), 2004, 425–450.

⁴³ Lamarque, Peter: On Not Expecting Too Much from Narrative. *Mind and Language*, 19 (4)/ 2004, 393–408, 404.

⁴⁴ I. m. 406.

Az emberi élet jelenségeinek artikulálódnia kell. Nem állítjuk – Bruner, MacIntyre és Tengelyi nyomán –, hogy megélt életünknek minden mozzanatát narratívában tudnánk artikulálni, s azt sem, hogy az emberi önazonosság narratív beszámolóí metafizikai megalapozottságúak lennének. A narratív önazonosság elméletei a cselekvő ember gyakorlati szempontjairól és sajátosságairól adhatnak számot, ahol is – Foucault szavaival – a „tudás sajátja nem a látás, nem a bizonyítás, hanem az interpretáció”.

HABERMAS DEMOKRATIKUS ÉS KOZMOPOLITA EURÓPA-ESZMÉJE

Biró-Kaszás Éva
Debreceni Egyetem

Habermas az alkotmányos demokrácia, az individualizmus és az egyéni szabadságjogok védelmezője, és egész tevékenykedése során a társadalmi szolidaritás és a társadalmi reformok elkötelezettje. Hangsúlyozza, hogy az alkotmányos demokrácia elengedhetetlen feltétele a törvény előtti egyenlőség mellett, hogy az állampolgárok a törvények alkotóinak is tekinthessék magukat. Nem elválaszthatóan a 20. századi Németország történetének értékelésétől, alapvető feladatának tekinti a szűklátókörű nacionalista megközelítési módok bírálását a társadalmi, politikai problémák megoldásában. Az elmúlt másfél évtizedben a globalizáció hatásai is vizsgálódásai előterébe kerültek. Habermas szerint a posztnemzeti állapot faktum – az elnevezés maga is mutatja, hogy a nemzetállam politikai szerepe legalábbis megkérdőjeleződött. A globalizáció nyilvánvaló hatásai elkerülhetetlenné tették, hogy a filozófia, a társadalomelmélet is foglalkozzék a maga módján a politikai intézmények kérdéskörével. Habermas legutóbbi műveinek – csak néhányat megemlítve: *Between Facts and Norms*, *The Inclusion of the Other*, *A posztnemzeti állapot*, *The Divided West* és *Europe. The Faltering Project* – témája a nemzetállamon túli demokratikus politika lehetőségének vizsgálata.

Posztnemzeti állapot és világállam

A nemzetállamon túli demokratikus politika két szinten bontakozhat ki: a világ egészének szintjén és a kisebb, regionális szinteken. A 20. századi rémtettek nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi jog tételezte ártatlan állam nem létezik, ezért van szükség a világállamra. Kézenfekvő a kanti világpolgári állapot modellje, amely az államok közötti viszonyt szabályozná, ténylegesen büntetné az agressziót, a népiertást, az emberiség elleni büntettet, az emberi jogok

megsértését – ennek szerve az ENSZ és szervezetei. Egy ilyen világ-állam hatékony működése a nagyhatalmak együttműködése alapján lehetséges.¹ A problémák nagysága, amelyek megoldása minden érintett saját érdeke, megköveteli, hogy a nemzetállamok a nemzetközi közösség részeként tekintsenek magukra.²

Napjainkban a szuverenitás még a fejlett országokban is csak sajátos formában tartható meg. Az állam az állampolgárainak mint szuverén kollektív cselekvőknek a képviselője, és rendelkezik a legitím erőszak alkalmazásának monopóliumával, ugyanakkor az Európai Unió és a világszervezetek keretei között többnyire követi a közösen meghozott döntéseket.³

A posztnemzeti állapot politikai szervezetének modellje a világgöztársaság kanti ideálja. Kant a világpolgári állapotot és az örök békét a nemzetközi kapcsolatok teljes alkotmányozásában, az alkotmányos állam globális méretűvé növesztésével vélte megalapozni.⁴ Kant végül is azonban csak a békés köztársaságok önkéntes szerveződését tartotta megvalósíthatónak. Habermas szerint a republikánus alapokon szerveződő világtársadalom nem kívánatos alternatíva, s *The Divided West* című tanulmánykötetében felvázolja az ezzel szembeni lehetséges alternatívákat.⁵ A kanti világgöztársaság kritikájából nőtt ki egyfelől a hegemon liberális vízió, a globális piac és a magánjog szabályozta társadalom minimális állammal. A másik alternatíva a Schmitt ihlette, a nyugati modernitással szembeni ellenérzésen alapuló modell, mely szerint a politika szférája szembenálló befolyási szférák, impériumok uralma. A harmadik a liberális projekt ellentéte, a poszt-marxista projekt, amely szintén elveti az államot mint a politika centrumát, s a globalizált világot élőszködő centrumok és kizsákmányolt perifériák dinamikájának tekinti.⁶

---

¹ Jürgen Habermas: *A posztnemzeti állapot. Politikai esszék*. L'Harmattan, Budapest, 2006, 19–20.

² Jürgen Habermas: *Europe. The Faltering Project*. Transl. by C. Cronin. Polity Press, Cambridge, 2009, 192.

³ Habermas: *A posztnemzeti állapot*. Id. kiad. 137.

⁴ I. m. 143.

⁵ Jürgen Habermas: *The Divided West*. Transl. and ed.: C. Cronin. Polity Press, Cambridge, 2006, 137.

⁶ I. m. 185–193.

Habermas szerint azonban Kant elgondolását nem kell teljes mértékben elvetni, s *Az erkölcsök metafizikájára* hivatkozva állítja, hogy „fogalmi kapcsolat van a békét előmozdító törvényesség szerepe és az állampolgárok által legitimnek tekintett – s ezért a szabadságot szolgáló – törvényesség szerepe között”.⁷ Habermas szerint konceptuálisan kibontható olyan „sokszintű politikai rendszer, amely nemzetek fölötti (*supranational*) szinten biztosítja a békét és az emberi jogokat állami jogosítványok nélkül – nincs világkormányzat és az erőszak alkalmazásának monopóliuma –, ugyanakkor a nemzeteket átszelő (*transnational*) szinten képes megoldani a globális belpolitika kihívásait”.⁸

Habermas tehát megkülönböztet nemzeti, nemzeteket átszelő és nemzetek feletti szintet.⁹ A nemzetek feletti szint feladatát az előbbiekben vázoltuk. A nemzeteket átszelő szint feladata lenne a gazdasági globalizáció kihívásaira reagálni. Ezen a szinten alapvetően elosztási problémákat kell kezelni (klíma, környezetvédelem, energiaforrások, ivóvíz stb.) A modern kor kezdete óta feladott számunkra Habermas szerint, hogy „a politikai közösség tagjai közötti szolidaritás hálózatát megőrizzük” a politika és a piac egyensúlyával, a demokrácia és a kapitalizmus törékeny egyensúlyának fenntartásával.¹⁰

„A szuverén államok nemzetközi közösségében nincs megkötöttség, amely a kölcsönös törvényi kötelezettségek révén állna elő. Csak a szuverenitás alkalmazásának önkéntes korlátozása [...] alakíthatja át a szerződés által összekötött feleket politikailag »megalkotott« közösséggé.”¹¹ Az így létrejövő intézmény semmiféle értelemben nem tekinthető republikánus államnak. Alapvetően a tagállamok közötti horizontális viszonyoknak van szerepük a centralizáló tendenciákkal szemben. A nemzetközi jog alkotmányozása „a kollektív cselekvők nem-hierarchikus egyesülésétől a világpolgári rend nemzetek feletti- és nemzeteket átszelő szervezeteihez vezet”.¹² Ez a folyamat ma három nagyon különböző szervezetben testesül meg Habermas szerint; ezek az ENSZ, a Kereskedelmi Világszervezet és az Európai Unió.

⁷ I. m. 121.

⁸ I. m. 144.

⁹ I. m. 94–102.

¹⁰ Habermas: *Europe. The Faltering Project*. Id. kiad. 190.

¹¹ Habermas: *The Divided West*. Id. kiad. 133.

¹² I. m. 133.

Közös jellemzőjük, hogy nincs erős transznacionális és nemzetek feletti felhatalmazásuk az irányításra (*governance*).

A legitimitást azonban – szemben Höffe föderális világállam-elképzelésével – Habermas szerint nem lehet a demokratikus szövetségi államok működésének analógiájára elgondolni, hiszen a folyamatnak egyszerre vannak kollektív és individuális szereplői. Például az ENSZ alapokmánya leszögezi, hogy a szuverén államok egyenlősége az alapelv, ugyanakkor az ENSZ Biztonsági Tanácsának joga van állami ügyekbe is beavatkozni, ha az emberi jogok védelme megkívánja. „Ezek alapján a világszervezetet tekinthetjük »az államok és állampolgárok« közösségének. Hasonlóképpen a Brüsszeli Egyezmény az Európai Alkotmány tervezetét »Európa állampolgárai és államai« nevében terjesztette elő.”¹³ Habermas a „globális belpolitika világkormány nélkül” címkével látja el saját elgondolását, amely politikailag megalakított, centrum nélküli globális társadalmat feltételez, és „a globális kormányzásban az államok számára nemzetek feletti és nemzeteket átszelő szinteken is megőrizne intézményeket és eljárásokat”.¹⁴

A nemzetközi jog hatékony alkotmányba-foglalása – a nemzetek feletti és a nemzeteket átszelő szinteken is – nem nélkülözheti a nemzetállami szintet, ugyanis csak államon belül biztosítható az állampolgárok egyenlő esélye a döntéshozatal befolyásolására. A legelső tehát a nemzeti szint, amely az ENSZ tagállamait jelenti. A szintek kölcsönösen áthatnák egymást, a nemzetállam esetében ez azt jelenti, hogy a nemzeti alkotmányoknak alkalmazkodniuk kellene a világállam alkotmányának elveihez. Mint említettem, ez a szint jelentené a világállam demokratikus legitimitációjának terepét.

A közös politikai identitás nem előfeltétele a világállam demokratikus legitimitációjának, hanem éppen az alkotmányozás folyamata teremtheti meg (alkotmányos patriotizmus). A kommunikatív cselekvés Habermas-féle elmélete szerint ugyanis a kommunikáció szerkezete tartalmazza a kényszermentesség és az egyenlőség, tehát a konszenzus megteremtésének feltételeit, amelyek egyben a demokratikus legitimitáció előfeltételei.

Elgondolását egy korábbi írása alapján vázolom fel. Habermas a demokrácia normatív modelljeit vizsgálva fejti ki saját diszkurzív mo-

---

¹³ I. m. 135.

¹⁴ I. m. 135.

delljét. Szerinte a szuverenitás népben való megtestesülésének gondolatát meg lehet őrizni anélkül, hogy a republikanizmus rousseau-i formájához térnénk vissza. El kell vetni azt a „kétséges eljárást”, hogy a szuverenitást a rész és az egész kategóriáival próbáljuk kifejezni, mondja, és diskurzuselméletéből származtatható, centrum nélküli társadalom-felfogást javasol. Azaz, a népszuverenitást interszubjektív terminológiával kellene megragadni: „A népszuverenitás, annak ellenére, hogy anonimmé vált, csak azért húzódik vissza a demokratikus eljárásokba és ezek kommunikatív előfeltételeinek jogi megformálásába, hogy kommunikatíván generált hatalomként jelenítse meg magát. Pontosabban kifejezve, ez a kommunikatív hatalom a törvényekben intézményesített akaratformálás és a kulturálisan mozgósított nyilvánosság közötti interakcióban gyökerezik.”¹⁵

Azaz, megfelelő kommunikatív eljárásokat alkalmazva a nemzeten túli szintek is működhetnek szuverénként, s a „nép” fogalmát a semleges, világállamot-, Európai közösséget- vagy államot alkotó értelemben használhatjuk. Így kiküszöbölhető a homogenitás hamis gondolata, amelyet a „nép” eredeti jelentése sugall. Hogy hogyan gondolható el a törvényekben rögzített akarat-formálás nemzeten túli szinten? Habermas válasza: „Egy demokratikus közösségben az állampolgárok erkölcsi-politikai önmegértését nem szabad a demokratikus akaratformálás lehetőségének történeti-kulturális a priorijaként tekinteni, hanem csak mint egy olyan körfolyamat folyékony tartalmát, amely az állampolgárok kommunikációjának törvényes intézményesítése révén generálódik.”¹⁶

Habermas leszögezi, hogy a modern nemzeti identitások is éppen a fent megjelenített módon alakultak ki. Sőt, maga a „társadalmi szubjektum” is a „kommunikációs folyamatok konstitutuma”.¹⁷ Így az Európai Alkotmány – vagy éppen a világalkotmány – katalitikus szerepet tölthetne be e folyamat nemzeteken túli szintjének beteljesülésében. Európára vonatkozóan Habermas véleménye, hogy „Európa egy ideje már egyesült gazdaságilag, társadalmilag és adminisztratíván, s rendelkezik egy közös kulturális alappal, valamint a nacionalizmus

¹⁵ Jürgen Habermas: *Between Facts and Norms*. Transl. W. Rehg. Polity Press, Cambridge, 1996, 251.

¹⁶ I. m. 161.

¹⁷ Weiss János: *A kor – gondolatokban megragadva*. Áron Kiadó, Budapest, 2005, 59.

legyőzésének közös élményével. Nincsen a priori akadályja annak, hogy az adott politikai akarat azonnal megteremtse a politikailag szükséges kommunikatív kontextust, amint megteremtették egy ilyen kontextus alkotmányos alapjait.”¹⁸

Fel kell tenni a kérdést, hogy tényleg létezik-e olyan politikai akarat – azaz, hogy az alkotmányosan nem megszervezett globális nyilvánosság képes-e a kommunikatív befolyást politikai hatalommá transzformálni –, amely előidézheti a globális társadalom megfelelő mértékű integrációját, és megfelelő mértékű legitimitációt biztosít a világszervezet döntései számára.¹⁹ Szerencsére, jegyzi meg Habermas, mivel a világszervezet alapvető feladata a béke és az emberi jogok biztosítása, elegendő ehhez, hogy a nemzetközi közösség erkölcsileg elítéli ezek megsértését. Az akaratformálás mechanizmusa pedig az alábbiak szerint bontakozhat ki: „A közös kulturális adottság az íté-
lés bázisaként karcsú, de erőteljes. Elegendő ahhoz, hogy egyfelől a nemzetközi közösség napirendjére tűzze a világból érkező normatív reakciókat, másfelől pedig legitimitást teremtsen a globális nyilvánosság hangjai számára. Ez utóbbi figyelmét a média irányítja adott kérdésekre.”²⁰

A centrum nélküli világtársadalom koncepciója szerint egy világszervezet tudná biztosítani nemzet feletti szinten az emberi jogokat és a békét, az ENSZ Alapokmánya szellemében. A nemzeteket átszelő szinten, ezen a közbenső szinten a nagyhatalmak tárgyalnák meg azokat a belpolitikai kérdéseket, amelyek túlnőttek a pusztá koordináción, amelyek tehát a világrend egyensúlyának problémáival kapcsolatosak.²¹ Habermas megjegyzi, hogy az Egyesült Államokon kívül nincsen olyan „globális játékos”, aki megfelelő erővel rendelkezne az egyensúly helyreállítására. Szükséges lenne, hogy a világ különböző nemzetállamai az Európai Unióhoz hasonlatos „kontinentális rezsimet” hozzanak létre.

A harmadik szint, a nemzetállamok szintje, ahol a nemzeti demokratikus nyilvánosság mechanizmusai indirekt módon legitimálnák a felsőbb szinteken zajló tevékenységet. A nemzetállamok a globali-

---

¹⁸ Habermas: *Between Facts and Norms*. Id. kiad. 161.

¹⁹ Habermas: *A posztnevezeti állapot*. Id. kiad. 142.

²⁰ I. m. 143.

²¹ I. m. 136.

záció következtében kialakuló poszt-nemzeti állapotokban (nem képesek nemzeti gazdaságuk szabályozására és a szociális biztonság alapjainak biztosítására) kénytelenek nyitni a nemzeteket meghaladó közösségek felé.

Mindennapi életünk közös háttérmeggyőződéseken, magától értetődőnek tekintett kulturális igazságokon és elvárásokon alapul. A nyilvánosság terében a cselekedetek összehangolása ismerős nyelvjátékok és kölcsönösen elismert érvényességi állítások között zajlik. A konfliktus a kommunikáció megszakadása, amely fakadhat félreértésből és őszintétlenségből is. „Az erőszak spirálja a kommunikáció töréséből indul ki, majd az ellenőrizhetetlen kölcsönös bizalmatlanság spirálján át a kommunikáció megszűnéséhez vezet.”²² Ugyanakkor a mentalitások változnak, ha az életkörülmények javulnak és ha nem nehezedik rájuk elnyomás és félelem.

Új fejlemény a terrorizmus jelensége, amelyet gyakran a civilizációk háborúja megjelenési formájaként tartanak számon. Habermas szerint a terrorizmusban megnyilvánuló erőszak strukturális természetű, hiszen a forrása a társadalmi egyenlőtlenség, a diszkrimináció, az elszegényedés és a marginalizáció. Az is fontos, hogy a nyugati kultúra hogyan jeleníti meg magát a külvilág számára. Csak akkor lehet civilizációs tényező, ha a kapitalizmus megfékeződik, a legégbekiáltóbb egyenlőtlenségeket pedig kezeljük – egész régiók és kontinensek elszegényedését nem szabad tétlenül nézni. Habermas a „civilizációk háborúját” olyan elnevezésnek tekinti, amely tulajdonképpen a kommunikációs törés elfedésére szolgál, s szerinte e törés fenntartásában nagyon is konkrét érdekek (energia, olaj) játszanak szerepet.²³

Lehetséges-e dialógus? Habermas szerint a párbeszéd, a megértés feltétele a beszélők sajátos egyenlősége. Az ideális beszédhelyzet kifejezhető a politika nyelvén az igazság, a szabadság és az igazságosság eszméjével. A megértés hermeneutikai modellje nem mond csődöt a mi kultúránk határain túl; az interpretációk mindig az előzetes megértések közötti szakadékot próbálják áthidalni, akármekkoraak legyenek is a kulturális és tér-időbeli távolságok és a szemantikai különbségek. Lehetséges olyan interpretációs folyamat, amelyben a résztvevők hermeneutikai erőfeszítés által fokozatosan tágítják előzetes megértéseik

---

²² I. m. 15.

²³ I. m. 16–17.

horizontját, egészen addig, amíg létre nem jön a horizontok fúziója. A kölcsönös perspektívaváltás, az egymás nézőpontjába való behelyezkedés lehetséges jó szándékkal, a csupasz erőszakról való lemondással; ezek azonban csak szükségesek, de nem elegendő feltételek: a torzításoktól és a látens erőszaktól mentes kommunikációs szituáció szükséges.²⁴ „A diskurzusok intézményesülése egy emancipatív gyakorlat felé mutat.” E diskurzusok tekintetében is igaz, hogy „[a] probléma [...] az, hogy az autonóm nyilvánosságokban hogyan lehet az önszervezés képességeit úgy kibontakoztatni, hogy a használati értékre orientált életvilág célirányos akaratképző folyamatai sakkban tarthassák a gazdasági rendszer és az államapparátus rendszerszerű imperatívuszait, és *mindkét* médiumok által vezérelt alrendszer az életvilágbeli imperatívuszoktól való függőségbe hozhassák.”²⁵

A másik kultúrával való találkozásra és a civilizációk összeecsapásának nevezett jelenségre is érvényesnek tekinthetjük Habermas kommunikatív cselekvéseméletének központi gondolatát, mely szerint az életvilág eredendően ésszerű – ez adja Habermas elméletének normatív bázisát s teremti meg a dialógus alapjait.²⁶ „Csak a racionális erkölcsiség egyenlősítő individualizmusa követeli meg a kölcsönös elismerést mindenki számára, az egyenlő tisztelet és a kölcsönös megfontolás értelmében, s ennél fogva egyetemes a legszorosabb értelemben. A tagság ebben az átfogó erkölcsi közösségben, amely mint olyan nyitott mindenki számára, nemcsak szolidaritást és nem-diszkrimináló befoglalást jelent, hanem mindenki egyenlő jogát az individualitásra és a mássága megvédésére.”²⁷

Habermas diszkurzív modellje szerint a posztnemzeti állapot ténylegesen jelentheti az állami szint szerepének átalakulását, s nem pusztán valamely politikai, társadalmi tendencia megjelölése: „Minél hamarabb megtanulják, hogy a »kormányzás kormány nélkül« új csatornáiba tereljék az érdekeiket, annál hamarabb lesznek képesek lecserélni a diplomáciai nyomásgyakorlás és a haderő alkalmazásának

²⁴ I. m. 17–18.

²⁵ Jürgen Habermas: Ein Interview mit der New Left Review. In uő: *Die Neue Unübersichtlichkeit. Kleine Politische Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985, 213–257, 255; idézi Némedi Dénes: *Társadalomelmélet – elmélettörténet*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000, 207.

²⁶ Vö. Némedi: i. m. 258.

²⁷ Habermas: *A posztnemzeti állapot*. Id. kiad. 23–24.

hagyományos eszközeit a »puha« hatalomgyakorlással”.²⁸ A kölcsönös függés mindennapi tapasztalata és ennek megvitatása, a rendszeres nemzetközi érintkezés hozzásegíti az állampolgárokat a törvények belsővé tételéhez, s annak tudatosításához, hogy egy nagy politikai közösséghez tartoznak. Ebben a vonatkozásban nagyon fontosnak tekinti Habermas, hogy az Európai Unió sikeres legyen, mert az e közbelső szinten megtapasztalt nemzeteket átszelő szolidaritás képessé tehet nagyobb léptékű polgári szolidaritásra. Sőt, a politikailag megalkotott világtársadalom nem működhet e középső szint nélkül.²⁹ Az Európai Unió kialakulásának folyamatát modellként tekinti a világpolgári társadalom megalkotására, ugyanakkor látja, hogy az európai integráció folyamata lelassult.

Európai identitás és alkotmány

A gyakori, megoldhatatlannak tűnő problémák ellenére az európai integráció fejlődik. Ennek funkcionista magyarázata, hogy az egységes gazdasági és pénzügyi övezet olyan kényszereket teremt, amelyek a transznacionális függőségek sűrű hálózatát eredményezik spontán módon más közösségi szférákban is. Habermas szerint azonban „ennek a hajtóerőnek a magyarázó ereje nem elegendő”, és jelenleg az egységülés folyamata előtt álló egyik legnagyobb elméletileg vizsgálható probléma az európai identitás hiánya.³⁰ Ez a határozottan politikai természetű probléma piaci mechanizmusok révén nem oldható meg, ahogyan a keleti bővítés és az euro-zóna politikai problémái, valamint a megváltozott globális politikai helyzet teremtette gondok sem.

A kibővített EU nem lehet meg alkotmány nélkül, mert a döntési folyamatok nem lehetnek pusztán kormányközi tárgyalások eredményei, hiszen a lehetséges döntéshozatali módszerek (egyhangú, többségi, többségi relatív súlyozással) nem működnek. Helyette a tagállamok belső ügyeiben is alkalmazott megfontoló, tanácskozáson alapuló döntési módszerekre van szükség, ehhez pedig elengedhetetlen a bizalom és egy határokon átívelő politikai közösséghez való

---

²⁸ I. m. 176.

²⁹ I. m. 177–179.

³⁰ I. m. 67–68.

tartozás tudata. Ez nagyon komoly legitimációs problémákat vet fel. Eddig elegendő legitimációs alap volt, hogy az EU-s tagság hozadéka középtávon pozitív volt a tagállamok számára. Az újak belépésével azonban a társadalmi, gazdasági különbségek áthidalására, aktív politikai tevékenységre van szükség. Ezek a nemzeti fennhatóság körét is érintik. A kétpólusú világrend vége is rákényszeríti Európát szerepének végiggondolására.³¹

Az alkotmány válasz lehet a problémákra: erősítheti az integrációt, a kollektív döntéshozatalra való képességet, csökkentheti az ügynevezett demokratikus deficitet, valamint közege lehet az európai identitás alakulásának. A helyzetet az euro-szkeptikus és a pro-Európa tábor különféleképpen kezeli. Az előbbi az Európai Unió kormányközi formában való működését, az utóbbi az integrált együttműködést támogatja. A kormányközi formát támogatók számára az Európai Unió a politikai misszió nélküli nemzetközi szervezetek egyikeként jelenik meg. Azok, akik az integráció mellett vannak, nem függetlenül az Amerikai Egyesült Államokat ért terrortámadástól, az Európai Uniót mint „globális játékost” szeretnék látni a politika világában, s nem a hegemon szerepet magának tulajdonító Amerikai Egyesült Államokkal való koalíció részeseként. Ezt a pozíciót erősíti az a tény, hogy pusztán a nemzetállami szinten nem oldhatók meg a gazdasági, demográfiai és társadalombiztosítási problémák. Habermas szerint az integracionistákat erősítik azok a kormányzatok is, amelyek a neoliberális szemlélettel szemben az állami beavatkozás mellett vannak, és szívesen vennének egy „európai szociális modellt”.³²

Erősödnek a pesszimista hangok, hogy az Európai Unió nem tud önazonossággal rendelkező politikai közösséggé fejlődni, mert nem létezik európai nép. Ezt a problémát Habermas elemezte már a *Between Facts and Norms* című munkájában is.³³ Az érv evidensnek tekinti, hogy politikai közösség csak közös nyelv és tradíció, közös értékek bázisán létezhet. Fentebb Habermas nyomán érveltünk amellett, hogy létezhet az európai polgárok politikai hatalma. Ez a hatalom a kommunikatív hatalom, amely a törvényekben intézményesített akaratformálás és a kulturálisan mozgósított nyilvánosság közötti interakcióban gyökerezik.

---

³¹ I. m. 69–70.

³² I. m. 71–74.

³³ Habermas: *Between Facts and Norms*. Id. kiad. 500–505.

Az európai népet és a nem létező európai identitást illetően a lényeges kérdés Habermas szerint az, hogy milyen feltételek teljesülése mellett létezhet a határokon átnyúló polgári szolidaritás.³⁴

A szolidaritás törvények által közvetített formája a nemzeti tudattal együtt először a nemzetállamok keretein belül valósult meg „a nacionalizmus és a republikanizmus egyesülésében”. A nemzeti történelem ugyanis történészek, etnográfusok, irodalmárok, nyelvészek stb. által előállított akadémiai konstrukció, amely az intézményi szocializáció és a média csatornáin keresztül mintegy száz év alatt átformálta a polgárok gondolkodását. Ez a közgondolkodás szolgálhatott az alkotmányos demokrácia gyakorlatához való elköteleződés alapjául is.³⁵

Ez a fajta polgári szolidaritás azonban időközben átalakult. „A demokratikus gyakorlatoknak, a politikai önreflexió nyilvános folyamatainak kialakult egy belső dinamikája.” A polgárok a nemzet sorsa helyett politikai paradigmákban, például az igazságosság paradigmájában fogalmazzák meg érdekeiket.³⁶ E folyamat történeti megvalósulásának egyik esete, hogy a német nemzeti traumákra való emlékezés elvezette a német népet alkotmányának eredményként való tekintéséhez. Ennek az volt az előfeltétele, hogy az alkotmány „a liberális kultúra részeként beleszövődjék a történeti tapasztalatok és politika előtti értékek sűrű hálójába”, azaz – tehetjük hozzá – az életvilág ésszerű részévé váljék, s racionális imperatívusként jelenjék meg. Így kialakulhat „a tudatosság nemzeteket átszelő formája – egy sajátos fordulat, amely által nem az állam, hanem az alkotmány lesz az érzelmi kötődés tárgya”.³⁷ „Amíg a *nemzeti öntudat* egy olyan államforma köré kristályosodott ki, amelyben az egyének közösségük által felhatalmazott szereplőkként jelenhettek meg, a *polgári (civic) szolidaritás* a szabad és egyenlő állampolgárok demokratikusan megalkotott politikai közösségében való tagságból nő ki. A központi kérdés már nem a közösség kifelé irányuló önérvényesítése, hanem a liberális rend fenntartása benn.”³⁸

Persze megmarad az állam nagyon fontos szerepe a gyakorlati kapacitások, az életvilág bizonyos dimenzióinak szervezésében. Nem lehet

³⁴ Habermas: *A posztnemzeti állapot*. Id. kiad. 76.

³⁵ I. m. 76–77.

³⁶ I. m. 77.

³⁷ I. m. 78.

³⁸ Uo.

kizárni azt sem, hogy a nemzeti történelem és a történelmi tapasztalatok különbsége gyúanyagként szolgálhat az Európa-ellenes belső erők számára. Ugyanakkor a regionális, vallási, társadalmi és pártpolitikai problémák olyan érdekekben gyökerezhetnek, amelyek meghaladják a nemzeti határokat, s egységesítő szereppel bírhatnak. Ebben az egységben azonban nemcsak az univerzális politikai paradigmák, például az igazságosság játszhat szerepet, hanem az egyedi sajátosságok is. Ám ezek nem jelenhetnek meg többé a priori adottként, természetesként: „Azok az állampolgárok, akik egy adott politikai közösség tagjainak tekintik magukat [...] annak tudatában cselekednek, hogy a »saját« közösségük más, mint a többi – a közösen előnyben részesített és hallgatólagosan elfogadott életforma tekintetében. Ez a politikai etos azonban nem lehet természetes többé [...]. Ez egy konstrukció.”³⁹

A nem-természetes, konstruált jelleg áttetszővé tétele elengedhetetlen feltétele az egyenlőségen alapuló diskurzusoknak. Így lehet csak bizalmat és a nemzeti határokon túlnyúló polgári szolidaritást kiépíteni. De ez a „bizalom nem pusztán eredménye, hanem előfeltétele a politikai vélemény- és akaratformálás közös folyamatának. [...] A politikai polgári identitás, ami nélkül Európa nem szeresheti meg az önálló cselekvés képességét, csak nemzeteket átszelő nyilvános szférában alakulhat ki.”⁴⁰

„A modernitás a régi birodalmak központi univerzalizmusával szemben a mindenki egyenlő tiszteletén alapuló decentralizált univerzalizmuson alapul.”⁴¹ Ez a központ nélküiség teremti meg az előfeltételt és egyben a szükségességét a Habermas-féle hármas tagoltságú, rétegzett globális rend létrejöttének. E rend középső, nemzeteken átnyúló szintje a globális nagyhatalmak szintje. Habermas ezen a szinten kitüntetett szerepet szánna egy távlatosan gondolkodni képes és egységes cselekvőként fellépni tudó Európai Közösségnek.⁴² Ennek a szintnek a jelentőségét csak a felette és az alatta elhelyezkedő szintek vonatkozásában lehet meghatározni.

Fentebb már vizsgáltuk, hogy a globális rend Habermas szerint kormányzat nélküli kormányzás. Kérdés azonban, hogy ha nincs ál-

---

³⁹ I. m. 80.

⁴⁰ I. m. 81–82.

⁴¹ Habermas: *Europe. The Faltering Project*. Id. kiad. 196.

⁴² I. m. 197.

lam, amely keretet adhatna a demokratikus legitimáció folyamatainak, milyen intézményi elrendezés pótolhatja ezt. Az alkotmányos állam három eleme az államiság, a demokratikus alkotmány és a polgári szolidaritás. Az államiság meghatározója alapvetően az állami infrastruktúra, a másik két elem azonban túlnyúlhat a nemzeti határokon. A nemzetek fölötti világszervezet csak a béke megőrzésével és az emberi jogok biztosításával kapcsolatos ügyekben lenne kompetens.

A bennünket itt érdeklő, nemzeteket átszelő szint a „globális belpolitikai ügyekkel” foglalkozna: egyfelől a vagyoni tekintetben való egyenlőtlenségekkel, az ökológiai problémákkal stb., valamint kultúrák közötti párbeszédet indítana a világ főbb civilizációinak elismeréséről és egyenlő jogairól. Az első problémakör alapvetően nem politikai, ugyanakkor a nemzet érdekeiben gyökerezik és az igazságos elosztást érinti. E problémák megoldása, a politikai akaratformálás lehetőségének megteremtése intézményi keretet és felhatalmazott cselekvőket kíván. A nemzetek fölötti szint szerkezete hierarchikus, a nemzeteket átszelő szinté pedig heterarchikus, azaz az érintett felek egyenrangúak hatalom és tekintély vonatkozásában. Ezt a heterarchikus struktúrát csak olyan kiterjedt „regionális vagy kontinentális” hatalmak képesek működtetni, amelyek „reprezentatívák és képesek döntéseket hozni és irányvonalakat kijelölni”.⁴³ Habermas az Egyesült Államokra, Kínára, Indiára, Oroszországra és az Európai Unióra gondol.

Láttuk tehát, hogy Habermas Európára vonatkozó elgondolásait az alkotmányos demokrácia, az individuum szabadságjogainak védelme és a társadalmi szolidaritás értékei vezérlik. Egy centrum nélküli világtársadalom koncepcióját vázolja fel, amelyben egy világszervezet biztosítja a nemzet feletti szinten az emberi jogokat és a békét, az ENSZ Alapokmánya szellemében. A nemzeteket átszelő szinten a regionális nagyhatalmak jutnak szerephez a világrend egyensúlyának problémáival kapcsolatos kérdések megtárgyalásában. Ebben a vonatkozásban kulcsszerepűnek látja az Európai Uniót mint olyan heterarchikus struktúrát, amely a nemzeti határokat meghaladó regionális gazdasági, társadalmi, kulturális és egyéb problémákat hatékonyan meg tudná oldani. Ezért joggal nevezhetjük a habermasi modellt a demokratikus és kozmopolita Európa víziójának.

---

⁴³ I. m. 113–114.

SZEMÉLYES ÉS NEMZETI IDENTITÁS AZ AMERIKAI FILOZÓFIÁBAN

Bujalos István
Debreceni Egyetem

A kilencvenes évek elején előadást tartott a debreceni egyetemen egy skót filozófiaprofesszor Glasgow-ból. Arról beszélt, hogy az európai társadalmakban a nacionalizmus és az internacionalizmus között leng a történelmi-politikai inga, míg az amerikai társadalomban a politikára az individualizmus és a kollektívizmus közötti ingamozgás jellemző. Első látásra helyesnek tűnik ez a megkülönböztetés. Csakhogy a nemzeti tudat közismerten nagyon erős az Egyesült Államokban.

A személyes identitás mellett a 20. század végén fontos kérdéssé vált az amerikai filozófiában a nemzeti identitás kérdése is, de nem abban az európai értelemben, mely a saját nemzetet meg akarja különböztetni és meg akarja védeni más nemzetektől. Az európai nemzeti identitás arra keres választ, hogy ki a magyar, ki a francia, ki a román stb. Az európai nemzeti identitás megkülönböztet és védelmez. Az amerikai nemzettudat arra keresi a választ, hogy mi tesz valakit amerikaiává. Amerikában azt fogalmazzák meg, hogy melyik amerikai nemzeti identitás szolgálta az ország fejlődését, és melyik nemzeti identitás szolgálja leginkább a jövőbeli fejlődést. Európában nacionalizmusról, míg az Egyesült Államokban patriotizmusról beszélhetünk. A 20. század végén a patriotizmus megfogalmazása érdekében az amerikai filozófusok is immár visszafelé tekintenek, reflektálnak a történelmükre.

Az amerikai nemzeti identitás alapvető kérdése az, hogy miként viszonyul egymáshoz az individualizmus és a kollektívizmus. Az amerikai társadalomra csak azért lehet jellemző az individualizmus és a kollektívizmus közötti ingamozgás, mert az amerikai történelemben mind az individualizmus, mind a kollektívizmus jelen volt.

Charles Taylor úgy gondolja, hogy az individualizmus és a kollektívizmus vagy ontológiai, vagy axiológiai megalapozású.¹ Az amerikai

---

¹ Vö. Charles Taylor: Ütköző szándékok: a szabadelvű–közösségelvű vita. In Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *Közösségelvű politikai filozófiák*. Századvég, Budapest, 2002, 153–156.

szellemi és társadalmi életben mind az ontológiai, mind az axiológiai értelemben szélsőséges individualizmus előfordult, a szélsőséges kollektivizmus azonban soha, hiszen az ilyen kollektivizmus csak az individuális szabadság hiányában valósulhat meg.

Az ontológiai individualizmus az egyének tulajdonságaiból vezeti le a társadalmi cselekvéseket, struktúrákat és intézményeket, még a társadalmi javakat is az egyéni javak láncolataként fogja fel. Az ontológiai kollektivizmus levezetése fordított irányú. Az axiológiai individualizmus az egyéni értékválasztások eredőjeként fogja fel a társadalmi értékvilágot, sőt a szélsőséges individualizmusban az egyén olyannyira független, hogy értékei és céljai nem határozzák meg a személyes identitását. Az axiológiai kollektivizmus a közösségi értékek determinizmusát vallja. Az individualizmus és a kollektivizmus koncepciói segítenek megérteni a személyes és a nemzeti identitás viszonyát az Egyesült Államokban.

A személyes identitás önállóan, a nemzeti és közösségi identitástól elválasztva is fontos filozófiai probléma a 20. századi amerikai filozófiában. A személyes identitás nem egyedi probléma, hanem összekapcsolódó kérdések sorát veti fel. A személyes identitás azt fejezi ki, ami az embert egyedivé teszi, ami megkülönbözteti másoktól. Minden személynek megvannak a maga értékei, amelyekkel a maga egyéni életét strukturálja. A személyes identitás az egyén sajátossága, vagy inkább a személyes identitásban az egyén sajátosságai fejeződnek ki. A személyes identitás időről időre változik, de folytonosság nélkül nincs identitás. Úgy is mondhatjuk, hogy az egyes ember esetében biztosan nem beszélhetünk numerikus azonosságról, vagyis arról, hogy az ember egy másik időpillanatban teljesen ugyanaz. Csak azt mondhatjuk, hogy a személyes identitás kvalitatív azonosságot jelent, tehát az embernek önmagával való időbeli hasonlóságát és folytonosságát.

Mi adja a folytonosságot? Az embernek a testi létezéséből következően van egy fizikai folytonossága. Az ember identitása kifejeződésre jut olyan fizikai jelekben, mint az ujjlenyomata vagy a génjei. De akkor is testi lényként, biológiai organizmusként fogjuk fel az egyes embereket, mikor arról beszélünk, hogy hétmilliárd ember él a Földön. Ezt a számot az emberi organizmusok száma adja.

Mégis kevesen fogadják el, hogy az ember pusztán biológiai organizmus volna. A 20. század második felében az amerikai filozófusok

nagy része – Nagel, Nozick, Parfit, Shoemaker – az érzékelésnek, az emlékezetnek és a tudatosságnak meghatározó szerepet tulajdonít a személyes identitásban és az identitás folytonosságában. Márpedig ezek pszichikai és nem biológiai sajátosságok. Ősrégi dualizmusok – idea és árnyékvilág, anyag és forma, kiterjedt és gondolkodó dolgok, test és szellem, anyag és tudat, szubjektum és objektum – fogalmazódnak meg új formában a 20. századi amerikai filozófiában, mindenekelőtt az elmefilozófiában. Ma talán az a redukcionizmus a legelterjedtebb, mely szerint az állatokhoz hasonlóan anyagi lények vagyunk, de minket másféle organizmus konstituál, mint az állatokat. Sokan vannak azonban azok is, akik a pszichológiai sajátosságok redukálhatatlansága mellett érvelnek. Akármilyen nézetet vallanak is, a személyes identitásnak szinte csak a biológiai és a pszichikai összetevőit vizsgálják, csak biológiai és pszichikai relációit analizálják. A fent említett filozófusok a személyes identitás társadalmi és kulturális elemeit nem vagy alig elemzik.

A múlt század utolsó harmadában azonban több amerikai filozófus is visszatér a 20. század eleji amerikai pragmatizmusban oly erőteljesen elemzett társadalmi kérdésekhez, és vizsgálni kezdi, hogyan épülnek be a nemzeti, a kulturális és a közösségi sajátosságok a személyiségbe. Látják, hogy a személyes identitásnak a biológiai és a pszichológiai rétegeken kívül van egy szociális-kulturális rétege is.

Ezen az úton John Rawls filozófiája indítja el az amerikai gondolkodást az 1970-es években. Rawls *Az igazságosság elméletében*² olyan emberképet rajzol meg, amely kihívást jelent sok gondolkodó számára. Rawls személyiségképe kétségkívül individualista, mert az embert szabad, független és választani tudó cselekvőnek tekinti, akinek az identitása nem kötődik pillanatnyi célokhoz és érdekekhez.

Rawls úgy gondolja, hogy az egyén szabadon, racionális életterve alapján határozza meg, hogy adott körülmények között mi a számára jó. Ha egy tárgynak olyan sajátosságai vannak, hogy a tárgy választása egy individuum racionális életterve szerint ésszerű, akkor az individuum számára az a tárgy jó. Ha egy dolgot ugyanilyen módon sokan választanak, akkor az a dolog emberi jó. Rawls azt vallja, hogy az emberek között széleskörű egyetértés van abban a tekintetben,

² John Rawls: *A Theory of Justice*. Oxford University Press, 1972. Magyarul: *Az igazságosság elmélete*. Ford. Krokóvay Zsolt. Osiris, Budapest, 1997.

hogy mit tekintenek emberi javaknak. A szabadság, a lehetőség és az önbecsülés biztosan ezek közé tartozik.

Ha az emberek egy bizonyos dolgot jónak tartanak, akkor ez azt jelenti, hogy „azt a bizonyos dolgot racionális akarni”. A „jó” predikátum a dolog ajánlását és dicséretét fejezi ki valamilyen nézőpontból. A nézőpontok azonban esetről esetre változnak, a dolgokat különböző célokból akarjuk. Az egyének nézőpontjai, vagy másképpen mondva racionális tervei határozzák meg, hogy mi a jó a számukra.

Rawls tehát úgy gondolja, hogy az emberi élet nem más, mint racionális terv szerinti élet. A racionális terv nem az egyéni cselekvések egész életen át tartó részletes tervezete. Inkább rövid távú tervek hierarchiájáról beszélhetünk, bár a modern társadalmakban hosszú távú tervet dolgozunk ki, amikor hivatást vagy foglalkozást választunk. A terv biztosítja, hogy elérjük permanens és általános céljainkat, minde nélkül az elsődleges javakat.³

Az egyén dolgozza ki a maga racionális élettervét, az egyén dönti el, hogy számára mi a jó – Rawls elmélete tehát valóban individualista. Az egyén azonban az élettervét a helyes keretei között dolgozza ki, a helyes és az igazságos keretei behatárolják számára a választható jót. Az igazságosság elveinek és a helyes szabályainak a keretét a társadalom, vagy ahogyan Rawls fogalmaz, az önmagában zárt nemzeti közösség⁴ adja.

Az egyén morális fejlődése során elsajátítja, személyes identitása részévé teszi a helyes szabályait. Rawls az egyéni morális fejlődési folyamat három szakaszát különbözteti meg. Az egyéni fejlődés kezdetén az egyén egyáltalán nem szabad, hanem külső társadalmi autoritás, mégpedig a család és a szülők parancsai alakítják ki a moralitását. Szeretettel nevelik, szeretettel alakítják önbecsülését, de a gyerek moralitása primitív, még nem fogja fel a helyes és az igazságos átfogó sémáit. A gyerek érényei az engedelmesség, az alázat és a ragaszkodás az autoritatív személyekhez.

Az ember nem szabad morális fejlődése második szakaszában sem. Ebben a szakaszban a különféle emberi társulások és a nemzeti közösség mint egész alakítja az egyén moralitását. Ezek határozzák meg az individuális szerepek standardjait. Ebben a szakaszban ismeri meg és sajátítja el az egyén a jó feleség, a jó férj, a jó barát, a jó állam-

---

³ Vö. John Rawls: *A Theory of Justice*. Id. kiad. 410.

⁴ Az angol kifejezés: „self-contained national community” I. m. 457.

polgár, a jó osztálytárs stb. ideáljait. Ebben a szakaszban ismeri fel és tanulja meg elfogadni, hogy más embereknek más céljaik, terveik és nézőpontjaik vannak. Ebben a szakaszban tanulja meg a kötelességeit és a kötelezettségeit.

A morális fejlődés első két szakaszában az emberi társulások és a nemzeti közösség kialakítják az egyén személyiségének szociális, kulturális és morális összetevőit. Ebben a két szakaszban Rawls szerint is a nemzeti identitás konstituálja a személyes identitást.

Az egyén morális fejlődése harmadik szakaszában lesz szabad, racionális élettervet kialakító lény. Az elvek moralitásának időszakában, ahogyan Rawls nevezi ezt a szakaszt, az igazságosság elveinek megfelelően akarunk cselekedni, mert felismerjük, hogy az igazságos társadalmi berendezkedés elősegíti a mi javunkat. A viselkedésünket már nem csak partikuláris kapcsolataink határozzák meg, hanem a partikuláris esetlegességektől független morális elvek. A morális elvekre épülő morális érzés révén képesek vagyunk függetlenedni esetleges körülményeinktől. A morális elvek szerinti cselekvésben kifejeződik az ember igazi természete: az ember szabad, egyenlő és racionális lény. Ez nem jelenti azt, hogy a partikuláris személyekhez, csoportokhoz és közösségekhez való kapcsolódásaink és ragaszkodásaink elmúltak volna, sőt a „konkrét egyénekhez és csoportokhoz fűződő kötelékek megsértése még erősebb erkölcsi érzéseket vált ki”⁵ bennünk. Ha eláruljuk a barátságot vagy a nemzetet, még erősebb a büntudatunk, amikor már az elvek moralitásának szintjére jutottunk.

Az ember személyes identitása „élettervének a koherenciájában nyilvánul meg, hiszen az azon a magasabb rendű vágyán alapul, hogy a helyesre és az igazságosra vonatkozó felfogásával összhangban kövesse az ésszerű választás elveit.”⁶

Látjuk, hogy Rawls szerint az egyén személyes identitásának tartalmát – mind igazságosság-, mind pedig jó-felfogását – a közösségei, így nemzeti közössége konstituálja, de az individuum mint döntéshozó, mint az életterve kialakítója szabad, és kritikusan viszonyulhat a közösségi–nemzeti identitáshoz.

Mindebből következően nincs igaza a kommunikatív Michael Sandelnek, aki szerint Rawls olyan egyént képzel el, aki a családját

⁵ I. m. 475. (*Az igazságosság elmélete*, id. kiad., 553.)

⁶ I. m. 561. (*Az igazságosság elmélete*, id. kiad., 648; javított fordítás – B. I.)

és a közösségét megelőzően léteznek, akinek a politikai és morális döntései mentesek mindenféle lojalitás terhétől.⁷ Ennek éppen az ellenkezőjét állítja Rawls: az egyén a morális fejlődése végén függetlenedik és különbözteti meg magát a közösségeitől. Rawls szerint az individuuum személyes identitását és egyéni sajátosságait a közösségei (családja, a társulásai és a nemzete) konstituálják. Morális fejlődésének harmadik szakaszában azonban meg tudja különböztetni önmagát a sajátosságaitól. Az én a birtoklás (*mine*) viszonyát alakítja ki az őt magát, az ént (*me*) konstituáló tulajdonságokhoz, és ezáltal szabad, autonóm lényvé válik.⁸

Az 1980-as években megjelent és azóta is meghatározó jelentőségű komunitárius filozófiák a személyes identitást konstituáló közösség szerepét hangsúlyozzák az előző liberális filozófiák (Hayek, Nozick, Dworkin, Rawls stb.) individualizmusával szemben. A komunitárius filozófusok (Sandel, Walzer, MacIntyre, Charles Taylor) úgy gondolják, hogy a társadalmat a közjó és a közös célok vezérik, úgy gondolják, hogy a közösség java elsődleges. A moralitás a gyakorlatban gyökerezik, az aktuális közösségek partikuláris gyakorlatában.

Michael Walzer azonban jól látja, hogy nincsen radikális különbség a liberális és a közösséggelvű filozófiák között. A kommunitarizmus csak a liberalizmus korrekciója. A közösséggelvű filozófiák csak a (történelmi) közösségek védelmében lépnek fel. A kommunitarizmus csak azt hangsúlyozza, hogy „[...] az ember nem liberális hős, nem olyan autonóm individuuum, aki megválasztja a tagságát és szabadon lép át a civil társadalom egyik csoportjából a másikba. Ezzel szemben mi emberek beleszületünk a legfontosabb csoportjainkba – a kulturális, a nemzeti és nyelvi közösségeinkbe, ahol nem csupán az identitásunk, de a jellemünk is kifejlődik [...]”⁹

A közösséggelvű filozófusok azt bírálják, hogy a liberális mintát követve a mai nyugati társadalmak, kiváltképpen az amerikai társadalom, a radikálisan izolált egyének hazájává válhat, a racionálisan önző emberek otthona lehet, akiket védenek és megosztanak az elidege-

---

⁷ Michael Sandel: *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge University Press, 1982, 62.

⁸ Éppen fordítva, mint Sandelnél. Vö. Sandel: i. m. 55.

⁹ Michael Walzer: *Politics and Passion. Toward a More Egalitarian Liberalism*. Yale University Press, New Haven & London, 2004, x.

níthetetlen jogaik. A mai procedurális liberalizmus mintha harcolna a tradíciókkal és a hagyományos közösségekkel – erre figyelmeztet a kommunitarizmus.

A közösséglvű filozófusok közül az amerikai közösségi és nemzeti identitás történelmi alakulását azonban csak Michael Sandel mutatja be *Elégedetlenség a demokráciáért*¹⁰ című munkájában.

Sandel úgy gondolja, hogy a mai amerikai társadalom intézményei és gyakorlata a rawls-i liberális elmélet megtestesülései.¹¹ Sandel szomorú történetként meséli el, ahogyan ez a liberalizmus uralkodóvá vált az amerikai társadalomban. Úgy gondolja, hogy két rivális politikai koncepció, a liberalizmus és a republikanizmus küzdelme jellemzi az amerikai történelmet, amiről Rortyhoz hasonlóan Sandelnek is az a véleménye, hogy annak lényegét a politikai képezi.¹² Bár az eszmétörténészek leegyszerűsítőnek tartják, hogy Sandel a liberális/republikánus dichotómiára alapozva meséli el az Egyesült Államok történetét, mindazonáltal Sandel igen érdekes mesét írt. A történet vége az, hogy Amerika ma procedurális köztársaság, ami a procedurális liberalizmusra épül. A procedurális liberalizmus győzelme miatt Sandel szomorú, hiszen a procedurális köztársaság miatt elégedetlenek az emberek. „Politikai életünk tele van elégedetlenséggel. Annak ellenére, hogy az elmúlt fél évszázadban mit ért el az amerikai élet – győzelem a második világháborúban, példa nélküli bőség, nagyobb társadalmi igazságosság a nők és a kisebbségek számára, a hidegháború vége –, politikai életünket félelem és frusztráció szorongatja.”¹³ Az emberek önmaguk kormányzásának elvesztésétől, az önkormányzat elvesztésétől és a közösség eróziójától félnek. Attól félnek, hogy elveszítik az ellenőrzést az életüket irányító erők felett, és összedől közösségük morális váza.

¹⁰ Michael Sandel: *Democracy's Discontents. America in Search of a Public Philosophy*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1996.

¹¹ Sandel: i. m. ix.

¹² Egy interjúban Rorty a következőket mondja: „Az amerikai kultúra lényegileg politikai. Amerika a szabadság etikai koncepciójára alapozódott. A legszabadabb társadalom földjeként alapították, olyan hely, ahol a legjobb a demokrácia, ahol a horizontok nyitottak. Van egyfajta nemzeti románc az országról, mely azt mondja: »Különbözőnk Európától, mert új rajtot vettünk. Nincsenek hagyományaink, olyanná alakíthatjuk az embereket, amilyeneknek feltételezzük, hogy lenniük kell.«” In Giovanna Borradori: *The American Philosopher*. University of Chicago Press, 1994, 109.

¹³ Sandel: *Democracy's Discontents*. Id. kiad. 3.

Bár az amerikai történelem a liberalizmus és a republikanizmus vitája, a demokraták és a republikánusok szabadságeszméje között van hasonlóság is: az emberek képesek megválasztani céljaikat és az értékeiket. A republikánusok szerint azonban a szabadság az önkormányzatiságon múlik. Ez azt jelenti, hogy az ember a polgártársaival közösen fontolja meg a közjót és alakítja a politikai közösség sorsát. A embernek az önkormányzathoz szükséges polgári erényekkel kell rendelkeznie. A republikánus politika tehát nem lehet semleges a polgárai által követett értékek és célok iránt. Sandel elismeri, hogy a republikánus hagyományban megtaláljuk a rabszolgaságot, a nők kirekesztését a közéletből és a vagyonalapú szavazati jogot. Azt állítja azonban, hogy „a közösséget és az önkormányzatot hangsúlyozó republikánus hagyomány korrekciót nyújthat az elszegényedett polgári élet számára”.¹⁴

A liberális és a republikánus szabadság mindig jelen volt az amerikai politikai életben, „de, elnagyoltan fogalmazva, az amerikai történelem korai időszakában a republikanizmus dominált, míg a liberalizmus később.”¹⁵

A liberalizmus és a republikanizmus eltérése nem elsősorban a szabadságeszméből adódik. A liberalizmus megkülönböztető sajátosságának Sandel azt tartja, hogy a kormánzatnak semlegesnek kell lennie a jó élet kérdésében. Ez a liberalizmus központi eszméje, ez különbözteti meg a modern politikai gondolkodást a korai amerikai politikai szemlélettől, és ez az eszme ágyazódott bele ma az amerikai politikai intézményekbe és gyakorlatba. A liberalizmusnak ezt a megkülönböztető eszméjét Ronald Dworkin így fogalmazta meg: „A politikai döntéseknek, amennyire csak lehetséges, függetleneknek kell lenniük a jó élet mindenféle partikuláris koncepciójától, illetve attól, ami az életnek értéket ad. Mivel egy társadalom polgárainak eltérő koncepciói vannak, ezért a kormányzat nem kezeli őket egyenlő polgárokként, ha az egyik koncepciót preferálja a másikkal szemben.”¹⁶

A mai liberalizmuson belül azonban nincs egyetértés abban a tekintetben, hogy melyek az alapvető jogok, és milyen politikai berendezkedés valóban semleges. Sandel kétféle irányt különböztet meg a mai liberalizmuson belül. „Az egalitárius liberálisok a jóléti államot

---

¹⁴ I. m. 6.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Ronald Dworkin: *A Matter of Principle*. Harvard University Press, 1985, 191.

támogatják és a polgári szabadságok rendszerével együtt támogatnak bizonyos szociális és gazdasági jogokat is – a jóléthez, az oktatáshoz, az egészséghez stb. való jogot. A libertárius liberálisok a piacgazdaságot védik, és azt állítják, hogy a redistributív politikák megsértik az emberek jogait.”¹⁷ Sandel az egalitáriusok közé sorolja Rawls-t és Dworkint, míg a libertáriusok fő képviselői Hayek és Nozick. De mindkét liberális irányzat kantianus, mert mindkettő abból indul ki, hogy elkülönült individuumok vagyunk, a magunk céljaival, érdekeivel és a jó életre vonatkozó felfogásainkkal.

Sandel bírálja a kantianus liberalizmust. Ennek a kritikának a következő az alapkérdése: Ha a független én választja a céljait, akkor mi a helyzet azokkal a kötelezettségekkel, melyek a családjából, a népéből, a kultúrájából és a tradíciójából fakadnak, és nem választja őket? Sandel azért bírálja a kantianus liberalizmust, mert a tehermentes ének csak olyan morális és politikai kötelezettségei lehetnek, amelyeket önként vállal. Ha valaki önként elvállal egy politikai pozíciót, akkor vállalja a pozícióból adódó kötelezettségeket is. Az átlagpolgárnak azonban nincsenek kötelezettségei a polgártársai iránt, kivéve azt az univerzális természeti kötelességet, hogy ne kövessen el igazságtalanságot.

Sandel az amerikai történelemből vett példával illusztrálja ennek a liberalizmusnak az irrealitását: Robert Lee a polgárháború előtt a déli államok kiválása és a rabszolgaság ellen volt, de a polgárháború kitörése után mégis arra jutott, hogy a Virginia állam iránti kötelezettségei felülmúlják az unió iránti kötelezettségeit, mert „nem tud kezdet emelni a rokonaira, a gyerekeire, az otthonára”. A liberálisok mondhatják erre, hogy ez nem igazi morális dilemma, mert valójában az unió iránti morális kötelezettséggel szemben a másik oldalon a szeretet, az érzelem és az előítélet áll. De ki gondolja komolyan, hogy a családból és az otthonból nem morális kötelezettségek fakadnak? Sandel szerint ez a példa azt mutatja, hogy az ember liberális felfogása túl sovány ahhoz, hogy a morális és politikai kötelezettségek teljességét le tudja fedni. Pedig mindenki elismeri, így a liberálisok is, a szolidaritás kötelezettségét.

A szolidaritás kötelezettségét tehát a liberálisok is elismerik, amikor a jóléti állam mellett érvelnek, emberfelfogásuk azonban nemigen

---

¹⁷ Sandel: *Democracy's Discontents*. Id. kiad. 11.

támasztja alá a modern jóléti államot. A jóléti állam melletti liberális érvelést a következőképpen összegzi Sandel: Miután a szűkölködő ember nem szabad, ezért az egalitárius liberálisok megadóztatnák a gazdagokat, hogy a szegények számára biztosítsák a tisztességes élet feltételeit. A liberális érvelés tehát nem a közjóra alapozódik, hanem a szegényeknek a tisztességes élethez való jogára. Ily módon a liberalizmus nem arra a közösségre hivatkozik, amellyel azonosulok, hanem valamilyen önkényesen meghatározott közösségre, melynek céljait vagy osztom, vagy nem. Ha pedig a liberális azt állítja, hogy az emberi élet általános tisztelete jelenti ezt a közösséget, akkor Sandel megkérdesheti tőle, hogy miért csak azoknak az embereknek biztosítja ezt a jogot, akik történetesen az országunkban élnek, miért nem törődik azoknak az életével is, akik nem itt élnek. Sandel azt a kritikai következtetést szűri le, hogy „adott emberfelfogás mellett nem világos, hogy a liberalizmus miképpen tudja védelmezni a partikularitás határait”¹⁸ – a határokat természetesen ténylegesen és képletesen is értve.

Sandel republikanizmusa abban tér el a liberalizmustól, hogy míg az a helyes elsődlegességét mondja ki a jóval szemben, addig a republikanizmus a közjó politikája. A közjó az önkormányzás, a republikanizmus pedig az ehhez szükséges jellemvonások kifejlesztését támogatja. Ehhez kapcsolódik a másik alapvető különbség, mely a szabadságeszmék különbözőségét jelenti. A republikanizmus számára a szabadság az önkormányzatisághoz kötődik. Az ember szabad, amennyiben olyan politikai közösség tagja, amelyik uralja saját sorsát, és az ember résztvevője a közösség kormányzati döntéseinek. A republikánus szabadság tehát a közélet bizonyos formáját kívánja meg, ami viszont a polgári erény művelésén múlik. A liberális szabadság viszont esetlegesen kapcsolódik az önkormányzathoz. Sandel pedig úgy gondolja, hogy a procedurális köztársaság (ahogyan a mai Egyesült Államokat nevezi, és ami a liberalizmus megtestesülése) olyan szabadságot képvisel, amely szemben áll a demokráciával.¹⁹

Sandel az Egyesült Államok történetét úgy írja le, hogy azt a 19. században lokális gazdaság és politikai önkormányzatiság jellemezte. Az önkormányzathoz, a lokális közösséghez kötődő szabadság gyakorlása vitte előre az Egyesült Államokat. A 20. század elejére a ka-

---

¹⁸ I. m. 17.

¹⁹ I. m. 28.

pitalizmus változásának eredményeként nemzeti gazdaság jött létre, s ehhez igazodva a nemzet identitását és közcélokot megfogalmazó nemzeti politika váltotta fel a lokális politikát. A 20. század végén ez vált semleges procedurális politikává, mellyel szemben a sikerek miatt szinte megmagyarázhatatlan elégedetlenség tapasztalható.

A neopragmatista Richard Rorty a republikánus közösséglvű Sandeltől eltérően írja le az amerikai nemzeti identitás történelmi alakulását.

Rorty első nagy műve, *A filozófia és a természet tükre* a reprezentáció és az igazság korrespondencia-elméletének a kritikája. Rorty szerint a tudás nem reprezentálja a valóságot, hanem a világot alakítja. Így a filozófia sem lehet megalapozó tudomány az ismeretelmélet révén. Fel kell adni a fundamentális filozófiára való törekvést, pontosabban el kell búcsúznia ettől a törekvéstől. Rorty úgy tartja, hogy az ismeretek igazságát koherenciájuk adja, valamint az, hogy beválnak a világ jobbá tétele során. Igazolódnak. Azért nem teljesíthető be a modern filozófiának az apodiktikus ismeretre irányuló törekvése, mert a világ és az ember esetlegessége nem szüntethető meg.

A magánember személyes identitása és az önteremtésként felfogott individuális szabadság Rortynál szorosan kötődik az esetlegességhez. Nem létezik semmiféle örök, változatlan lényeg, az embernek sincs változatlan magja, hanem minden esetlegesen viszonzszerű, így a világunkat és a személyiségünket is mi magunk teremtjük. „[V] alójában minden véletlen a mi életünkben, kezdve az ondósejt és a petesejt találkozásától, melyből keletkezünk” – írja Rorty. A személyiség, az én Rorty számára nem más, mint amit Dennett fogalmazott meg: „a narratív gravitáció centruma”, vagy amit Lyotard „a kommunikációs áramkör rezgéspontjának” nevezett. Az esetlegesség egyrészt radikális időbeliséget és történetiséget jelent, másrészt a véletlen kiiktathatlanságát jelenti a világ (a nyelv, az én, a közösség) történéseiből.

Rorty személyiség-felfogása tehát koherens filozófiája többi részével, miként az önteremtésként felfogott szabadság is illeszkedik személyiség-felfogásához. Hiszen az „erős költő” személyisége olyan, hogy új szótárt alkot. Rorty azonban megkülönbözteti a magánembertől a közembert, az állampolgárt. A közéleti szereplőt ironikus liberálisnak nevezi. A liberális azonban nem az esetlegességét látja be, hanem azt, hogy a kegyetlenség a legrosszabb dolog, amit tehetünk.

Az esetlegesség ontikus-ontologikus kategória, míg a kegyetlenség morális-politikai fogalom.

A kegyetlenségre alapozódik Rorty etikája, a kegyetlenség megalapozó negatív kategória. A kegyetlenség Rorty etikájában egy abszolút (tehát nem esetleges) viszonyítási pont, olyan pont, amelytől folyton távolodik, amelyhez mérni lehet a morális fejlődést a nagyobb emberi szolidaritás felé. A kegyetlenség azonban teljesen nem számolható fel, sőt hullámszerűen és esetlegesen újra növekszik, majd megint csökken a történelem során.

Ez az etika zsinórmérték az amerikai politikában és kultúrában. Rorty egy interjúban a politikát tekinti az amerikai kultúra megkülönböztető sajátosságának. „Az amerikai kultúra lényegileg politikai. Amerika a szabadság etikai koncepciójára alapozódott. A legszabadabb társadalom földjeként alapították, olyan hely, ahol a legjobb a demokrácia, ahol a horizontok nyitottak.”²⁰ Rorty a filozófiát a politika szolgálatába állítja, pontosabban az amerikai liberális demokrácia szolgálatába.

Rorty több munkájában is elmeséli az amerikai liberális demokrácia történetét, de ezek a narratívák nem valamilyen politikai elmélet példázatai, s arról sincs szó, hogy Rorty a történetekből és a történelemből valamiféle politikai elméletet vagy politikai filozófiát absztrahálna. Még csak az sem mondható, hogy eszményítené az amerikai történelmet, és ideáltípusként állítaná azt mások számára. Az amerikai történelemben sok hiba, bűn és eltévelyedés is előfordult. Az amerikai liberális demokrácia politikailag sem egységes, hanem sokféle irányzat, ideológia és mozgalom vitája és küzdelme jellemzi a történetét.

Rorty a történetek elmondásával, az amerikai történelem interpretációival szemléletet formál. Általában is érvel a liberális demokrácia mellett, majd *Achieving our Country* (1998) című munkájában az amerikai liberális demokrácián belüli baloldal történetének elmondásával a baloldali szemléletet ajánlja. A baloldal a remény pártja, a baloldal tartja fenn leginkább a jobb élet reményét. A 20. századi baloldali liberalizmus teremti meg a hazát leginkább szolgáló nemzeti identitást, mert a baloldali mozgalmak jutottak legközelebb ahhoz, hogy megvalósítsák Lincoln álmát, és az Egyesült Államok az együtt-

---

²⁰ Giovanna Borradori: i. m. 109.

működés államközössége lesz, az első osztály nélküli társadalom, ahol a jövedelem és a gazdagság egyenlően oszlik meg, ahol biztosítják az esélyegyenlőséget és az individuális szabadságot is. A 20. század első hat évtizedében a baloldal retorikájának ez volt a lényege a Progresz-szív Mozgalomban éppen úgy, mint a New Dealben. Ezt a retorikát pedig Walt Whitman és John Dewey alakította ki.

Rorty egyetért Walt Whitmannel abban, hogy „maga az Egyesült Államok lényegileg a legnagyobb költemény” (Whitman). A nemzetállam önteremtő költő és önteremtett költemény. Rorty szerint a hazájukat teremtő amerikai emberek elfoglalják Isten helyét. „Mi vagyunk a legnagyobb költemény, mert magunkat Isten helyére tettük: a lényegünk a létezésünk, és a létezésünk a jövőben rejlik.”²¹ – fogalmazza meg Rorty. Dewey és Whitman megkísérli szekularizálni Amerikát, paradigmaticus demokráciának látják a hazájukat, olyan országnak, mely büszke lehet magára. Büszke lehet, mert történelmi élcsapat.

---

²¹ Richard Rorty: *Achieving Our Country. Leftist Thought in Twentieth-Century America*. Harvard University Press, 1999, 22.

AZ EURÓPAI POLITIKAI IDENTITÁSRÓL

Horváth Gizella

Partiumi Keresztény Egyetem

Kassai Beáta

Debreceni Egyetem

Ha ma politikai identitásról beszélünk, akkor azt mindig valamilyen konstellációban és viszonyrendszerben értelmezzük, s nem pusztán a *politikait* értjük alatta, hanem azt, ami más, mint a kulturális, nemzeti, regionális stb. identitás. Éppen ez a dichotóm jelleg teszi nehézé magának a fogalomnak a meghatározását. Bár a *politikai* a szó eredeti értelmében mindent magában foglalt, ami a közélethez tartozott, ma már erősen leszűkült az értelmezési mező, amelyben relevánsnak tekinthetjük. Természetesen, mint a görögöknél, úgy napjainkban is elsődlegesen a kormányzással kapcsolatban használatos, s annak ellenére, hogy a köznyelv szerint „a politika mindenütt jelen van”, maga a *politikai* inkább csak a szűk értelemben vett politika keretein belül értelmezhető. A politikai identitás pedig vagy a hatalomhoz, vagy egy konkrét párthoz, ideológiához, politikai szervezethez való lojalitásban merül ki. Az európai politikai identitás ebben az összefüggésben nem jelent mást, mint Európához, illetve az Európai Unióhoz való politikai lojalitást.

Az európai politikai identitás kialakulása

A politika a görögöknél a közélet teljességére, személyekre és témákra egyaránt vonatkozott. Nem az egyén állt a politika közép-pontjában, hanem a közösség, a *polisz*. A politikai mint olyan tehát az egyének feletti identitáson alapult. Nem a létezésre, hanem az együttlétezésre vonatkozott, összetartotta, integrálta a csoport tagjait, ugyanakkor kizárta a csoporthoz nem tartozókat, az idegeneket. Ez a kettősség, a „mi” és az „ők” megnevezése végigvonul a politika történetén.¹

¹ Bakk Miklós: *A politikai identitás szerkezete*. Jakabffy Elemér Alapítvány, Transindex, 2003.

A politikai identitás azonban nem a görögökkel kezdődött, sokkal inkább a modernitás diskurzusa. A modern korban került ugyanis az identitás a filozófia, elsősorban pedig a politikai filozófia vizsgálódásainak középpontjába, noha annak immanens kategóriái, úgymint a nemzeti, politikai, kulturális, vallási stb. identitás fogalmilag a mai napig tisztázatlanok. Calhoun szerint a modern kor „megszilárdította az egyéni és kategorikus identitásokat, valamint az önanonosság megerősítésére tett erőfeszítéseket”, miközben „az identitások kialakítását és elismerését problematikussá tették”.² A modernításban kezdték el értelmezni az individualitás és a kollektivitás, a szabadság és a determinizmus határait, bár időközben maga a modernizációelmélet is átalakította saját fogalmait. Az 1950-es évektől például a „modernség” weberi fogalmát is leegyszerűsítette, már nem az eredeti újkori és európai értelemben használva azt, hanem a szociális fejlődés általában vett folyamataként. Arnold Gehlen meglátása szerint a modernizációval a felvilágosodás premisszái elhalnak, csak a felvilágosodás konzekvenciái hatnak tovább,³ ugyanakkor, véli Habermas, a társadalmi modernizáció, amely így univerzális pályára került, elválik az elavultnak minősülő kulturális modernségtől, sőt, a társadalmi folyamatok megállíthatatlan gyorsulása „kristályosodott” állapotba vezéri a kultúrát, amelyben már minden, a premisszáik alapján benne rejlő lehetőség kifejlődött.⁴

Heller Ágnes a szabadságot tekinti a modern világ alapjának, amely a premodern alapok helyére került, és mivel a szabadság lényege a dolgok megkérdőjelezhetősége, ezért a modernitásnak igazából nincs is alapja, hiszen folyamatosan dekonstruálja önmagát. Ez persze azt is jelenti, hogy a modernitás csak egy többszörös modellben írható le, amelyben a modernitás dinamikája a kulcsfontosságú tényező. Heller értelmezése szerint ez a dinamika egy adott társadalmi világrend értékeinek, illetve azok érvényességének intézményesített

---

² Craig Calhoun: Társadalomelmélet és identitáspolitikák. Ford. Farkas Krisztina, Nagy László. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, 99 – 113, 1997, 99.

³ Arnold Gehlen: Über kulturelle Kristallisation. In uő: *Studien zur Anthropologie und Soziologie*. Luchterhand, Neuwied, 1963, 311–328.

⁴ Jürgen Habermas: A modernség időtudata és szükséglete a magában megbizonyosodásra. In uő: *Filozófiai diskurzus a modernségről. Tizenkét előadás*. Ford. Nyizsnyánszki Ferenc és Zoltai Dénes. Helikon, Budapest, 1998, 7–24, 8.

tagadásaként írható le, ami az igaz, a jó és az igazságos fogalmainak állandó igénylésével és alkalmazásával marad fenn. A modernitás dinamikája által a tradicionális értékek, valamint a modernitás értékei is érvénytelenné válnak, hiszen folyamatosan megkérdőjeleződnek.⁵

Heller elgondolása szerint a modernitást két képzletítípus segíti a folyamatos újraalkotásban: a technikai és a történeti képzlet. A technikai képzlet a racionális felvilágosodásból ered, jövőorientált, a modernitás domináns világmagyarázatát adja, az embereket és a természetet dolognak tekinti, hisz a fejlődésben, a hasznosságot és a hatékonyságot jutalmazza. A történeti képzlet ezzel szemben múlt- és tradícióorientált, alapja a romantika, az emlékezetet célozza, a gondolkodásra nem a cél- és eszközorientáltság megerősítése miatt, hanem a személyes vagy közösségi világ jelentésgazdagságának bővítése érdekében hat.⁶ A két képzletítípus, bár ellentétes, mégis együtt hat a modern gondolkodásban, hiszen például a társadalmi elosztás kérdései racionálisan és jövőorientáltan jelennek meg, az allokációk létrejöttének meghatározó, „végső” érvei mégis inkább a történeti képzlet termékei. A modern világban az egyén élete sikeresen berendezhető a technikai képzlet alapján, a történeti képzlet csak perspektívát ad ehhez. Ezzel szemben a politikai közösségek esetében mindkét képzletítípus jelen van. A történeti képzlet irányítja a kollektív identitás intézményesülésének három formáját: az emlékezetet, a közösségi narratívákat és az öndefiníciókat. A politikai közösség fenntartásában e három elemnek, illetve e három forma intézményesülésének van szerepe, de ebben sem teljes a történeti képzlet dominanciája, mivel az intézményesülés szintjétől függően a technikai képzlet is részt vesz benne. A történeti képzlet a modern, szabadságalapú politikai közösséghez és a kollektív identitás-szerkezethez köthető, míg a technikai képzlet az intézményesült politikai közösség intézményi funkcionalizmusához. Egy politikai közösség fenntartásában tehát a két képzletítípus dichotomikusan működik.⁷

⁵ Heller Ágnes: *The Three Logics of Modernity and the Double Bind of Modern Imagination*. Collegium Budapest, Institute for Advanced Study, Public Lecture Series Nr. 23., 2000.

⁶ Heller Ágnes: i. m. 8.

⁷ Bakk Miklós: i. m. 39.

Mint a bevezetőben említettük, a politikai identitást sok esetben a másféle identitásokkal (pl. nemzeti, kulturális, vallási stb.) való viszonyában határozzák meg. A legtöbb kutató például a politikai identitást a nemzeti identitás szinonimájaként használja, noha a kettő tartalmilag nem teljesen azonos. Csepeli György például azt állítja, hogy a természetes nemzeti identitásérzet feltétele, hogy a személy (egyén) ugyanazt a nemzeti kategóriát alkalmazza saját magára, mint amit az adott kategóriához tartozók alkalmaznak rá. Úgy véli, hogy a nemzeti identitás kognitív elemei taníthatók, a szocializáció során az egyén azonosul a kultúrával, amelyben él, megtanulja az állam írott és íratlan értékeit, ünnepeit, a nemzeti ideológia és diskurzus befogadásával kialakul a nemzethez kötődő azonosságtudat.⁸ Ezzel szemben a politikai identitást másféle „szocializációs folyamat” hozza létre. A hatalomhoz, ideológiához, párthoz, politikai szervezethez való lojalitás mindenképpen kognitív, tudatos választás eredménye, s mint ilyen, időről időre változhat is, a nemzetivel ellentétben.

A politikai és a kulturális identitás viszonyának meghatározásában két „tábor” lehet elkülöníteni a társadalomtudomány berkein belül. Az egyik szerint a két paradigma a vagy-vagy logikája alapján működik (pl. Jean-Marc Ferry, Heinrich Schneider), hiszen a kulturális identitás Európa vonatkozásában a több ezer éves kanonizált értékrendhez köthető ún. „tradicionális-fundamentalista” beállítottság, míg a politikai identitás kifejezetten az „intézményi Európa”, vagyis az Európai Unió politikai rendszeréhez, értékrendjéhez és politikai elitjéhez való lojalításban merül ki. Mások szerint viszont az európai identitás egyszerre kulturális és politikai vonatkozású, csupán a kettő dominanciájában lehetnek eltérések: vagy a kulturális identitás a domináns (pl. Rostoványi Zsolt szerint), vagy a politikai identitás (pl. Walter Reese-Schäffer, Dér Aladár), de mindkettőnek szerepe van az egyén európai identitásának meghatározásában.⁹

Az európai politikai identitás témájával foglalkozó kutatók megközelítési módja szintén két csoportra osztható: szimbolista és konstruktivista szemléletre. A szimbolisták (pl. Simona Cerutti) már magát az európai identitást is megkérdőjelezzik, s nézetük szerint ha van

---

⁸ Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest, 1992.

⁹ Dér Aladár: Európai Unió – európai identitás. Az európai identitás elméleti alapjai. *Politikatudományi Szemle*, 2005/1, 125–150.

is ilyen, csekély a jelentősége a nemzeti identitáshoz képest. Véleményük szerint a területi alapon szerveződő azonosságtudatok közül egyértelműen a nemzeti identitás a meghatározó, hiszen annak a közös történelem, hagyomány, kultúra, nyelv stb. az alapja, míg az európai identitás e tényezők közül egyet sem tud felmutatni. A konstruktivisták (pl. Michael Bruter) szerint azonban már létezik európai identitás, és a jövőben erősödni fog az uniós állampolgárok körében. Úgy vélik, hogy a szimbolisták által hangsúlyozott nemzeti identitások általában mesterségesen, szimbólumok által konstruált elkötelezett-ségek, amelyeket az adott nemzet hatalmi aktorai hoztak létre annak érdekében, hogy az állam hatalmát, illetve saját hatalmukat legitimálják. A konstruktivista megközelítés szószólói arra hivatkoznak, hogy az Európai Unió vezetői az államokhoz hasonlóan szimbólumteremtő munkába kezdtek az elmúlt években, és egyre szembetűnőbb eredményeket tudnak felmutatni ezen a területen. Például olyan szimbólumok, mint a zászló, a himnusz vagy a pénz, már nem csak egy nemzethez tartoznak, hanem az Európai Unió is rendelkezik velük, és az uniós polgárok egyre inkább azonosulnak ezekkel.¹⁰ A polgároknak az államhoz történő legerőteljesebb kötődése az állampolgársági státusz, mind nemzeti, mind politikai értelemben. Az európai politikai identitás erősödésében is az állampolgári státusz játssza a legfontosabb szerepet. A szimbólumokkal való azonosulás csak ezek után következhet, hiszen az egyén állampolgárként érzi leginkább, hogy része a „rendszernek” és nem idegen, vagy vendég Európában. Az alábbiakban az állampolgársági státusznak ezzel az identitásképző és identitást erősítő szerepével foglalkozunk, megvizsgálva az állampolgárok jogait, kötelességeit, illetve két ország (Románia és Magyarország) vonatkozásában az állampolgárság kritériumait.

¹⁰ Szanyi F. Eleonóra: Az európai identitás értelmezésének új lehetőségei. *Szociológiai Szemle*, 2008/1, 146–149.

Az európai állampolgársági státusz identitásképző szerepe

Mint arról korábban már szót ejtettünk, az európai identitás mint politikai identitás nehezebben körvonalazható és sokkal újabb jelenség, mint a nemzeti identitás, amely egy többnyire jól rögzített kerethez kapcsolódik: egy államhoz. Ezt a kapcsolatot rögzíti az állampolgárság intézménye. Az európai identitás, mint minden más politikai identitás, lényegében konstruált, de ebben a struktúrában a jogi státusz, mint amilyen az állampolgársághoz hasonló uniós polgárság, olyan objektív, általános keret, amely felerősítheti az identitásépítés szimbolikus vagy akár szubjektív vonásait is.

Az uniós polgárság intézménye az Európai Unió intézményesülésének egyik egészen új keletű hozadéka, amely eléggé bonyolult viszonyban van az állampolgárság intézményével és az uniós tagországokban érvényben lévő ezzel kapcsolatos, eltérő szabályozásokkal.

Az uniós polgárság és a hozzá kapcsolódó jogok

Az európai közösséget az ötvenes évektől a kilencvenes évekig elsősorban gazdasági, nem pedig politikai kötelékek fűzték egybe. Ennek következtében az integráció első négy évtizedében az európai tagállamok polgárai nem társadalmi vagy politikai értelemben vett polgároknak, inkább „közös piaci” polgároknak tekinthetők.

Az uniós polgárság intézményét a Maastrichti Szerződés hozta létre (1992). Az uniós polgárság olyan sajátos jogi státusz, amely párhuzamosan illeti meg az uniós állampolgárokat, nemzeti állampolgárságuk mellett. Az uniós polgárságot megerősítette a Lisszaboni Szerződés, amely 2009. december 1-jétől lépett hatályba.

Az uniós polgársággal kapcsolatos szabályozások¹¹ megállapítják, hogy uniós polgár mindenki, aki valamely tagállam állampolgára. Az uniós polgárság a tagállamok állampolgárságának közvetítésével létezik, a közösség és a polgárok közötti jogviszonyként a nemzeti állampolgárság *mellett* jelenik meg.

Az uniós polgársághoz több jog kapcsolódik: a régi, gazdasági tevékenységhez kapcsolódó jogok mellett (a szabad mozgás és a szabad

---

¹¹ http://www.univie.ac.at/RI/eur/20040401/HU_EC_Treaty_Vienna.pdf, letöltve: 2010. június 8.

tartózkodás joga) megjelennek az új, politikai jogok is (választójog, a petíciós jog formájában, diplomáciai és konzuli védelemhez való jog). A politikai jogok bevezetésének célja nyilván az unió politikai egységének megerősítése. Eddig a polgárok nem használták ki ezeket a politikai jogokat, és a tagállamok sem alkalmazták őket túl nagy lelkesedéssel.¹²

Az uniós polgárság identitást megerősítő hatását gyengítheti az a körülmény, hogy a tagállamok állampolgárságra vonatkozó rendelkezései egymástól eltérőek is lehetnek, és nem mutatkozik körükben hajlandóság arra, hogy lemondjanak arról a jogukról, hogy önállóan állapítsák meg az állampolgárság megszerzésének feltételeit. Továbbra is vannak államok, amelyek az állampolgárságot kizárólagos köteleknek tekintik, és nem hajlandók elfogadni a kettős vagy többszörös állampolgárság intézményét, amire pedig a mobilitás megkönnyítése érdekében egyre inkább szükség lenne (pl. Ausztria, Dánia, Németország, Luxemburg, Hollandia).

Az uniós államok állampolgársági törvényei

Mivel az uniós polgárságot csakis a különböző országok állampolgárságán keresztül lehet elnyerni, érdemes áttekinteni a tagországok állampolgársággal kapcsolatos rendelkezéseit.

Az Európai Unió államainak állampolgársággal kapcsolatos rendelkezéseit és gyakorlatát átfogó módon elemzi két tanulmánykötet, amelyek 2006-ban, illetve 2007-ben jelentek meg Rainer Bauböck koordinálásával.¹³ A tanulmányokból kiderül, hogy az európai közös identitás kialakításának azzal is szembe kell néznie, hogy a nyugati, régebbi tagországok és az újonnan belépett, keleti tagországok az állampolgársághoz már nyelvi szinten is másképpen viszonyulnak.

Az angol nyelvben az állampolgárság jelölésére két fogalmat használnak: *nationality* és *citizenship*. Az első fogalom közel áll a nemzet,

¹² Paul Craig – Grăinne de Búrca: Cetățenia Uniunii Europene. In *Dreptul Uniunii Europene. Comentarii, jurisprudență și doctrină*. Editura Hamangiu, 2009, 1053–1087.

¹³ Rainer Bauböck – Eva Ersbøll – Kees Groenendijk – Harald Waldrauch (eds.): *Acquisition and Loss of Nationality. Policies and Trends in 15 European States*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006; Rainer Bauböck – Bernhard Perchinig – Wiebke Sievers (eds.): *Citizenship Policies in the New Europe*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press, 2007.

nemzetiség fogalomköréhez, a második inkább a „polgár” státuszához kapcsolódó konnotációkat hívja elő. Az uniós polgársággal kapcsolatban a „*national citizenship*” kifejezést használják, viszont amikor konkrét állampolgárságról van szó, habár mindkét kifejezés használatos, mégis előszeretettel használják a „*nationality*” kifejezést. A legtöbb uniós államban a két kifejezés ugyanazzal a jelentéssel rendelkezik.¹⁴ Formálisan az állampolgárságot (*nationality*) úgy határozzák meg, mint a személy és az állam közötti jogi köteleket, amely viszont ugyanakkor a nemzetközi törvényhez is kapcsolja a személyt.¹⁵ Általánosan elfogadott elv, hogy az adott állam határozza meg, kik az állampolgárai.

A 19. század szellemében az állampolgárság (*nationality*) elsősorban olyan jogokra vonatkozott, mint a nemzet megvédeése a külső támadásoktól, illetve a „többiek” kirekesztése. Egy kortársabb értelmezésben az „állampolgárság” (*nationality*) a közös történelemre, kultúrára, etnikumra alapozott, közös politikai meggyőződéseket és értékeket valló közösség tagságát jelöli. Nem beszélhetünk viszont egy általánosan elfogadott, egyértelmű fogalomról.¹⁶

Az uniós tagországok elismerik az állampolgársággal kapcsolatos *általános elveket*: mindenkinek joga van az állampolgársághoz, azaz el kell kerülni a „hontalanság” (*statelessness*) állapotát; senkit sem lehet önkényesen megfosztani az állampolgárságától; továbbá sem a házasság, sem a válás, sem a házastárs állampolgárságának megváltoztatása nem határozza meg automatikusan a személy állampolgárságát.

Az állampolgárság jogi szabályozásában általánosan elfogadott elv volt, hogy kerülni kell a kettős vagy többszörös állampolgárságot. Amellett ugyanis, hogy felveti a lojalitás kérdését, a kettős vagy többszörös állampolgárság esetében komplikációk merülhetnek fel az adózással, a katonai szolgálattal, a szavazati joggal kapcsolatban. Ennek ellenére egyre több uniós ország kényetlen lépéseket tenni a többes állampolgárság elfogadásának irányába.

Az unió „új” tagországainak többsége volt szocialista ország, és esetükben az állampolgárság fogalma jelentősen különbözik az eddig tárgyalt nyugati felfogástól. Az állampolgárság ezekben az országokban erőteljesen kötődik az etnikai értelmezéshez, az állampolgárság

---

¹⁴ Bauböck–Ersbøll–Groenendijk–Waldrauch (eds.): i. m. 98.

¹⁵ I. m. 15.

¹⁶ I. m. 35.

átadása a következő generációknak szigorúan a leszármazás alapján történik, erős ellenérvés jellemző a többes állampolgársággal szemben, és nagy hangsúly kerül a más országokban élő kisebbségekkel, illetve az emigrációban élőkkel való törődésre.¹⁷ Ezekben az országokban a kivándorlás sokkal fontosabb szerepet játszott, mint a bevándorlás, és ez meghatározza az állampolgársághoz való viszonyulásukat. Ami lényegesen megkülönbözteti ezeket az államokat a nyugat-európaiaktól, az az, hogy egyik sem élvezi független állami létét a mostani határai között hetven évnél régebben.

Ezekre az államokra jellemző a nemzetféltség, a félelem a nemzet megszűnésétől, amit a történelmi tapasztalatok mellett a demográfiai helyzet is megerősít. Az államiság törekenysége ezekben az országokban túlkompensációhoz vezet. Alkotmányaik preambuluma réges-régi gyökereket említ és történelmi kontinuitást. A legitimitás tehát, úgy tűnik, ősiségre és kontinuitásra alapul.

Az uniós polgárság néhány bonyolult problémát is felvet a létező állampolgársági intézmény szempontjából. Az állampolgársághoz szorosan kötődő jog a *kiadás megtagadása* – a szuverén állam nem köteles kiadni saját állampolgárait. Az Unióban viszont ezt a jogot korlátozza az európai elfogatóparancs bevezetése (European Arrest Warrant), amely ezáltal az uniós polgárság egy olyan vetülete, amely túlmutat a tagországok állampolgárságán. Egy másik probléma fakadhatna abból, hogy az államokra van bízva az állampolgárság megadása. Így problémákhoz vezethetne, ha egy uniós állam kiterjesztené állampolgárságát nem-uniós polgárokra is (pl. Magyarországon a Szerbiában, Horvátországban, Ukrajnában élő magyarokra, vagy Románia a Moldáviai Köztársaságban élő románokra).

Másrészt a szabad mozgás az unión belül vezethet olyan helyzetekhez, amikor valaki évekig nem a saját országában él. Hagyományosan ez elvezethetne az állampolgárság elvesztéséhez, emiatt a tagországoknak körültekintően kell kezelniük ezeket a helyzeteket, és harmonizálniuk kell saját belső törvényeiket a többi tagország vonatkozó rendelkezéseivel.

Egyes uniós tagországokban az állampolgárság intézménye mellett létezik még a fél-állampolgárság intézménye (*denizen* – Thomas

¹⁷ Bauböck–Perchinig–Sievers (eds.): I. m. 12.

Hammar svéd politológus által használt fogalom), amely olyan bevándorló csoportokat jelöl, amelyek hosszú ideje élnek az őket befogadó országban anélkül, hogy állampolgárságot szereztek volna. Nekik szabad hozzáférésük van a munkaerőpiachoz, bizonyos társadalombiztosítási jogokhoz, néhol még a helyi választásokon is részt vehetnek, jogi szempontból viszont nem számítanak állampolgárnak. Ezt a helyzetet szabályozza az Európai Tanács 2003 novemberében elfogadott direktívája, amely 2006-ban lépett érvénybe. Ez a direktíva létrehozott egy új státuszt: a huzamosabb idejű itt-tartózkodó státuszát (*long-term resident status*), amely azokra a külföldiekre vonatkozik, akik legalább öt éve legalísan tartózkodnak az adott országban. Ám a *long-term resident* státusz megalkotása nem problémamentes, főként mivel az Európai Unió az uniós polgárságot is intézményesítette. Kérdés, hogy mennyire indokolt az *uniós polgársági* és a *hosszú távú rezidenci* jogok közötti különbség.

Magyarország állampolgársági politikája

Az újabb uniós tagországok közül Magyarországon a legnyilvánvalóbb az állampolgárság etnikai alapokra való helyezése. Az etnicitás elve megtalálható az állampolgársági törvényekben, a vízummal kapcsolatos előírásokban, a tartózkodással és a munkavállalással kapcsolatos rendelkezésekben. Egyes külföldi szakértők úgy látják, hogy a magyar állam úgy tekint az állampolgárságra mint történelmi, kulturális, etnikai és emocionális témára, nem tudatosítva ennek jogi és normatív státuszát, semleges jelentését egy demokratikus rendszerben.¹⁸

Ez a felfogás alapozta meg a 2001-es *Státusztörvény*, amely kvázi-állampolgárságot kínált fel a környező országokban élő magyar nemzetiségűeknek. A státusztörvény alapján magyar igazolvánnyal rendelkező személyek a következő előnyöket élvezik: kulturális és oktatási jogokat, utazási kedvezményt, társadalombiztosítási és egészségügyi támogatásokat. Magyar igazolvánnyal a határon túli magyarok évente három hónapig vállalhatnak munkát Magyarországon megkötések nélkül. A Státusztörvény a magyar pedagógusokat is támogatta (könyvutalvánnyal, például), illetve azokat a családokat, akik magyar nyelvű

---

¹⁸ I. m. 135.

osztályba járatták gyermekeiket. További támogatásokat garantáltak a magyar intézményeknek és szervezeteknek. A magyar státusztörvény nagy vihart kavart a környező országokban, amelyek úgy értelmezték a gesztust, mint saját szuverenitásuk korlátozását, sőt, ezek nyomására a Velencei Bizottság is foglalkozott vele és több kritikát is megfogalmazott, amelyek leginkább a törvény egyoldalúságát és az érintett államokkal való előzetes egyeztetések hiányát kifogásolták.

A magyar kezdeményezés nem egyedülálló. Szlovákia 1997-ben úgyszintén elfogadta a *Külföldön élő szlovákok törvényét*, amelynek hasonlóak a rendelkezései. Ennek ellenére a szlovák törvény megszűről sem váltott ki olyan reakciókat, mint a magyar státusztörvény. Továbbá a magyar kvázi-állampolgársággal kapcsolatban a szlovák reakció a legvehemensebb.

2010. május 26-án a magyar parlament elfogadta a magyar állampolgárságról szóló törvénymódosítás szövegét, amely biztosítja a határon túli magyarok számára, hogy egyszerűbben és kedvezményesen szerezhessék meg a magyar állampolgárságot. A törvénymódosítás nem jelenti az állampolgárság kollektív és automatikus megadását, így továbbra is csak egyedi kérelem alapján lehetséges az igény elismerése. A törvény az eddigi rendelkezésektől eltérően a határon túli magyarok számára nem szabja az állampolgárság megszerzésének feltételéül a bejelentett magyarországi lakóhelyet és az alkotmányos alapismertek vizsgát.

A szlovák válasz a magyar állampolgársági törvény módosítására gyors volt és határozott. Ugyanazon a napon a szlovák képviselők egy csoportja rendkívüli ülést indítványozott, illetve Pozsonyban azonnal összehívták a szlovák kormányt, hogy megvitassa a szlovák állampolgársági törvény módosítását. Május 31-én Ivan Gasparovic szlovák államfő aláírta a szlovák állampolgársági törvény módosítását, amely lényegében megtiltja a kettős állampolgárságot, mert kimondja, hogy az a szlovák állampolgár, aki önként felveszi egy másik ország állampolgárságát, automatikusan elveszíti a szlovákot. Habár Szlovákia új vezetése sokkal nyitottabb, mint a Fico-kormány, 2010. december 15-én létrejött találkozásuk sajtótájékoztatóján Orbán Viktor és Iveta Radicova azt nyilatkozták, hogy Szlovákia és Magyarország álláspontja a határon túli magyarok könnyített honosítása kérdésében messze áll egymástól. A magyar állampolgárság megszerzésének könnyítése

kapcsán továbbra sem világos, hogy az új állampolgárok rendelkeznek-e a jövőben például választási jogokkal, függetlenül attól, melyik állam területén van az állandó lakhelyük.¹⁹

Románia állampolgársági politikája

Romániában az állampolgárság megszerzését, illetve elvesztését szabályozó törvény 1991-ben keletkezett, illetve 2010. augusztusában került aktualizálásra. A törvény a román állampolgárságot úgy határozza meg, mint egy fizikai személy kapcsolatát, illetve hozzátartozását a román államhoz. A törvény kimondja, hogy csak román állampolgárok tölthetnek be köztisztviselői és katonai állásokat. A törvény a *ius sanguinis*-t követi: a román állampolgárok gyermeke (még akkor is, ha csak az egyik szülő román) román állampolgár, attól függetlenül, hogy román földön vagy idegenben született-e. Ha a Románia területén született gyermeknek ismeretlenek a szülei, román állampolgárságot kap.

A román állampolgárságot kérésre is meg lehet szerezni, a feltételek között szerepel a hosszabb itt-tartózkodás (nyolc év; öt év a házastársak részére), a lojalitás az állammal szemben, az anyagi függetlenség, a jó magaviselet és a büntetlen előélet, a román nyelv és a román kultúra és civilizáció alapjainak ismerete, Románia alkotmányának és a nemzeti himnusznak az ismerete. Az időfeltételek megfelelőnek, ha uniós polgárról van szó, ha egy nemzetközileg elismert személyről van szó, ha az illető menekült státuszú, vagy befektetett Romániába legalább egymillió eurót.

A román állampolgárságot vissza lehet állítani azon személyek esetében, akik elvesztették azt, illetve harmadfokú leszármazottaik számára, akár átköltöznek Románia területére, akár nem, akár feladják előző állampolgárságukat, akár nem. Ezeket a rendelkezéseket alkalmazzák a Moldáviai Köztársaság állampolgárainak esetében, akik vissza szeretnék szerezni román állampolgárságukat vagy szü-

---

¹⁹ A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvényt az 2010. augusztus 20-án életbe lépő módosításokkal egészítették ki, amelyek értelmében a határon túl élő, magyar felmenőkkel vagy korábban személyes magyar állampolgársággal rendelkező személyek is kérvényezhetik a magyar állampolgárságot. A törvény 2011. január 1-től alkalmazható. Az első állampolgári esküételre szimbolikus napon, március 14-én került sor.

leik-nagyszüleik állampolgárságát. 2002-től 2005-ig mintegy 24 000 kérvényt adtak be Moldvából és Ukrajnából; 2009-ben mintegy 100 000 moldáviai állampolgár rendelkezett kettős állampolgársággal, 2009-ben Románia kisinyovi konzulátusán 650 000 kérés volt iktatva. Egy éve könnyítettek ezeken a feltételeken azzal, hogy a másodfokú leszármazás helyett a harmadfokú leszármazást is elfogadják, kivették a román nyelv ismeretét felmérő interjút a román állampolgársággal előzőleg rendelkező személyek esetében, és 5 hónapra csökkentették a válaszadás határidejét.

A román állampolgárság attól a pillanattól lép érvénybe, hogy a kérelmező leteszi az állam iránti esküt („Esküszöm, hogy hű leszek a román államhoz és néphez, hogy megvédem a nemzet jogait és érdekeit, tiszteletben tartom Románia alkotmányát és törvényeit”). Az Alkotmány 5 (2) cikkelye szerint román állampolgárságot nem lehet visszavonni attól, aki román állampolgárnak született.

Magyarország és Románia esetében is jól látszik az állampolgárság etnikai megalapozása, amely a keleti tagországokra jellemző.

*Az uniós polgárság intézményének jelentősége
az európai identitás szempontjából*

Míg az Európai Közösség az 1990-es évekig inkább gazdasági megszervezetként működött, és a közösség országainak polgárai inkább munkaerőként érdekelték a jogalkotókat, az 1990-es évek elejétől kezdődően a politikai egység felerősítése érdekében a jogalkotás viszszaemelt a korábban elhanyagolt jelenséghez, a polgárság kategóriájához. A Lisszaboni Szerződés a közös európai alkotmány elképzeléséből megmentette az Alapjogok Chartáját, ezen belül pedig az uniós polgárság intézményét és a hozzá tartozó jogokat. Szalayné Sándor Erzsébet kiemeli, hogy az Unió és tagállamai a közelmúltban – úgy tűnik – elfordultak az alkotmányozást általában érintő európai szintű vitáktól, helyette egyre nagyobb figyelmet fordítanak olyan kérdésekre, mint az identitás, a nép, Európa kulturális, vallási és humanista öröksége, illetve a normatív legitimitás összefüggései.²⁰

²⁰ Szalayné Sándor Erzsébet: i. m. 80.

Az uniós polgárság intézményével kapcsolatban kritikák is megfogalmazódtak: az uniós polgárság gyenge fogalom, semmiképp sem versenyezhet az állampolgársággal, az uniós polgársággal nem járnak kötelezettségek, a *long-term resident* státuszhoz kötődő jogok alig különböznek az uniós polgársággal járó jogoktól. A kritikusok arra következtetnek, hogy a felsorolt hiányosságok miatt az uniós polgárság intézménye aligha alkalmas arra, hogy növelje a tagállami állampolgárok uniós identitástudatát.

Mindezek ellenére a Lisszaboni Szerződés és az uniós polgárság jelentőségét nem szabad lebecsülni. A Lisszaboni Szerződés hozta létre az Európai Uniót mint jogi személyt, így biztosítva sokkal szilárdabb, intézményesített keretet az európai identitás konstruálása számára. Ennek következtében a tagállamok többé-kevésbé laza szövetségét felváltotta egy jobban körülhatárolható egység. Ily módon kapott választ Henry Kissinger, az Egyesült Államok volt külügyminiszterének híressé vált kérdése is: „No de kit hívjak fel, ha Európával akarok beszélni?”

A NEMZETI IDENTITÁS ÉS IDEOLÓGIA KÉRDÉSE TÖRTÉNETI-SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBEN

Flóra Gábor

Partiumi Keresztény Egyetem

A nemzeti identitás és ideológiák kérdéseit tárgyaló szakirodalomban előforduló kulcsfogalmak meghatározását és használatát a konszenzus hiánya és a szemantikai homály jellemzi. Több lényeges fogalmat (mint például az „etnikai identitás”, „etnolingvisztika”, „etnokulturális”, „nemzeti” stb.) párhuzamosan használnak, sokszor váltakoztatva őket, precíz konnotációk nélkül. Ennek oka természetesen a diszciplína tudományos státuszában is kereshető, azonban bizonyos mértékig az említett fogalmak fokozott ideológiai és politikai töltetéből is levezethető.

A Nyugaton kiadott tanulmányok gyakran az állampolgári minőséggel rendelkezés szinonimájaként használják a *nemzeti* és a *nemzeti hovatarozás* fogalmait. Ez főként annak köszönhető, hogy a legtöbb nyugati országban a nemzeti identitás elsősorban az állampolgári identitásra épül, következésképpen az államterület a „nemzeti terület” fogalmának alapvető referense. Kelet-Európa viszont más fejlődési utat járt be, amelyen az etnikumnak, az etnikai hovatarozásnak sarkalatos szerep jutott. A kontinens nyugati részén lezajlott változások nyomán kidolgozott fogalmak (és fogalmi tartalmak) mechanikus alkalmazása ebben a régióban szükségszerűen téves értelmezésekhez vezet. Az egyik jellemző hiba akkor merül fel, amikor az *etnikai* fogalmat a nyugati szerzők (vagy az őket követő érdekelt keletiek) a teljes mértékben kiforrt nemzeti sajátosságokkal rendelkező, kelet-európai országokban élő kisebbségi közösségek megjelölésekor használják.

Másrészt a fogalmi konszenzus hiánya a belső politikai egyetértés hiányát is tükrözheti a nemzeti kérdés megoldását illetően. Ezzel magyarázható például az, hogy a nemzeti többség elitjének képviselői miért kedvelik az *etnikai csoport* fogalmát az országukban élő kisebbségek megjelölésekor, ugyanis a *nemzeti kisebbség* fogalmát bizonyos konnotációi miatt túlságosan kényesnek ítélik, mivel ezek az „autonómia” vagy az „elkülönülés” képzetéhez vezetnek el. Másrészt

bizonyos nemzeti kisebbségek önmeghatározásukban a *nemzeti közösség* fogalmának használatára szavaznak, illetve még a *kisebbség* fogalmát is szűkítőnek és inadekvátnak ítélik a nemzeti kollektivitás teljes értelmű megjelölésére. Nyilván a kérdés nem tisztán akadémiai, hiszen köztudott, hogy a *nemzeti közösség* fogalmának pártolásával a kisebbségek tulajdonképpen a kollektív nemzeti jogok elismerésének követelményét mozdítják elő.

A szakirodalomban megerősített alapvető elméleti premisszákból kiindulva a jelen tanulmány célja a nemzeti identitás szemlélete és ideologizálása vonatkozásában a Kelet–Nyugat szétválasztást eredményező folyamatok történeti-szociológiai és identitásbeli gyökereinek elemzése, illetve ezzel a két látásmód közelítésében együtt járható utak, megoldások javaslata az egyesült Európa létrehozásának kontextusában.

Elméleti alapok

A nemzeti identitás és ideológiák szerepéről szóló polémiai természetű némi fényt vet az identitás és a politika szférái között fennálló szoros kapcsolatra, amely jellemző a mai társadalmakban. A nemzeti identitás ebből a nézőpontból a jelképes kulturális identitás modern közösségi formájaként definiálható, amely egy adott területen élő és a közös szellemi-identitásbeli értékeinek védelmében politikailag szerveződő embercsoport sajátja. Ebben az értelemben a „nemzeti identitás” szintagmája az identitás, a közösség és a modernitás közötti kapcsolat kifejeződése, s a legtöbb jelentős kortárs szerző erre utal.

A nacionalizmus történeti gyökereit vizsgáló elemzésében Ernest Geller a nemzetek kialakulását kifejezetten a modernitásra jellemző jelenségként írja le. Az iparosítás hatására megváltozott életkörülmények szükségessé teszik a nemzeten és a mérceként működő sajátos kultúrán alapuló új politikai egységek létrehozását. „Egy fejlett kultúra az egész társadalomban tükröződik, meghatározza azt és az államszerveződés támogatására van szüksége. Ez a nacionalizmus titka.”¹

---

¹ Ernest Gellner: *Națiuni și naționalism*. Antet, București, 1997, 34.

Karl Deutsch, egy másik jelentős gondolkodó, hasonlóan foglal állást, amikor az állam és a nép összeolvastását a modern nemzet kialakulópontjának tekinti.² Ez a koncepció tulajdonképpen John Stuart Mill klasszikus liberális meghatározásának fő elemeit veszi újra elő, mely szerint „az emberiség egy részét akkor tekinthetjük nemzetet alkotó egységnek, ha tagjait olyan közös érzések egyesítik, amelyek nem állnak fenn köztük és mások között, s ezek arra készítetik őket, hogy inkább egymással, mint másokkal keressék az együttműködést, illetve arra, hogy saját kormányra vágyjanak, vagy arra, hogy a kormány egy része kizárólag őket illesse meg.”³

Tehát a nemzeti ideológia és identitás – ebben a megközelítésben – szorosan összetartozik egymással. A nemzeti identitás megjelenése egybeesik azzal, hogy az emberiség fejlődésében a modernitás – gyakorlatilag a nemzetek – korszakába lépett. Következésképpen a nemzet gondolata elkerülhetetlenül kialakul, amikor az azt generáló társadalmi feltételek kialakulnak. Nem a már létező nemzetek determinálják a nemzetkonceptiók születését, hanem fordítva, a nemzeti ideológiák vezetnek a nemzeti identitás mint modern kollektív kulturális identitásforma megjelenéséhez. „A nacionalizmus – Ernest Gellner szerint – elsősorban politikai alapelv, mely szerint a politikai és a nemzeti egység között kongruenciának kell fennállnia.”⁴ Ebben az értelemben a *nemzeti* mint fogalom a modern kollektív politikai-kulturális identitás kifejeződése, egy kulturális közösség szükségletének, törekvésének kifejezője, amely a politikai közösséggé szerveződésre irányul.

Láthatjuk, hogy ez a megközelítés nem értékeli a nacionalizmust, nem tulajdonít neki önmagában sem pozitív, sem negatív jelentőséget, morális vagy politikai kívánalmak szempontjából. A *nacionalista* melléknév a *nemzeti* szinonimájaként használatos, pejoratív árnyalat vagy, ellenkezőleg, kedvező árnyalatok nélkül. A nacionalista alapelv eszközszerű szerepe az igazán fontos, a lényeges funkciók, amelyeket alkalmazása minden modern társadalomban betölt. A szerző meglátá-

² Karl W. Deutsch: *Nationalism and Social Communication*. MIT Press, Cambridge, Mass., 1966, 105.

³ John Stuart Mill: *Considerations on Representative Government*. Id. C. A. Macartney: *Nation States and National Minorities*. London, 1934, 4.

⁴ Gellner: i. m. 9.

sa szerint a „nacionalista projekt” magvát azon politikai egységesség létrehozása és fenntartása képezi, amelyet a nemzet követel meg, s amely a nemzet védelmezőjeként határozza meg magát és akként jár el. Ez a modern politikai egység a nemzetállam.

A fenti definíciók mindegyike a nemzet koncepciójának mint politikai ideológiának a modern kor politikai állami konstrukcióiban betöltött létfontosságú szerepét emeli ki. Eme szerep értelmezésében Rogers Brubaker állítása, mely szerint a nemzeti mivolt (*nationhood*) „intézményesített politikai és kulturális forma”,⁵ módszertanilag igen termékeny, mivel megkönnyíti a kutató számára a kilépést az etnocentrikus-szubsztcialista paradigmából, úgy, hogy a figyelmet a társadalmi *gyakorlat* keretében irányítja a nemzeti ideológia szerepére és működésre.

Az amerikai gondolkodó meghatározása szerint a nemzeti mivolt „mint esemény [...], mint a konjunktúra függvényében fluktuáló esetleges valóság, mint adott elképzelés kerete, illetve ingatag egyéni és kollektív cselekvési kiindulópont értelmezhető, s nem mélyreható gazdasági, politikai és kulturális fejlődési tendenciák viszonylag stabil termékeként”.⁶ Brubaker nézete szerint csak ezzel a megközelítésmóddal kerülhető el egy olyan felfogásba zárközás kockázata, amely hajlamos a nemzeteket állandó, természetesen fennálló valóságként értelmezni. A csapda elkerüléséhez a nemzeti kérdés kutatójának megismerési erőfeszítéseit a konkrét történeti jelentések kiemelésére kell összpontosítania, illetve a folyamatosan változó módozatok sokféleségére, ami a nemzeti ideológia alapvető ideológiai funkcióinak teljesülésében mutatkozik meg.

Az említett szerzők által kiemelt nemzeti identitás és a modernitás közötti szerves kapcsolat úgy is értelmezhető, mint ami a modern társadalmat jellemző „ideológiai szükségletből” származik. Ebben a kontextusban, az ideológiák genézise kapcsán, Paul Ricoeur megjegyzi, hogy a premodern társadalmak, amelyek világosan előírták az egyénnek, hogyan kell beilleszkednie a társadalmi életbe, a fejlődés preideologikus szakaszában jártak, amelyben csak az integrációs funkció érvényesült. Csak egy olyan társadalom megjelenése hozott

---

⁵ Rogers Brubaker: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 19–20.

⁶ I. m. 21.

fordulatot, amelyben fennáll a lehetséges beilleszkedési módozatok pluralitása, s ettől a ponttól beszélhetünk az ideológiák működéséről.⁷

Ezt a felfogást osztja Clifford Geertz is, aki szerint az ideológiák akkor jelennek meg, amikor „az elavult, nem specifikus modellek” már nem felelnek meg az egyre fokozottabban politikai jellegüként értelmezett változásoknak. „A legkonkrétabban a tájékozódás elbizonytalanodása vezet az ideológiai aktivitás megjelenéséhez, az egyének civil jogokból és felelőségekből felépülő univerzumának megértésében alkalmazható modellek hiányából fakadó tehetetlenség.”⁸ Ebben az összefüggésben a nemzeti identitás és ideológiák választ adnak „a modern világ egyik legsürgetőbb szükségletére, azaz a hatalmas és arctalan államok polgárai közötti szolidaritás fenntartására, mivel számukra elérhetetlen a rokon kapcsolatokon vagy a szemtől szembeni interakción alapuló közösség tapasztalata.”⁹

Ricoeur rendkívül jelentős hozzájárulása a kérdés letisztázásához az ideológia három alapvető funkciójának kiemelése; ezek a következők: az *integráló* funkció, a *torzító* funkció és a *legitimáló* funkció. Bár a három funkció elválasztása módszertani szinten megoldható és hasznos, a gyakorlatban ezek egymást kölcsönösen feltételezik, és kölcsönös viszonyrendszerben léteznek. „Az integrálás problémái a legitimálás kérdéseivel, s ez utóbbiak a torzításhoz vezetnek el [...] Az integrálás fogalma a másik két alapfogalom – a legitimálás és a torzítás – előfeltevéseit hordozza, de ideológiailag lényegében az utóbbi két funkció révén működik.”¹⁰ A nemzeti ideológiák kapcsán az említett funkciók megmutatkozási formáit elemezve Kenneth Minogue arra a következtetésre jut, hogy „a nacionalista ideológiák a valóság torzításaként értelmezhetők, ami lehetővé teszi az emberek számára a szembenézést olyan helyzetekkel, amelyeket másként elviselhetetlennek tartanának”.¹¹

A nemzeti ideológiák legitimáló funkciója alapján bizonyos szerzők úgy vélik, hogy maga a nemzet fogalma tulajdonképpen egy, az elit

⁷ Paul Ricoeur: *Lectures on Ideology and Utopia*. Ed. George H. Taylor. Columbia University Press, New York, 1986.

⁸ Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, New York, 1973, 219.

⁹ David Miller: O apărare a naționalității. In Bernard Baertschi – Kevin Mulligan (coord.): *Naționalisme*. Nemira, București, 2010, 41–72, 55.

¹⁰ Paul Ricoeur: i. m. 265.

¹¹ Kenneth Minogue: *Nationalism*. Batsford, London, 1967, 148.

által saját céljaira létrehozott eszköz. Így Tom Nairn kiemeli a nemzeti ideológiák művelt középosztályra gyakorolt rendkívüli hatását, illetve a nacionalista doktrína különleges, a társadalmi és osztálybeli korlátokat nem ismerő népmozgósító erejét.¹² Eric Hobsbawm történész meglátása szerint a nemzet a politikai elit sok-sok „kitalált hagyományának” egyike, abból a célból, hogy hatalmi pozícióját a forradalmak és a modernizáció századában is legitimálja.¹³ A nemzeti ideológiák hasonlóan eszközszerű jellegét tartotta szem előtt az amerikai gondolkodó, Benedict Anderson is, amikor a nemzetet a tagjai által társadalmilag felépített közösségként, „elképzelt politikai közösségként” definiálta, mint a kollektív társadalmi imaginárius termékét, amely megfelel a modern társadalom mobilizációs, integrációs és legitimáló szükségleteinek.¹⁴ Megközelítésének alapjai a társadalmi identitás elméletében lelhetők fel; ennek Henri Tajfel által definiált alapfogalma: „egy emocionális és racionális komplexum, amely egy csoporthoz tartozás tudatosításából, illetve a vele járó státuszhoz kapcsolódó értékekből származtatható”.¹⁵

Az adott társadalmi szerveződés kulturális tapasztalatai alapján kialakult nemzeti identitás stabilitása a rá ható társadalmi-kulturális és politikai feltételek függvényében lehet nagyobb vagy kisebb. A nemzeti identitás természetének konstruktivista látásmódja nem zárja ki, sőt, feltételezi a megszerzett identitás stabilitásának és folytonosságának elismerését,¹⁶ különösen az önkifejezési formák szintjén, mint a nyelv, a kultúra, a vallás, a közös származás tudata, a múlt kollektív emlékezete, hogy csak a leggyakrabban előforduló és legjellemzőbb megnyilvánulásokat említsük. Eme felfogás védelmében Samuel Huntington felhívja a figyelmet arra, hogy a politikai intézmények, sze-

---

¹² Tom Nairn: *The Break-Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*. New Left Books, London, 1977, 332–334.

¹³ Eric Hobsbawm: Introduction: Inventing Traditions; Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. In Eric Hobsbawm – Terence Ranger (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983, 13–14.

¹⁴ Benedict Anderson: *Imagined Communities*. Verso, London, 1991, 36–46.

¹⁵ Henri Tajfel: Social Categorization, Social Identity and Social Comparison. In idem (ed.): *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. Academic, New York, 1978, 63.

¹⁶ Gertjan Dijk: *National Identity and Geopolitical Visions. Maps of Pride and Pain*. Routledge, London, 1996.

replők, szabályok és módszerek sokkal könnyebben változnak, mint az identitás vagy annak politikai tükröződése.¹⁷

Ugyanakkor a nemzet mint kollektív identitásforma szubjektív dimenzióval is rendelkezik, ami a jellegzetes nemzeti értékrendszerrel bíró egyének beazonosítására vonatkozik. A nemzeti származás fogalmától eltérően, amely adott, születés által örökölt minőségre vonatkozik, a nemzeti identitás mindenekelőtt egy kulturális közösséghez tartozás tudatának kifejeződése, amely magát politikai közösségként határozza meg. Erre a valóságra utal Ernest Renan, amikor a nemzetet, igen szuggesztíven, „mindennapos népszavazásként” jellemzi.¹⁸ Ezt a perspektívát olyan kortárs szerzők is osztják, mint például Walker Connor, aki szerint „egy adott csoport önmagáról alkotott képe, inkább lényeges egy nemzet léte vagy nemléte megállapításában, mintsem annak »kézzelfogható« sajátosságai”,¹⁹ vagy Anthony D. Smith, aki a nemzetet mint „közös történelmi területtel, mítoszokkal és történelmi emlékezettel, tömegkultúrával, gazdasággal és minden tagra vonatkozó törvényes jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező népességet” határozza meg.²⁰

Az ilyen meghatározások két egymással összefüggő, lényeges dimenziót foglalnak magukban, s ezeket a szociológiai elemzésben szem előtt kell tartanunk: a) egy olyan népesség-szegmens, amely adott területen él, megfelelő létszámban ahhoz, hogy lehetővé tegye az odatartozó egyének (demográfiai dimenzió) identitástudatának (közösséghez-tartozásának) folytonosságát és fejlődését; b) adott típusú kapcsolatok, amelyek az identitás és a valahová-tartozás tudatát, egyfajta „közösségi szellemiséget” fejeznek ki.

A terület és a népesség fogalmának jelentősége a nemzeti identitások szempontjából elsősorban a modernitás korszakába lépéssel bekövetkező alapvető változásból fakad, amely a népesség területhez való viszonyulását és gondolkodását érintette. Ahogy azt Elie Kedourie jelzi, míg a középkori európai államok rendszerére a kormányzás és az

¹⁷ Samuel P. Huntington: *Political Order in Changing Societies*. Yale University Press, New Haven, 1968.

¹⁸ Ernest Renan: Qu'est ce qu'une nation? In *Qu'est ce qu'une nation? et autres essais politiques*. Textes choisis et présentés par Joel Roman. Presses Pocket, Paris, 1992, 37–56.

¹⁹ Walker Connor: A nation is a nation, is an ethnic group, is a... *Ethnic and Racial Studies*, I (4)/1978, 378–400.

²⁰ Anthony D. Smith: *National Identity*. Penguin, London, 1991.

alkotmányok sokfélesége jellemző, a modern korban a „nemzeti alapelv” mint általános politikai norma érvényesülése megköveteli, hogy a társadalom kizárólag nemzetállamokból épüljön fel.²¹

Az emberi jogok modern rendszerének egységes szerkezetbe foglalása és gyakorlatba ültetése, ami a polgári és politikai nemzeti emancipáció jogszerű kifejeződése, egyrészt azt a célt szolgálta, hogy a hierarchiák és feudális függőségek hagyományos modelljét felváltó, új típusú kölcsönös kapcsolatot határozzon meg az egyének és az állam között, másrészt olyan alternatív legitimáló stratégiák és ideológiai diskurzusok kidolgozását eredményezze, amelyek megfelelnek a modernizáció sajátosságainak és követelményeinek. Az egyének felszabadítását (az állampolgári minőség megszerzése) és a liberális állam megalakulását (a nemzeti önrendelkezés alapelveinek alkalmazása) ugyanazon történelmi folyamat kölcsönösen összefüggő vetületeiként kell számon tartanunk. A szabad állampolgárokat a védelmüket biztosító, szabadságukat szavatoló szuverén államba kellett integrálni, illetve a liberális állam működése azt feltételezte, hogy struktúráiba szabad és jogaikban egyenlő állampolgárokat vonnak be.

A fenti összefüggés kiemelésekor Clifford Geertz különbséget tesz a nemzeti ideológiák két alapvető – elengedhetetlen és egymással szorosan összefüggő – dimenziója között: az egyik az *etnikai* dimenzió, az elsődleges lojalitások kifejeződése, amelyek rendeltetése, hogy az egyéneket megkülönböztethető identitással ruházzák fel, a másik pedig a *polgári* dimenzió, amely kifejezi a lakosság állampolgári minőség megszerzésére irányuló törekvését egy adott államban.²² Ebben a kontextusban a *nemzeti homogenizációt* a legtöbb elismert nyugati gondolkodó a nemzeti identitás kialakításából fakadó szükségszerű következménynek tekinti, amely alárendelődik a modernizációs folyamatnak. John Stuart Mill argumentációja hatásos szintézise ezeknek az érveknek: „A tapasztalat azt mutatja, hogy egy nemzet egy mássikkal egyesülhet, s ez utóbbi bekebelezheti azt; s amennyiben egy nemzet korábban az emberi faj alacsonyabb rendű és elmaradottabb hányadához tartozott, a bekebelezés minden bizonnyal a javára vá-

---

²¹ Elie Kedourie: *Nationalism*. Hutchinson, London, 1960, 79.

²² Clifford Geertz: *The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States*. In uő (ed.): *Old Societies and New States: the Quest for Modernity in Asia and Africa*. Free Press, New York, 1963, 107–113.

lik. Senki sem feltételezheti, hogy nem előnyösebb egy bretonnak, egy baszknak vagy egy navarrainak egy magasabb rendű kultúrával rendelkező, civilizáltabb nép – a franciák – gondolkodásmódjában és érzelmvilágában osztozni, ahelyett, hogy a saját szűk mentális pályáján keringjen tovább, régmúlt időköt őrző relikvia gyanánt, anélkül, hogy a világ előmenetelében részt venne.”²³

Ugyanebben a szellemben, a nemzet funkcionalista meghatározása felől, Karl Deutsch megközelítésében a nemzeti identitást tekintve homogén társadalom létrehozására irányuló „nacionalista projekt” a társadalmon belüli kommunikációs csatornák megerősítésének és kiterjesztésének szükségletével magyarázható, melynek célja a nép nemzeti normák és jelképek iránti ragaszkodásának megerősítése.²⁴ Alfred Cobban újabb, nevezetesen a politikai-állami dimenzióval egészíti ezt ki, felfogása szerint a nemzeti homogenizáció a világrendben nemzetközi szinten bekövetkezett változások közvetlen következménye, s ezek abból erednek, hogy a szuverenitás a magukat a „népi akarat”²⁵ kifejezőiként definiáló nemzetekre, kulturális egységekre ruházódott át.

A nemzeti legitimálás stratégiái

Egy ilyen jellegű általános elméleti perspektíva elfogadása szükségessé teszi a *konkrét társadalmi kontextus* árnyalt értelmezését, amelyben a nacionalizmus alapvető ideológiai funkciói teret nyertek. Egy ilyen jellegű elemzés során Ernest Gellner az alábbi következtetésekre jutott: 1. A nemzetállam az emberiség társadalmi körülményeinek nagyszabású változásai következtében politikai normává válik, amikor egy magasabb rendű kultúra az egész társadalom által használt kultúrává válik. 2. A nacionalizmus megjelenése lényegileg kötődik a fejlett ipari társadalom megújult legitimációs alapelveihez,

²³ John Stuart Mill: Considerations on Representative Government. In id.: *Utilitarianism, On Liberty, Considerations on Representative Government*. Ed. H. B. Acton. J. M. Dent and Sons, London, 1972, 395.

²⁴ Karl Deutsch: i. m. 96–98.

²⁵ Alfred Cobban: *The Nation State and National Self-Determination*. Collins, London, 1969, 30–38.

amelyben: a) jelentős számú tisztséget az egyéni érdemek alapján, a teljesítmény és a kompetencia függvényében kell betölteni; b) az egyenlőtlenségek egyfajta kontinuitást mutatnak, anélkül hogy az osztályok és a kasztok között átjárhatatlan korlátok léteznének; c) ezeket az egyenlőtlenségeket nem interiorizálják az általa kedvezményezett és a neki áldozatul esők; d) nem önmagukban létjogosultak, hanem létük pragmatikusan igazolandó.²⁶

A már említett szerzőkhöz hasonlóan Gellner úgy ítéli meg, hogy szükségszerű kapcsolat áll fenn a modernizáció, a nemzetállamok alakulása és egy mércévé tett magasabb rendű kultúra létrehozása között. Ebben a kontextusban a nemzeti homogenizáció hatékony eszköz lehet a modern hatalomelosztó struktúrák, illetve a megfelelő politikai és területi egységek (azaz a nemzetállamok) legitimálásában, miközben a modern társadalom egyenes – ideológiai és gyakorlati – következménye és kifejeződése. Ugyanaz a szerző azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy tekintettel kell lenni a nemzeti homogenizációs politikák az egyén társadalmi státuszára gyakorolt hatásának *ellentmondásos* természetére is, a nemzetek hatalomért, a saját nemzeti területüknek tekintett terület saját államterületükké alakításáért folyó verseny, harc közepette.²⁷

Az állampolgárság intézménye és a nemzetállam intézménye közötti kapcsolatot valóban strukturális feszültségek, sőt, konfliktusok határozták meg a modern történelem folyamán, habár nyilvánvaló, ahogyan egymást kölcsönösen feltételezik. Ezek forrása értelmezésünk szerint két alapvető ellentmondásban keresendő: 1. a nemzetállam mint egyetlen nemzeti kultúra és közösség politikai képviselője és a nemzeti-kisebbségi jogok érvényesülése közötti ellentmondás; 2. a modernítésra jellemző nemzeti homogenizáció és az identitáshoz való jog védelme közötti ellentmondás.

Az állampolgárság, a kortárs szakirodalomban rögzült értelmében, nem redukálható az egyén államon belüli politikai közösséghez tartozására, mivel az a polgári, politikai, szociális és kulturális jogok *összességét* fejezi ki. Márpedig a homogenizáció által leginkább

---

²⁶ Ernest Gellner: *The Coming of Nationalism and its Interpretation. The Myth of Nation and Class*. In Gopal Balakrishan (ed.): *Mapping the Nation*. Verso, London, 108–109.

²⁷ Ernest Gellner: *The Social Roots of Egalitarianism*. In uő: *Culture, Identity and Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987, 91–111.

veszélyeztetett potenciális jog éppen a domináns nemzeti közösséghez nem tartozó egyének identitáshoz való joga. Még az alárendelt kultúrákhoz tartozó egyének domináns kultúrába történő spontán, kényszermentes, szabad, egyéni választás nyomán bekövetkező asszimilációja esetén is felvetődik a kérdés, hogy milyen jellegű szociális-gazdasági, politikai és szellemi helyzetben hozta meg az illető ezt a döntést. Az állampolgár szabadsága a különböző kulturális közösségek közötti választásra akkor érvényesülhet maradéktalanul, ha a makro- és mikrotársadalmi feltételek kedveznek a multikulturalizmusnak. Azonban az olyan társadalmakban, ahol több nemzeti közösség harcol az elsőbbségért, aligha lehet szó ilyen jellegű kedvező kontextus meglétéről.

Ennek kapcsán Federico Neiburg megjegyzi, hogy a nemzeti hovatartozás lanus-hoz hasonlóan kétarcú: egyrészt biztosítja az azonos nemzeti identitásban osztozók szolidaritását, másrészt hajlamos kizárni azokat, akik nem tartoznak az említett nemzethez.²⁸ A nemzeti ideológiák modern társadalomban felvett szociális funkcióinak jellege tehát szükségszerűen elvezet a politikai autoritás (az állam) etnikumközi kapcsolatok szabályozásában betöltött szerepének kérdéséhez. Mivel, ahogy azt Will Kymlicka is megjegyzi, a nemzetállamtól, még ha ki is tűzi minden állampolgár egyéni jogainak egyenlő védelmét – kulturális hovatartozásuktól függetlenül –, valójában messze áll a kulturális semlegesség. „A kormány nyelvvel, belső határokkal, hivatalos ünnepekkel és államjelképekkel kapcsolatos döntései elkerülhetetlenül maguk után vonják bizonyos etnikai és nemzeti csoportok szükségleteinek és identitásainak elismerését, teljesülését és védelmét. Az állam elkerülhetetlenül támogat bizonyos kulturális identitásokat, s ezzel a többit hátrányos helyzetbe hozza.”²⁹ Ugyanakkor: „A kihívás a liberális demokráciák velejárója, mivel ezek alapállásból egyenlő képviselést biztosítanak mindenkinek.”³⁰

²⁸ Federico Neiburg: National character. In N. J. Smelser – P. B. Baltes (eds.): *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Elsevier Science Ltd, Amsterdam, 2001, 10298.

²⁹ Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*. Clarendon, Oxford, 1995, 108.

³⁰ Amy Gutmann: Introduction. In Amy Gutmann (ed.): *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994, 3.

Az elsődleges kérdés, amelyre választ keresünk: milyen mértékben és milyen körülmények között fejezheti ki, védelmezeti és támogathatja az állam a területén fellelhető kollektív identitások, kultúrák és a közösségi érdekek *pluralizmusát*? „Vajon lehetséges-e a különböző identitással rendelkező egyének egyenlő képviselője, azzal együtt, hogy a közigazgatási intézmények nem ismerik el sajátos identitásunkat, hanem csak az univerzálisan osztott érdekeket a polgári és politikai szabadságjogok, jövedelmek, egészség, biztosítás és oktatás terén?”³¹

Az elemzést hasonló nézőpontból elmélyítő Charles Taylor különbséget tesz a modernitás által generált két politikai alapelv/gyakorlat között: egyik az *egyenlő méltóság politikája*, melynek célja „a jogok és szabadságok ugyanazon kosarát” biztosítani mindenki számára, a másik pedig a *különbözőség politikája*, amely abból indul ki, hogy a jogegyenlőség tényleges biztosításához a kisebbségi identitásokat védelmezni kell a domináns és asszimiláló többséggel szemben. „Ezek a politikák, bár mindkettő az egyenlő jogok fogalmára alapoz, egymással ütköznek. Az egyik szerint az egyenlő tisztelet alapelve megköveteli, hogy az embereket egyformán kezeljük, különbségtétel nélkül. A másik szerint el kell ismernünk, sőt, serkenteniünk kell a sajátos vonásokat és a különbségeket. Az első megközelítés azt veti a második szemére, hogy megszegi a diszkrimináció kizárásának alapelvét. A második pedig azt nehezményezi, hogy az első tagadja az identitást, s az embereket belekényszeríti egy számukra nem megfelelő sablonba.”³²

Az ily módon felfedett belső ellentmondások azt az elképzelést erősítik meg, hogy a modern társadalom nem jellemezhető pusztán a gazdasági növekedés által szükségessé tett egalitarizmussal, amelyre Gellner hivatkozik. A modern politikai organizmust nem tekinthetjük kizárólag a gazdasági ésszerűség egyoldalú kifejeződésének, hiszen – különböző formákban – fontos szerepet játszik a társadalmi-kulturális struktúrák és egyenlőtlenségek reprodukálásában is. Tekintettel a kérdés összetettségére, a nemzeti gondolatot egyidejűleg két értelmezési kontextusba ágyazhatjuk: felfoghatjuk egyrészt válaszként a modern iparosítás követelményeire, másrészt pedig a hatalom megteremtésének és reprezentációjának diszkurzív stratégiájaként, amelyet a poli-

---

³¹ Uo.

³² Charles Taylor: *Politics of Recognition*. In Amy Gutmann (ed.): i. m. 43.

tikai elit saját érdekérvényesítő harcaiban vett már és vehet igénybe.

Így jobban megérthetjük a nacionalizmus összetettségét, a nemzeti ideológiákból, de főként ezek gyakorlati alkalmazásából fakadó ellentmondásos eredményeket. Tény, hogy adott történelmi kontextusokban a nacionalizmus nem csak a modernitás legitimálását szolgálta, hanem a feudális struktúrákon belül az arisztokrata elit ideiglenes túlélését is az elfoglalt hatalmi pozíciókban. Más helyzetekben pedig, ahelyett, hogy a kompetenciának mint az előmenetel elsődleges kritériumának előmozdításához járult volna hozzá, a nacionalizmus bizonyos – etnikai hovatartozáson alapuló – kiválasztási alapelvek igazolását tette lehetővé az államon belüli elit tisztségek betöltésekor.

Mindamellett, hogy a nacionalizmus sok társadalmi korlátot ledöntött, a történelmi fejlődés folyamán bizonyos helyeken és periódusokban olyan politikákhoz vezetett, amelyek egy adott etnikumú nemzet főlényén alapultak, illetve az etno-nemzeti kisebbségek diszkriminációját eredményezték, s így újabb falakat emeltek az akadálymentes mobilitás és az egyenlő esélyhez való jog megszerzésének útjába. Bizonyos országokban megosztottá vált a lakosság, ezúttal azonban nem a középkori osztályokon és rendeken alapuló rendszer szerint, hanem egyrészt az elit, a domináns nemzeti lakosság és a kisebbségek között kialakult, gyakran ugyanolyan áthághatatlan válaszvonal mentén. Ennek a helyzetnek a folytonosságához pedig – ellentétben Gellner túlzottan optimista elképzelésével – inkább ideológiai, mintsem pragmatikus igazolásra van szükség.

Az ideológia alkotásfolyamatának egyik fő jellemzője a történelem átírása a nemzeti doktrína szemlélete szerint, bizonyos nacionalista fogalmak alkalmazásával, ami egy teljesen átformált múltszemlélethez vezet. Susan Reynolds definíciója szerint „a nacionalista eszmék alapítója, hogy a történelem folyamán mindig létező nemzetek objektív valóságot képeznek”.³³ A nemzet állandóságának kijelentése és az emberiség történetének egészét szervező erőként kikiáltott „nemzetiségek alapelve” bármely nemzeti ideológia lényegéhez hozzátartozik.

Habár modern jelenség, ahhoz, hogy politikai ideológiaként hatékonyan működhessen, a nacionalizmus kénytelen megkonstruálni a múlt szellemi közelítésének folyamatával a maga hagyományos legiti-

³³ Susan Reynolds: *Kingdoms and Communities in Western Europe (900–1300)*. Clarendon, Oxford, 1984, 251.

mációját, miközben ezzel egyidejűleg eleget tesz a másik két geertz-i ideológiai funkciónak is, a torzításnak – a történelmi tények és események részrehajló, saját metafizikának alárendelt szelekciójával és értelmezésével – és az integrálásnak – egy olyan történelmi emlékezet kialakításával és ápolásával, amely értelemmel és perspektívával ruházza fel az egyéni és kollektív létezését a régi közösségi struktúrák felbomlása, illetve a hagyományos identitástudat elvesztése miatt megrendült modern társadalmakban.

A nemzet így örökéletű történeti kategóriává válik, amelyet visszavetítenek régmúlt korszakokra, s minden tényt és jelenséget úgy értelmeznek, hogy fenntartsák velük a nemzet „énképét”. „Amikor a nacionalizmus jellegzetes antropológiáját és metafizikáját a múlt értelmezésére használják, a történelem merőben új arculatot ölt. Azok az emberek, akik abban hittek, hogy az isteni akaratot teljesítik az igazság győzelme vagy egy dinasztia érdekeinek előmozdítása érdekében, vagy csak egyszerűen az agresszióval szembeni önvédelemből, hirtelen olyan színben tűnnek fel, mintha egy adott nemzet géniuszának megmutatkozása vagy megerősítése érdekében cselekednének.”³⁴ A történelem ebben a megközelítésben a nemzet önpallérozásának folyamatává válik, s így egy fajta célszerűséget nyer. Ahogy azt Hegel megfogalmazta: „A nemzeteknek hosszú történetük lehetett még mielőtt végcéljukat elérték volna, azaz államokba szerveződtek volna”.³⁵

A nemzeti ideológiák természete és finalitása függvényében a következőkben megkíséreljük körvonalazni a különböző történeti korokban és földrajzi területeken alkalmazott nemzeti legitimációs diskurzusok lehetséges tipológiájának alapvető sajátosságait.

1. Az *arisztokrata nacionalizmus* a feudális állam és a modern polgári állam közötti átmeneti időszakra jellemző, amelyben a modernitás felé mutató váltás megkésve és fokozatosan, a múlttal való azonnali radikális szakítás nélkül zajlott le. Ez az átmeneti kompromisszum és a mulékony hatalmi egyensúly ideje a régi arisztokrata elit és az új burzsoá elit között, amely az arisztokrácia hatalmi pozícióinak és kiváltságainak megőrzésére tett kísérletet az új ideológiák saját érdekeinek megfelelő alkalmazásával. A nemesség történeti sze-

---

³⁴ Elie Kedourie: i. m. 72.

³⁵ G. W. F. Hegel: *Lectures on the Philosophy of World History*. Cambridge University Press, Cambridge, 1975, 134.

repének kiemelésével, amit „a nemzet megmentéseként” emlegetnek, az arisztokraták vezető politikai szerepet követelnek maguknak a modernizálódás útján haladó társadalomban, hagyományos társadalmi pozíciójukra és a „nemzet vezetőiként” szerzett történeti érdemeikre hivatkozva – a dinasztikus-feudális argumentáció helyett.

Ez a fajta érvelés – amely a nemzet mint népeességi kategória „állandósítására” épít a premodern nép és a modern nemzet közötti összes fogalmi különbség eltörlésével – szervesen kapcsolódik azon elképzelés érvényesítéséhez, amely a nemzet „nemesi” eredetére és annak földrajzi és lakossági területhez való történeti jogaira épül. A birodalmi struktúrák és a dinasztikus alapelvek bukása nyomán a feudális hierarchia korábbi tagjai a nemzeti szuverenitás és az intézményi modernizáció éllovasaivá válnak, újabb stratégiákat alkalmazva a hatalom legitimálásában. Paradox módon retorikájuk ezúttal a középkori állam entitásaira alapozott kontinuitás gondolatára összpontosul, s eme kontinuitás újrafelvételét követelik, amennyiben azt a korábbi századokban a függetlenség elvesztése, illetve a más birodalmak területébe való tagozódás szakította meg. Természetesen egy ilyen nemzeti doktrína hirdetése olyan nemesi elitet feltételez, amely kész felvállalni ezt a szerepet. Közép-Európában a lengyel és a magyar nacionalizmus nyújtja kezdeti szakaszában a leginkább releváns példát erre a diskurzustípusra.

2. *A polgári nacionalizmus.* A polgárság azon része, amely – földrajzi és politikai szempontból – egyaránt a volt abszolutista államok és birodalmak, vagy az általuk elismert hagyományos alegységek középpontjában helyezkedett el, a hatalomból leváltott nemesi elit történeti utódjává válik. Az új vezetők politikai támogatásért folyamodnak a néphez, s előtte az új nemzet közvélemény-formálóiként mutatkoznak be. Az általuk érvényesített nemzetfogalom gyakran semmibe veszi vagy éppen kizárja az arisztokráciát (ez történt a francia forradalom folyamán), és a közönséges polgárookra épít. Mindenkit a nemzet egyenlő tagjának tekintenek, amely – ebben a felfogásban – azonossá válik az állam teljes politikai közösségével.

Ebben a modellben „az egyenlő és szabad polgárok nemzeteként” meghatározott állam-nemzetről szóló diskurzus a modern centralista és nacionalista elit kezében a monopolizáló ideológia eszköze az új politikai struktúrák és a vonatkozó területi-állami egységek (nemzet-

államok) legitimálására. Az ilyen típusú nacionalizmus a nyugat-európai államokra jellemző, amelyek a modernizációs folyamat és az ipari kapitalista társadalmi berendezkedésre váltás élén jártak. A kontinens keleti országai, amelyek igencsak megkésték társadalmi-gazdasági fejlődésükben, polgári nemzeti identitásuk és általában a polgári társadalom kialakításában komoly nehézségekbe ütköztek és ütköznek a jelenben is.

3. *A politikai-kulturális nacionalizmus* a centralista politikai elitnek azon szükségletét tükrözi, hogy dominanciáját az államon belüli rivális nemzeti elitek centrifugális-autonomista tendenciáinak semlegesítése révén konszolidálja. A legkézenfekvőbb módszer ennek elérésére a nem domináns közösségek nemzeti azonosulásának delegitimizálására tett kísérlet, egyetlen hivatalos kultúra és nyelv elismerése, illetve a kisebbségi közösségekkel és kultúrákkal szembeni homogenizációs politika érvényesítése által.

Az ilyen politikák főleg Európa keleti részén jellemzők, ahol az etnicitás a nemzetek genézisében döntő tényezőként volt jelen. A különböző, sőt, ellentétes nemzeti koncepciók megléte az állam erős azonosulását váltotta ki egy bizonyos etnikai közösséggel és annak kultúrájával. Ez az azonosulás a domináns etno-nemzeti közösség és az alárendelt nemzeti közösségek közötti nemzeti egyenlőtlenség alapvető forrásává vált, ami elsősorban a következőkben nyilvánult meg: a kisebbségi nyelvek használatának és kultúrák ápolásának korlátozása; a kisebbségi nyelvű oktatási lehetőségek csökkentése; a vezető politikai elitben való egyéni részvétel feltételhez, azaz a domináns nyelvi és kulturális identitás felvételéhez (az elit asszimilációja) kötése; a kisebbségi nemzeti közösségek kollektív jellegű részvételének korlátozása az államügyek vezetésében.

4. *Az etnokrata nacionalizmus* a domináns elit nemzeti expanziójának előrehaladott szakaszát tükrözi, azt a tendenciáját, hogy az *etnikai* argumentum segítségével gazdasági, politikai és kulturális hatalmát a végsőig fokozza a kisebbségek rovására. A nacionalista ideológia eme, közép- és kelet-európai országokban jellemző fejlődési szakaszát a politikai-kulturális nacionalizmus égisze alatt érvényesített homogenizációs politika minőségileg új eszközökkel kivitelezett folytatásának tekinthetjük, amely azon a felfogáson alapul, hogy kizárólag a többségi nemzeti közösség tagjai tekinthetők teljes mértékben

lojális polgároknak. Mindenki mást, aki más identitást vall magáénak, a lehető legtökéletesebben kell asszimilálni, emigrációra készíteni, az államapparátus fontos pozícióinak betöltésében korlátozni vagy diszkriminálni, ha nem akarnak identitásukról lemondani.

A fenti célok megvalósításában alkalmazott legfontosabb stratégiák és módszerek főként a következőkre irányultak: a közigazgatási tisztségek preferenciális odaítélése a többségi etnikumhoz tartozás kritériuma alapján; gazdasági, oktatási és kulturális előnyök biztosítása a többségi közösség tagjainak; a kisebbségi közösséget hátrányosan érintő diszkriminatív törvényi és közigazgatási rendelkezések jóváhagyása; a többségi népesség arányának mesterséges növelése a főként kisebbségi népesség által lakott településeken és területeken, a migráció szelektív előmozdításával az illető településekre és területekre.

5. *A faji nacionalizmus* a nacionalista doktrína pusztító megnyilvánulásának extrém változata, amely nyíltan vallott és programszerűen vállalt faji-etnikai alapelvekből fakad. Ezekkel az alapelvekkel összhangban, azoknak, akiknek születésüknél (etnikai eredetüknél) fogva nem tagjai a domináns nemzetnek, egyszerűen nincs választási lehetőségük, a társadalomból való kirekesztésre vannak ítélve, s ez akár a fizikai kiirtásig fajulhat, pusztán azért, mert egy adott etnikai közösségbe születtek bele.

A nemzet „nyugati” és „keleti” modellje

A modern polgári forradalmak alapdokumentumai az egyéni jogokra koncentráltak. Az egyetlen legitimként elismert politikai entitás a nemzetállam volt. Azonban, ahogy azt már korábban kiemeltem, a hatások szintjén lényeges differenciáltság mutatkozik abban, ahogyan ezeket az alapelveket a különböző geopolitikai térségek politikai valóságához igazodva alkalmazták. Árnyalt értelmezésre kell törekednünk különösen a modernizáció folyamatában megkésett, illetve a szociális-gazdasági, állami és szellemi fejlődésben jelentős eltéréseket mutató országok (régiónok) esetében. Az említett országok esetében a nemzeti ideológiák többek között fontos kompenzáló szerepet töltek be a gazdasági és politikai szférán belüli elégedetlenségből fakadó frusztráció és legitimáció hiánya miatt.

Hans Kohn, az első gondolkodó, aki expliciten használta a politikai-nemzeti kultúra *nyugati és keleti* modelljének differenciálásán alapuló tipológiát, úgy tekinti, hogy Angliában, Franciaországban és az Amerikai Egyesült Államokban a nacionalizmus voluntarista formája fejlődött ki, ez pedig a nemzetet egy adott területen élő emberek észszerű társulásának eredményeként értelmezte, amely a középosztály törekvéseit kifejező közös törvényeken alapszik. Ezzel szemben Közép- és Kelet-Európában, majd Ázsiában, a nacionalizmus organikus, misztikus és gyakran autoritárius formája jelent meg, amit, nem lévén középosztály, az értelmiségiek irányítottak.³⁶

A fenti meglátást osztó Anthony D. Smith úgy véli, hogy „a nyugati nemzetmodell a nemzeti terület vagy a nemzet szülőföldje központi szerepének, egy közös törvényi és intézményi rendszer, az adott politikai közösségen belül az állampolgárok törvény előtti egyenlőségének, illetve az állampolgári közösséget összetartó erőnek tekintett polgári tömegkultúra hangsúlyozása felé hajlott. Ezzel szemben a keleti modell inkább az etnikai eredetre és a kulturális kapcsolatokra koncentrált, hangsúlyt fektetve a genealógián túl a népi vagy paraszti elemre, a lakosság mozgósításában a vernakuláris mobilizáció szerepére – saját népi kultúrájuk, nyelvük, szokásaik, vallásaik és rítusaik felélesztése révén, amelyet a városi értelmiség, mint például filológusok, történészek, folkloristák, etnográfusok és lexikográfusok fedeznek fel újra.”³⁷

C. A. Macartney ugyanarra a tipologizáló kritériumra hivatkozva jelenti ki, hogy „Európát egy olyan határvonal osztja meg, amely a nemzet gondolatának két teljesen különböző felfogását választja el egymástól. A vonal egyik oldalán található azok a nemzetek, amelyeknek az állam jelent mindent, s amelyek a nemzeti érzést az állam iránti hatalmas lelkesedésként értelmezik, amelyhez saját akaratukból tartoznak. A másik oldalon a közös civilizáció, a közös nyelv, a közös eredet tudata van túlsúlyban.”³⁸ Míg a nyugati modell klasszikus elméleti kifejeződése a Jean-Jacques Rousseau kidolgozta „társadalmi

---

³⁶ Hans Kohn: *The Idea of Nationalism*. Macmillan, New York, 1945, 18–20.

³⁷ A. D. Smith: *National Identity and the Idea of European Unity*. *International Affairs*, 68/1992, 63.

³⁸ C. A. Macartney: *National States and National Minorities*. Royal Institute for International Affairs, London, 1934, 5–6.

szerződés” és „a nép szuverenitásának” koncepciója, a keleti modell Johann Gottfried Herder felfogására vezethető vissza.

Mivel a megfelelő államkeret híján és a civil társadalom alulfejlettsége miatt a kelet-európai nemzeti identitások az etnikai identitásból építkeztek, a nemzeti ideológiák legitimizáló funkciójának előtérbe kerülése elkerülhetetlenül az állam, a nemzeti-állami ideológiák erőteljes azonosítását jelentette a domináns etnikai közösség érdekeivel. Ilyen előzményekkel Walzer etnikailag semleges állama, az állam és az etnikai jelleg teljes szétválasztása, többnyire csak aspiráció maradt.

A két modell közötti különbségeket és az ezeket generáló okokat elemezve Peter F. Sugar kiemeli, hogy a keleti és a nyugati nacionalizmusnak vannak közös lényegi vonásai: „olyan forradalmi erőt képeztek, amelynek feladata a hatalom átvitele az uralkodóktól a néphez (attól függetlenül, hogyan határozták meg a »nép« fogalmát). A kelet-európai nacionalizmus a többi típusú nacionalizmussal a mélységesen antiklerikális, alkotmányos és egalitárius orientációban osztozott, s ebből fakadt forradalmi jellege”.³⁹ Sugar a nemzeti mozgalmak társadalmi alapja szerint azonosítja be Kelet-Európában a polgári (cseh nacionalizmus), az arisztokrata (magyar és lengyel nacionalizmus), a populistá (Szerbia és Bulgária), illetve a bürokrata nacionalizmust (Törökország, Görögország és Románia).

Minden lényeges hasonlóság ellenére a nacionalizmus két típusa között alapvető különbségek is vannak. Az állam területe és a nemzet területe közötti identitás létrehozásának problémája nagyon eltérően jelentkezik a nyugati és a keleti nemzet-modellben. Eme elkülönbődés gyökereit vélhetően a nemzeti identitás Geertz által körvonalazott kettős természetében, valamint a nemzeti ideológiák kialakulásában az európai kontinens két részén érvényesülő „etnikai” és „polgári” dimenziók eltérő szerepében kell keresnünk.

Mivel Nyugat-Európában jellemzően a nemzeti identitás polgári elképzelése vált uralkodóvá, a nemzettagságot maga az állampolgári státusz ruházta az egyénre, s a két hovatartozás (az államközösségi tagság és a megfelelő nemzetközösségi tagság) nagyrészt fedte egymást. Tehát ugyanazon államon belül bármilyen konkurens nemzeti

³⁹ Peter F. Sugar: *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism*. In Peter F. Sugar – Ivo J. Lederer (eds.): *Nationalism in Eastern Europe*. University of Washington Press, Seattle, 1969, 46–54.

identitás kialakulására a lehetőségek korlátozottak voltak. Következésképpen a témával foglalkozó nyugati gondolkodók többnyire az egyént polgári identitással felruházó tényezők kiemelésére helyezik a hangsúlyt. Oomen például a lakóközösséget lényeges, nemzetteremtő tényezőnek tekinti,⁴⁰ Anthony Giddens pedig az állam, az egységes vezetés szerepét emeli ki.⁴¹

Másrészt Kelet-Európában a történelem sajátos alakulásának köszönhetően az etnicitást elsődleges objektív tényezőnek tekintik. A magukat nemzetállamnak nyilvánító államoknak azonban meg kellett küzdeniük az etnikai-kulturális sokszínűséggel, s emiatt gyakran egymásnak ellentmondó ideológiákból és politikai alapelvekből kellett legitimáló és integrációs stratégiákat összegyűrtüniük, hogy valamiféle egyensúlyt teremtsenek a nemzeti doktrína érvényesítése és a belső stabilitás megteremtésének szükséglete között, miközben területükön multiethnikus populáció élt, és párhuzamos nemzeti mozgalmak fejlődtek ki.

Az említett ellentmondásokról fakadó problémák megoldását azonban nagyon megnehezítette a kontinens két részén zajló szociális-gazdasági fejlődés történeti deszinkronizációja.⁴² A megkésett iparosítás és a hiányos modernizáció miatt a nemzeti mobilizációs folyamat – a különböző társadalmi szegmensek bevonása és bevonása a nacionalista projekt megvalósításába – fontos jellegzetességeket mutat. A nemzeti mobilizációs folyamat szakaszai a 18. század végétől időben viszonylag hosszan kinyúltak, sőt, a folyamat ma sem zárult le teljesen.

Tekintettel a szociális-gazdasági alulfejlettségre, a kezdeti szakaszokban a hangsúlyt az elit ideológiai és politikai mobilizációjára kellett helyezni (előbb a feudális jellegű „visszamaradt” elit, majd az újabb, burzsoá elit esetében), majd fokozatosan a tömegek ideológiai és politikai mobilizációjára, illetve később a gazdasági szférára, később pedig az iparosítási és a városiasodási folyamat előrehaladásával egyre nagyobb tömegeket vontak be. A huszadik század közepéig döntően

---

⁴⁰ T. K. Oomen: *Citizenship, Nationality and Ethnicity*. Polity Press, Cambridge, 1997.

⁴¹ Anthony Giddens: *The Consequences of Modernity*. Polity Press, Cambridge, 1991.

⁴² A témával kapcsolatban lásd még: Al. Duțu (coord.): *La modernisation des sociétés sud-est européennes*. Editura Institutului Cultural Român, București, 1992; Dan Berindei: *România și Europa în perioadele premodernă și modernă*. Ed. Enciclopedică, București, 1997; Sorin Alexandrescu: *Le paradoxe roumain*. *International Journal of Romanian Studies*, 1/1976, 3–20.

agrárgazdasággal rendelkező országokban (ilyen Románia is) a tömeges társadalmi-gazdasági mobilizáció javarészt a felfokozott városi és ipari mobilizálás időszakára esett, amelyet a kommunizmus idején politikailag határoztak meg és irányítottak, a rendszer kielégítő legitimálásának megalapozására tett hatósági erőfeszítés nyomán az egymást átható nacionalista és kommunista ideológiák kontextusában.

Ez az állítás a kelet-európai nemzeti típusú államszerkezetek következő lényegi sajátosságára mutat rá: legitimitásuk állandó hiányára vagy pontosabban hiányos jellegére. Annak következtében, hogy az államot egyetlen nemzeti identitással azonosították, a többi nemzeti közösség elkerülhetetlenül a legitimálási folyamaton kívül rekedtnek érezte magát, s ez az interetnikus feszültségek fő forrásává vált. A visszatérő legitimációs krízis lehetséges következményeinek enyhítésére alkalmazott stratégiák egyrészt bármilyen alternatív nemzeti törekvés esélyeinek és hatásának csökkentését, másrészt a saját nemzet történelmi szerepének és hozzájárulásának felerősítését célozták.

Az ilyen stratégiák gyakorlati alkalmazásában jellemző a történelmi, társadalmi, politikai és kulturális sajátosságainak összességében és teljességében nemzeti területnek (egyetlen nemzet jogos tulajdonának) tekintett államterület szakralizálása. A szelektív történelmi emlékezet, illetve a tendenciózus történetírás – melyek feladata a domináns nemzet döntő hozzájárulásának hangsúlyozása, illetve a többi nemzet hozzájárulásának csökkentése vagy legitimitástól való megfosztása – természetesen lényeges ideológiai eszközként működik a tények újraértelmezésének folyamatában.

A nacionalizmus által kisajátított legitimáló funkcióból ered a kollektív imaginárius tartománynak és a mítoszoknak a nemzeti identitások és ideológiák kialakulásában játszott lényeges szerepe. Másrészt a nemzeti retorika Európában mindenhol tartalmazott olyan történelmi összetevőt, melynek szerepe az új törekvések igazolása volt, az elfogadott, a múltban hosszú távon megerősített értékekhez viszonyítása által.⁴³ Ahogy azt Lucian Boia jól érzékeli, a nemzeti identitás *per definitionem* hordozza egy adott mitikus identitás attribútumait is, ami a valóság mentális újraalkotásának folyamatát tételezi, így a szétszórtnan létező tények és jelenségek amalgámjára értelmezést nyújtanak,

⁴³ Alexandru Zub: *Istorie și finalitate*. Editura All, București, 1991, 54–58.

jelentést tulajdonítanak nekik, s ennek nyomán kerül bevezetésre a történelemben a rend elve.⁴⁴ Azonban a kelet-európai országokban erőteljesen jelentkezett a késztetés, hogy egy bizonyos típusú mitikus alkotásra hivatkozzanak, amely kivételesen kompenzáló szerepet töltött be a jelen elégtelenségeivel szemben, s ezáltal az éles legitimációs válságba került politikai rendszerek illuzórikus szellemi táplálékot nyújtottak a régió országait a modernitás epicentrumától elválasztó fejlődési szakadék mélyülése miatt frusztrált lakosságnak.

A területtel kapcsolatos kérdéseknek tulajdonított rendkívüli jelentőségen túl, a népesség etnikai-demográfiai összetételével kapcsolatos problémák szintén a keleti politikai vezetők és nemzeti ideológiákat kidolgozók figyelmének középpontjában álltak. Az etnikailag sokszínű lakosság, illetve a rivális nemzeti felfogások miatt az önrendelkezés elvének alkalmazása rendkívüli nehézségekbe ütközött a régióban, mivel nem volt világos, kikre vonatkozik ez a jog. Minden lakosra, etnikai hovatartozásától függetlenül? Egy ilyen megoldás az egész döntéshozói hatalmat a létszámát tekintve többségi közösség kezébe adta volna, értelemszerűen kizárva a többi etnikumot. Az összes, létszámát tekintve fontosabb népcsoport közmegegyezésen alapuló döntésén múlna? Azonban mi történik akkor, ha egy ilyen egyezség nem jön létre, ahogy ez a legtöbb esetben be is következett?

Az ilyen kérdések háttérében értelemszerűen meghúzódo elméleti előfeltételezések kapcsán Will Kymlicka felhívja a figyelmet a demokratikus kormányzat klasszikus, angolszász ihletésű szemléletének egyik alapvető hiányosságára. Valóban, „[...] az, hogy a legtöbb nép osztozik napjainkban a demokrácia eszméjében, nem mond semmit arról, hogyan kell egy politikai közösség területi határait megrajzolni, és arról sem, hogyan kell a hatalmat leosztani a különböző kormányzási szinteken (helyi, regionális, föderális, nemzetközi). Márpedig a demokrácia értéke egy etnikai csoport szemében nagyon függ attól a választól, amit az ilyen kérdésekre adnak. Ahelyett, hogy közvetlenül tisztázzák ezeket a problémákat, a legtöbb kortárs gondolkodó egyszerűen úgy tekinti, hogy a politikai közösségek határai, valamint a nekik tulajdonítandó kiváltságok kérdése eldőlt már.”⁴⁵

---

⁴⁴ Lucian Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*. Humanitas, București, 1997, 8–9.

⁴⁵ Will Kymlicka: Introduction. In idem (ed.): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University Press, Oxford, 1999, 1.

Egy ilyen feltevés legalább részben érvényes lehet olyan országokban, ahol a „nyugati” modell érvényesült, s a politikai és a nemzeti közösség határainak egybeeséséhez vezetett. Viszont a rivális nemzeti ideológiák közötti verseny közepette, ami Európa keleti részén általában jellemző, az elméleti megoldások hiánya ezen a létfontosságú területen csupán a bizonytalanság fokozódásához és a rivalizálás elfajulásához vezetett. A multikulturális történeti régiókban az egymással ütköző nemzeti ideológiák ideologikus és identitásra épülő argumentumai ebben a kontextusban az illető régiók jelképes megerősítését és azok „kizárólagosan nemzeti” karakterének legitimálását célozták.

Azonban egy adott nemzet fölényének kijelentésével a másik nemzet nem tűnik el nyomtalanul, hanem továbbra is jelen van. Bármilyen kibékíthetetlenek lettek volna a szóban forgó nemzeti ideológiák, a domináns nemzet politikai elitje nem tehetett úgy, mintha a többi jelentősebb nemzeti közösség nem létezne, az ezzel járó pluralitás minden következménye ellenére sem. Következésképpen a többségi nemzet elitjének ajánlata többnyire kompromisszum formájában került bemutatásra, amely közössége államon belüli nemzeti felsőbbségét volt hivatott szentesíteni, némi léttérlet (kisebbit vagy nagyobbat) hagyva a kisebbségeknek is. Ilyen körülmények között a domináns politikai elit etnonacionalista homogenizációs politikáinak hiányos legitimitása keleten az interetnikus feszültség egyik alapvető forrása lett és maradt.

Ilyen értelemben gyakran vérbeli „számháborúról” van szó, ami úgy valóságosan – a hatalom szereplőinek a többségi nemzet érdekét szolgáló etnoterritoriális lakosság-megoszlás módosítására tett erőfeszítései révén –, mint jelképes értelemben is – a demográfiai adatok statisztikai manipulációjára tett kísérletek révén, melynek feladata, hogy a hivatalosan elismert kisebbségi népesség túl nagynek tekintett létszámának elismeréséből a domináns nemzeti elit pozíciójára gyakorolt negatív hatást csökkentse – zajlik.

Általában hasznos a „reális” és a „szimbolikus” politikák megkülönböztetése a keleti modellt érvényesítő országok nemzeti elitjeinél tapasztalható szellemi állapot és gondolkodásmód jellemzésében. A távolságot, a szakadékot, amely a homogén állam létrehozásának törekvése (ami szorgalmazói szerint az államon belül minden nemzeti problémát önmagában megoldana) és – a törekvésnek gyakran homlokegyenest ellentmondó – etnodemográfiai, illetve politikai-nemzeti

valóság között tátong, ideológiai síkon enyhítette a jelen és egyben a múlt valóságának „megszépítése”, továbbá a tények domináns politikai nemzeti csoportoknak kedvező átértelmezése.

Következtetések

„Kelet” és „Nyugat” szétválasztása a politikai kultúra markáns különbségein túl az állampolgári minőség eltérő felfogásához vezetett a kontinens két részén élő lakosság körében. Az adott kultúrával és közösséggel való erőteljes azonosulás lényeges szerepet töltött be – sokkal jelentősebbet, mint a polgári, állampolgári identitás – a lakosság politikai mozgósításában és integrációjában. Következésképpen rendkívül komplex összefüggérendszer alakult ki a politikai és az etnikai problémák között. Az etnicitás, az etnikai hovatartozás konstans és intenzív politizálás tárgya volt, miközben a politikai problémákat gyakran a „nemzeti” terminológia felhasználásával fordították le.

Míg a „nyugati” modellben a nemzet legtöbbször kielégítő keretet biztosít a különféle etnikai háttérű állampolgárok politikai állampolgárságba illeszkedéséhez, a közép- és kelet-európai országok nemzeti és állami fejlődésének történeti tapasztalata az állampolgárság intézménye és a nemzetállam intézménye között megmutatkozó ellentmondást hangsúlyozza ki. Mivel az etnikai „határok” és az államhatárok legtöbbször nem estek egybe, ez gyakran konfliktus- és feszültségforrások létrejöttéhez vezetett.

Az egységes nemzetállam alapelvét, ahogy a múltban is, a kelet-közép-európai régió egyes országaiban továbbra is a stabilitás és a területi egység lényeges biztosítékának tekintik, miközben él a fenntartás, hogy bizonyos kollektív jogok biztosítása a kisebbségi közösségeknek kiindulópontot jelenthet további lépésekre a területi autonómia megoldásai vagy más önrendelkezési formák felé, ami végül elszakadáshoz vezetne. Még az interetnikus problémákban liberális és demokratikus nézeteikről ismert politikusok és elemzők között is akadnak olyanok, akik szerint fontos megkülönböztetni a kisebbségi jogok között azokat, amelyek „önmagukban vett jogok” azoktól, amelyek „egyéb politikai lépéseket” (azaz elszakadást) gerjeszhetnek. A kollektív jogok és a területi autonómia tekintetében a többségi

nemzeti közösségeket általában a legtöbb politikai szereplő a második kategóriához sorolja. Tehát bármilyen elképzelés, amely a kisebbségek lakta régiók esetében speciális területi státusz megadását célozná, elutasításra talál, még akkor is, ha a többségi nemzethez tartozó szervezetektől származna, s ha a pénzügyi és adminisztratív autonómia követelménye mentén fogalmazódna meg, miközben csak közvetetten kapcsolódna az etnonemzeti problémákhoz.

A jelenség hátterében több ok húzódik meg. Elsősorban tekintettel kell lennünk a sajátos történelmi körülményekre, amelyek között az adott régió nemzetéinek és államainak születési folyamata lezajlott, s amelyek a politikai-nemzeti legitimitás folyamatos hiányosságát generálták. Következésképpen egy etnocentrista, organicista látásmód alakult ki a nemzet mibenlétéről.

Másodsorban figyelembe kell vennünk a nemzeti identitások kialakításában kiemelt szerepet játszó, kölcsönösen kirekesztő történelemképeket. A hagyományos nemzeti felfogásokban a nemzetek területük „birtoklásához” való jogát olyan argumentumokkal is legitimálták, amelyek a másik nemzetet „ősellenség”-ként mutatták be. A területi státusz változásai tehát a rivalizáló nemzeti közösségek szemében vagy valamiféle apoteózis keretében, vagy tragédiaként jelentek meg. Eme területi változások emlékezte pedig olyan bizonytalanságérzethez vezetett, amely felerősítette a kölcsönös bizalmatlanságot.

Ugyanakkor léteznek olyan gyakorlatiasabb argumentumok is, amelyeket a politikai és adminisztratív elit bizonyos része, főleg a bürokrácia központi struktúrájában részt vevő réteg vallott magáénak. A centralista rendszer fenntartásában érdekeltek szemében az elszakadás veszélyére hivatkozás hatékony megfélemező mechanizmusként működik a valódi adminisztratív és pénzügyi decentralizáció útjában.

Mindezek a tényezők magyarázatot nyújthatnak arra, hogy – az 1989 után észlelt fejlődés ellenére is – a régióban miért maradt továbbra is vitatott a nemzeti kisebbségi jogok kérdése, ami közvetlenül kihathat a demokratizálódási, illetve az európai és euro-atlanti struktúrákba illeszkedési folyamatra. Az utóbbi két évtizedben az etnikai feszültségeket előidéző mélyen gyökerező okokat nem sikerült teljes mértékben semlegesíteni, a megvalósult jelentős haladás ellenére sem. Az exkluzivista és intoleráns attitűdök továbbra is érvényesülnek, s gyakran érdekelt politikai erők gerjesztik vagy ösztönzik eze-

ket. A civil társadalom struktúráinak és intézményeinek alulfejlettsége továbbra is hozzájárul az olyan megkülönböztető identitás-összetevők felnagyításához, amelyek a nemzeti közösségek elválasztására és szembeállítására hajlamosítanak.

Azért, hogy a megbékélés folyamata valóban visszafordíthatatlan legyen, az etnikai kapcsolatok fokozatos depolitizálására tett további lépésekre és erőfeszítésekre van szükség, beleértve az intézményi feltételek és a törvényi garanciák biztosítását, a kisebbségek identitásának és kultúrájának teljes mértékű érvényesülése érdekében. A divergens, bizonyos kérdésekben akár ellentétes nemzeti-ideológiai álláspontok érvényesítéséből kialakuló gátak lebontása végett szükségesnek tartjuk, hogy olyan politikai konszenzus jöjjön létre az államterületen történelmi gyökerekkel rendelkező jelentősebb nemzeti közösségek között, amely egy racionális kompromisszum megvalósításán alapszik, és hosszú távon az összes félnek előnyös. Egy ilyen konszenzus alapján beazonosíthatók és gyakorlatba ültethetők az olyan szociotechnikai megoldások, amelyek az identitáshoz való jog védelmét és az etnokulturális sokféleség ösztönzését szolgálják, s különösen a kisebbségi kultúrák továbbélését, amelyeknek leginkább szükségük van az ilyen jellegű védelmi eszközökre.

A mérceként működő magasabb rendű kultúra létének szükségességéről egy társadalomban elvben és gyakorlatban sem kell kizárólag a klasszikus nacionalista alapelvnek megfelelően – „egy kultúra, egy terület, egy állam” –, egyes számban gondolkodni, hanem ugyanazon állam területén egyenlő jogokkal rendelkező nemzeti és etnoregionális kultúrák plurális létezése mentén is.

Felhasznált szakirodalom

Alexandrescu, Sorin: Le paradoxe roumain. *International Journal of Romanian Studies*, 1/1976, 3–20.

Anderson, Benedict: *Imagined Communities*. Verso, London, 1991.

Baertschi, Bernard – Mulligan, Kevin (coord.): *Naționalisme*. Nemira, București, 2010.

Berindei, Dan: *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*. Ed. Enciclopedică, București, 1997.

Boia, Lucian: *Istorie și mit în conștiința românească*. Humanitas, București, 1997.

Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Cobban, Alfred: *The Nation State and National Self-Determination*. Collins, London, 1969.

Connor, Walker: A nation is a nation, is an ethnic group, is a... *Ethnic and Racial Studies*, I (4)/1978, 378–400.

Deutsch, Karl W.: *Nationalism and Social Communication*. MIT Press, Cambridge, Mass., 1966.

Dijking, Gertjan: *National Identity and Geopolitical Visions. Maps of Pride and Pain*. Routledge, London, 1996.

Duțu, Al. (coord.): *La modernisation des sociétés sud-est européennes*. Editura Institutului Cultural Român, București, 1992.

Geertz, Clifford (ed.): *Old Societies and New States: the Quest for Modernity in Asia and Africa*. Free Press, New York, 1963.

Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, New York, 1973.

Gellner, Ernest: *Națiuni și naționalism*. Antet, București, 1997.

Gellner, Ernest: The Social Roots of Egalitarianism. In idem: *Culture, Identity and Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987, 91–111.

Giddens, Anthony: *The Consequencies of Modernity*. Polity Press, Cambridge, 1991.

Gutmann, Amy (ed.): *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994.

Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Huntington, Samuel P.: *Political Order in Changing Societies*. Yale University Press, New Haven, 1968.

Kedourie, Elie: *Nationalism*. Hutchinson, London, 1960.

Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism*. Macmillan, New York, 1945.

Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Clarendon, Oxford, 1995.

Kymlicka, Will (ed.): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University Press, Oxford, 1999.

Macartney, C. A.: *National States and National Minorities*. Royal Institute for International Affairs, London, 1934.

Mill, John Stuart: Considerations on Representative Government. In idem: *Utilitarianism, On Liberty, Considerations on Representative Government*. Ed. H. B. Acton. J. M. Dent and Sons, London, 1972.

Minogue, Kenneth: *Nationalism*. Batsford, London, 1967, 148.

Nairn, Tom: *The Break-Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*. New Left Books, London, 1977.

Neiburg, Federico: National character. In N. J. Smelser – P. B. Baltes (eds.): *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Elsevier Science Ltd, Amsterdam, 2001.

Oomen, T. K.: *Citizenship, Nationality and Ethnicity*. Polity Press, Cambridge, 1997.

Renan, Ernest: Qu'est ce qu'une nation? In *Qu'est ce qu'une nation? et autres essais politiques*. Textes choisis et présentés par Joel Roman. Presses Pocket, Paris, 1992, 37–56.

Reynolds, Susan: *Kingdoms and Communities in Western Europe (900–1300)*. Clarendon, Oxford, 1984.

Ricoeur, Paul: *Lectures on Ideology and Utopia*. Ed. George H. Taylor. Columbia University Press, New York, 1986.

Smith, Anthony D.: *National Identity*. Penguin, London, 1991.

Smith, A. D.: National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs*, 68/1992.

Sugar, Peter F.: External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism. In Peter F. Sugar – Ivo J. Lederer (eds.): *Nationalism in Eastern Europe*. University of Washington Press, Seattle, 1969, 46–54.

Tajfel, Henri (ed.): *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. Academic, New York, 1978.

Taylor, Charles: The Politics of Recognition. In Amy Gutmann (ed.): *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994.

Zub, Alexandru: *Istorie și finalitate*. Editura All, București, 1991.

A NEMZETI IDENTITÁSRÓL

Demeter M. Attila

Partiumi Keresztény Egyetem

A nemzeti identitás különféle elméletei

A nacionalizmus-kutatásban jelenleg létező, a nemzeti identitással kapcsolatos elméletek olyannyira számosak, hogy mindeniket áttekinteni e helyütt lehetetlenség, így itt csupán a legfontosabb *irányzatokra* utalnék: ezek a modernizmus, perennializmus, primordializmus, etno-szimbolizmus. Jó áttekintését adja ezeknek Anthony D. Smith *Nationalism* című könyvében.¹ Ha tárgy szerint is rendezni akarjuk őket, akkor azt mondhatjuk, hogy ezek az elméletek döntően két tárgykör köré csoportosíthatók: részint a *nemzet fogalmával* és a különféle nemzetfogalmakat leíró tipológiákkal foglalkoznak, részint a *nacionalizmusra* mint a nemzet keletkezésének folyamatára adnak valamiféle történelmi magyarázatot.

Ami a nemzettipológiákat illeti, a legismertebb ezek közül a kultúrnemzet és az államnemzet (polgári nemzet) szokásos megkülönböztetése, ami eredetileg Friedrich Meinecke német történész nevéhez fűződik. Eszerint a nemzetnek két különböző fogalma létezik, az egyik a Rajnától nyugatra, a másik a Rajnától keletre jellemző. Az államnemzet fogalma szerint a nemzethez való tartozás kritériuma az állampolgárság. Itt jellemző példaként rendszerint a francia nemzetfelfogást említik. A kultúrnemzet fogalma szerint egy nemzethez tartozni annyi, mint egy kulturális közösséghez tartozni. Jellemzően ilyenek tekintik a német nemzet fogalmát. Ez a distinkció aztán változatos formában köszön vissza, mint pl. az etnikai vagy polgári nacionalizmus, az esszencializmus és az instrumentalizmus közötti különbségtétel. Ezeknek a tipológiáknak az érvényét ma már egyre többen megkérdőjelezzik, a legfontosabb ilyen tekintetben talán Alain

---

¹ Anthony D. Smith: *Nationalism. Theory, Ideology, History*. Polity Press, Cambridge, 2001.

Dieckhoff egyik szövege,² aki megpróbálta bebizonyítani, hogy az államnemzet mintájának tekintett francia nemzetet a történelem során erőszakos nyelvi homogenizáció útján teremtették meg, s hogy a francia nemzethez való tartozásnak ma sem elégséges feltétele az, ha valaki *csupán* a francia állam polgára. Francia az, aki a francia állam polgára, lehetőleg fehér, katolikus és jól beszéli a francia nyelvet.

Ami a nacionalizmus-kutatás másik irányát, a nemzet genézisét illető történelmi magyarázatokat illeti, ebben a vázlatos áttekintésben csupán a modernista elméletekre fogok szorítkozni. Részint a terjedelem korlátos volta miatt, részint viszont azért, mert – később kifejtésre kerülő okok miatt – magam is azon az állásponton vagyok, hogy a nemzet mint a politikai közösség jellemző európai formája specifikusan modern jelenség. Előzményét a modernitást megelőzően sehol az európai történelemben nem találjuk.

Ezekre az elméletekre, ha nem is mindenikre, az jellemző, hogy a nemzet genézisének folyamatát személytelen történelmi hatásmechanizmusok révén magyarázzák. A különbség tehát abban áll közöttük, hogy 1. elfogadják-e egyáltalán a magyarázatnak ezt a módját, és 2. ha igen, akkor milyen típusú hatásmechanizmusok révén magyarázzák a nemzet keletkezését.

Kezdjük az utóbbiakkal. Ezek a hatásmechanizmusok lehetnek a) szociokulturálisak, b) gazdaságiak vagy c) politikaiak. a) Az elsöre, vagyis a szociokulturális magyarázatra legjobb példa Ernest Gellner³ közismert elmélete: eszerint a nemzet keletkezésére az agrártársadalomról az ipari rendre való átmenet adja meg a magyarázatot, illetve az a tény, hogy az ipari rend és az ipari rendre jellemző munkaerőpiaci kereslet megkövetelte a standardizált „magas kultúra” kialakítását. Ennek a kultúrának az életre hívásával, a közoktatás révén való erőszakos terjesztésével születik meg a nemzet. b) A gazdasági elméletek rendszerint marxista vagy poszt-marxista elméletek. Kiindulópontjuk, hogy a nemzeti tudat a „hamis tudat” egyik formája, s kialakulása a „gazdasági periferezáció”, „egyenlőtlen fejlődés”, „belső kolonizáció” stb. számlájára írható. Jellemző példája ennek Michael Hechter elmélete, amelyet először *Internal Colonialism* című munká-

---

² Alain Dieckhoff: Egy megrögzöttség túlhaladása: a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. *Regio*, 2002/4, 7–22.

³ Ernest Gellner: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.

jában fejtett ki.⁴ Végül c) a politikai elméletek, mint Michael Mann⁵ vagy John Breuilly elmélete⁶ a nacionalizmus kialakulásában az állam szerepét vizsgálják, illetve történelmi kapcsolatot keresnek a nacionalizmus kialakulása és egy adott kormányzati forma, a demokrácia vagy köztársaság bevezetése között.

A „mainstream” elméleteken kívül helyezkedik el, de szintén a nacionalizmust mint a nemzet kialakulásának folyamatát magyarázza Charles Taylor⁷ vagy Isaiah Berlin⁸ elmélete. Utóbbit úgy is ismerik, mint „a meghajlított vessző” elméletét. Mindkettejük álláspontja szerint a nemzeti magaskultúrát az értelmiségi elit „alkotja meg” és terjeszti el, s a nemzeti ébredés közvetlen oka rendszerint a politikai és kulturális elnyomás. A nemzet kialakulása tehát válaszreakció: a vesszőt meghajlítjuk, és ha elengedjük, visszacsap.

Most pedig visszatérnék a másik különbséghez. Mint említettem, különbség áll fenn ezen elméletek között olyan téren is, hogy elfogadják-e egyáltalán a személytelen hatásmechanizmusokban való magyarázatot vagy sem. Jó példa erre a már említett Gellner vitája idősebb kollégájával, Elie Kedourie-vel.⁹ Gellner elmélete igazából csak ebből a vitából érthető meg. Mindketten modernisták, azaz a nemzetet modern jelenségnek tartják, és mégis lényegi különbség áll fenn elméleteik között. Gellner, különösen élete utolsó éveiben írt munkáiban,¹⁰ egyre hangsúlyosabban képviselte azt az álláspontot, hogy a nemzet szükségszerű velejárója a modernitásnak: a modernítésben zajló folyamatok (pl. iparosodás) szükségszerűen hívták életre a nemzetet, éppen ezért a modernitás a nemzet nélkül nem is képzelhető el. Kedourie viszont ezzel szemben azzal érvelt, hogy a nemzet ugyan specifikusan modern jelenség, de nem egyéb, mint történelmi

⁴ Michael Hechter: *Internal Colonialism*. Routledge and Kegan Paul, London, 1975.

⁵ Lásd Michael Mann: The Emergence of Modern European Nationalism. In J. Hall - I. C. Jarvie (eds.): *Transition to Modernity*. Cambridge University Press, 1992, 137–165.

⁶ John Breuilly: *Nationalism and the State*. Manchester University Press, 1982.

⁷ Charles Taylor: Nacionalizmus és modernitás. *Magyar Kisebbség*, 2002/3, 174–202.

⁸ Isaiah Berlin: A meghajlított vessző. A nacionalizmus kialakulásáról. In uő: *Az emberiség göcsörtös fája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, 327–357; Isaiah Berlin: A nacionalizmus. Valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992, 213–244.

⁹ Elie Kedourie: *Nationalism*. Blackwell, Oxford, 1993.

¹⁰ Lásd pl. Ernest Gellner: *Nationalism*. New York University Press, New York, 1997.

akcidencia. Lényegét tekintve nem más, mint „ideológiai” konstrukció, s a nemzet, pontosabban a nemzeti szuverenitás eszméjének kialakításáért és népszerűsítéséért elsősorban az olyan filozófusok tehetők felelőssé, mint Kant, de főként Fichte. Lényegi különbség van tehát aközött, hogy a nemzetet sorsszerűnek vagy egyszerűen történelmi akcidenciának tekintjük-e.

Az alábbiakban azonban mégsem a fentebb említett elméletekre, hanem egy kevésbé ismert szerző, Chimène Keitner¹¹ munkásságára, valamint saját korábbi kutatásaim eredményeire hagyatkozunk a nacionalizmus kérdésének tárgyalásában. Jómagam is, akárcsak Keitner, modernista állásponton vagyok, vagyis azt gondolom, hogy a modernitást megelőzően, egészen pontosan a francia forradalmat megelőzően nem beszélhetünk nemzetről a mai értelemben. Azt gondolom továbbá, Kedourie-vel egyetemben, hogy a nemzet eszméje egy ideológiai konstrukció, s nem történelmi szükségszerűség, hanem csupán akcidencia. Ugyanakkor viszont azt is elfogadom, hogy voltak és vannak – elsősorban politikai – hatásmechanizmusok, amelyek ösztönöztek, de egyszersmind létükben feltételezték is a nemzet kialakulását és meglétét. Ilyennek tekinthetjük a köztársasági kormányzatot. Magyarán, azt mondom, amit Bibó István maga is mindig hangsúlyozott, hogy a „demokratizmus és nacionalizmus édestestvérek”. A köztársasági kormányzati forma bevezetése ösztönözte a nemzetnek mint politikai közösségnek a létrejöttét, s a nacionalizmus szoros eszmei kapcsolatban áll a népszuverenitás rousseau-i igényével.

Egy hipotézis

Ma már nem számít eredetinek vagy elszigeteltnek az olyan álláspont, mely szerint a modern nacionalizmus történelmi szempontból a francia forradalom politikai tapasztalataiból és intézkedéseiből született meg. Bármennyire is iskolásnak számít azonban a tézis, a belőle levonható következtetések nagyon termékenyek, ugyanakkor viszont nagyon is sokrétűek lehetnek. Bibó István például, amikor *Az euró-*

---

¹¹ Chimène Keitner: *The Paradoxes of Nationalism. The French Revolution and its Meaning for Contemporary Nation Building*. State University of New York Press, Albany, 2007.

pai egyensúlyról és békéről szóló nagyobb lélegzetű tanulmányában megfogalmazza ezt a feltevést, akkor a maga mindenkori szemléleti és metodológiai beállítódásának megfelelően elsősorban ennek a folyamatnak az érzelmi, pszichológiai vetületére koncentrált. „A francia forradalom [...] döntő következménye – írja – a közösségi érzelmek intenzívebbé válása és demokratizálódása, a *modern nacionalizmus* megszületése. Itt az értelme annak az egyébként felületes állításnak, hogy az európai nacionalizmus a francia forradalommal született meg. Sem a náció mint tény, sem a hozzá fűződő érzelem nem 1789-ben született meg, hanem ennél századokkal, sőt csaknem egy évezreddel régebbi időben. Csak éppen ennek a közösségi formának 1789-ig az arisztokrácia volt a tudatos hordozója, mely az ehhez kapcsolódó érzelmeket és felelősséget a többszázados birtoklás és gyakorlás nyugalmával és biztonságával viselte. A középkor végétől kezdve szüntelenül tart az értelmiségi osztálynak s a polgári osztálynak, a harmadik rendnek a nemzeti keretbe való behatolása. A francia forradalomban azonban ez a behatolás az egyik napról a másikra való diadalmas birtokbavétel formáját vette fel, s ebből született meg a modern nemzeti érzés”.¹² Bibó tehát úgy látja, hogy a francia nemzet léte (a szónak nem a szűk, rendi, hanem birodalmi értelmében) megelőzi a francia forradalmat, s ugyanígy a birodalmi nemzettudat is régebbi keletű a forradalomnál. A modern nacionalizmus a birodalmi nemzettudat demokratizálódásával párhuzamosan jelent meg, s ez egyszersmind a nemzeti érzés intenzitását vagy minőségét is megváltoztatta. Mindez viszont azt is mutatja, tehetnők hozzá, hogy a modern nemzeti érzés forradalmi eredetű és demokratikus érzelem – mely következtetéseket egyébként Bibó rendre-szerre le is vonja.

A magam részéről – anélkül, hogy a politikai pszichológiának vagy a nemzeti érzésnek a politikai jelentőségét alábecsülném – igyekszem ennek a folyamatnak inkább az eszmei vagy politikai összetevőire összpontosítani. Arra teszek tehát kísérletet, hogy azonosítsam azokat az eszmei vagy politikai természetű okokat, amelyek hatottak ebben a történelmi folyamatban. Alaptézisem a következő: a francia forradalom megteremtette a modern nemzetet, mégpedig nem mint társadalmi, hanem elsősorban mint politikai entitást, lévén a forra-

¹² Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. In *Válogatott tanulmányok*. I. kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 309–310.

dalmárok fölfogása szerint a nemzet a szuverenitás kizárólagos és közvetlen letéteményese. Ugyanakkor viszont a tudatos, központilag irányított nyelvi egyneműsítő politika szándékolatlan következményeként ezt az entitást akaratlanul is kulturális tartalommal töltötte fel, vagy legalábbis megteremtette a lehetőségét annak, hogy a nemzet fogalma kulturális értelmezést nyerjen, mégpedig azáltal, hogy főként politikai megfontolásokból megpróbálta felszámolni Franciaország létező nyelvi sokféleségét,¹³ s felébreszteni Franciaország lakosainak körében a francia nemzethez mint politikai és nyelvi közösséghez való tartozás érzését.

Mielőtt továbblépnék, szeretnék röviden elidőzni a fenti tézissel szemben felhozható kifogásoknál. Az első kérdés, amit értelmesen fel lehet vetni vele szemben, hogy miként születhetett meg a nacionalizmus és a nemzethez való tartozás felfokozott érzése egy olyan mozgalommal, amely deklarációiban tudatosan internacionalista volt, s az embernek mint embernek a jogait és szabadságát hirdette. A másik ellenvetés annak a tipológiának a hívei felől érheti a hipotézist, amelyik ismerni vél polgári és kulturális nacionalizmust.

Bármennyire is igyekeznék azonban, válaszom ezekre a tömör vagy rövid ellenvetésekre nem lehet hasonlóan tömör és rövid. Bizonyos értelemben ennek a fejezetnek éppen az a célja, hogy optimális terjedelmi keretek közt megválaszolja ezeket az ellenvetéseket, amelyek egyébként, véleményem szerint, alapvetően összefüggnek egymással, ugyanígy tehát a rájuk adható válaszok is. Ha tehát a kifejtés ezen pontján mégis megpróbálkozom egy-egy rövidebb válasszal, akkor ezt inkább heurisztikus célzattal teszem.

Az első ellenvetéssel egyébként Bibó is szembesíti magát, s a hipotetikus kérdésre adott válaszában a felszabadulás élményének erkölcsi és érzelmi jelentőségére figyelmeztet. „A forradalmi demokrácia és egyáltalán minden demokrácia, bármennyire az ember szabadságát hirdeti is meg, ezt a szabadságot mindig egy adott közösségben való sítja meg, s ez az élmény a szóban levő közösség iránti érzelmeknek nem a lanygulását, hanem a fokozódását, erősödését jelenti”.¹⁴ A másik felmerülő ellenvetésre már nehezebb válaszolni. A kultúrnemzet

---

¹³ A francia forradalom idején az összlakosság több mint fele nem volt képes a standard francia nyelven kommunikálni.

¹⁴ Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. Id. kiad. 310.

vs. államnemzet tipológiája a vázolt formájában valóban csekély magyarázó erővel rendelkezik, ugyanakkor viszont a nemzettudat 19. századi alakulásának megértésében mégis termékenynek bizonyulhat. Ezért cáfolata helyett inkább értelmezésére vagy átértelmezésére tennék kísérletet.

Alain Dieckhoff, aki – mint már említettem – sokat tett ennek a dichotómiának a meghaladásáért, a tárgynak szentelt, *Egy megrögzöttség túlhaladása* című tanulmányában először is arra hívja fel a figyelmet, hogy a dichotómia az 1870-es években, nagyon sajátos történelmi körülmények között született meg, az Elzász-Lotaringia kérdés kapcsán. „A német történészek (Mommsen, Strauss) azzal érveltek Elzásznak a Birodalomhoz csatolása mellett, hogy a népesség nyelve és szokásai a német kultúrához tartoznak. Francia ellenlábasaik (Renan, Fustel de Coulanges) elutasították ezt az álláspontot, mondván, hogy az elzásziaknak joguk van franciáknak maradni, ha ezt a politikai döntést hozzák.”¹⁵ Másfelől viszont Dieckhoff – lépésről lépésre haladva – azt is kimutatja, hogy a francia nemzeteszmény sem pusztán a francia állampolgárok közösségét fedi, s hogy történelmileg tekintve a francia nemzet tudatos, államilag irányított kulturális és nyelvi egyneműsítő folyamat eredményeképpen jött létre, melynek kezdetei a francia forradalom idejére tehető. A továbbiakban a magam részéről ennek a folyamatnak csupán a kezdeteivel szeretnék foglalkozni, illetve a folyamatot alakító eszmei és politikai természetű hatásmechanizmusokkal.

A nyelvi egyneműsítő törekvésre a forradalom idejéből jellemző példa Gergely apát (avagy Henri Baptiste Grégoire) 1792-ben elvégzett kutatása, amely a következő, hadüzenetnek is beillő címet viselte: *Jelentés a tájnyelvek [les patois] kiirtásának és a francia nyelv általános elterjesztésének szükségességéről*.¹⁶ Rögtön hozzá kell tenni viszont, hogy amit jelentésében Gergely apát sürgetett, egyáltalán nem volt egyéni szeszély vagy bolondéria részéről: tökéletesen beleillett a forradalom eszmei talapzatába.

¹⁵ Alain Dieckhoff: *Egy megrögzöttség túlhaladása: a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése*. Id. kiad. 7.

¹⁶ Abbé Grégoire: *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française*. In *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois: L'enquête de Grégoire*. Paris, 1975. A patois egyaránt jelenthette a francia nyelv helyi dialektusát vagy önálló – német, olasz stb. – nyelvet.

A régebbi történetírás egyértelműnek vette Rousseau hatását a forradalom eszmeiségére. Ezzel szemben a történelmi tény az, hogy Rousseau közvetlenül nem hatott a forradalmárok gondolatvilágára, sőt a korban nem is volt olvasott és ismert politikai szerző. Politikai nézetei a forradalom idején ennek ellenére hatottak, mi több, egyenesen népszerűek voltak, ami elsősorban Sieyès abbénak volt köszönhető, aki a rousseau-i politikai teória elemeit felhasználva a forradalom előestéjén egy elsöprő párizsi sikerű pamfletet jelentetett meg *Mi a harmadik rend?* címmel.

Rousseau tanai egyébként csak azért lehettek jók a forradalmárok céljaira, mert a szabadságot tette meg az általa sürgetett politikai változások céljának, ugyanakkor a szabadságot mégiscsak az ember természetes állapotaként gondolta el. „Az ember szabadnak született és mégis mindenütt láncon van”¹⁷ – mondja mindjárt *A társadalmi szerződésről* című munka első könyvének elején. Ha viszont az ember már a politikai állapotokat megelőzően is szabad, akkor ez azt jelenti, hogy mindenkor szabadságában áll felforgatni a politikai állapotokat. A szabadság nevében forradalmat lehet indítani, valahányszor azt látjuk, hogy a zsarnokság kisajátítani törekszik ezt a szabadságot.

Van azonban Rousseau tanításainak egy olyan üzenete is, amely kevésbé nyilvánvaló módon következik a fentiekből, de amely 1792 után annál nagyobb jelentőségre tett szert a forradalmárok között. A forradalom olyan korabeli bírálóinak, mint például Edmund Burke, még az volt a véleményük, hogy a szabadságot s az ember elidegeníthetetlen jogait az állam képtelen biztosítani, ha egyszer ezek megelőzik a politikai állapotokat. „Az emberek – mondotta Burke – nem élvezhetik egyszerre a polgári és nem polgári állapotok jogait.”¹⁸ Valójában azonban Rousseau egész igyekezte arra irányult, hogy olyan kormányzati rendszert gondoljon ki, amely a politikára képezne le a természeti állapotot. „Az ember szabadnak született, és mégis mindenütt láncon van. [...] Hogyan ment végbe ez a változás? Nem tudom. Mi teheti törvényessé? Ezt a kérdést, azt hiszem, meg tudom oldani.”

Tanítása tehát csak azért lehetett jó a forradalmárok céljaira, mert nem egyszerűen a szabadság állapotának intézményesítését kér-

---

¹⁷ Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről*. Kriterion, Bukarest, 1972, 22.

¹⁸ Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról és egy némely londoni társaságok ezen eseménnyel kapcsolatos tevékenységéről*. Atlantisz, Budapest, 1990, 147.

te, hanem egyszersmind egy új kormányzati formát is sürgetett, s e két követelés messzemenően összefüggött egymással. Nem csupán arról volt szó tehát, hogy XVI. Lajos zsarnok (ami amúgy sem felelt meg a tényeknek), hanem arról is, hogy a királyság intézménye eleve rossz, hiszen nem tükrözi a természeti állapotot. Az igazi társadalmi rendszernek az emberek természeti állapotát kell leképeznie a politikára, s amennyiben az emberek természeti állapotukban szabadok és ebben a minőségükben egyenlők, akkor ez az államrend nem lehet más, mint a demokrácia. A szabadság rendszerének megalapozásához, következtetett tehát Rousseau, a nép kezébe kell adni a hatalmat. Látható módon Rousseau a szabadság intézményesítését a politikai egyenlőség követelményének rendelte alá, s ezzel megalkotta minden későbbi demokratikus diktatúra intellektuális prototípusát.

Mindeközben nem kívánt számolni azzal az eshetőséggel, hogy a nép esetleg visszaélhetne hatalmával, s igyekezete csupán arra irányult, hogy biztosítékokat találjon arra, nehogy valaki a nép nevében kisajátítsa a nép hatalmát, vagyis megszüntesse a polgárok politikai egyenlőségét. Ezért gondolhatta aztán maga Robespierre is Rousseau nyomán azt, hogy a Köztársaságnak mindösszesen a nép természetét kell kifejeznie, alkotmányos biztosítékokra a kormányzati túlkapásokkal szemben pedig azért nincs szükség, mert a nép természettől fogva erényes. Rousseau maga annyira félt a néphatalom kisajátításától, hogy elutasította a képviselőlet eszméjét, s a demokrácia közvetlen, participatív formáját javasolta. A legfőbb hatalmat, mondotta, „ugyanabból az okból nem lehet képviselni, amiért elidegeníteni sem lehet”; „a képviselőlet rendszer esztelen, és azokból az időkből származik, amikor az emberi nem lealjasult, és az ember elnevezés gyalázzá vált”.¹⁹ A képviselőlet gondolatának elutasításából viszont a pártosodás elutasítása is következik, lévén a pártosodás természetes velejárója a képviselőlet rendszernek. S Rousseau valóban nem helyeselte, „ha magánérdekek érvényesülnek a közügyekben”.²⁰ Mindeközben feltehetőleg az antik demokratikus gyakorlat eszménye lebegett a szeme előtt, akárcsak kései tanítványainak, Robespierre-nek és Saint-Justnek, vagyis a demokratikus városállam a maga összes polgárát tömörítő népgyűlésével, ahol ezek egybegyűlnek, vitát folytatnak, majd tuda-

¹⁹ Rousseau: i. m. 135.

²⁰ I. m. 100.

tos, egyöntetű döntést hoznak. Ez az antikizáló eszmény fejeződik ki a rousseau-i közakarat (*volonté de tous*) fogalmában: oda kell hatni, mondja, hogy minél nagyobb egyetértés legyen a gyűléseken, mert ekkor érvényesül a leginkább a közakarat.

A képviselet Montesquieu által javasolt elvének kiiktatása azonban további következményekkel is járt. Már Sieyès is észrevette, hogy a képviselői elv elutasításából a hatalom megosztásának szükségtelensége következik. Amikor a törvényhozás megosztásának és a királyi vétőjognak a kérdése 1789 őszén felmerült az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben, Sieyès azt vetette ellene, hogy „a törvény az egyetlen ésszerű definíció szerint a kormányzottak akaratának kifejeződése”,²¹ s mint ilyet a kormányzók nem ragadhatják magukhoz – sem részben, sem egészében. A törvény a nemzet akaratát fejezi ki, s ezért egységes, mert egyáltalán csak így létezhet. A kétkamarás törvényhozás gondolatát következképpen a küldöttek szeptember 10-én Sieyès javaslatára elvetették.

Sieyès azonban nem csupán leképezte a napi politikára Rousseau tanítását, hanem lényeges pontokon át is értelmezte azt. Ha például a *Mi a harmadik rend?* című pamfletjét olvassuk, akkor azt látjuk, hogy az ő értelmezésében a közakarat fogalmának helyére az ugyan-csak rousseau-i általános akarat (*volonté générale*, vagyis az általános törvényhozó népakarat) került. A kettő között az a különbség, hogy míg az előbbi feltételezi egy kormány létezését, az utóbbi mindenféle kormányzati forma és alkotmány eredetét képezi. Az előbbi tartalmazta a racionális döntés mozzanatát, az utóbbi lényegénél fogva kizár minden véleménycserét. Sieyès szerint ahhoz, hogy törvényes legyen, elegendő, hogy működjön, mert – ahogy ő nevezi – „a nemzeti akaratnak” csak „önmaga valóságára van szüksége ahhoz, hogy mindig törvényes legyen”, lévén hogy „ő az eredete minden törvényességnek”. Ebből fakad a forradalmároknak az a meggyőződése, amely a forradalom során egyre népszerűbbé válik majd, hogy a nemzeti akaratot nem lehet alkotmánnyal „megzabolázni”, mert egész egyszerűen logikai ellentmondás volna, ha „egy nemzet független akaratának első aktusával elkötelezné magát, hogy csak egy meghatározott módon alakítja jövőjét”. A nemzeti akaratnak mindig működnie kell

---

²¹ Sieyès válasza a monarchistáknak. In Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Osiris, Budapest, 1999, 155.

ahhoz, hogy valóságos legyen, s éppen ezért „nincs”, „nem is lehet”, de „nem is kell”, hogy alkotmánynak legyen alávetve: „mert ez egyenértékű lenne azzal, hogy nem is létezik”.²² Következésképpen nemcsak a nemzeti akarat vagy szuverenitás belső, szerkezeti, az alkotmányos berendezkedésből és a hatalmi ágak szétválasztásából adódó önkorlátozása szükségtelen, hanem főlegesen ennek külső korlátozása is. Ám ha a nemzeti akaratot a törvények és az alkotmány fölé emeljük, ezzel korlátlaná tesszük: elvileg sem lehetségesek határai. Ezt értette egyébként az abszolút egyeduralkodó hatalma alatt a szuverenitás klasszikus, Jean Bodin-től eredeztethető elmélete is, azzal a megszorítással, hogy az uralkodó mégiscsak köteles engedelmessé válni az isteni és természeti törvényeknek.

A forradalom olyan kortársainak és bírálóinak, mint például Madame de Staël, az is volt a gyanúja, hogy a forradalmárok egész egyszerűen átruházták a király hatalmát a népre. Maga Sieyès is az 1795-ös alkotmányról mondott beszédében úgy látja, hogy korábban a nép szuverenitása a király szuverenitása szerint szerveződött meg. Bár-hogy is legyen, mindebből még az elvben köztársaságpárti Madame de Staël is azt a következtetést vonta le, hogy a tiszta demokrácia csak Athén piacterén valósulhatott meg, s elképzelhetetlen többmillió állampolgárban.²³ Nyilván nem Madame de Staël volt az első a modern politikai gondolkodók hosszú sorában, aki azt tartotta, hogy a demokrácia kérdése a maga participatív formájában végső soron numerikus kérdés, vagyis a méret kérdése, hanem Montesquieu; igaz, ő a köztársasági kormányzat egész problémájához – participatív vagy reprezentatív formájában egyaránt – fölöttébb szkeptikusan viszonyult.

A képviseleti elv elutasításának egyik azonnali következménye az volt, hogy eltűnt, akárcsak az antik poliszban, a társadalom és az állam közötti különbség. Amennyiben a nemzet vagy a nép a szuverenitás kizárólagos letéteményese, s amennyiben hatalmát közvetlenül gyakorolja, elvileg sem lehet társadalom és állam között határvonalat húzni. Ilyen értelemben a nemzet eszméje, legalábbis abban a formá-

²² Abbé Sieyès: Mi a harmadik rend? In Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Id. kiad. 41–43.

²³ Germaine de Staël: *Des circonstances actuelles qui peuvent terminer la Révolution et des principes qui doivent fonder la République en France* (1798). Droz, Paris, Genève, 1979.

jában, ahogyan ez az eszme a francia forradalom idején formát öltött, *par excellence* politikai és nem társadalmi kategória. Így érthető meg az is, hogy Benjamin Constant-nak a jakobinus Köztársaságról adott korszakos bírálata miért hangsúlyozza olyan erősen a magánéleti szabadság, vagyis a politikától való függetlenség jelentőségét.

A nemzet ilyenén felfogása automatikusan a köztes hatalmak legitimitásának, mai szóval a civil szféra létjogának megkérdőjelezéséhez vezetett. „Az állami vagy jakobinus nacionalizmus, amit rendszerint a francia nemzeteszeménnyel kapcsolnak össze, gondolati tartalmát tekintve ugyan polgári, de ugyanakkor kollektivistá is. A nemzeti közösséghez való tartozás elvben nyitva áll mindenki előtt, aki a nemzeti területen él, s elvben mindannyian egyenlők a törvény előtt. Az egyéni szabadságjogokat tiszteletben tartják, ám ugyanakkor, pontosan a nemzeti szuverenitás doktrínájának következményei miatt, a jakobinus elmélet semmiféle olyan kollektív tevékenységet nem tekint legitimnek, amelynek formája nem közvetlenül a nemzetállam. Egyén és állam közé nem ékelődhetnek be köztes hatalmak, következésképpen ez a demokrácia megköveteli a nemzeti egységet, központosítást és az uniformitást.”²⁴ A nemzeti szuverenitás jakobinus doktrínája illegitimnek tekint minden olyan köztes társadalmi vagy politikai intézményt, amely a társadalomban élő emberek egyik vagy másik csoportjának sajátos identitását vagy érdekeit fejezi ki. S itt nem csupán a nemzeti kisebbségek partikuláris identitását megjelenítő intézményekről van szó, hiszen például a Le Chapelier féle törvény (1791. június 14.) még a munkások szervezkedését is megtiltotta: a nemzeti szuverenitás jakobinus doktrínája kizárta a partikuláris osztályérdekek szervezett képviselőit.

A nemzeti szuverenitás jakobinus doktrínája történelmileg, politikailag és eszmeileg érthető okoknál fogva életre hívta a modern nacionalizmust, s megkövetelte a kisebbségek nyelvi asszimilációját, mint ahogyan megkövetelte az osztályérdekeket megjelenítő politikai csoportosulások fölszámolását is. Robespierre mondotta, hogy Franciaországban csak két párt létezik: a nép és az ellenségei. Majd azt is hozzáteszi, hogy a nép az ellenségeinek csak halállal tartozik.

Összefoglalva az eddigieket: a nemzeti szuverenitás jakobinus koncepciója, illetve ezen doktrína intézményesítése felszámolta az ál-

---

²⁴ Michael Keating: *Nations against the State*. Palgrave, New York, 2001, 25.

lam és társadalom közötti különbséget, továbbá totalizáló és asszimiláló politikájával felébresztette a nemzeti érzelmeket. Bibó pontosan emiatt hangsúlyozza olyan gyakran, hogy a francia forradalomban testet öltő *demokratizmus* és *nacionalizmus* testvérérzelmek. Amire viszont ő kevésbé figyel, noha legalább ennyire igaz: a demokratizmus és nacionalizmus között a népszuverenitás doktrínája, illetve ennek sajátos értelmezése a történelmi kapocs, s mindez a nemzeti kérdést nem pusztán politikai, hanem egyenesen hatalmi kérdéssé is teszi. A szuverenitás, ami alkotmánnyal meg nem zabolázható, hatalom, aminek nincsenek korrólatai – sem az államon belül, sem pedig azon kívül.

A kérdés belülről nézve mindig az: kit illet meg a szuverenitás, azaz kié a hatalmon az államban? S ha azt mondjuk, hogy a nép, akkor azonnal következik a második kérdés: melyik nép? „A nacionalizmus történelmileg népi alapokon áll, s a népszuverenitás doktrínájával függ össze. Ez a francia forradalom történelmi örökségének része. [...] Mert mihelyst a népet szuverénnek kiáltották ki, rögtön szükségessé vált annak meghatározása, hogy ki a nép, s a polgári közösséghez való tartozásnak milyen feltételei vannak”²⁵ – írja Michel Keating, majd hozzáteszi: „A francia forradalom egyik legelső határozata a rendi kiváltságok eltörlése volt, s a hagyományos rendeknek, az arisztokráciának, klérusnak és a közrendűeknek az egyesítése a harmadik rendre támaszkodó Nemzetgyűlésben, amely Franciaország népének egészét képviselte. Ennek következménye az volt, hogy a francia jakobinus doktrína azonosította a demokráciát s a népszuverenitást a nemzeti egységgel, s elvitatta a köztes hatalmak legitimitását.”²⁶

Hogy Franciaország demokratizálásának kívánalma mennyire általános volt, mutatja Sieyès pamfletjének elsöprő párizsi sikere, amelyben pontosan ezt a demokratizálódást sürgette. A harmadik rend, írta 1789 januárjában, minden. Ebből következik, hogy a többi rend: semmi. Az arisztokrácia csupán „álnép”, „elkülönült nép”, amely fenn sem maradhatna, ha nem tapadna rá a „valódi nemzetre”, mint egy „növényi daganat”, ami csak az általa „kimerített és kiszáritott” növények nedveiből tud táplálkozni: „a harmadik rend magába foglalja mindazt, ami a nemzethez tartozik; és mindaz, ami nem a harmadik

²⁵ Michael Keating: *Nations against the State*. Id. kiad. 29.

²⁶ I. m. 31.

rend, nem tekintheti magár a nemzetnek”.²⁷ Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés ennek szellemében 1789. augusztus 4-én az összes rendi kiváltságot eltörölte. Ezen a hosszú, egész éjszakán áthúzódó, felfokozott hangulatú ülésen a fáradt képviselők egzaltált nyilatkozatokat tettek, s arisztokraták mondtak le önként az őket hagyományosan megillető kiváltságokról.

Sieyès tanainak a napi politikába való átfordítása azonban már korábban bekövetkezett, a Rendi Gyűlésnek Nemzetgyűléssé való átalakulásában. A király ugyan csupán 1789. június 27-én parancsolja meg a rendek egyesülését, ám a harmadik renddel egyesülő klerikálisok már június 17-én olyan határozatot hoznak Sieyès indítványára (491 szavazattal 90 ellenében), amely tagadja a társadalom rendi felosztását, s a Rendi Gyűlés megnevezését Nemzetgyűlésre módosítja. „A dolgok jelenlegi állapotában a Nemzetgyűlés az egyetlen elnevezés, amely megfelel a gyűlésnek, mivel kizárólag tagjai tekinthetők törvényesen és nyilvánosan ismert és igazolt képviselőknek, mivel csaknem a nemzet egésze küldte őket, s mivel a képviselet egy és oszthatatlan, egyetlen küldöttnek sincs joga, bármilyen rend és osztály is választotta ki, hogy a jelenlegi gyűléstől elkülönülve gyakorolja a funkcióit.”²⁸

Ugyancsak a francia társadalom rendi tagozódásának felszámolását célozta – egyebek mellett – az egyházi birtokok kisajátítása (1789. november 2.), a papság világi alkotmányának elfogadása (1790. július 12.) és a papság felesketése a világi alkotmányra (1790. november 27.). Az alkotmányos egyház létrehívásával a papok fizetett állami alkalmazottakká váltak, s a klérus megszűnt saját bázissal rendelkező politikai erőnek lenni.

Ezzel párhuzamosan a Nemzetgyűlés ugyanazon az augusztus 4-én egyetlen határozattal eltörölte Franciaország hagyományos, a „régí rend” idejéből örökölt közigazgatási beosztását, mert azt „zavarosnak” találta. Franciaország új közigazgatási felosztására az alkotmányügyi bizottság Sieyès tervezete nyomán 1789 őszén tett javaslatot, melynek értelmében Franciaország területét 80, négyzet alakú megyére kellett volna osztani, Párizs központtal, amivel a bizottság azt a felfogást próbálta volna meg érvényesíteni, hogy a nép képviselői

---

²⁷ Sieyès: Mi a harmadik rend? Id. kiad. 39–40.

²⁸ A rendi gyűlés felveszi a Nemzetgyűlés nevet. In Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Id. kiad. 51–52.

megbízásukat az egész nemzettől nyerik, és nem saját választóiktól. A végső határozat, némileg józanabb módon, hasonló kiterjedésű megyékre osztotta Franciaország területét. Furet írja, hogy a kompromisszumos megoldás tulajdonképpen „racionalizmus és empirizmus”, „filozófiai absztrakció és politikai realitások” keveréke lett.²⁹

Ám ha ezzel sikerült is a Nemzetgyűlésnek felszámolni Franciaország rendi tagozódását és a régi tartományi kiváltságokat, megtörni a helyi hagyományokat, megszüntetni a vámsorompókat és egységes közigazgatást vezetni be mindenütt, a nagy célt, Franciaország lakosságának nyelvi egységesítését a forradalomnak mégsem sikerült elérnie. A szándék megvolt ugyan, de nem voltak adva hozzá az eszközök.

A nyelvi egyeneműsítés indoklását legvilágosabban Barère fogalmazta meg, akinek egyébként is meggyőződése volt, hogy a francia „Európa legszebb nyelve”, amelynek feladata, hogy „a szabadság legki-finomultabb gondolatait közvetítse a világ számára”. A II. év pluviöse 8-án (1794. január 27-én) történt előterjesztésében arról beszélt, hogy „elpusztíthatatlan a föderalizmus, amelynek alapja a gondolatok közlésének hiánya”.³⁰ „Forradalmasítottuk a kormányzatot – mondotta –, a törvényeket, a szokásokat, az erkölcsöket, a viseletet, a kereskedelmet s magát a gondolkodást is; forradalmasítsuk tehát a nyelvet, ami ez utóbbinak a mindennapos eszköze. Önök elrendelték a törvények megküldését a Köztársaság valamennyi községébe; ám ez a jótétemény kárba veszett azoknak a megyéknek a számára, amelyekre már utaltam. A világosság, amelyet nagy költséggel juttatnak el az ország széleire, kihunyt, amint oda érkezik, minthogy ott meg sem értik a törvényeket.”³¹ A föderalizmus és a babona alsó bretonul beszélnek, az emigráció s a Köztársaság gyalázása németül; az ellenforradalom olaszul beszél, a fanatizmus baszkul. Semmisítsük meg a tévelygés és a rombolás eme eszközeit.”³² Vagyis a nyelvi asszimiláció indoklása a szabadság gondolatának, azaz az alkotmányosságnak, a Köztársaság eszméjének a terjesztése. Az uniformitást az univerza-

²⁹ François Furet: *A francia forradalom története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 96.

³⁰ Föderalizmus alatt a forradalmi retorika a szeparatizmust értette.

³¹ Barère itt torzít: az igazságügyi miniszter már 1792 decemberében létrehozott egy hivatalt a törvények és rendeletek német, olasz, katalán, baszk és alsó breton nyelvekre való lefordítására.

³² Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Magyar Helikon, Budapest, 1981. I. kötet, III. fejezet, 126. (jegyzetek)

lizmus igazolja, az asszimilációt a szabadság követelése. Ha igaz az, hogy a demokrácia vagy – a forradalmi szóhasználatban – a Köztársaság a természetes államrend, s az egyenlőség a szabadság feltétele, akkor az ember saját érdekében *szabadságra kényszeríthető* – akár még partikuláris, nemzeti identitásának felszámolása révén is. A nyelvi homogenizáció célja nem kulturális, hanem politikai, s a politikai tanácskozás szükségével (s a központi közigazgatás hatékonyabbá tételével) függ össze. A nyelvi homogenizációra nem azért van szükség, mert a különálló kulturális identitás már pusztán léténél fogva irritáló vagy bomlasztó, s ezért elpusztítandó, hanem azért, mert a nyelv és a kommunikáció politikai jelentőséggel bírnak a Köztársaságban. Mindehhez – miként azt már Burke is megfigyelte – a forradalom idején a vidékre érkező párizsi lapok bizonyultak a leghathatósabb eszköznek, amelyek egyaránt terjesztői voltak a forradalmi eszméknek és a forradalom nyelvének, a párizsi franciának.

Csakhogy ez az eszköz végső soron alkalmatlannak, a forradalmárok rendelkezésére álló idő pedig túllontúl rövidnek bizonyult a cél elérésére, s Franciaország nyelvi egységét majd csak a Harmadik Köztársaság oktatáspolitikája teremtette meg, fölöttébb drasztikus módszerekkel. Ám ha a francia forradalom nem is számolta fel Franciaország nyelvi sokféleségét, a franciáknak országuk nyelvi sokfélesége iránti közömbösségét kétségkívül megszüntette.

Mindez végső soron arra bizonyíték, hogy a nemzetiségi kérdés, a nemzeti kisebbségek asszimilálására irányuló törekvés történelmileg tekintve egyszersmind a népfelség és a demokrácia kérdése is, érthető tehát, ha aztán a fokozatosan demokratikussá váló európai, majd kelet-európai államokban különös súllyal és jelentőséggel vetődött fel. Franciaország nyelvi sokfélesége sem volt probléma addig, amíg a vidéki tömegek és a városi plebejusok nem éreztek kényszerítést a hatalomban való részvétellel. Problémává a köztársasági kormányzat bevezetésével, s a népszuverenitás elvének nyilvános elismerésével vált. Végső soron tehát a nemzet államának létrehívása, a nemzetállamiság s a benne megtestesülő népszuverenitási, hatalmi elv az, ami a nemzetiségi kérdést különösen akuttá teszi, az a nemzetállam, aminek lényegét, az uniformitás felé vezető dühödt igyekezetet olyan találóan fogalmazta meg Constant, a jakobinus Köztársaság első s valószínűleg mindmáig legjobb bírálója: „Ugyanaz a törvényke-

zés – írta –, ugyanazok az intézkedések, ugyanazok a szabályok, és ha lehet, fokozatosan ugyanaz a nyelv: íme ezt nevezik tökéletesen szervezett társadalomnak”.³³

Ugyanezen a lapon azonban egy másik, legalább ennyire figyelemreméltó észrevételt is tesz. Constant volt talán az egyetlen a forradalom kortársai közül, aki felfigyelt arra, hogy a népszuverenitás nevében folytatott nemzeti homogenizációs program végcélja voltaképpen egy absztraktum: a nemzet az emberi közösségnek olyan formája, ami elvben sem válhat soha valóságossá, konkrétá. „Elég érdekes – mondja –, hogy az egyformaság soha nem talált nagyobb pártfogásra, mint ama forradalom során, amelyet az emberi jogok és a szabadság nevében vívtak. A megszállott rendszerezők először a szimmetriáért lelkesedtek. A hatalomvágy hamar felismerte, milyen mérhetetlen előnyt biztosít számára e szimmetria. Jóllehet hazafiság csak a helyi érdekekkel, erkölccsel, szokásrenddel szoros összefüggésben létezhet, a mi önjelölt patriótáink épp ezeknek üzentek hadat. Elapasztották a hazafiság ezen természetes forrását, és valamiféle elvont lény, valamiféle általános eszme iránti szenvedéllyel akarták helyettesíteni, olyasmivel, amiben nincs semmi, ami megérintené a képzeletet vagy az emlékezetet. Úgy kezdtek épületet emelni, hogy összetörték, és porrá zúzták a felhasználható anyagokat. Kis híján számmal jelölték meg a városokat és tartományokat, ahogyan a légiókat és a hadtesteket megszámozták, annyira tartottak attól, hogy erkölcsi eszme tapadhat létesítményeikhez. A demagógiát felváltó zsarnokság, amely megörökölte mindezen erőfeszítések gyümölcsét, roppant ügyesen megmaradt a kijelölt úton. A két véglet ezen a ponton egyetértett, mert alapjában mind a kettő zsarnokságra tör. A helyi szokásokból táplálkozó érdekek és emlékek magukban hordják az ellenállás csíráját, amit a hatalom rossz szemmel néz, és igyekszik kiirtani. Az egyénekkel többre megy: akadálytalanul görgeti rajtuk rettenetes súlyát, akár a homokon.”³⁴

Constant éppen azt diagnosztizálja, ahogyan a patriotizmus átfordult a nemzet eszméje iránti feltétlen lojalitásba, azaz nacionalizmusba. A patriotizmus a helyi érdekekkel és szokásokkal függ

³³ Benjamin Constant: A hódító szellem és a bitolás az európai civilizáció tükrében. In uő: *A régiek és a modernek szabadsága*. Atlantisz, Budapest, 1997, 61.

³⁴ Uo.

össze, a nacionalizmus ellenben – bármilyen furcsán hangzik is ez – egyneműsítésre törekszik, vagyis univerzalista. Burke is észrevette, hogy a forradalmárok egyfajta „geometrikus politikát” folytatnak: a forradalmi elánnal szemben, mondja, minden „helyi eszmének” el kell „enyésznie”. Az „emberek nem lesznek többé gascogne-iak, picardiaiak, bretonok vagy normandiaiak, hanem mind franciák, egyetlen hazával, egyetlen szívvel és egyetlen gyűléssel”.³⁵ De mivel úgy gondolta, akár csak Constant, hogy „családi körben bontakoznak ki a közéleti vonzalmak”, ezért azt jövendőlte, hogy a geometrikus politika egyenes végkifejleteként a franciák el fogják veszíteni hazájukat. Ahelyett, mondja, hogy az újra felosztott területek lakosai „mind franciává lennének”, nagyobb a valószínűsége annak, hogy „e területek lakosainak rövidesen nem lesz hazájuk”. Soha nem kötődött ugyanis még senki büszkeséggel és elfogódottsággal egy „terület-mértékegységhez”. „Soha nem fog azzal büszkélkedni senki, hogy a tábla 71. kockájához tartozik, vagy bármely másik cellaszámot viseli.”³⁶

Mai tapasztalatunk egyébként az, hogy noha a nemzet önmagában ugyan valóban „elvonat fogalom”,³⁷ elképzelt közösség csupán, a rá sugárzó érzelmek nagyon is valóságosak lehetnek. A forradalmárok számára azonban még dilemmát okozott, hogy miként biztosíthatnák a polgárok lojalitását a frissen kreált elvonat eszmény iránt. A kérdés már Rousseau-t is foglalkoztatta, s Hobbes javaslatát követve arra az elhatározásra jutott, hogy valamilyen módon a nemzeti lényegét spiritualizálni kell, mégpedig a Hobbes által javasolt államvallás formájában. Eltérően azonban Hobbes-tól, Rousseau tisztán állampolgári vallásban gondolkodott – mégpedig olyanban, amelyik kifejezetten ellenséges a kereszténység minden formájával szemben, amint azt meglehetősen nyilvánvalóvá is teszi *A társadalmi szerződésről* írott munkájának záró fejezetében. Egy népi vagy köztársasági vallás gondolata viszont ekkoriban már jó ideje foglalkoztathatta Rousseau-t, bizonyíték rá, hogy a D’Alembert-hez címzett, az enciklopédistákkal szakító híres levelében már javaslatokat tesz egy ilyesféle ünnepség vagy vallás „liturgiájára”. Pontosabban azt mondja, hogy fölösleges a liturgia. „Ahol az emberek szabadok, ott elég összecsődülniük, s máris

---

³⁵ Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Id. kiad. 301.

³⁶ Uo.

³⁷ Benjamin Constant: *A régiek és a modernek szabadsága*. Id. kiad. 65.

jól érzik magukat. Állítsatok a tér közepére egy virágokkal felékesített rudat, gyűjtsétek köréje a népet, és kész az ünnep. Ha többet akartok tenni, intézzétek úgy, hogy maguk a nézők legyenek a látványosság, hogy ők maguk legyenek a szereplők, és mindenki önmagát pillantsa meg, önmagát szeresse a többiekben, mert így tökéletesebb lesz az egység közöttük.”³⁸ Ezeket a javaslatokat leghűségesebb jakobinus tanítványa, Robespierre a forradalom idején szinte változatlan formában valósította meg a Legfelsőbb Lény 1794. június 8-i nagyszabású párizsi ünnepén.³⁹ Robespierre még az indoklást is szinte szó szerint vette át Rousseau-tól: „gyűjtsétek egybe az embereket – mondotta –, ezzel jobbá teszitek őket”.⁴⁰ A Legfelsőbb Lény kötelező kultuszának törvénybe iktatása (1794. május 7.) és első nagyszabású ünnepének megszervezése (1794. június 8.) ugyan sajátos történelmi események kontextusában történt, viszont legalább ennyire igaz, hogy a Legfelsőbb Lény eszméje végigkísérte a forradalom egész történetét, tekintve, hogy már az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát is „a Legfelsőbb Lény jelenlétében és oltalma alatt” fogadta el 1789. augusztus 26-án a Nemzetgyűlés. A Legfelsőbb Lény és a forradalom célkitűzéseinek összefüggését legvilágosabban maga Robespierre fogalmazta meg 1793. november 21-én tartott beszédében, a Jakobinus Klubban, amelynek nem is rejtett célja az ateista, hébertista mozgalmárok megbélyegzése volt.⁴¹ Felszólalásában Robespierre nyilvános konfeszzió keretében vallomást tett arról, hogy ő már a kollégiumban sem volt valami jó katolikus, de az emberiség sorsa, mondotta, soha nem hagyta hidegen. A Legfelsőbb Lény eszméje humánus eszme, s ezért a Konvent nem tűrheti, hogy a világgkötársaság eszméjét hirdető po-

³⁸ Jean-Jacques Rousseau: Jean-Jacques Rousseau genfi polgár levele D’Alembert úrnak, az „Enciklopédia” VII. kötetében megjelent „Genf” című cikkéről, és különösen arról a tervről, hogy e városban színházat alapítsanak. 1758. In uő: *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 450.

³⁹ Magát a rousseau-i államvallást, elméletileg valamivel koherensebb formában, később egy teofilantropia nevezetű kultusz elevenítette fel, amelyet egy szabadtűzű könyvtár alapított 1796-ban.

⁴⁰ Maximilien Robespierre: A vallási és erkölcsi eszményekről, kapcsolatukról a köztársasági elvekkel, és a nemzeti ünnepekről, In uő: *Elveim kifejtése*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988, 463.

⁴¹ A vallástalan örületről, ami 1793 őszén úrrá lett Párizson, részletesen beszámol egy korabeli szemtanú, Louis Sébastien Mercier *Le nouveau Paris* című könyvében (1798). Magyarul lásd: Mercier: *A forradalmi Párizs*. Officina, Budapest, 1942, 92–106.

rosz báró, Anacharsis Cloots és az ő tanait követő hébertisták a balhit kiirtásának ürügyén az ateizmusból kovácsoljanak valami vallásfélét. „A Nemzeti Konvent az ilyet utálattal elutasítja. A Konvent nem gyárt könyveket, nem alkot metafizikai rendszereket; olyan népi politikai testület, amelyeknek az a dolga, hogy ne csak a törvényeket tartassa tiszteletben, hanem a francia nép karakterét is. Nemhiába tette közzé a Legfelsőbb Lény színe előtt az Emberi Jogok Nyilatkozatát.”⁴²

Valószínű ugyan, hogy amikor az ateista hözöngés ellen kikelt, Vendée rémképe is ott lebegett Robespierre szeme előtt: attól félt, joggal, hogy a hívő vidéki lakosság újra fel fog lázadni a forradalmi kormányzat ellen. Továbbá riválisát, Anacharsis Clootsot, illetve a hébertistákat is félre akarta állítani Ugyanakkor viszont látnunk kell felszólalásában az őszinte meggyőződést is. Robespierre hite az volt, s ezt többször el is mondja, hogy a Legfelsőbb Lény valamilyen módon a francia nép természetét fejezi ki. Sok minden találkozott ebben a meggyőződésben. Hiszen ugyanezt gondolta a Köztársaságról is. Robespierre számára a Köztársaság a nép természetét, azaz a nép alapvetően erényes természetét testesítette meg, s ezért volt az, hogy szinte egyáltalán nem törődött a Köztársaság intézményes szerkezetével: a Köztársaságnak csupán az a dolga, hogy érvényre juttassa a nép természetét. Ilyen értelemben a Legfelsőbb Lény eszméje a Köztársaság gondolatának természetszerű velejárója volt, a polgári erény és az erényes honpolgári közösség garanciája, azaz végső soron a nép eredendő jóságának kultikus manifesztációja. Robespierre többször is hangsúlyozza: az ateizmus arisztokratikus, míg egy Legfelsőbb Lény eszméje teljes egészében népi.

Robespierre felszólalása nem maradt következmény nélkül. Az észvallás alapítóját, Hébert-t és ateista követőit 1794. március 24-én kivégezték (magát Anacharsis Clootsot is hóhérekre adták). Másfél hónappal rá, május 7-én a Konvent elismerte a Legfelsőbb Lény létezését, egy hónappal később pedig Párizs megüli ünnepét. A Konvent határozatának értelmében „a francia nép elismeri a Legfelsőbb Lény létezését és a lélek halhatatlanságát”,⁴³ továbbá „elismeri, hogy a

---

⁴² Maximilien Robespierre: A filozofizmus ellen és a vallásgyakorlás szabadságáért. In uő: *Elveim kifejtése*. Id. kiad. 250.

⁴³ A Legfelsőbb Lény létezését és a lélek halhatatlanságát hirdető óriási feliratok még Robespierre kivégzése után is jó ideig ott lengtek Párizs közterein.

Legfelsőbb Lény méltó imádata az ember kötelességei közé tartozik”. Emellett arról is határoz, hogy „ünnepségeket kell létrehozni abból a célból, hogy az ember az istenség eszméjére és léte méltóságára emlékezzék”.⁴⁴ A Legfelsőbb Lény első, a dekrétum által előzetesen leszögezett dátumon, 1794. június 8-án megtartott ünnepe meglehetősen nagyszabású és zavaros volt. Ami viszont nagyon is meggondolkodtató, hogy nagy tömeg vett részt rajta, különösebb kényszer nélkül, s az emberek láthatóan örömeiket lelték benne, ami komoly fejtörést okozott sok történésznek. „Az eseményben volt valami rejtélyesebb – írja Furet is – kezdeményezőjének szándékainál: a tömeg vasárnapi hangulatban, aktívan, nagy számban vett részt benne. A leírások ezen a ponton megegyeznek, amit nem könnyű megérteni, hiszen a terror legvéresebb időszakában zajlott az ünnep, és a szörnyű gépezet csak egyetlen napra állt le. Vajon a tömeget egyszerűen csak a szép idő vonzotta, vagy Robespierre-hez hasonlóan ők is a jövő első kövének letételéről álmodtak? Az ünnep mindenestre megfelelt a század valóságának, és a kicsit is olvasottak előre ismerték a kínálatát. Ha hozzá tudták kapcsolni a jelen ördögűző eszméjéhez a vég és az újrakezdés elképzelését, az ünnep megtalálta a maga közönségét. Charles Nodier, aki nagyszerűen számolt be erről a napról, azt írta: »Ahhoz, hogy értékelni tudjuk, venni kell a fáradságot, és bele kell helyezkedni a korba. Már semmi sem létezett. Ez tehát egy születő társadalom sarokköve volt.«⁴⁵

Konklúziók

Ha a fentebbi, a nacionalizmus keletkezésére vonatkozó hipotézis helyes, akkor ebből néhány, a nemzeti identitásra nézvést igen fontos következtetés adódik. Mindenekelőtt az például, hogy a nemzet: eszme. Egy „absztraktum” vagy „elvont fogalom” tehát (miként azt Benjamin Constant mondta), nem pedig reálisan létező valami. Eltérően a családtól, a rokonságtól vagy a törzstől, a nemzet nem konkrétan megragadható formája a közösségnek, s a nemzeti identitás – más

⁴⁴ Határozat a Legfelsőbb Lény tiszteletéről. In Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Id. kiad. 382.

⁴⁵ François Furet: *A francia forradalom története*. Id. kiad. 160.

identitásformákkal összehasonlítva – már eleve a kollektív, közösségi identitásnak egy nagyon absztrakt formája. A nemzeti identitást – először Franciaországban, majd francia mintára egyebütt is – úgy „alkották” meg, hogy az egyéneket „leválasztották” korábbi partikuláris identitásformáikról – uradalmakról, parókiákról, céhekről, tartományokról –, majd az így „felszabadított” egyéneket újra egyesítették a nemzetben mint a politikai közösség legátfogóbb formájában.

De ez a folyamat – mint láttuk – 1789-ben nem csak a felszabadulás reményét hordozta, hanem tartalmazta a fokozatos *individualizációt*, a korábbi társadalmi kötődések fölszámolását is: a nemzet emiatt mindmáig *egyének* közössége, nacionalizmus és individualizmus kölcsönösen feltételezik egymást. Ez az állítás, bár meghökkenően hangzik, nem paradox és nem is igazolhatatlan.

Főként azért tűnik ma paradoxnak, mert a forradalmi nacionalizmus kora óta megismertük a nacionalizmusnak a nem szabadságkövető, az egyénnel szemben ellenséges, erőteljesen kollektivistá formáit is, s úgy tűnik ma nekünk, mintha ez a kollektivizmus ellenséges lenne az individualizmussal szemben. Valójában azonban, miként azt Hannah Arendt kimutatta, alighogy az egyén színre lépett a francia forradalommal mint teljesen önálló lény, aki jogait és méltóságát önmagában hordja, s aki nem szorul e tekintetben semmiféle tágabb, őt felölelő rendre, máris eltűnt és átváltozott a nép egy tagjává. És mert a francia forradalom kora óta az emberiséget népek családjaként gondoljuk el, máig érvényes megállapítás, hogy az ember igazi megjelenési formája nem az egyén, nem az individuum, hanem a nemzet.⁴⁶

A nacionalizmus individualizmusa és erőteljes kollektivizmusa ugyanabban az órában született tehát; a kettő nemhogy kizárná, hanem egyenesen feltételezi egymást. Mindebből számunkra – itt és most – csak az a fontos, hogy a nemzet egyének közössége, s hogy a nemzet életre hívása megkövetelte a fokozatos individualizációt, az egyén „kiszabadítását” öröklött társadalmi béklyóinak fogságából.

Mivel azonban az identitásnak ez a formája nem közvetlen vérségi kötelékeken, rokonsági kapcsolatokon alapszik, hanem döntően *tudati* természetű, ezért egy nemzetépítési folyamat csak akkor lehet sikeres, ha ennek az új, átfogó identitásnak a világos tudatát sikerül

---

⁴⁶ Hannah Arendt: A törzsi nacionalizmus. In uő: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992, 275–291, 278.

elültetni az emberek fejében: mert egy nemzet csak akkor „létezik”, ha adott embercsoport tagjai egyazon nemzet tagjainak *tudják* magukat. Ebből az is következik – s ezt Ernest Renan nagyon is világosan látta a nemzetről szóló híres-hírhedt esszéjében –, hogy a nemzeti identitás meglétének nem feltétele a közös nyelv, hiszen a nemzet döntően vagy elsődlegesen nem nyelvi, hanem „spirituális” közösség: „a nemzet – mondja Renan –: lélek, szellemi alapelv”.⁴⁷ (Renan felismerésének érvényéből mit sem von le az a tény, hogy abban a vitában, amit ő a német történészekkel Elzász elcsatolása miatt a francia nemzetről folytatott, egész egyszerűen *ezt kellett mondania*. Nem mondhatta azt, hogy a francia nemzet nyelvi közösség, ha egyszer Elzász lakosai többségükben német ajkúak voltak.)

Ugyanígy nem feltétele a közös nemzeti identitásnak az egyazon etnikumhoz való tartozás, a közös etnikai eredet történelmi emlékezete sem, hanem sokkal inkább – miként Renan gondolta – az eltérő eredet feledése. Ha a franciák gondosan megőrizték volna eltérő – gall vagy frank – származásuk emlékezetét, soha nem jöhetett volna létre valami olyasmi, mint a francia nemzet. A nemzeti identitás tudata tehát nem a közös származás gondosan ápolt emlékezetéből, hanem épp ellenkezőleg: a kollektív történelmi felejtésből és amnéziából származik – és származhat egyáltalán.

A „nemzetépítés” sikeressége azonban nem csak azon múlik, hogy az egyénekben sikerül-e kialakítani az új identitás világos tudatát, hanem egyszersmind fel kell tudni kelteni bennük a nemzethez való tartozás *érzését* is. Vagyis nem csupán a nemzeti identitás, és ennek tudata, hanem a nemzet iránti erős érzelmi lojalitás is feltétele a nemzeti típusú közösség létrejöttének. Az a tény, hogy a nemzet eszme, egy absztraktum tehát, nem jelenti azt, hogy a nemzetre sugárzó érzelmek s a vele való érzelmi azonosulás az egyén részéről ne lenne (és ne lehetne) nagyon valós. Éppen ezért, mint azt bizonyítani próbáltam, már a francia forradalmárok, hűen követve Rousseau-nak az államvallásra vonatkozó javaslatait, a nemzeti eszme egyfajta spiritualizációjára tettek kísérletet a Legfelsőbb Lény Robespierre dekretuma által bevezetett kötelező vallása révén. Azaz megpróbálták – és ma már tudjuk, hogy sikerrel – a nemzet eszméjét vallásos

⁴⁷ Ernest Renan: Mi a nemzet? In Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: A nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995, 171–187, 185.

vagy kvázi-szakraális tisztelet tárgyává tenni. Mert bár igaz ugyan, hogy a kultikus tisztelet tárgya Robespierre államvallásában maga a Legfelsőbb Lény eszméje volt, de a legfelsőbb lény ezen eszméje – miként azt ő maga is több beszédében hangsúlyozta – tulajdonképpen „a francia nép” karakterét fejezte ki.⁴⁸ Mindez nyilván nem azt jelenti, hogy a nemzet eszméje iránti érzelmi lojalitást csak ebben a formában lehet felkelteni, de mindenképpen felhívja a figyelmet a nemzet iránti érzelmi lojalitás szükségességére, egyszersmind pedig a szimbólumok (himnuszok, zászlók), rítusok stb. jelentőségére is a nemzeti típusú identitás formálásában. Nemzeti identitás elképzelhetetlen olyan közös szimbólumok nélkül, amelyek életre hívják ezt az érzelmi lojalitást – úgyszólván büszkeséggel és elfogódottsággal töltik el a szíveket.

Mindezekből tehát levonhatjuk a következtetést, hogy a nemzet „képzelt közösség” csupán, a közösségi identitásnak egy erőteljesen tudati formája, ami nem feltételezi sem a közös eredet történelmi emlékezetét, sem pedig a közös nyelvet. Amit feltételez, az csupán az együvé tartozás világosa tudata és határozott érzése. Csakhogy ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy ma minden további nélkül ki tudnánk lépni a nemzeti létezés kereteiből. Mert lett légyen bármennyire is eszmei természetű maga a nemzet, és lett légyen bármennyire is egy ideológiai konstrukció történelmi eredménye, az eszme, ha egyszer alakot, intézményi formát ölt, az ideológia, ha egyszer úrrá lesz az emberi gondolatokon, nagyon nehezen vetkőzhető le. Annál is inkább, mert bár igaz, hogy a nemzet absztraktum, „képzelt közösség” csupán, mégis van egy sor olyan *politikai hatásmechanizmus*, amely nem csupán feltételezi, hanem egyben erősíti is a nemzeti hovatartozás tudatát és a nemzeti kohéziót. Így például érdemes még egyszer felidézni, hogy a nemzeti eszme térnyerése Franciaországban együtt járt a köztársasági kormányzat bevezetésével; s hogy például magának a nyelvi asszimilációnak a követelése is alapvetően köztársasági megfontolásokból történt Franciaországban. Azaz ha a francia forradalmárok azt gondolták – és némelyikük valóban így is gondolta –, hogy a Franciaország területén akkoriban beszélt tájnyelveket (a bretont és a baszkot, de az olaszt vagy a németet is) egyszerűen meg

---

⁴⁸ Maximilien Robespierre: A vallási és erkölcsi eszményekről, kapcsolatukról a köztársasági elvekkel, és a nemzeti ünnepekről. In uő: *Elveim kifejtése*. Id. kiad. 443–470.

kell semmisíteni, akkor ez nem azért volt, mert egyszerűen irritálta őket – mint napjaink nacionalistáit – a nyelvi sokféleség. Hanem mert úgy gondolták, hogy maga a szabadság eszméje (a köztársasági eszme) megköveteli a nyelvi kisebbségektől ezt az áldozatot.

Míndez persze ma sem azt jelenti, hogy köztársasági kormányzat elképzelhetetlen nemzeti közösség nélkül, hanem inkább azt, hogy Európában a demokratikus rendszereknek olyan formáját vezettük be a francia forradalommal, amely egyszerre feltételezi és reprodukálja a nemzeti típusú politikai közösséget. Azért feltételezi, mert a rousseau-i logikának megfelelően szokásosan „a nemzeti szuverenitás” elvén, nemzetállamként legitimálja magát, és azért kénytelen állandóan reprodukálni, mert erősen központosított és bürokratizált államszerkezetként csak addig működőképes, amíg polgárai egyként beszélnek azt a hivatalos nyelvet, amely biztosítja a közigazgatás, jogszolgáltatás és közoktatás egységes és zavartalan működését. Ezért írja aztán 1861-ben a nemzeti liberalizmus talán legismertebb képviselője, John Stuart Mill, *A képviseleti kormányzatról* szóló munkájának hírhedt soraiban, hogy „[...] szabad intézmények majdhogynem lehetetlenek többnemzetiségű államban. A képviseleti kormányzat működéséhez szükséges nyilvános véleménycsere olyan emberek között, akikből hiányzik a kölcsönös vonzalom, különösen akkor, ha más nyelveket is beszélnek, és más nyelveken olvasnak, nem létezhet. [...] Következésképpen általános és szükségszerű feltétele a szabad intézményeknek, hogy a kormányzat határai s a nemzetiségek határai nagyban egybeessenek.”⁴⁹

Bár igaza lehetett Renannak abban, hogy a nemzet elsősorban nem nyelvi, hanem spirituális közösség, a központosított nemzetállam és a képviseleti kormányzat napi működése mégis megköveteli a nemzetállam polgárainak nyelvi közösségé való alakítását. A nemzet létezhet közös nyelv nélkül, a nemzetállam viszont nem. S a nemzetállam nyelvi homogenizációs politikája éppen ennek a logikai kényszernek engedelmeskedik, amikor a hivatalos nyelvet ráerőlteti azokra, akik azt nem beszélnek.

---

⁴⁹ John Stuart Mill: *Considerations on Representative Government*. In uő: *Utilitarianism, Liberty, Representative Government*. Ed.: A. D. Lindsay. J. M. Dent, London, 1954, 361, 362. Magyarul lásd: John Stuart Mill: *A képviseleti kormány*. Emrich Gusztáv, Pest, 1867.

REGIONALIZMUS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Zakota Zoltán

Partiumi Keresztény Egyetem

Az Európai Unióban tapasztalható regionalizmus kérdéskörének bemutatásában annak két fontos aspektusára kell kitérnünk: a specifikus európai regionális struktúrák, valamint az európai regionális politikák tárgyalására. A terminus kétértelmősége miatt az Unió maga is egy (nemzetek fölötti) régiónak tartható, de az alábbiakban a terminust kizárólag az államok közti és az állami struktúráknál kisebb regionális szervezetekre vonatkoztatva használjuk.

Rövid történeti áttekintés

A *Római szerződés* az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról (EU 1957) még nem tartalmazott a régiók kérdésére vagy bármilyen regionális politikára való egyértelmű utalásokat. A hátrányos helyzetű régiók kérdése csak a bővülési folyamatban vált nyilvánvalóvá. A Közösség tagjai hamar arra a következtetésre jutottak, hogy az ilyen, illetve a periférián elhelyezkedő régiók generálta problémákat csakis az Unió szintjén lehet megoldani. Az Európai Regionális Politikára vonatkozó első nyilatkozatot 1965-ben fogadták el (EU 1965), s ezt a Regionális Politikai Főigazgatóság 1968-as megalapítása követte. Az államfők és kormányfők 1972-es párizsi közgyűlése elfogadta azt a nyilatkozatot, amelyben „a Közösséget megerősítő alapvető tényezőként” azonosítják a regionális politikákat. Ennek ellenére az 1973-ban az Európai Bizottság által közzétett ún. *Thomson-jelentés* a következőképpen fogalmaz: „bár a Szerződésben meghatározott folyamatos bővítés céljait elértük, annak kiegyensúlyozott és harmonikus természetét nem sikerült biztosítani”.

1975-ben került megalapításra az *Európai Regionális Fejlesztési Alap* (ERFA), amelynek célja, hogy kiküszöbölje a régiók között mutatkozó egyenlőtlenségeket, amelyek elsősorban a mezőgazdaság jellegzetességeivel, az ipari struktúrák átszervezésével és a struktu-

rális munkanélküliséggel magyarázhatók. Működésének első éveiben a szervezet kizárólag állami szintű pályázatokat támogatott, helyi, illetve közösségi szintű hatása elenyésző volt. Az elején ez is a másik két területi alaphoz, az *Európai Szociális Alaphoz* (ESZA), illetve az *Európai Mezőgazdasági Orientációs- és Garanciaalaphoz* (EAGGF) hasonlóan működött. A '80-as évek elején azonban egyre égetőbb probléma lesz az alapok felhasználásának hatékonnyá tétele, így 1988-ban bekövetkezik a *Strukturális Alapok* reformja, amelynek legfontosabb célkitűzéseiként a következőket állapítják meg: a rendelkezésre álló alapok koordinálása hatékonyságának növelése (ERFA, ESZA, EAGGF); a független pályázatok támogatásának átirányítása globális programok felé.

Görögország, Spanyolország és Portugália csatlakozása, a pénzügyi együttműködés előkészítése, illetve az egységes piac programjának elfogadása aktuálissá tette a szociális kérdést, valamint a kohéziós politikát (EU 1998a). 1996-ban az *Egységes Európai Okmány* egy, a *gazdasági és szociális kohézióval* kapcsolatos fejezettel egészítette ki a Római Szerződést, mely jogi alapot biztosított a regionális politika részére, így vezetve azt be a közösségi politikák sorába (EU 1986). A célkitűzések között megtaláljuk az egységes belső piac megnyitásából fakadó negatív hatások ellensúlyozását, valamint a gazdasági és szociális kohézió megerősítését. 1988-ban a Bizottság döntött a Strukturális Alapoknak a *kohéziós politikák ernyője alatt* való egyesítéséről, és olyan alapelvek bevezetéséről, mint pl. a legszegényebbek és a legelmaradottabb régiók felé való fordulás, többéves programok, stratégiai befektetések, a regionális és helyi partnerek bevonása. A Parlament maga is elfogadott egy, a regionális politikákra és a régiók szerepére vonatkozó határozatot (EU 1988b).

1993. november 1-jén lépett érvénybe a *Maastrichti szerződés*, illetve az Európai Unió Új Szerződés (EU 1992). Az elmélyülés a következőket vonta maga után: egy új eszköz, a *Kohéziós Alap* létrehozása, a *Régiók Bizottságának* megalakítása, illetve a *szubszidiaritás elvének* elfogadása. A kérdéskört maximális komolysággal kezelték, ezt bizonyította az a tény is, hogy a strukturális és kohéziós alapok részére előirányzott összegek az 1994–1999-es időszakban az Unió költségvetésének egyharmadát tették ki. Ausztria, Finnország és Svédország 1995. január 1-i csatlakozását követően egy újabb cél-

kitűzés kerül megfogalmazásra, mely a két skandináv ország északi területeinek rendkívül alacsony népességű régiói részére biztosított előnyökre vonatkozik (EU 1996).

1999-ben jelent meg az *Agenda 2000* nevű dokumentum az Unió megerősítéséről és elmélyítéséről, mely a regionális politikákkal kapcsolatban is tartalmazott néhány újdonságot, az új kulcsszavak a következők voltak: a segítségnyújtás központosítása, a támogatás összpontosítása, valamint a menedzsment decentralizálása (EU 1999). 2004 májusában meg végbe az Unió legkiterjedtebb kibővítése. A tíz közép- és kelet-európai állam csatlakozása 20%-os népességnövekedéshez, de csak 5%-os GDP-növekedéshez vezetett, és szinte az összes terület jogosult volt a legmagasabb szintű támogatásra a strukturális és kohéziós alapokból. A 2000 márciusában megjelent *Lisszaboni Stratégia* a foglalkoztatás növekedésére, a gazdasági reformra, a szociális kohézióra összpontosított, mindebben az innovációra és a tudásra alapozva (EU 2000). Rendkívül magas mércét állított fel magával szemben, melyet azonban nem sikerült teljesíteni, ennek következtében dokumentumok sora próbálta a célkitűzéseket a mindennapi valósággal összeegyeztetni a tevékenységek felgyorsítása és hatékonyra tétele céljából. A jelen (2007–2013) kohéziós politikáját a legszegényebb régiók részére biztosított eddigi legnagyobb támogatáskoncentráció jellemzi, illetve a gazdasági növekedés felgyorsítására, a foglalkoztatás és az innováció támogatására való összpontosítás.

A régiók mint adminisztratív struktúrák

Az uniós statisztikai felmérésekben (Eurostat) a *régió* kiemelten fontos szerepet játszik. Meghatározásának megfelelően olyan földterületet jelent, melynek határait többé-kevésbé szigorúan állapították meg, és mely gyakorta közvetlenül az állami közigazgatási egységbe tagozódik be. A régiót a következők jellemzik: *táj; éghajlat; nyelv; etnikai eredet; közös történelem*.

Bár ezek a jellemvonások meghatározó jellegzetességei lehetnek egy adott régiónak, leggyakrabban mégsem teszik lehetővé annak egyértelmű elhatárolását. A régiók statisztikai elemzésekben vagy ad-

minisztratív célokból való felhasználása érdekében szükség van pontos „határookra”. Ezeket rendszerint a következő ismérvek határozzák meg:

– *természetes határok*: fizikai korlátok (domborzati formák), amelyek a népesség két csoportját elválasztják egymástól, megakadályozva őket abban, hogy kiterjedtebb egységet hozzanak létre;

– *történelmi határok*: a nemzetállamok megalakulását megelőző kis közigazgatási egységek létezését tükrözi annak függvényében, hogy milyen mértékben őrizték meg ezeket a határokat a közigazgatási reformokat követően;

– *közigazgatási határok*: a központi és a helyi közigazgatás közötti hierarchikus láncszemek a kormányzási funkciók gyakorlásában, amelyek emellett, hogy gyakran politikai, demográfiai, sőt akár vallási viszonyokat is tükröznek, gyakran csak tetszőleges elhatárolás eredményét képezik.

A térbeli különbségek szükségessé teszik a megfelelő közigazgatási struktúrák létrehozását. Ily módon egy adott közigazgatási hatóságnak képesnek kell lennie közigazgatási, költségvetési és politikai határozatokat meghozni és életbe léptetni az állam jogi és intézményes keretei között. Egy régióon belül elkülönülnek azok a populációk/települések, amelyek elég közös jellemvonással rendelkeznek ahhoz, hogy közigazgatási szempontból logikai egységet képezzenek. Ennek érdekében a régióknak rendelkeznie kell a következőkkel: 1. jól körvonalazható határok, a következő feltételekkel: a) a kormányzott lakosság elismeri azokat; b) biztosítják a régió homogenitását; c) megfelelő méretű területet jelölnek ki; 2. tartós határok, amelyek a) lehetővé teszik az adatok hosszú időszakon keresztül való gyűjtését (időszakos sorozatok); b) lehetővé teszik a lakoságnak a régióval való azonosulást.

Ebből a célból a hetvenes évek elején az Eurostat megalkotta a Nomenclature of Statistical Territorial Units (NUTS) nevű rendszert (magyarul Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája), mely az Unió területi felosztására vonatkozó összefüggő jegyzék, és melynek célja a regionális statisztikák lehetővé tétele. A rendszer három évtizeden keresztül képezte különböző egyeztetések tárgyát, jogerőre pedig csak az 1059/2003-as számú szabályozás elfogadásával lépett (EU 2003). Ezt két olyan módosítás követte, melyek célja az Unió

2004-es bővítése következtében (EU 2007), illetve a Bulgária és Románia csatlakozása során beálló változások tükrözése volt (EU 2008).

A kódjegyzék a tagállamok intézményi felosztására alapozva két regionális felosztással operál. A *normatív régiók* gyakorta történelmi gyökerekkel rendelkeznek, politikai akaratot képviselnek, határaikat a helyi hatóságok állapítják meg, lakosságuk pedig megfelelő a források optimális felhasználása érdekében; statutáris létezésük univerzálisan elismert; a statisztikai rendszerek felől a legmegfelelőbb egységek az adatok gyűjtésére, feldolgozására és elterjesztésére, ugyanakkor ezeket nehezebb összehasonlítani a változatosság miatt. Az *analitikus (funkcionális) régiókat* ezzel szemben az adott analitikus kereslet határozza meg földrajzi és/vagy gazdasági kritériumoknak megfelelően; az összehangolt szabályok alkalmazása ezek meghatározásában megfelelő módon alapozza meg a nemzetközi összehasonlításokat.

A NUTS hierarchikus osztályozási rendszer. Mindegyik tagállamot első szintű régiókra osztja, amelyek majd kettes szintű régiókra oszlanak, amelyek mindegyike hármas szintűekre osztódik, és így tovább. Az öt szint a következő: NUTS1: makrorégiók, átlagosan 3–7 millió lakost számlálnak, általában teljes államokat vagy szövetségi államokat foglalnak magukban; NUTS2: mezorégiók, fejlesztési régiók, átlagosan 800 000 – 3 millió lakost számlálnak, a regionális politikák alapegységeit képezik; NUTS3: régió alatti szint (pl. megyék), a lakosok száma 150 000 és 800 000 fő közötti; NUTS4: a mikrorégiók szintje, mint pl. a munkaerő beáramlásának régiói; NUTS5: helyi szint.

Nem minden állam esetén került megállapításra az összes szint: ekképpen Romániában a NUTS2 kizárólag statisztikai célú fejlesztési régiókat tartalmaz, míg a NUTS4 még a statisztikai adatgyűjtésben sincs meghatározva. Az ország területén belül beszélhetünk mikrorégiókról, azonban ezek a helyi hatóságok együttműködési keretként jöttek létre, közös pályázatok kidolgozásának céljából.

Regionális politika

A *regionális politika* fogalma komplex, nagy általánosságban állami szintű beavatkozási eljárásokat jelöl, amelyek célja, hogy a gazdasági tevékenységbe való beavatkozás által ellensúlyozza a régióban azonosítható gazdasági és szociális egyenlőtlenségeket. Ezt a régió kihasználatlan erőforrásainak mozgósításával lehet elérni, ugyanakkor a külső beruházások bevonásával, illetve egyéb, a termelést és a bevételt fokozó módszerek alkalmazásával. A regionális politika mellett szóló legerősebb érv az, hogy a csatlakozásból fakadó előnyök igazságos elosztását aktív eszközökkel kell biztosítani. Úgy tűnik, hogy a szabad piac mechanizmusai hajlamosak a fejlesztési erőforrásokat az Unió központi régiói köré összpontosítani. Az integrálás egyes tagállamok vagy régiók esetében hajlamos felerősíteni a már amúgy is hangsúlyos különbségeket a gazdasági struktúra és annak fejlettségi foka között. Úgy tűnik, hogy a csatlakozás egyes államok vagy régiók esetében, melyeknek gazdasági struktúrája és annak fejlettségi foka hasonló, összehasonlítható nyereségeket eredményez (Kengyel 2008).

A közösségi regionális politika célja elsősorban nem a jövedelmek újraosztása, hanem a gazdasági növekedés bátorítása. E cél elérésének egyik legfontosabb eszközét a regionális politikán belüli finanszírozási mechanizmus képezi. Ezek a finanszírozások konkrét régiókat céloznak meg, azonban pozitív hatásait különböző *best practice* mechanizmusok terjesztik. A regionális politika alapját képezi a *szolidaritás* mint a betagoledást elősegítő eszköz politikai elve.

A regionális politikákhoz szorosan kapcsolódik a *strukturális politika*, melynek célja eltörölni, vagy legalábbis enyhíteni a régiók vagy az állam szintjén tapasztalható gazdasági és szociális strukturális hiányosságokat. A regionális politikákra vonatkozó, azokat közvetlen módon befolyásoló egyik EU-s alapelv a *gazdasági és szociális kohézióé*. A kohézió a tagállamok gazdaságpolitikájának egybehangolását feltételezi az elmaradott régiók felemelése céljából. A regionális politikával kapcsolatos másik elv a *területi fejlesztés* elve, mely a spontán területi fejlesztési folyamatokba való állami szintű beavatkozásokat jelöl. Ennek értelmében tehát azon célok, eszközök és intézmények egységességéről van szó, amelyek a területi struktúrák átforgalmát szolgálják (Vincze 2008).

Az EU regionális politikája *proaktív politika*, azaz a kitűzött célok elérése érdekében tudatosan lép közbe az adott területi egységek fejlesztése érdekében, és ennek megfelelő módon használja a kiválasztott eszközöket. A regionális politika céljait, mint például a kiegyensúlyozott fejlesztést, a regionális különbségek csökkentését vagy a szolidaritás növelését nehezen lehet számszerűsíteni, és hosszú távú célokak nyilváníthatók. Rövid távon az operatív célok között megtaláljuk a munkanélküliség visszaszorítását, az infrastruktúra fejlesztését, a humán erőforrások minőségének növelését stb. A regionális politika célkitűzéseinek elérése érdekében felhasznált eszközök az infrastruktúra fejlesztése, az oktatási programok, a tőkeimport támogatása, az innovációba és fejlesztésbe való befektetés stb. (Vincze 2008).

Az Uniós támogatási forrásokhoz való folyamodás kizárólag néhány alapelv betartásával lehetséges. A partnerség és az együttműködés alapelveihez további elvek társulnak (ezek tekintetében nem áll fenn mindig egyetértés a források között). Elviekben ezek a következők (Inforegio/a, Vincze 2008):

1. *partnerség*: a közösségi tevékenységek előkészítését, a döntéshozatalt és a programok megvalósítását a Bizottság, a tagállamok és a regionális/helyi hatóságok, illetve vízszintesen a gazdasági és szociális szereplők közötti együttműködésben kell megvalósítani; a források elköltési módozataira vonatkozó felelősség ugyancsak megoszlik ezek között;

2. *kiegészítés (társfinanszírozás)*: a programok finanszírozásának az uniós forrásokon kívül be kell vonnia állami, helyi, köz- vagy magánforrásokat is;

3. *szubszidiaritás*: a folyamat hatékonyá tétele érdekében a határozatokat azokon a legalsóbb szinteken kell meghozni, ahol már elérhető a maximális információmennyiség;

4. *összpontosítás*: a különböző alapokból származó forrásokat olyan területekre kell összpontosítani, amelyeknek a legnagyobb szükségük van a fejlesztésre, megelőzve azok szétszórását. Az összpontosítás három aspektusa a három kulcselemre vonatkozik: a) *a forrásoknak* a legszegényebb régiókra való összpontosítása; b) a befektetési *erőfeszítések összpontosítása* specifikus ágazatokra, mint például ma a tudásközpontú gazdaságban az innováció, a technológiák áthelyezése, az információs és kommunikációs technológiák, a humán

erőforrások és üzleti szféra fejlesztése; c) *a költségek összpontosítása*: a pénzalapok minden pályázati időszak elején kerülnek kiosztásra, és az odaítélést követő második év végéig el kell azokat költeni;

5. *programorientáltság*: középtávú regionális fejlesztési programokat kell kidolgozni, és csak azok a pályázatok kerülnek támogatásra, amelyek megfelelnek azoknak;

6. *átláthatóság és monitoring*: a programban követett eljárásrendnek átláthatónak, a pénzalapok felhasználásának pedig ellenőrizhetőnek kell lennie.

A jelen pályázati időszakban (2007–2013) a Szociális-, a Regionális Fejlesztési- és a Kohéziós Alap három célkitűzés keretén belül kínál támogatást, amelyek közül legalább egy érvényes az Unió mindegyik régiójában (Inforegio b): 1. *konvergencia*: azon NUTS2 szintű régiók esetében, ahol a GDP/fő arány alatta marad a régiós középérték 75%-nak; 2. *regionális versenyképesség és munkaerő-foglalkoztatás*: azon régiók esetében, amelyek nem tartoznak a konvergencia kritériuma alá; 3. *európai területi együttműködés*: a határokon átnyúló és régiók közötti nemzetközi együttműködés.

A támogatás elnyerése érdekében a tagállamok kidolgozzák saját *Nemzeti Fejlesztési Programjaikat* (National Strategic Reference Framework), amelyeknek a következő feltételeket kell teljesíteniük: a) meg kell felelniük az EU irányelveinek; b) SWOT-elemzésnek kell alátámasztania őket, meg kell nevezniük a prioritásokat, illetve számszerűsíthető mutatókat kell tartalmazniuk; c) az operacionális programoknak tartalmazniuk kell a támogatási projekteket.

A regionális politikákkal kapcsolatos pénztámogatások, melyek megegyeznek a Lisszaboni Stratégia alapelveivel, a fenntartható fejlődés megalapozására, illetve a tudásalapú társadalom megerősítésére összpontosítanak. E stratégiai célkitűzések alapját az infrastruktúra, a humán erőforrások és a kutatás–fejlesztés–innováció hármasa képezi. A direktívák keretén belül három prioritást határoztak meg:

1. az ország, a régió vagy a városi központ vonzerejének növekedése a hozzáférhetőség, a szolgáltatások minőségének növelése és a környezetvédelem folytán;

2. az innováció és a vállalkozói szellem serkentése, a tudásalapú társadalom fejlesztése az innovatív képességek serkentésével, az információs és kommunikációs technikák elterjesztésével;

3. több magas minőségű munkahely létesítése a munkaerőpiac adaptív képességeinek fejlesztésével, a humán erőforrásokba való befektetés.

Alapok és intézmények

A különböző politikák érvényesítéséhez szükséges pénzügyi eszközök biztosítása érdekében számos pénzalap került létrehozásra. Így jártak el a regionális és kohéziós politikák esetében is. Más célból is létrehoztak pénzalapokat, amelyek szintén ezekkel a politikákkal függnek össze. Az alábbi alapok valamilyen módon kapcsolódnak a regionális vagy kohéziós politikákhoz:

– *Európai Regionális Fejlesztési Alap* (European Regional Development Fund – ERDF): 1975-ben alapították elsősorban a kis- és középvállalkozások pénzügyi támogatásának biztosítására, fenntartható munkahelyek létrehozása érdekében (ERDF);

– *Európai Szociális Alap* (European Social Fund – ESF): 1960-ban alapították személyek, intézmények és rendszerek pénzügyi finanszírozására, céljai között a munkanélküliség csökkentése, a fiataloknak a munkapiachoz való hozzáférése, a munkapiaci esélyegyenlőség növelése volt, mellyel a regionális versenyképesség javítását kívánják elérni (ESF);

– *Európai Mezőgazdasági Orientációs- és Garanciaalap* (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund – EAGGF), melyet 1972-ben hoztak létre; a regionális politikában csak orientációs részzel vesz részt, a mezőgazdaság modernizálásának nyújtott támogatása révén, mely célkitűzését elsősorban a mezőgazdasági termelés, feldolgozás és árusítás struktúráinak átszervezésével és hatékonnyá tételével éri el (EAGGF);

– *Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz* (Financial Instrument for Fisheries Guidance – FIFG), melyet 1993-ban alapítottak a halászat újraszervezése céljából (FIFG);

– *Kohéziós Alap* (Cohesion Fund – CF), melyet 1994-ben hoztak létre az alacsonyabb bevétellel rendelkező államok esetében azonosítható eltolódások kiegyenlítése céljából, a transzeurópai hálózatok fejlesztése révén, illetve a környezetvédelem segítségével (CF);

– Az *EU Szolidaritási Alapja* (European Union Solidarity Fund – EUSF), amelyet 2002-ben hoztak létre természeti katasztrófák estén történő gyors segítségnyújtás céljából (EUSF).

Alapításuk sorrendjében az első négyet *Strukturális Alapok*nak is nevezik. A jelenlegi finanszírozási periódusban (2007–2013) a mezőgazdasági és halászati eszközök már nem tartoznak ebbe a csoportba, hanem eredeti politikáikhoz tértek vissza. Az utolsó alap pedig, mely nem kimondottan regionális és kohéziós eszköz, inkább a természeti katasztrófák sújtotta régiókkal szembeni szolidaritást fejezi ki.

A célkitűzések, pénzalapok és eszközök közötti összefüggéseket az alábbi táblázat tartalmazza (Inforegio/b):

Célkitűzések	Strukturális alapok és eszközök		
	ERDF	ESF	CF
<i>Konvergencia</i>	ERDF	ESF	CF
<i>Regionális versenyképesség és munkaerőpiaci foglalkoztatás</i>	ERDF	ESF	
<i>Európai területi együttműködés</i>	ERDF		

A regionális politikai célkitűzések megvalósulásához két pénzügyi intézmény is aktív módon hozzájárul. Az *Európai Beruházási Bankot* (European Investment Bank – EIB) 1958-ban alapították a tagállamok, amelyek egyúttal annak tulajdonosai is. Az EIB hosszú távú, alacsony kamatú kölcsönöket biztosít. Legfontosabb célkitűzése a tőkebefektetések támogatása az Unión belüli kiegyensúlyozott fejlődés elérése érdekében, illetve a közös uniós projektek pénzügyi támogatása, ugyanakkor kohéziós- és konvergencia-pályázatokat is finanszíroz, a környezetvédelem és a tudásalapú társadalom területéről is (EIB). Az *Európai Beruházási Alapot* (European Investment Fund – EIF) az Európai Beruházási Bank (60%), az Európai Bizottság (30%) és húsz európai bank és pénzügyintézet hozta létre 1994-ben. Az EIB-vel együtt létrehozták az ún. *EIB-csoportot*, melynek célja az európai gazdaság versenyképességének növelése a kis- és középvállalkozások támogatása által (EIF).

A jelen időszakra a regionális politikák négy további eszközét alkották meg a pénzforrások felhasználásának hatékonyá tétele érdekében (Inforegio/c):

1. *JASPERS* (Joint Assistance in Supporting Projects in European Regions), a regionális beruházási projektek támogatására;

2. *JEREMIE* (Joint European Resources for Micro to Medium Enterprises), a kis- és középvállalkozások támogatására;

3. *JESSICA* (Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas), városi környezetben fenntartható beruházások támogatására;

4. *JASMINE* (Joint Action to Support Micro-finance Institutions in Europe), mikrohiteltek, kockázati tőke és garanciák biztosítására a kis- és középvállalkozások forrásokhoz való hozzáféréseinek megkönnyítése céljából.

A csatlakozást megelőző szakaszban lévő államok (Horvátország, Macedónia, Törökország), illetve azok, amelyek a nyugat-balkáni stabilizálódási csoporthoz tartoznak, és potenciális jelöltek (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Montenegró, Szerbia), egyaránt részesülhetnek az *Előcsatlakozási Támogatási Eszközben* (Instrument for Pre-accession Assistance – IPA). Ez az eszköz váltotta fel az előző alapokat (PHARE, PHARE CBC, ISPA stb.). Ezek az alapok öt terület támogatása céljából kerülnek kiosztásra: 1. intézményi újjászervezés és stabilizáció; 2. határokon átnyúló együttműködés az EU tagállamaival, illetve az IPA-terület további államaival; 3. regionális fejlesztés (gazdasági növekedés, környezetvédelem, szállítás); 4. humán erőforrás-fejlesztés; 5. vidékfejlesztés.

Határokon átnyúló együttműködés

Európa ún. „nemzetállamai” előszeretettel hivatkoznak a vesztfáliai békére és az általa bevezetett alapelvekre: az érinthetetlen területiségre és a korlátozhatatlan szuverenitásra. Azonban megfelelnek a kérdéskör egy alapvető aspektusáról, azaz arról, hogy az egyetlen európai ország, amelynek mai határai megegyeznek egykori határaival, Portugália. Európa történelmét teleszövik a beháborúk, amelyek, ha a gazdasági okoktól eltekintünk, elsősorban két tényező létezésének köszönhetők. Az első a területiség kérdéséhez kapcsolódik, illetve annak lehetőségéhez, hogy a (folyamatos, egyértelműen meghatározott határokkal rendelkező) politikai nemzet és a (diffúz, fragmentált,

határok nélküli) kulturális nemzet által elfoglalt területek egybeesnek egymással. Az egyetlen ellenpéldát ismét csak Portugália képezi, de ne feledjük, hogy ez az ország időközben egy globális birodalmat veszített el. Még ha Európa újraosztásra kerülne is az azt lakó népek között, a spontán mozgások következtében ez az új struktúra is összedőlné. Ennek megelőzése érdekében izolált nemzeti struktúrákhoz kellene folyamodni, amelyek autarkián, azaz diktatúrán alapulnak, s így egy új sötét középkort léptetnének életbe. Azt pedig még nem is említettük, hogy a „nemzet” fogalmának kettőssége következtében az egész folyamat már a terminusok meghatározásának szakaszában megtorpanna.

A második tényező a nemzeti szuverenitáshoz kapcsolható. Ennek nevében „az állam”, azaz az egyének azon csoportja, amelyek egy adott ponton képviselik és kormányozzák azt, elképzelhetetlen dolgokat engedett meg magának saját állampolgárainak egyes csoportjaival szemben (rablás, erőszak, gyilkosság).

Az Európai Unió egyebek között az ilyen extrém nacionalizmust képviselő államok kezelésére történő nagyszerű kísérlet is. A szuverenitás kérdéskörére az ad választ, ha az állami kompetenciák néhányát az állam fölötti (uniós csatlakozás), illetve állam alatti szintek (regionalizálódás és lokalizáció) veszik át. Az első kérdésre, a nemzetire kínált megoldást egyelőre a határon átnyúló együttműködés képezi, mely ugyanakkor az európai regionalizálódás egyik legfontosabb eszközét is jelenti. A regionalizáció a kisebbségeket újabb lehetőségek és kihívások elé állítja. A régió gyakorlatilag a központosított állami hatalomtól való önállóságot jelent, és fontos lépés a hatalom megosztásában. Olyan határozati kompetenciát jelöl, mely akár a pénzügyek vagy a stratégia területén is érvényes, ugyanakkor a kisebbségekkel mint megtúrt alsóbbrendű csoportokkal szembeni eljárások leépítésének lehetőségét is jelenti.

Az Unió megalakulásától fogva számos intézmény alakult és számos határon átnyúló együttműködési program valósult meg, ezek legrégebbi formái az *eurorégiók*. Az első ilyen jellegű alakulat, az Euregio 1958-ban alakult a német–holland határnál. Ezek határon átnyúló régiók, amelyek két vagy több szomszédos ország helyi, regionális és állami önkormányzatainak közös akaratából alakultak meg, konszenzussal elfogadott statútumok alapján működnek, és erre felha-

talmazott szervezetek irányítják azokat. Azon kívül, hogy olyan humán és anyagi erőforrások lépnek mozgásba, amelyeket másképp nem lehetett volna ugyanilyen hatékonyan kihasználni, az eurorégiók az európaivá válás miatt is fontosak, lásd a következő megállapításokat (Neguț 2003): az eurorégiók hozzájárulnak a feszültségek levezetéséhez és a terület stabilitásának megőrzéséhez; hozzájárulnak a negatív történelmi örökség leépítéséhez; elősegítik a gazdasági nehézségek és bizonytalanságok meghaladását, hozzájárulnak a regionális gazdasági egyenlőtlenségek enyhítéséhez; az európai integráció egyértelműen a regionális együttműködések keresztül működik, ennek következtében a határokon átnyúló régiók elősegítik azon államok előkészületeit, amelyek jövőjüket Európa, illetve az Európai Unió jövőjével szeretnék összekötni.

Az eurorégiók megalakítását sok szempontból nehezítették a strukturális tényezők, amelyek leépítésében azonban éppen ők maguk játszottak kulcsszerepet, ezek pedig a következők: a szomszédos államok jogi és közigazgatási rendszerei közötti különbségek; a határmenti területek kompetenciakülönbségeiből fakadó nehézségek; a partnerség elvének hiánya; intézményi sokféleség.

Az első olyan eszköz, amelyet a csatlakozásra váró államok határmenti régióinak támogatására, azok specifikus fejlesztési és az Európai Unióba való szorosabb betagozódási nehézségeinek ellensúlyozására vezettek be, az *Európai Unió Közép- és Kelet-Európát támogató programja – Határon átnyúló együttműködés* (Programme of Community aid to the countries of Central and Eastern Europe – Cross-Border Co-operation – Phare CBC). A stratégiai célkitűzés a tagjelölt államok gazdasági konvergenciájának kiegyensúlyozott felgyorsítása volt, valamint felkészítésük a következő, INTERREG megnevezésű programra (Phare). Az 1990-es INTERREG I. az egységes piac megalkotásának kontextusában született, különösképpen a gazdasági fejlődésre és a határmenti területek átszervezésére összpontosított. Az 1994 és 1999 között lefolytatott INTERREG célkitűzései a következők voltak (Interreg/a):

1. az Unió belső és külső határterületeinek támogatása a specifikus fejlesztési nehézségek leküzdésében, amelyek azoknak az állami- és uniós gazdaságtól való elzártságából fakadtak, mindezt a helyi lakosság érdekében, a környezetvédelem szem előtt tartásával;

2. a belső határok mindkét oldalán az együttműködési hálózatok elősegítése, az azok és a nagyobb közösségek közötti kapcsolatok kiépítése, mindez a belső piac 1992-es megnyitásának kontextusában;

3. a külső határokon elhelyezkedő területek felkészítése új szerepükre, vagyis egy egységes belső piac határaiként való működésükre;

4. az Unió határain túli államokkal való együttműködési lehetőségek kiaknázása.

A program három tevékenységi iránnyal rendelkezett (Interreg/b): INTERREG II A (1994–1999): határon átnyúló együttműködés; INTERREG II B (1994–1999): az energetikai hálózatok befejezése; INTERREG II C (1997–1999): a regionális tervezésben való együttműködés, elsősorban a vízmenedzsment területén. A következő, INTERREG III megnevezésű program ugyancsak három tevékenységi iránnyal rendelkezett (Interreg/c): INTERREG III A: a szomszédos régiók közötti határon átnyúló együttműködés a közös szociális és gazdasági központok kialakításának céljából, közös stratégiák kidolgozásával; INTERREG III B: transznacionális együttműködés, mely bevonta az állami, regionális és helyi hatóságokat, és melynek célja az Unióba való hangsúlyosabb betagozódás számos európai régió megalkotásával; INTERREG III C: régiók közötti együttműködés, melynek célja a regionális fejlesztési eszközök és politikák hatékonyságának növelése a magas szintű információ- és tapasztalatcsere alapján.

A határokon átívelő együttműködések megnehezítő akadályok leküzdésének érdekében, illetve az uniós szintű együttműködés elősegítéséért megalakultak az *Európai területi együttműködési csoportosulások* (European Groupings of Territorial Cooperation – EGTC), amelyek a 2007–2013-as időszak regionális politikákra vonatkozó reformjainak a részei. Ezek célja a határon átívelő, az államok és régiók közötti együttműködések elősegítése, ezek lehetnek tagállamok, regionális és/vagy helyi hatóságok, illetve a közzféra egyéb szereplői (EGCC). Úgy tűnik, hogy mivel sokkal autonómabbak és rugalmasabbak, a területi együttműködési csoportosulások a jövőben átveszik az európai régiók helyét.

Felhasznált szakirodalom

(CF) *EUROPA* > *Summaries of EU legislation* > *Regional policy* > *Provisions and instruments of regional policy; General provisions ERDF – ESF – Cohesion Fund (2007–2013)*; http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/g24231_en.htm

(EAGGF) *EUROPA* > *Summaries of EU legislation* > *Regional policy* > *Provisions and instruments of regional policy; 2000–06: support for rural development within the framework of the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund (EAGGF)*; http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/l60026_en.htm

(EGCC) *EUROPA* > *Summaries of EU legislation* > *Regional policy* > *Provisions and instruments of regional policy; European cross-border cooperation groupings (EGCC;)* http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/g24235_en.htm

(EIB) *European Investment Bank – The EU Bank*; <http://www.eib.org/index.htm>

(EIF) *European Investment Fund*; <http://www.eif.org/>

(ERDF) *EUROPA* > *Summaries of EU legislation* > *Regional policy* > *Provisions and instruments of regional policy; European Regional Development Fund (ERDF) (2007–2013)*; http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/g24234_en.htm

(ESF) *EUROPA* > *Summaries of EU legislation* > *Regional policy* > *Provisions and instruments of regional policy; The European Social Fund (2007–2013)*; http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/g24232_en.htm

(EU 1957) *** *The Treaty of Rome*; 25 March 1957, http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf

(EU 1965) EU Commission: *EEC Commission recommends active regional policy for EEC. Information Memo P-44/65*, May 1965; <http://aei.pitt.edu/15416/>

(EU 1986) *** *Single European Act. Official Journal of the Euro-*

pean Communities, No. I, 169/1 (29.6.87), <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>

(EU 1988a) Commission of the European Communities: *Social dimension of the internal market*; Sec (88) 1148 final, Brussels, 14 september 1988, Commission working paper <http://aei.pitt.edu/1346/>

(EU 1988b) European Parliament: Resolution on Community regional policy and the role of the regions and Annexed Community Charter for Regionalization. Minutes of the Sitting of 18 November 1988, *Official Journal of the European Communities* C 326, 19 December 1988, <http://aei.pitt.edu/1758/>

(EU 1992) *** Treaty on European Union, signed at Maastricht at 7 February 1992. *Official Journal of the European Communities*, C 191 of 29 July 1992. <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>

(EU 1996) European Commission: *Structural Funds and Cohesion Fund 1994–99, Regulations and commentary*; January 1996, <http://aei.pitt.edu/1744/>

(EU 1999) EU Commission: *Europe's Agenda 2000. Strengthening and widening the European Union. Europe on the move*, 1999, <http://aei.pitt.edu/15088/>

(EU 2000) EU Commission: *eEurope. An Information Society for All. Progress Report for the Special European Council on Employment, Economic Reforms and Social Cohesion – Towards a Europe based on Innovation and Knowledge*. Lisbon, 23 and 24 March 2000. COM (2000) 130 final, 8.3.2000. <http://aei.pitt.edu/6989/>

(EU 2003) Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). *Official Journal* L 154 , 21/06/2003 P. 0001 – 0041, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003R1059:EN:HTML>

(EU 2007) *Commission Regulation (EC) No 105/2007 of 1 February 2007 amending the annexes to Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS)*; http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2007/l_039/l_03920070210en00010037.pdf

(EU 2008) *Regulation (EC) No 176/2008 of the European Parliament and of the Council of 20 February 2008 amending Regulation (EC) No 1059/2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) by reason of the accession of Bulgaria and România to the European Union*; <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:061:0001:0005:EN:PDF>

(Eurostat) http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1090,1&_dad=portal&_schema=PORTAL

(EUSF) *EUROPA > Summaries of EU legislation > Regional policy > Provisions and instruments of regional policy; The European Union Solidarity Fund*; http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/g24217_en.htm

(FIFG) *EUROPA > Summaries of EU legislation > ... > Organisation and financing of the fisheries sector; FIFG: Financial Instrument for Fisheries Guidance*; http://europa.eu/legislation_summaries/maritime_affairs_and_fisheries/fisheries_sector_organisation_and_financing/l60017_en.htm ;

(Inforegio/a) *Regional policy – Inforegio – Principles*. http://ec.europa.eu/regional_policy/how/principles/index_en.cfm

(Inforegio/b) *Regional policy – Inforegio – Key objectives*. http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/object/index_en.htm

(Inforegio/c) *Regional policy – Inforegio – Financial Engineering – Background: Jaspers–Jeremie–Jessica–Jasmine*; http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/2007/jjj/index_en.htm

(Interreg/a) *European Commission: Community initiative. INTERREG II 1994–1999: An initial evaluation*. January 2000.

(Interreg/b) *European Commission > Regional Policy > Interreg III; INTERREG II (1994–1999)*. http://ec.europa.eu/regional_policy/interreg3/inte2/inte2.htm

(Interreg/c) *European Commission > Regional Policy > Interreg III; Interreg III: the strands A, B, C and the programmes*. http://ec.europa.eu/regional_policy/interreg3/abc/abc_en.htm

(IPA) *EUROPA > Summaries of EU legislation > Enlargement > The stabilisation and association process: the western Balkans; Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*. http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/western_balkans/e50020_en.htm

(Kengyel 2008) Kengyel Ákos: *Kohézió és finanszírozás. Az Európai Unió regionális politikája és költségvetése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008.

(Neguț 2003) Silviu Neguț: Euroregiunile – un pas necesar spre integrarea europeană. *Jurnalul Economic*, VI/11–12, iulie 2003.

(Phare) *European Commission > Enlargement > How does it work? > Financial assistance > Phare*; http://ec.europa.eu/enlargement/how-does-it-work/financial-assistance/phare/programmes_types_en.htm

(Vincze 2008) Vincze Mária: *Európa gazdaságtana – Az európai gazdasági integráció elméleti és gyakorlati kérdései*. Presa Universitară Clujeană, 2008.

IDENTITÁS A GYAKORLATBAN

NAGYVÁRAD A LOKÁLIS ÉS A NEMZETI IDENTITÁS KERESZTMETSZETÉBEN – ÉLETTÖRTÉNETI KUTATÁS ALAPJÁN

Bernáth Krisztina

Partiumi Keresztény Egyetem

Bögre Zsuzsanna

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

1. Élettörténet és identitás

Élettörténetünk nem más, mint identitásunk megjelenítése. Arról számol be, hogy mit gondolunk önmagunkról, azzal együtt, hogy milyennek szeretnénk látni és láttatni önmagunkat. Ez utóbbi célt úgy tudjuk elérni, hogy mások számára is érthetően elmeséljük a velünk történt eseményeket. Az élettörténeti narratíva tehát egyszerre önbe-mutatás és önértelmezés.

Hogyan lehet élettörténeteken keresztül egy korszakot, egy társadalmi csoportot, egy helyi lokalitás együttélési normáit és értékeit megismerni? – tehetjük fel a kérdést. Miért használható fel az élettörténet a társadalom megismeréséhez? Hogyan lesz az egyéneket reprezentáló narratívákból társadalmi korokat és helyeket bemutató reprezentáció? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre kell válaszokat adnunk akkor, amikor úgy döntünk, hogy egy helyi társadalom mikro-vizsgálatán keresztül szeretnénk többet megtudni az ott élők lokális és nemzeti identitásáról.

Az élettörténet a múltra való visszaemlékezés a jelen perspektívájából. Csak a társadalom által biztosított eszközök segítségével tudjuk megragadni múltunkat, s elmesélni azt. Az emlékezetünket is a társadalom és a kultúra irányítja. Arról van szó, hogy mindannyian csakis saját kultúránk kategóriái és sémái – vagy, ahogy Durkheim mondaná, „kollektív reprezentációi” – segítségével férhetünk hozzá a múlthoz (miként a jelenhez is). (Burke, 2001, 6.) Másképpen, a közösség értékei segítenek abban, hogy a velünk történt eseményeket megőrzésre méltónak tekintsük, s elmesélésre alkalmas formát találjunk számukra. Ez azt jelenti, hogy a minket körülvevő csoportok

nélkül nem tudnánk szelektálni az események tengeréből, nem tudnánk eldönteni, hogy mi érdekelheti környezetünket, illetve, hogy mi a fontos azokból „objektíve”.

A fentiek ellenére, amikor élettörténetet mesélünk, vagy mások történeteit hallgatjuk, akkor az az érzésünk támadhat, hogy ezek a történetek egyediek és megismételhetetlenek a maguk részleteivel. Nem is lennénk képesek több tucat „ugyanolyan” életet végighallgatni, mert már előre tudnánk, hogy mi lesz a történet vége.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy amikor a történetek jelentését keressük, amikor az egyén életét, a környezetét, vagy a gondolkodásmódját akarjuk megérteni, akkor is a kultúra eszköztárához nyúlunk, hogy értelmezés útján eljuthassunk az általánoshoz. Tehát a megértés eszközei is társadalmi termékek, amit az egyén a szocializációja során sajátít el. Sem mesélni, sem értelmezni nem tudnánk a kultúra által biztosított nyelvi formák vagy jelentésrendszerek nélkül. Az élettörténetünk, amiről jogosan gondoljuk, hogy az „csak a miénk”, mi ismerjük a legjobban, mi éltük át, értelmezhetetlen lenne a kultúra által biztosított sémák, forgatókönyvek nélkül.

A kollektív emlékezet segít az egyénnek önmagára visszaemlékezni, vagyis élettörténetet konstruálni. Az élettörténet tehát egyszerre hordozza a személyes és a társadalmi identitást az emlékek felelevenítése során. Társadalmi kategóriák használata nélkül megnevezhetetlenek lennének a környezetünkben élő személyek pozíciói, foglalkozásai, bánatai, stb. de még a saját vágyaink is.

Ezért van arra esély, hogy élettörténetekből megismerhetővé váljon egy kor, egy helyi társadalom, a mesélőnek a társadalmi beágyazódása.

2. Hely, emlékezet, felejtés/-etés

Halbwachs megfogalmazása szerint az emlékezet egyik társadalmi közvetítője a tér (Burke, 2001, 8). A tér a lakók birtokba vétele után válik helyé. (Keszey, 2010, 2.) A birtokbavétel többféleképpen értendő. Jelentheti csupán azt, hogy az egyén gyermekkorában egy bizonyos helyhez kötődik vagy, hogy valamilyen számára jelentős esemény egy bizonyos helyen történt, ami lehet háború, haláleset, vagy valamilyen

áldozatvállalás. A tér birtokbavétele után a hely az egyén identitásának a részévé válik, amire aztán örökre, de legalábbis sokáig emlékezni fog. A helyek az emlékek biztos pontjaivá válnak, s a történetek természetes szereplőiként jelennek meg az élettörténetekben. Ekkor a hely benépesül szereplők sokaságával, régen használatos utcanevek használatával, emberi viszonyok leírásával. Egy hely megnevezése az ott élők számára emlékek és jelentésszerkezetek sokaságát öleli fel.

Ezek (az emlékek és jelentésszerkezetek) törnek ketté és szét, ha a helyi társadalom erőszakos átalakításon megy keresztül. A változtatás csak akkor lehet „eredményes”, ha az új politikai, gazdasági és társadalmi szereplők mellett a múltra vonatkozó emlékek is átírára kerülnek. Ennek jó módszere lehet a terek, az utcák átkeresztelése, a közösség számára fontos helyek átépítése, esetleg az emlékezésre alkalmas épületek, szobrok ledöntése. Kérdés persze, hogy a helyek átnevezése, elmozdítása mennyiben képes magát az emlékezetet is átírni? Tudjuk, hogy az emlékek lehetnek veszélyesek a hatalom számára, mert a lázadás eszközeivé válhatnak. (Burke, 2001, 12.) Új jelentésszerkezetek megteremtése a régiek eltörlésével kezdődhet.

A felejtés funkcionális oldalát elemezve Paul Connertonra hivatkozik Keszei András történész, aki a társadalmi felejtést hét okra vezette vissza. (Keszei, 2010, 22.)¹ Nekünk a felsorolt okok közül csak kettőre van itt szükségünk, nevezetesen az „elrendelt felejtésre”, illetve „az új identitás kialakítása érdekében eltörölt emlékezetre”. Mindkét típus szerint új egyéni és közösségi identitás kialakítása a cél, amelyben a felejtés nem lehet teljes, hiszen az eredeti emlékek nem veszhetnek el teljesen, csak azokhoz való hozzáférés válik nehezkessé.

3. A Felejtés és a lokalizálás okai

A helyi társadalom, Arjun Appaduraj antropológus kifejezésével élve a lokalitás, a társadalmi kapcsolatokat és kontextusokat jelenti, s nem pusztán a térbeli jelenséget. (Appaduraj, 2001, 3.) A szerző lokalitás alatt részletesebben a társadalmi kapcsolatokat közvetlenségét,

---

¹ A fentebb említetteken kívül a szerző még beszél az elnyomó hatalom rendelkezésére törölt emlékezetéről, a strukturális amnéziáról, az információáradatból fakadó túlterheltségéből, a múlt szándékos elavulttá tételéről.

az interaktivitás különféle technológiáit és a kontextusok viszonylagosságát érti. Mindezt a cselekvő erő társulási hajlama hozza létre és különbözőképpen reprodukálódik. A lokalitást tehát a helyiek teremtik meg, annak milyensége rajtuk múlik. A lokalitás ebben az értelemben a helyiek által kialakított kontextus.

A lokális folyamatok természetes része lehet a változás, amikor a kialakult szokások, normák átalakulnak, s azok egy idő után feledésbe merülhetnek. Ám mi történik a lokalitással akkor, ha – hatalmi erővel – a felejtés folyamatát kikényszerítik? (Appaduraj, 2001) Ha a felejtést állami beavatkozással érik el, akkor egyfelől a lokalitás szubjektumai akadályoztatva vannak cselekvő erejük használatában, amivel bizonyíthatnák társadalmi felelősségüket. Másfelől viszont „titokban” őrizhetik a régi emlékeket, s azok felejtése lehet részleges, vagy csak ideiglenes. A régi viszonyok átírásával a lokalitásból lokalizált világ lesz, ahol a helyi szereplők aktivitására nincs szükség, a helyi viszonyokat teremtő képességükre nem tart igényt a politikai hatalom. Ekkor az emlékek konzerválódhatnak, s ha újból lehetőségük lesz rá, akkor aktivizálódnak. Lokalizálás az államilag támogatott felejtés/ tetés eszközeivel érhető el. (Appaduraj, 2001)

Kérdés, hogy mindezek az elméleti síkon tárgyalt folyamatok hogyan jelentek/jelennek meg Nagyváradon? Abban a városban, amely fejlettsége szempontjából 1910-ben Magyarország negyedik városa volt, de amely 1919 áprilisától Nagy-Romániában határszélre került. Ettől kezdve megtorpan a város fejlődése, gazdasága visszafejlődött, s intézményeit elköltöztették. 1968-ban Bihar megye központjaként már a legmagasabb rangú városok közé tartozott. (Fleisz, 2008, 201, 203.) Mindeközben a város lakossága folyamatosan emelkedett, 1948-ban a még 82 000 fős lakossága 1990-re már 230.000 főt számlált. Az erőltetett lakótelep-építéssel és az erőltetett iparosítással teljesen átalakították a korábbi városszerkezetet és annak társadalmát. (Fleisz, 2008) Nem véletlen, hogy a várostörténész Fleisz János „az örök átalakulás városának” nevezte Nagyváradot. A kutatási téma szempontjából bennünket leginkább a város nemzetiségi arányaiban és létszámában bekövetkezett változások érdekelnek, amelyek gyökeres hatással voltak a közösségi és az egyéni identitásokra, Nagyvárad lokalizálására (Appaduraj értelmezésében).

1. táblázat Nagyvárad lakosságának anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlása létszám szerint és százalékos arányban.

Év	Össz.	Román		Magyar		Német		Zsidó, jiddis		Egyéb össz.	
	P	P	%	P	%	P	%	P	%	N	%
1880 ^m	31324	2009	6.4	26675	85.2	1145	3.7	-	-	1492	4.8
1880 ^b	31324	2050	6.5	27220	86.9	1171	3.7	-	-	883	2.8
1890 ^m	38557	2527	6.6	34239	88.8	1014	2.6	-	-	777	2.0
1900 ^m	50177	3335	6.6	44750	89.2	1404	2.8	-	-	688 ^a	1.4
1910 ^m	64169	3604	5.6	58421	91.0	1416	2.2	-	-	728 ^b	1.1
1920 ^a	68081	8441	12.4	40744	59.8	598	0.9	17880	26.3	18298	26.9
1930 ^m	82687	20914	25.3	55039	66.6	1118	1.4	4112	5.0	5616	6.8
1930 ^a	82687	22412	27.1	42630	51.6	927	1.1	14764	17.9	16718	20.2
1941 ^m	92942	4873	5.2	85466	92.0	863	0.9	1259	1.4	2053	2.2
1941 ^a	92942	4835	5.2	85383	91.9	671	0.7	1546	1.7	2578	2.8
1948 ^m	82282	26998	32.8	52541	63.9	165	0.2	1837	2.2	2578	3.1
1956 ^m	98950 ^c	34501	34.9	62804	63.5	373	0.4	440	0.4	1272	1.3
1956 ^a	98950 ^c	35581	36.0	58424	59.0	343	0.3	3610	3.6	4602	4.7
1966 ^m	122534 ^d	55785	45.5	65141	53.2	499	0.4	101	0.1	1109	0.9
1966 ^a	122534 ^d	56436	46.1	62995	51.4	518	0.4	1463	1.2	2625	2.1
1977 ^a	170531	91925	53.9	75125	44.1	618	0.4	785	0.5	2863	1.7
1992 ^m	222741	145104	65.1	75187	33.8	652	0.3	25	0.0	1798	0.8
1992 ^a	222741	144244	64.8	74225	33.3	959	0.4	284	0.1	3313	1.5
2002 ^m	206614	146078	70.7	58205	28.2	339	0.2	20	0.0	1992	1.0
2002 ^a	206614	145284	70.3	56985	27.6	563	0.3	166	0.1	3782	1.8

Jelmagyarázat: az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség.

(a) A 427 egyéb nem részletezett anyanyelvű nagyjából lengyel és cseh-morva.

(b) Az egyéb anyanyelvűek közül 159 lengyel és 74 cseh-morva.

(c) Beolvadt Biharpüspöki (Episcopia Bihorului) és Váradszőlős (Seleuş).

(d) Beolvadt Hegyközség (Podgoria).

Forrás: Varga E. Árpád (2002) adatai alapján a szerzők állították össze.

A táblázatból jól látható a város nemzetiségi összetételének drasztikus változása. A II. világháború előtti időszakban a város folyamatosan és döntően magyar nemzetiségű volt. Ez az állapot 1956-ra megváltozott, a román nemzetiségű lakosság aránya harminc százalékkal emelkedett, míg a magyar nemzetiségé közel ugyanennyivel csökkent. Ha megfigyeljük, hogy 1941 és 1956 között a lakosságszám csupán 1000 fővel emelkedett, akkor látható, hogy a nemzetiségek

közötti ilyen arányeltolódás csak államilag irányított költöztetéssel történhetett. Ismert, hogy 1941 és 1956 közötti zajlott Románia szovjetizálása, a kommunista hatalomátvétel, illetve az erőltetett iparosítás. Mindezek mellett Nagyvárad lakossága abszolút mértékben alig változott (98 621 főről 99 663 főre emelkedett). Mégis, a város életében bekövetkezett legnagyobb változásnak a lakosság nemzeti-ségi összetételében bekövetkezett eltolódás mutatkozik. A folyamat mögött egy gazdasági és egy ideológiai érv húzódhatott. A város iparosításához munkásokra volt szükség, s a betelepítést román lakosokkal oldották meg. Nagyvárad határváros volt, a korabeli politika nem akarhatott a magyar határhoz közel fekvő és döntően magyarok lakta várost fejleszteni. A román lakosság létszámának emelkedése ezért „logikusnak” tűnik. Ugyanakkor továbbra is kérdés, hogy hová tűnt a hiányzó 30 000 magyar nemzetiségű lakos.

Időben előrehaladva, az adatok szerint 1956 után folytatódott a helyi társadalom átalakítása, a lakosság létszámának további emelésével. 1956 és 1966 között mintegy 30 000 fővel, 1966 és 1977 között, valamint 1977 és 1992 között 50-50 ezer fővel emelkedett a lakosság létszáma, a növekedés mindig a román nemzetiségűek részarányának emelkedésével járt. Ám meg kell jegyezni, hogy ezekben az években már a magyar lakosság abszolút létszáma is emelkedett, igaz szerényebb mértékben, s messze elmaradva a román nemzetiségű betelepülökhöz képest.

Mint ahogyan a táblázatból is leolvasható, a régi Nagyvárad hagyományos nemzetiségeinek, úgymint a németeknek és a zsidóknak a részarány-változása jóval kisebb változáson ment keresztül. A német nemzetiség az 1910 és 1941 közötti időszakban apadt 2.2%-ról 0.7%-ra. A zsidó lakosság számaránya 1941 és 1956 között némi emelkedést mutat, 1.6%-ról 3.6% regisztrálható, ami 1977-re jelentősen, 0.5 %-ra csökkent.²

A város lakosságszámában és nemzeti-ségi részarányaiban bekövetkezett drasztikus változások sejtetik, hogy mekkora változáson ment keresztül a város lokalitása.

A helyzeten nem könnyített az 1945 után bekövetkezett politikai hatalomváltás sem. A kommunista hatalomátvétel mellett a helyzetet nehezítette Románia kisebbségi politikája, amely ebben a korszakban elsősorban a magyar nemzetiségűeket sújtotta.

---

² Románia 30 000-es zsidó népessége túlélte a második világháborút. Lásd Lordachi, 2000, 46.

4. Az 1945 utáni korszak és a nemzetiségiek helyzete

Ezt a témát jelen tanulmányban csak néhány gondolat erejéig érintjük, nem vállalkozhatunk kimerítő elemzésére,³ ám az élettörténetek későbbi értelmezésének kontextusa miatt vázlatosan bár, de fontos körvonaloznunk a problémát.

1918 után a román politikai elit a nemzeti kisebbségeket, „magas arányuk (Nagy-Romániában a lakosság 28%-a tartozott valamilyen nemzeti kisebbséghez), illetve a városok kulturális és gazdasági életében betöltött vezető szerepük miatt a nemzeti konszolidáció kerékkötőinek tartotta.” (Iordachi, 2000, 43.) A politikai küzdelmek homlokterére a román nemzetet erősítő nacionalizmus került a két világháború között és az utáni időszakban is folyamatosan.

Románia 1945 utáni politikatörténeti korszakolása többféleképpen képzelhető el, jelenleg egy kézenfekvő és elterjedt periodizációt követünk. Az első szakasz 1946–1958, a második 1958–1980, és a harmadik szakasz a 80-as évekre tehető. (Iordachi, 2000, 46; Gagy, 2009, 215.)

Az első korszak a „társadalom letámadásának”, vagy a modernizáció szempontjából „előkészítő” szakasznak is nevezhető. (Gagy, 2009, 197, 215.) Lényegében ekkor épült ki a kommunista hatalom a Vörös Hadsereg háttértámogatásával. A második szakasz a „nekirugaszkodás, a felhalmozás időszaka” (Gagy, 2009), külpolitikai szempontból Románia Moszkvától való eltávolodásának ideje. Fontos, hogy a hatvanas-hetvenes években a bővülő gazdaság és a felszínes liberalizáció jobb életkörülményeket biztosított a lakosság egésze számára. A nemzetiségiek szempontjából azonban a kommunista politika nyíltan nacionalista fordulatot vett, felerősödött a dákóromán gyökerek hangsúlyozása, s az entocentrista mítoszt használta legitimáló tényezőnek. A kommunista rendszer bázisa a nemzet lett, s nem a proletariátus. A politikai hatalom a belső migrációt szigorúan ellenőrizte, a városokba, s különösen a „rossz helyen” lévő városokba a román lakosság költözhetett inkább, mint ahogyan azt láttuk Nagyvárad esetében is.

---

³ A témában számos kiváló tanulmány jelent meg, amelyeknek még csak a felsorolására sem vállalkozhatunk. Itt most csak a kérdéssel foglalkozó Kisebbségkutató Intézet *Regio* című folyóiratát nevezzük meg, amelyben folyamatosan jelentek és jelennek meg a témával kapcsolatos kutatási eredmények.

A nyolcvanas években visszatértek az ötvenes évekre jellemző hadigazdálkodásra, a lakosság életszínvonala drasztikusan lecsökkent, bevezették a jegyrendszert, előírták a fogyasztható kalóriák mértékét. (Gagyi, 2009) A gazdasági-társadalmi krízis ellensúlyozására a román politikai propaganda a „magyar veszélyre” irányította a lakosság figyelmét. Ekkor már folyamatos volt a két ország közötti diplomáciai feszültség, ami az évtized végére tetőzött. Az indulatok lecsillapodása csak a kilencvenes évek közepére tehető. Ekkor a két ország „hivatalos” kibékülése egyes szerzők szerint modellértékű lehet egész Európában. (lordachi–Turda, 2000, 130.)

Hogy talán mégsem tűnt el egyik napról a másikra a „magyar veszély” gondolata a román kultúra tájairól, annak egyik bizonyítéka lehet a román történetírás igen lassú változása. Constantin lordachi és Marius Turda szerzőpáros szerint az ezredfordulóig még mindig a román-magyar konfliktusok uralták a román történetírást. (lordachi–Turda, 2000, 132.) A történelemkönyvek nagy részében még mindig negatív Magyarország-kép élt az ezredfordulón. A fiatal generáció a szerzők által kritizált könyvekből azt tanulhatta, hogy Románia külső ellensége Magyarország, belső ellensége pedig a romániai magyarság. A szerzőpáros több forgalomban lévő román történelemkönyvet tárgyalt, s kimutatták, hogy a „magyar ügy” még mindig elrettentő példaként élt a román historiográfiában. Tehát nagy kérdés, hogy a két ország politikai elitjei által sugallt megbékélés (az 1990-es évek közepétől) mennyiben fejezi ki a közvélemény vélekedését. A szerzők szerint „a bejáratott közhelyek, előítéletek és kölcsönös megbélyegzések élnek tovább a kollektív emlékezetben, sőt a közbeszéd és a történészek szakmai diskurzusában is. (lordachi–Turda, 2000, 130.) A nemzeti kánontól eltérő fiatalabb román történészek hangja egyelőre még halkán, bár egyre magabiztosabban szólal meg az idézett tanulmány szerint.

További kérdésként merül fel, hogy Románia kisebbségi politikája, illetve a fentiek szerint a hétköznapi életbe beszivárgott kölcsönös ellenségkép hogyan jelenik meg Nagyváradon az élettörténetekben. Feltételezzük, hogy ha Nagyváradon a helyiek kollektív emlékezetében ellenséges kép élne egymásról, akkor annak az élettörténetekből világosan ki kellene rajzolódnia. Ezt arra alapozva állíthatjuk, hogy a kollektív emlékezet segítségével fogalmazódik meg az identitás, amelyet az élettörténet mutat be.

5. Kutatási eredmények

5.1. Hasonló magatartások az élettörténetekben

A Nagyváradon folytatott élettörténeti vizsgálatba⁴ 45 főt vontunk be. A kutatás célja volt jobban megismerni a lakosság szám és a nemzetiségi összetétel szempontjából folyamatosan változó város lakóinak identitás-jellemzőit. Ehhez választottunk ki olyan magyar nemzetiségűeket, akik vagy a városban születtek, vagy még gyermekkorukban, szüleikkel költöztek be a városba, illetve olyan román nemzetiségűeket, akik felnőttként, munkavállalás céljából települtek le a városban.

Közelebbi témánk szerint a lokális és a nemzeti identitást akartuk jobban megérteni interjúalanyaink életében. Ezért mentünk el magyarokhoz és románokhoz, értelmiségiekhez és szakmunkásokhoz, a civil szféra szervezésében elkötelezettekhez és az abból kimaradókhöz.

Az előbbi csoportból 25 fővel készült interjú, az utóbbi csoportból pedig 20. fővel. Mindkét csoporttal élettörténeti interjúkat készítettünk.

A magyar nemzetiségű megkérdezettek esetében kiemelten kerestük azokat a személyeket, akik Nagyváradon születtek és nőttek fel, és akiről tudtuk, hogy '89 után részt vettek a helyi magyarok önszervező életében. Arra kértük interjúalanyainkat, hogy meséljék el életük történetét annak fényében, hogy nagyváradai lakosok.

A kutatás másik nagy almintájához román nemzetiségű betelepülők tartoztak, akik felnőtt koruk kezdetén költöztek Nagyváradra továbbtanulás vagy munkavégzés céljából. Ők a költözésük körülményei és beilleszkedésük perspektívájából mesélték el az élettörténetüket.

A megkérdezettek mindkét csoportjában 65 és 80 éves kor közötti férfiak és nők voltak, értelmiségiek és szakmunkások.

Jelen tanulmányban a fent bemutatott alanyok első csoportjával készített interjúkat dolgozzuk fel.

A kvalitatív kutatás egyik erőssége – így az élettörténeteké is –, hogy az adatokból kiderül mindaz, ami közös a megkérdezettek tulajdonságaiban, illetve gondolkodásmódjában. Noha az interjúala-

---

⁴ A kutatás az *Európai, nemzeti és regionális identitás* című, a Magyarország–Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program által finanszírozott projekt keretében valósult meg (HURO/0801/180). Jelen tanulmányban a kutatási eredmények csupán egy részét mutatjuk be. A további eredmények feldolgozás alatt állnak.

nyok kiválasztásánál arra törekedtünk, ahogyan azt fentebb már írtuk, hogy egymásról jól elkülöníthető csoportokat kérdezzünk meg, mégis a nyilvánvaló társadalmi különbségek ellenére is több fontos hasonlóságot figyelhettünk fel. Ezeknek a bemutatására kerül az alábbiakban sor.

1. A megkérdezettek első közös jellemzőjének tekinthető, hogy az elhangzott történetekben alig jelent meg a kisebbségi sorssal kapcsolatosan a nemzeti elnyomás tematikája. A fentebb már említett politikai programmá vált „magyar veszély” következményeinek bemutatásával alig foglalkoztak a megkérdezettek. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert a román történelemkönyvek ismeretanyaga alapján várható lett volna a magyar téma beszivárgása a hétköznapi életbe. Ezzel ellentétesen, ahogyan azt az alábbiakban az emlékezés és a lokalitás fejezetben is tárgyaljuk majd, a magyar-román viszonyoknak inkább az interperszonális szintjéről beszéltek a megkérdezettek, s kerültek a propagandából jól ismert sémákat. Ez azt jelenti, hogy többször és részletesebben esett szó a románok emlegetése kapcsán egy-egy jó szomszédságról, egy fontos barátságról, sőt, volt olyan is, aki azért mesélt egy román barátnőjéről, mert lelki társnak tekintik egymást. Nem volt ritka a megkérdezettek gyermekei esetében a vegyes házasság sem, s ebben az esetben is a román félről pozitívan és elfogadó módon beszéltek a megkérdezettek.

Példaként említve, az egyik interjúalanyunk azzal büszkélkedett, hogy a román szomszédjával olyan jó a kapcsolata, hogy kapott a lakásához egy kulcsot, s így az unokája bármikor bemehet a lakásába zongorán gyakorolni.⁵

Ez nyilván nem azt jelenti, hogy nem találhatnánk haragos magyar-román szomszédokat a városban, de azt igen, hogy az általunk megszólítottak büszkék arra, hogy hétköznapi életükben harmonikusan élnek együtt a román nemzetiségűekkel. Élettörténeti kutatásunknak ez a vonulata alá tudja támasztani Fleisz János várostörténész megállapítását, miszerint a városban a magyarság pozíciója ugyan az ismert okok miatt meggyöngült, azonban a nemzeti elkülönülés, olyan szinten, mint pl. Kolozsváron, nem jött létre, noha megmaradtak a vallási és a kulturális válaszfalak. (Fleisz, 2008, 114–115)

---

⁵ Részlet A. K. élettörténetéből. (66 éves, szakmunkás nő, jelenleg nyugdíjas)

Elmondható, hogy a magyar megkérdezettek a személyközi kapcsolatok szintjére figyelve beszéltek a román nemzetiségűekről, s a „milyen ember” szempontja alapján hoztak ítéleteket.

2. A fentiekhez kapcsolódik továbbá az az ugyancsak figyelemreméltó eredmény, miszerint a megkérdezettek nyíltan nem panaszkodtak sem kisebbségi sorsukat, sem pedig a román nemzetiségűek arányának és létszámnövekedésének következményeit illetően. Fontos leszögezni, hogy a megkérdezettek (értelmiségiek és szakmunkát végzők egyformán) komoly munkahelyi karrierről és munkatársaik és vezetőik részéről érkező megbecsültségről számoltak be. Beszámolóik szerint kitartással, szorgalommal, folyamatos önképzéssel szakmájuk csúcsára jutottak el, s ennek megfelelően munkahelyükön ki is használták képességeiket. Tudásukkal tekintélyt vívtak ki maguknak, amivel nemcsak jó fizetéshez, hanem egy bizonyos szintű vezetői pozícióhoz is eljutottak. Többen lettek osztályvezetők, részlegvezetők, főmérnökök, ellenőrök, s olyan is volt, aki eljutott a vállalatvezető helyettesi pozícióig. Az élettörténetek ethoszában a munkavégzés fontossága, a megfelelő karrier elérése és az ehhez szükséges folyamatos tanulás, a képzéseken, konferenciákon való részvétel túlságosan is hangsúlyosan jelent meg. Ez azt jelenti, hogy interjúalanyaink számára a munkahelyeken való helytállás életprogram volt. Elért eredményeikkel szemben elégedettségüknek adtak hangot, mintha azt akarták volna bizonygatni, hogy megtérült a befektetett energiájuk.

Ugyanakkor a történetek háttérében mégis körvonalazódott egy olyan magatartás, ami a kisebbségi létre vezethető vissza. A megkérdezettek több esetben is – az élettörténetek sajátossága ez – minden kérdés nélkül értékelték is eddigi életüket. Ezekből az önértékelésekből tudható, hogy pályájuk sikerességét részben feladataik túlteljesítésével, részben pedig önkorlátozó magatartással érték el. Az önkorlátozás alatt azt értjük, hogy történeteikben úgy tüntették fel, mintha nem is várták volna, hogy tehetségüknek és munkavégzésüknek megfelelően csúcsvezetők legyenek. Interjúalanyaink tehát megfeszített munkavégzésről számoltak be, de ehhez azt is hozzátették, hogy ők nem vártak semmiféle „sallangot” vagy magasabb vezetői posztot. Tény, hogy nem lehettek egyes számú vezetők, de ezt a témát kikerülték, s inkább arról beszéltek, hogy mennyire szerették őket beosztottjaik, és hogy mennyire számítottak tanácsaikra és tudásukra főnökeik.

Igaz, hogy interjúalanyaink közül senki sem fogalmazta meg az elért eredményekkel szembeni hiányérzetét, ám a feleségek megjegyzéseiből tudható, hogy nagyon is tisztában vannak azzal, hogy mit érthettek volna még el, ha nem a kisebbséghez tartoztak volna. Az olyan házastársi elszólásokból, hogy „betettek téged az alagútba” vagy „nem engedték, hogy az egyetemen a fiatalságot tanítsd” látható, hogy családi körben beszédtema volt az elért eredményekkel való elégedetlenség is.

A kisebbségi sorssal, az elért és az el nem ért munkahelyi eredménnyel függhet össze a többeknél megfogalmazódott önkritika is. A rendszerváltás után társadalmi nyilvánosságot kapott a szocializmus kritikája, lehetett a Ceaușescu-rendszert elítélni, s mindezek fényében új értelmezési kereteket kaptak az egyéni sorsok, élettörténetek is. A múlt értelmezése a jelenből szemlélve természetesen sematikusá válhat, de ettől tudjuk elbeszélni az egyéni megéléseket. Kialakultak 1989 után a „megalkuvó”, a „hősies”, a „helytálló” az „elnyomott” szerepekre vonatkozó narratívák, hogy ezekben a keretekben helyezze el önmagát az egyén, értelmezve, esetleg felülbírálván korábbi magatartását.

Interjúalanyaink között az az igazgatónő például, aki belépett a pártba, de ennek ellenére a nyolcvanas években leváltották vezetői posztjából, s aki napi 10–12 órát dolgozott folyamatosan, így értékelte múltbeli magatartását:

„Ami a legjobban zavart engem, az, amikor bementem egy osztályba és szembetalálkoztam a fényképpel (Ceaușescu), egyszerűen rosszul voltam már tőle, és tudja, a reggeli énekelgetések, és túlzottan minden románul, minden... tehát nagyon nehéz volt az embernek tisztességes, becsületes embernek lenyelni azt, amibe van, de, hogy mondjam. Megalkuvók voltunk. Az akkori, ahogy én láttam és visszagondolok, mind azok voltunk, mert féltettük az életünket. Az életünket, a biztonságunkat, a gyerekeink jövőjét. És akkor hallgattunk, nem csináltunk semmit, gyávák voltunk, és megalkuvók.”⁶

Egy volt főmérnök hasonlókat fogalmazott meg ugyanerről a kérdésről:

„Nem lehettem főmérnök. Úgy kezdték, hogy uram, belép a pártba? Megvan a poszt, de ha nem lép be a pártba, nincs meg a poszt.

---

⁶ Részlet K. J. élettörténetéből. (76 éves tanárnő, jelenleg nyugdíjas)

Hát hogy mondtam volna, hogy én akarok lenni tovább is harmadosztályú beosztottja egy vállalatnak, mikor megengedték, hogy második legyek? Úgyhogy bizony párttag voltam, harminc évig. Kiegyensúlyozottnak kellett lenni és sunyízni, mint én. Akik ezt nem tették meg, azok mind elmentek (értsd: külföldre).⁷

Megint egy másik interjúalanyunk a következőképpen értékelte magatartását:

„Az ember rájött, hogy van egy társadalom felé való élet, és van egy belső élet, és a kettőt nem lehet összekeverni. Félve mentünk templomba, mert hallottuk a szlogent, hogy most ateista nevelés van. Mentem templomba ott is, ahol egyetemista voltam, húsvétkor. Most ezt lehet túlélésnek nevezni, én nem nevezném annak.”⁸

A kisebbségi sors és a vezetői munkakör közötti egyensúlyozásról így szólt az egyik megkérdezett: *„Nemzetiségi vitám nem volt. Soha, senkivel. Ők is kerültek, én is kerültem. Aztán nem volt semmi értelme, hogy összevesszek azokkal, akikkel úgy nap, mint nap együtt vagyok.”⁹* A szövegkörnyezet szerint ez a magatartás a megkérdezett munkahelyén kölcsönös volt. Nemcsak a magyarok, hanem román kollégáik is kerültek az érzékenyebb témákat.

Az alkalmazkodás egy másik lehetséges formája volt az írott és az íratlan szabályok kijátszása. Az egyik humán magyar értelmiségi kutatómunkát akart végezni.

„Eleinte nyilván nem tudtam, hogy kijátszani őket. És akkor hát rájöttem, hogy hogyha az ember olyan címet talál ki a dolgozatának, ami eladható, akkor közbe bármit kutathat. Így kezdtem el én munkásmozgalmat kutatni, de csak 1918-ig...”¹⁰

3. Még mindig a fentiekhez kapcsolódva, de mégis külön pontban érdemes kitérni arra, hogy mi vezethetett a munkahelyi sikerekhez azon túl, hogy a megkérdezettek kiváló személyes teljesítményeik mellett tudatosan alkalmazkodtak a politikai környezethez. Egy kisebbségi nemzethez tartozónak kevés lett volna önmagában az egyéni tehetség, vagy az „ügyes ügyeskedés”, de még a párttagság is. Ehhez még másra is szükség volt.

⁷ Részlet T. A. élettörténetéből. (80 éves mérnök férfi, jelenleg nyugdíjas)

⁸ Részlet Z. T. élettörténetéből. (75 éves mérnök férfi, jelenleg nyugdíjas)

⁹ Részlet T. A. élettörténetéből. (80 éves mérnök férfi, jelenleg nyugdíjas)

¹⁰ Részlet J. P. élettörténetéből. (60 éves humán értelmiségi)

Az élettörténetekből kiderült, hogy a megkérdezettek egy olyan szubkultúrát testesítenek meg, akik ragaszkodtak Nagyváradhoz. Egy interjúalany kivételével senki sem említette, hogy 1989 után el akarta volna hagyni Romániát. Ennek egyik nyomós oka nyilván az, hogy ők azok közé tartoztak, akik '89 előtt nem politizáltak, „nem magyarkodtak”, ahogyan az egyik megkérdezett jellemezte önmagát. Politikával nem foglalkoztak, ugyanakkor a szocializmus alatt megtalálták számításukat.

Az eddig említetteken túl azért is boldogulhattak a szocializmus alatt, mert ahhoz a generációhoz tartoztak, amikor a rendszer befogadta azokat az értelmiségieket, akik hajlandók voltak az együttműködésre. Az együttműködés azt jelentette, hogy a politikai hatalom adta kereteket nem feszegették, nem voltak ellenzékiek, kisebbségi sorsukkal megtanultak együtt élni. Életkorukat tekintve frissen szerzett diplomájukat éppen a 60-as évek elején és közepén szerezték meg, amikor Romániában nagy szükség volt az iparban elhelyezhető műszakiakra, és a tanerőkre is. „A bővülő gyárak, iparágak, szervezetek feladatokat és döntési jogköröket, hatalmi teret biztosított azoknak, akiket kiemeltek, vezetővé tettek. Emelkedő egyéni életszínvonalat, életút-perspektívát sikerült nekik biztosítani.”¹¹ Vagyis a megkérdezettek egyéni törekvése összecsengett az éppen fellendülőben lévő gazdasággal. Az újonnan létesülő ipari vállalatoknál, új üzemekben, bányákban, vízierőműveknél nagy volt a felvevőpiac. A gazdasági konjunktúra és egyéni teljesítményük egybeesése miatt tudtak a megkérdezettek viszonylag sikeresek lenni.

„Sikerült úgy irányítani a dolgokat, hogy az egyetemen megfelelően elvégezhessem a dolgaimat, mint kezdő mérnök kezdtem átvenni a topográffiát, akkor a topográffiához tartozó műszaki rajzot, utána az egyetemi kurzusaimat (értsd újból áttanulmányozta) újból vettem az egészemet. És tanultam és tanultam és tanultam egész életemben. És még ezelőtt 15 évvel is, meg 10 évvel ezelőtt is tanultam. Mentem vizsgázni Bukarestbe, hát csak így lehetett előre jutni.”¹²

S még így sem lehetett volna, tehetjük hozzá, ha nem abban az időszakban diplomázott volna a megkérdezett, amikor a politikai hatalom a román gazdaság fellendítését tűzte zászlájára. Alkalmazkodó természetük, tehetségük, szorgalmuk szerencsésen illeszkedett a gazdasági fellendüléshez.

---

¹¹ Ekként fogalmazza meg a választ a problémánkra Gagyai József elemzése (2009, 201.)

¹² Részlet A. K. élettörténetéből. (71 éves mérnök férfi, jelenleg nyugdíjas)

4. Hasonlóképpen fontos közös vonás még, hogy interjúalanyaink mindegyike jól beszéli a román nyelvet. Az ehhez vezető út azonban nagyon különbözött egymástól. Az azonban egyáltalán nem állítható, hogy az a megkérdezett beszélt jól románul, aki román iskolába járt, mert interjúalanyaink közül legtöbben magyar általános iskolába, sőt, magyar középiskolába is jártak. A kutatás alapján nem tudjuk alátámasztani azt a közfelfogást, hogy a gyerekeknek ahhoz, hogy érvényesülni tudjanak a román többségű társadalomban, román nyelvű iskolába kell járniuk, mert ennek ellenkezőjével talákoztunk (lásd még: Bögre-Bernáth, 2011).

Az egyik megkérdezett édesapja iskolaigazgatóként is hasonlóképpen gondolkodott:

„Édesapám az iskolába a beiratkozás alatt a kapuba megállt és hát köszöntötte a szülőket. Mindig figyelve, mert azt mondta, hogy »jó napot kívánok«, és utána »bună ziua«. S akkor figyelte, hogy ki válaszol magyarul, és ki románul. A román szekcióra az egyik oldalon kellett beiratkozni, a magyar szekcióra a másik oldalon. Tehát két fele válik az iskola, kétfele kell a lépcsőkön felmenni. S amikor látta, hogy a magyar szülő, aki magyarul válaszolt, indul jobbra, a román fele, akkor megszólította. »Kedves szülő, hát Ön magyar szülő, magának nem ott a helye. Tessék megfordulni, eltévesztette az irányt. Nem jobbra kell menni, hanem balra...« S a szülő vagy nagyon zavarba jött, vagy elmondta, hogy ő már döntött. S az édesapám ekkor elmagyarázta...”¹³

Interjúalanyaink munkahelyeiken már jól beszéltek románul, ott jól is érezték magukat, jóllehet legtöbbjük magyar nyelven kezdte meg tanulmányait (lásd még: Bögre-Bernáth 2011). Az viszont igaz, hogy ahhoz, hogy boldogulni tudjanak, meg kellett tanulniuk jól a román nyelvet is.

Ennek módja nagyon egyszerű volt interjúalanyunk szerint:

„Hát szorgalmas voltam, mert ha azt akartam, hogy sikerüljön a vizsgám, akkor muszáj volt a fenekemet letenni és tanulni. Az egészségügyben dolgoztam, ki kellett a számat tátsam. Ott nem volt mese. A végén megkérdezték, hogy én tudok magyarul?”

A román nyelv megtanulása erőfeszítést igényelt minden megkérdezettől, amit azonban természetesnek vettek. A családi szocializáció

¹³ Részlet Z. E. élettörténetéből. (70 éves egyetemi oktatónő)

része volt annak elfogadása, hogy meg kell tanulni románul. Volt, akinek az édesapja mérnök volt, de ahhoz, hogy munkát kapjon, románul kellett a diplomáját honosítani.

„Nem tudott románul és elment két évig, s dolgozott Morenibe, mint arany munkás és ott megtanult. Ott megtanult románul és hazajött, persze elvégezte a honosítást, megcsinálta és megnősült. 1937-ben volt mindez...”¹⁴ Ebben a családban nem volt kérdés, hogy fontos-e a nyelvet jól elsajátítani.

5. Utolsóként meg kell említeni, hogy a megkérdezettek esetében a lokális és a nemzetiségi identitás elválaszthatatlan volt egymástól. Az „ősi váradiak” élettörténetében nem különült el Nagyvárad szeretete, a helyi emlékek őrzése és továbbadása vagy a helyi civil szervezetekben végzett tevékenység a nemzeti identitástól. A „nagyváradi magyarság dolgozik az önszerveződéséért”, ahogyan azt Fleisz is megfogalmazta egyik tanulmányában. (Fleisz, 2008, 214) Nem azért volt tevékeny valaki a közéletben, mert nagyváradi, vagy mert magyar, hanem azért, mert mindkettő. Illetve nem azért írt valaki könyvet Nagyvárad múltjáról vagy ipari fejlődéséről, mert magyar vagy mert váradi, hanem mert Nagyváradon élő magyar.

5. 2. A lokális és a nemzeti identitás részletei

A megkérdezett magyar nemzetiségűeket két csoportba sorolhatjuk születésük helye szempontjából. Az egyik csoportba azok az interjúalanyok tartoznak, akik Nagyváradon születtek. Önkifejezésük szerint ők az „ősi” váradiak. A másik csoportba tartozók nem Váradon születtek, de már kiskoruktól a szüleikkel együtt a városba költöztek, s identitásuk szerint ők is váradiaknak vallották magukat. A két csoportot együtt tárgyaljuk ebben a fejezetben, itt tárgyalt témánk szempontjából nem volt jelentős különbség közöttük.

---

¹⁴ Részlet A. K. élettörténetéből. (71 éves mérnök férfi, jelenleg nyugdíjas)

5.2.1. *A lokális identitás az érzelmekben, az emlékek szerint*

Az élettörténetek első mondataiban már megjelent a hely, Nagyvárad szeretete, mint az életút kerete. Egy házhoz, egy utcához, egy városrészhez kötötte első emlékeit a megkérdezett. Bemutatták azt a teret, amelyet belaktak, s amelyről számtalan történetet tudtak elmesélni. Mivel idős emberek voltak az interjúalanyok, ezért volt bőven mesélnivalójuk a térről, amelyhez szoros érzelmi szálakkal kötődnek. Ha a lokalitást Appaduraj értelmezésében fogjuk fel, akkor nem csodálkozunk, hogy a történetek hemzsegnének az emberi kapcsolatoktól, a barátok emlegetésétől, az emberi viszonyok bemutatásától. A megszólalók saját életüket otthonukhoz, szomszédságukhoz, utcájukhoz, templomaikhoz, iskoláikhoz való viszonyuk bemutatásával kezdték. Legtöbbször, életkortól függetlenül természetesen, a második világháborúban tapasztalt események felelevenítését sem hagyták ki, amivel a városuk, az otthonuk pusztulásáról számoltak be. Az óvóhelyeken tapasztalt emlékekben megjelentek a helyben maradt emberek, azok, akik nem menekültek el. A háború bemutatása leíró jellegű volt legtöbbször, ami annál is érdekesebb, mert ekkor cserélt „gazdát” a város. A bombatámadásokat, az óvóhelyre való menekülést a megkérdezettek kicsi gyermekként élték meg.

„Egy csomó halott volt mindenfelé, itt például volt egy nagy halom kupac, tőle 10 méterre lejjebb, majdnem a »Biru de voiaj« előtt, ott volt két láb, de a test nem volt sehol, ...a sarkon volt hat halott egy kupacba’. Látszott, hogy letérdepeltették őket és géppisztollyal végiglőtték az egészet. Most is meg tudom mutatni, ott van a golyók fele a falba...”¹⁵ Majd így folytatódott tovább az emlékezés:

„A városházának körbeégett a második emelete és a padlás. De az első emeletből nem égett le semmi. Hogy hogy volt az megcsinálva! Rimanóczy jól megcsinálhatta annak idején...”¹⁶

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen szerepe lehet az életút bemutatásában olyan történeteknek, amelyeknek a személyes élet szempontjából nem volt közvetlen tanulsága? A gyermekként végignézett háborús pusztítást mégis következetesen minden idősebb interjúalanyunk elmesélte, aki akkor Nagyváradon élt. A válasz a leégett városházával kapcsolatos további történetből derülhet ki:

¹⁵ Részlet P. B. élettörténetéből (80 éves közalkalmazott férfi, jelenleg nyugdíjas).

¹⁶ Részlet P. B. élettörténetéből (80 éves közalkalmazott férfi, jelenleg nyugdíjas).

„Na éppen ezért egy nagy hazugság az, ami ki van téve a városházára, hogy kitették '44 október 12-én a román zászlót. Egy, ugye kimentünk családdal: fater, muter, meg a bátyám, meg én. Egyikőnk se látott egyetlen románt se, csupa oroszok voltak, meg a civil lakosság. Egy szálat nem láttunk. Kettő: a toronyba soha nem volt zászló. Arra is van fényképem, hogy a zászlót, a magyar zászlót, azelőtt mondjuk a két világháború között a románt, a zászlótartórúdnak a tetejére tették, ami a templommal szemben lévő díszteremnek a tetején volt. Ott volt a zászló, oda lehetett zászlót tenni. A toronyban nem volt hely se. Azonkívül ki mászott volna fel a toronyba? A városháza égett, oda nem lehetett zászlót tenni...”¹⁷

A történet mondanivalója, hogy a megkérdezett pontosan tudja, hogy hová tette ki a román katonai parancsnok a román zászlót 1944-ben, a város bevételekor. S ez azt jelenti, hogy a pontos hely nem a városházán volt, ahogyan azt 2011-ben is egy tábla jelzi.

Vajon mit tudhatunk meg ebből a gyermekkori történetből? – mérülhet fel a kérdés. Miért fontos pontosan tudnunk azt ma, hogy hová tették ki először Nagyváradon a román zászlót? Pontosan azért, ami nem hangzott el, de amit a története elmondott helyette. Nevezetesen, hogy ő ott volt, sokat látott, s ő tudja pontosan, hogy hogyan történt. Szokatlanul sokat időzött a zászló pontos helyének megértésével, ami azt jelenti, hogy hangsúlyozni akarta, hogy a részleteket ő pontosan ismeri. Őt nem lehet becsapni, megtéveszteni, tudja, hogy pontosan hogyan történt a városban a szimbolikus hatalomátvétel.¹⁸ Megtudtuk, hogy a városháza leégett, román zászló oda nem kerülhetett, s azt is tudja az interjúalany, hogy hová került pontosan. Az „eredeti váradiak” ezekkel a háborús történetekkel egyben azt is kifejezték, hogy tudják, hogy mi történt a városban, mert itt éltek már akkor is.

Feltűnően sokat költözködtek a megkérdezettek kisgyermek korukban, aminek többféle oka lehetett. A család gyarapodása, a szülők foglalkozásának megváltozása, vagy esetleg annak a telepnek a lebontása, ahol a megkérdezett született. A költözködés új szomszédságok kialakításával, új barátok megismerésével járt. Az interjúalanyok emlékezetében elevenen élnek még ma is azok a jó barátok, akikkel együtt

---

¹⁷ Részlet P. B. élettörténetéből (80 éves közalkalmazott férfi, jelenleg nyugdíjas).

¹⁸ Részlet P. B. élettörténetéből (80 éves közalkalmazott férfi, jelenleg nyugdíjas).

gyerekeskedtek, akár románok, akár magyarok voltak. Figyelemre méltó, hogy a megkérdezettek csak olyan történeteket meséltek el a román szomszédokról, amelyben azok barátok voltak, s pozitív szerepet kaptak. A hétköznapi életet felelevenítő történetekben a magyarok és a románok jó barátságban voltak egymással. Az egyik interjúalany azért említette meg román szomszédját, mert édesanyja magyarul tanította a román kisiút, s cserébe őt román nyelvre a barátja édesanyja (lásd ezzel kapcsolatosan: Bögre-Bernáth, 2011).

„Szembe velünk lakott egy vegyes házaspár, vegyes nemzetiségű pár. Ott is volt egy fiú és egy lány, és nagyon értelmesen és okosan Birta néni foglalkozott velem, amikor együtt voltunk a fiával, mert szembe laktunk Kornállal, egyidősek voltunk. Foglalkozott románul velem, tehát diktált, beszélt, stb. és amikor nálunk voltunk, akkor édesanyám Kornállal...”¹⁹

Vagy egy másik esetben egy utcakép került bemutatásra, ahol egyenesen éltek románok és magyarok. A családok egyetértésben, szoros kapcsolatban éltek hétköznapi életüket. A megkérdezettek gyermekkorukban nem ismerték a magyar-román ellentétet, egyetlen történet sem szólt erről.

„Igazából gyerekként nem tudtuk róluk, hogy románok, mert mindig magyarul beszéltünk. Úgyhogy akkor ez az 50-es évek végén, a 60-as években ez még így volt.”²⁰

A románokkal való együttélés természetes élményként jelent meg, néha csak a nevek alapján lehetett arról tudni, hogy éppen román nemzetiségűek a szereplők. Mint amikor például az egyik megkérdezett kisdíáként egy román családnál volt albérlő, ahová szülei helyezték el éveig.

A gyermekkorra visszaemlékező sokszor végigsétált emlékezetében az otthon és az iskola közötti útvonalon, s a hallgató számára mintha kamerával járná végig az utat, elmesélte, hogy mit láthatott volna annak idején. A terek otthonossá vált helyként jelentek meg, az utcanevek magyarul, a fontosabb terek és épületek korabeli funkcióik szerint és szintén magyarul maradtak meg az emlékezetben.

„Velencével²¹ kapcsolatban egy érdekes dolog, ez a Hodosi Miklós utca, vagy most T. Cipariunak hívják, a Szőlős utcát a köti össze a

¹⁹ Részlet P. B. élettörténetéből (80 éves közalkalmazott férfi, jelenleg nyugdíjas).

²⁰ Részlet J. P. élettörténetéből (60 éves humán értelmiségi).

²¹ Velence Nagyvárad egyik városrésze.

villamos sín, vagy a régi villamos, ahogy kiment a velencei állomáshoz, hát ez volt az az utca, ahol érdekes módon a társadalom minden rétegével találkoztunk."²²

A gyermekkor mesélésekor felelevenedett az otthonná szelídített külvilág, ahol a megkérdezett jól érezte magát, s amiről számtalan emléket őrzött meg.

Egyik interjúalanyunk szokatlanul erősen kötődött családi házukhoz. A házat az édesanyja vásárolta meg, amire a pénzt a napi kézműves munkájából rakta össze. A ház háromemeletes palotaként jelent meg az elbeszélésben, ahol a sokgyerekes család szépen elfért. Mégis el kellett adnia az interjúalanyunk ezt a házat. Az egyik szintet először azért adta el, mert unokáját Kolozsváron gyógyíttatnia kellett, a vakságtól mentette meg a kislányt. A második szintet azért adta el, hogy édesanyját ápolni tudja, ne kelljen szociális otthonba tennie, amikor már hosszú évekre napi gondozásra szorult. Hiába kötődött interjúalanyunk ehhez a családi fészekhez, el kellett adnia, mert az élet rendje úgy kívánta. A házuk történetét büszkeséggel emlegette, említése szerint jó érzéssel sétál el régi otthonuk előtt, hiszen unokája szeme világát „vásárolta” meg vele, illetve édesanyja méltó öregkorát biztosította. Az otthon eladását önerősítő cselekedetként mutatta be interjúalanyunk, s nem veszteségnek, hanem lélekbeli gyarapodásnak élte meg. Ez a családi ház kitüntetett helyet kapott az interjúalanyunk életében, amit továbbra is szimbolikusnak sajátjának tekintett.

Nagyon erős érzelmi kötődéséről számolt be egy másik interjúalanyunk is, aki a fentiekkel ellentétben veszteségként élte meg a házuk, otthonuk elvesztését, mert azt a területet, ahol született, lebontották. A Rogériuszt²³ építették fel, a D5-ös blokkot. S ezért az interjúalany utcáját, ami az elbeszélésében valóságos kerületként jelent meg, lebontották, a régi lakókat szétköltöztették. Az interjúalany édesapja pék volt, akinek a péksége saját házában működött. A család kapott egy kétszobás lakást egy másik utcában, a szülői házat pedig átépítették és bérbe adták. Akarva-akaratlanul is, de a város vezetése, tervezői halálra ítélték azokat a régi kapcsolatokat, ame-

---

²² Részlet O. T. élettörténetéből (férfi, mérnök, jelenleg egy civil szervezet aktív tagja, nyugdíjas).

²³ A szocializmus időszakában felépült legnagyobb nagyváradi lakónegyed. Ide több mint 70 000 lakost költöztettek be.

lyek a korábbi élettérben kialakultak. Az édesapa, amikor megtudta, hogy a két kezével épített kemencéjét az új lakók lebontották, soha többé nem tudott a régi utcájába bemenni. Megtanulta elkerülni még a környéket is. Interjúalanyunk pedig arról számolt be, hogy amikor találkozik a régi szomszédokkal, akkor ők, a „rétiel” olyan nyelven tudnak egymással beszélni, amit rajtuk kívül nem ért meg senki. Egy sajátos életvilág bontakozott ki a „rétiel” között sok-sok történettel, a közös sors vállalásával. Ez a világ a Rogériusz felépítésével eltűnt Nagyváradon.

5. 2. 2. A lokális identitás cselekvő ereje

Ehhez a fejezethez majdnem minden interjúalanyunk történetét megszólaltathatnánk, mivel a hétköznapi életben mindenki tevékenyen részt vesz környezetének alakításában, a számára kijelölt vagy megszerzett tér otthonná alakításában. Most mégis „csak” azokat a történeteket vesszük figyelembe, amelyekben az egyén cselekvő erejét közössége építésére használta/használja fel.

A lokalitás cselekvő erejét nagyon jól példázza egyik interjúalanyunk gimnazista emléke. A háború után a lebombázott Premontrei Gimnázium épülete majdnem romokban hevert. Az oktatás megkezdése előtt a diákok, a szülők és a tanárok első feladata a romeltakarítás volt. Néhány nagyobb diák többedmagával hordta a törmelékét ki az iskolából, s kiskocsikkal járták a várost, hogy a tanításhoz megfelelő alkalmatosságokat szerezzenek az iskola számára. Ezek a diákok hozzájárultak iskolájuk fizikai újjáépítéséhez, saját erejükkel formálták használhatóvá. Az interjúban megszólalt volt diákok erősen kötődtek az épülethez, volt tanáraikról csak elismerő szavakat mondtak, és sikeresnek mondható karrierjük alapjait abban látták, hogy jó alapokat kaptak alma materüktől. Érzelmi kötődésük a helyhez vitathatatlan, s amikor már módjuk volt rá, ezt a kötődést cselekvéssé formálták. Ez a generáció alapította meg a Premontrei Öregdiákok Szövetségét a rendszerváltás után, önmaguk, a város és a mai fiatalság támogatása érdekében.

Ennek a Szövetségnek a példája jól mutatja, hogy az egyén szintjén nem lehet különválasztani, hogy miért bocsátja valaki alkotó erejét közössége javára. A megkérdezettek e köre mind magyar nemze-

tisegű volt, s vannak közöttük többen, akik közéleti tevékenységet folytatnak vagy valamilyen formában ápolják közösségük identitását. Nehéz lenne különválasztani, hogy ezt azért teszik-e, mert magyarok, s így a nemzeti identitás ápolása a szándékuk, vagy azért, mert a környezetükben élő jövő generáció számára egy elérhető lokalitást akarnak átadni. A lokalitás teremtése az ő esetükben nem választható el attól, hogy magyarok, de attól sem, hogy 1989-ig, a Ceausescu-rendszerben semmilyen lehetőségük nem volt a közéleti tevékenységre.

Ezt a szétválaszthatatlanságot szeretnénk egy példával érzékeltetni. Legendássá vált a Szent László Templom lebontásának története. A legenda természetéhez tartozik, hogy az eseményben részt vevők és azt elmesélők részleteikben nagyon különböző történetekre emlékeznek vissza. A lényeg azonban ugyanaz. A Szent László templomot a nagyváradi magyarok élőlánccal mentették meg.

„Mi szó nélkül mentünk. Ott nem volt körlevél. Ott nem volt kötelező a megjelenés. Napokat ott álltunk kint és fogtuk egymás kezét. És nem engedték, és nem engedték, és nem engedték. És azóta én is, amikor fent vagyok a városban, az biztos, hogy én oda bemegyek, és én mindig találok ott valakit. Egy gyertyát gyújtani, vagy valamit. Hát ott nem az volt, hogy tulajdonképpen kötelező volt menni. Ott a váradiak... Az eredeti váradiak, a váradiak védték.”²⁴

Egy másik interjúalanyunk éppen sorkatonai szolgálatát töltötte Aradon, rádiósként szolgált. Egyszer csak riadóztatták a századát.

„Én, mint rádiós, tudtam, hogy mi igazi bevetésben vagyunk, mert éles fegyverekkel voltunk ellátva, s meg volt adva egy kód, hogy ha azt kapjuk, akkor be kell jönni Váradra és rendet kell csinálni. El tudja képzelni, hogy milyen pszichikai állapotban voltam, hogy ha Váradra kell bejönni? De nem tudtuk, hogy mi van. Nem tudtuk, hogy mi van. Lezajlott az egész, hazavittek minket Aradra. Két hét múlva engedtek haza... És hazajöttem, és akkor tudtam meg, hogy mi volt. Hogy le akarták bontani, és a nép körbeállta. És akkor mi fegyverrel vártuk ezt a dolgot, hogy mi mit fogunk csinálni... Ez egy sokkoló dolog volt. De lezajlott, nem lett belőle semmi...”²⁵

A megkérdezettek közül hárman meséltek a Szent László templom lerombolásának szándékáról és „megvédéséről”. A templom élőlánccal törté-

---

²⁴ Részlet Á. S. élettörténetéből. (70 éves, nő, fizikai foglalkozású, jelenleg nyugdíjas)

²⁵ Részlet A. S. élettörténetéből. (70 éves férfi, vállalkozó, jelenleg nyugdíjas)

nő megmentése ma már legendássá vált, a mai fiataloknak szüleik mesélik el a történeteket, ezzel is erősítve lokális és nemzeti identitásukat.²⁶

Az előbbihez hasonló, bár kevesebbet érintő szimbolikus eseményről számolt be az egyik megkérdezett, amelyben a lokális és a nemzeti identitás ugyancsak szétválaszthatatlan volt egymástól.

„Nagyváradon a Partiumi magyar egyetemnek a székhelye nem csak, hogy romokban hevert 1991-ben, hanem nem is akarták adni az épületet. Azt az épületet mindenáron vissza akarták venni, mindenáron a Várad Egyetemnek akarták azt az épületet. És akkor mi azt csináltuk, hogy hetekig nem mentünk ki az épületből, hetekig éjszakánként ott aludtunk diákcsoporttal. Az a pár tanár, akik ott voltunk, mert akkor még semmi szak nem volt, csak a vallás szak és a szociális munka szak. És akkor ott aludtunk, hogy ne tudjanak bejönni, mert ha akkor éjjel mi elmegyünk, akkor feltörték volna az ajtót, és beköltöztek volna...”²⁷

A két történet a lokális tér kisajátításának megakadályozására emlékezik vissza, amelyben a résztvevők a közösség nevében nem engedték át a politikai hatalomnak a már korábban birtokolt helyeket. Míg az első történet legendássá vált, a másodikról csak azok tudnak jóformán, akik részt vettek benne.

Appaduraj szerint a lokális szubjektumok cselekvő erején múlik egy hely lokális közösséggé formálása. Nagyváradon, mint mindenütt az országban, a kommunista hatalomátvétel után államilag irányítottan új „helyfoglalás” történt. A régi szomszédsgokat összetörte az új politikai rendszer, a házak, a terek lebontásával, átalakításával, új lakótömbök építésével. A régi lakókat átköltöztették új helyekre, s a régiek helyére újjak költöztek be. A II. világháború előtt virágzó város új arculatát az államilag erőltetett iparosítás formálta át anélkül, hogy a helyi lakosok alkotó módon vettek volna részt ezekben a folyamatokban. Nagyvárad lokális társadalmából így lett lokalizált világ. A város arculatának és helyi viszonyainak átalakítása folyamatosan zajlott a kommunizmus alatt, lakossága folyamatosan növekedett, s ezzel a növekedéssel nem tudott lépést tartani a lakosság otthoneremtő ereje.

²⁶ A Szent László templom évlánccal történő megvédése további *oral history* és levéltári kutatást igényel. A téma további tanulmányozása nagyban hozzájárulna Nagyvárad társadalomtörténeti és szociológiai megismeréséhez.

²⁷ Részlet Z. E. élettörténetéből (70 éves egyetemi oktató)

Ezt a folyamatot jelképezi a következő történet:

„A háború előtt volt 70 ezer nagyváradi lakos. Most van 230 000. Hát ez bizony nagy változás. A feleségem tanítónő, aki most is román gyerekeket tanít. Nagyon helyesek. Le a kalappal. Az egyik kislány azt mondja, hogy »Jaji, Margit néni, a hétvége nem lesz valami kellemes. Miért? Hát vendégeink jönnek, és kell vigyük őket szintén egykorú gyerekek városnézésre. Mit mutassak én nekik a városból?« Nem ismerik a várost.» – jegyzi meg az interjúalany.²⁸

Ez a helyzet hivatalosan megváltozott az 1989-es fordulat után, amikor a demokrácia nevében lehetőség nyílt a lokalizált helyi társadalom újbóli birtokbavételére.

Kérdés, hogy kik azok az – Appaduraj szóhasználatával élve – lokális szubjektumok, akik képesek a helyi társadalom aktív szereplői lenni egy diktatúra után. Az elnyomott nemzedék mely tagjai lesznek képesek arra, hogy éljenek az új politikai hatalom adta lehetőségekkel? Ötven év kényszerű passzivitása után egyáltalán kik voltak képesek és hajlandók arra, hogy közéleti tevékenységet folytassanak?

5. 2. 3. A lokális identitás intézményesülése 1989 után

1989 után fellendülhetett a lokális és a nemzeti identitás hivatalos szervezése. Ennek a legkülönbözőbb formái alakultak ki, mint pl. a civil szervezetek megalakulása, amibe a Premontrei Öregdiákok Szervezetétől kezdve a BINCISZ²⁹-ig bezáróan sok minden beletartozik. Ezeken túlmenően identitásképző erő az erdélyi képzőművészeket egyesítő Barabás Miklós Céh működése és tevékenysége is. Itt említhetnénk az 1990-es években a nagyváradi televízió magyar adásait, amelyeket akkor TVO-nak és TVS-nek neveztek, s a helyi értelmiség szereplésével folytattak ismeretterjesztő előadásokat például. Továbbá ide tartozik a helytörténeti, ipartörténeti munkák megírása (pl. Makai–Pásztai, 2008), hogy a várostörténeti kutatásokról ne is beszéljünk. A város lakosságának felduzzadása önmagában is azt jelenti, hogy olyan emberek lakják a várost, akik nem ismerik annak múltját és történelmét, s így nagyrészt otthontalanok a városban. A betelepülések miatt az új lakók a tereket csak korlátozottan vehették bir-

---

²⁸ Részlet Z. T. élettörténetéből (75 éves műszaki értelmiség, jelenleg nyugdíjas)

²⁹ BINCISZ: Bihar Megyei és Nagyváradi Civil Szervezetek Szövetsége.

tokukba. Személyes emlékeik a múltra vonatkozóan nekik nincsenek, s ők ezt a megismerésbe fektetett erőfeszítéssel tudják birtokolni. Ehhez szükségesek azok a kutatómunkák, amelyek hírépít adhatnak a város múltjáról.

A megkérdezett interjúalanyok többsége részt vesz a lokális identitás újrateremtésében. „Eredeti váradiak” ők, akiknek még személyes emléke van a város múltjáról, de akik olyan kapcsolati- és tudástőkével rendelkeznek, amely feljogosítja őket arra, hogy megteremtsek az alapot a helyi társadalom fellendítésére.

6. Összefoglalás

Az élettörténeti kutatásokból megállapíthatóvá vált, hogy Nagyváradon az „eredeti váradiak” érzelmi struktúrája nagyon gazdag, ami a városukhoz fűződő viszonyukat mutatja be. Ezt a viszonyulást gyengítette a szocializmus negyven éve, amelynek során a lokalitásból lokalizált város lett. A szocializmus alatt Nagyvárad folyamatosan uniformizálódott az ősi váradiak számára is, s nagyrészt üres maradt az újonnan beköltözött román lakosság számára. A város „visszafoglalása” 1990 után kezdődhetett el, amiben nagy szerepet játszanak az „eredeti váradiak” által alapított civil szervezetek.

Az újabb generációnak és az újonnan beköltözőknek a lokalitás helyi tudása azon alapul, hogy mikén teremtenek a térből önmaguk számára olyan teret, amelyet otthonuknak érezhetnek. A civil szervezeteknek elengedhetetlen szerepük van a helyi kontextusok megteremtésében.

A lokalitás szubjektumai a kisebbségben élő magyarok és a többségben élő románok. Ez a vitathatatlan kerete ma a nagyvárad-i lokalitásnak. A magyarok és a románok nem etnotájként, mint szomszéd-ságok élnek egymás mellett, hanem együtt élve, egy teret használva. Az interpretáció, az érték és az anyagi javak nem autonóm módon élnek egymás mellett, hanem keveredve egymással. A munkahelyi világban, az oktatásban, s sokak esetében a családi kapcsolatokban is nyilvánvaló ez a keveredés.

Felhasznált szakirodalom

- Appaduraj, Arjun: A lokalitás teremtése. *Regio*, 2001/3, 3–31.
- Bögre Zsuzsanna: Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban – Feldolgozási javaslat és illusztráció. *Szociológiai Szemle*, 2003/1.
- Burke, Peter: A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio*, 2001/1, 3–18.
- Fleisz János: *Az örök átalakulás városa*. Sapientia Varadiensis Alapítvány, Nagyvárad, 2008.
- Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását – Nagyvárad a dualizmus korában*. Charta Könyvkiadó, Nagyvárad, 1997.
- Gagyí József: *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.
- lordachi, Constantin: Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában – történeti áttekintés. *Regio*, 2000/3.
- lordachi, Constantin – Turda, Marius: Politikai megbékélés versus történeti diskurzus: az 1989–1999 közötti román történetírás Magyarország-percepciója. *Regio*, 2000/2.
- Keszei András: *A város narratív identitása*. Kézirat, 2010.
- Keszei András: Az emlékezet rétegei *Korall*, 2010/41, 5–35.
- Makai Zoltán – Pásztai Ottó: *Nagyvárad ipartörténete*. Europrint Kiadó, Nagyvárad, 2008.
- Varga E. Árpád: Bihar megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880–2002. In *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1999; javított és frissebb adatokkal bővített elektronikus változata. Utolsó módosítás: 2008. november 1. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/bhetn.pdf>

AZ ENRI FELMÉRÉS MINTAVÉTELE

Adrian Hatos

Nagyvárad, Egyetem

Az ENRI felmérés mintavételét véletlenszerű elosztásként terveztük. Célunk 1000 véletlenszerű alany mintavételezése volt, mindkét országban. Az adatok begyűjtéséhez több szintes megközelítést alkalmaztunk.

Ez első fordulóban kiválasztottuk mindkét ország közösségeit ahonnan a szükséges alanyok később kerülnek kiválasztásra. Így céljaink egyike az volt, hogy több mint 30 helységet foglaljunk bele a mintavételbe, hogy a több szinten készített elemzés megfeleljen az adatoknak. A helységek a rétegezés módszerével voltak kiválasztva, a helységek három kategóriába történő népességi besorolása szerint: 1. nagy megyei jogú városok (Nagyvárad, Szatmár, Debrecen, Nyíregyhaza); 2. kisvárosok; 3. falvak. A nagyvárosokat és a kisvárosokat automatikusan belefoglaltuk a mintavételezésbe, a falvak pedig találmásra kerültek kiválasztásra. A mintavételt tartalmazó táblázatok, amelyek minden felmérésbe foglalt helységet tartalmaznak, mutatják, hogy a helységenkénti legkevesebb alanyra vonatkozó követelményt teljes mértékben betartottuk.

A második fordulóban az alanyokat választottuk ki. Az egyes helységekhez tartozó alanyszámot két kritérium alapján döntöttük el: a) arányosság; b) legkevesebb 30 alany – annak érdekében, hogy a mintavételezés megfeleljen a több fordulós elemzésnek. Ez azt jelenti, hogy egyes vidéki településeken az arányosság kritériumát nem tartottuk be. A kérdezők az alanyokat utólag választották ki az alanyok véletlenszerű kiválasztásának eljárásával.

A kutatás utolsó fázisa, amelynek eredményeit a következő elemzésekben használtuk fel, az volt, amikor a romániai mintavételezést alakítottuk, hogy relatív nagyságrendű tételekben megfeleljen a magyarországinak (lévén Magyarország lakossága kisebb, mint Románia lakossága), illetve kiküszöböltük az eredeti adatokkal kapcsolatos tévedéseket. A mintavételezés jó reprezentativitással rendelkezik, a romániai vidéki/városi megoszlás kivételével, ahol a városi lakosság nagyobb számban van képviselve.

Az elemzésnél a végső adatbázist használjuk majd fel, amely 1000 alanyt tartalmaz Magyarországról, és 824-et Romániából. A magyar etnikumú alanyok 29,9%-ot képeznek a romániai mintából, 97,9%-ot pedig a magyarorszáigiból.

Ország	Etnikai csoport	%
Románia	Román	70.1
	Magyar	29.9
Magyarország	Egyéb	2.1
	Magyar	97.9

Az országos és a helységtípusok szerinti összehasonlító lakossági megoszlás az alábbi táblázatban kerül bemutatásra:

	Összlakosság	Lakosság % -a	A minta % -a	Városi lakosság (%)	Városi minta (%)
Bihar (RO)	600246	29.0	28.9	50.3	69.3
Szatmár (RO)	366270	17.7	16.2	44.7	52.4
Hajdú-Bihar (HU)	541298	26.2	26.5	80.3	80.8
Szabolcs-Szatmár (HU)	560429	27.1	28.2	54.2	47.5
	2068243				

	Sz. az adatbázisban
Apagy	38
Balkány	35
Balmazújváros	38
Berettyóújfalú	35
Debrecen	183
Ebes	31
Földes	30
Hajdúnánás	35
Hajdúsámson	30
Kaba	40
Kálmánháza	38
Kisvárd	35
Kocsord	39

Mátészalka	35
Mikepércs	31
Nagycserkesz	39
Nyíregyháza	105
Nyírtelek	34
Nyírpazony	39
Ópályi	38
Sáránd	31
Sényő	39
	1000

	Sz. az adatbázisban
Nagyvárad (Oradea)	192
Nagyszalonta (Salonta)	41
Margitta (Marghita)	36
Belényes (Beiuș)	20
Élesd (Aleșd)	29
Érmihályfalva (Valea lui Mihai)	32
Vaskohsziklás (Ștei)	16
Fugyivásárhely (Oșorhei)	10
Csegez (Pietroasa)	30
Felsővidra (Avram Iancu)	26
Kisósi (Aușeu)	17
Madaras (Mădăraș)	27
Tisztásfalva (Curatele)	27
Hagymádfalva (Spinuș)	25
Szatzmárnémeti (Satu-Mare)	111
Nagykároly (Carei)	30
Avasfelsőfalu (Negrești Oaș)	14
Mezőterem (Tiream)	22
Mezőfény (Foieni)	18
Tasnád (Tășnad)	30
Pusztadaróc (Dorolt)	30
Piskolt (Pișcolț)	21
Szódemeter (Sauca)	20
	824

SZOCIALIZÁCIÓS MODELLEK A ROMÁN–MAGYAR HATÁRMENTI MEGYÉKBEN

Adrian Hatos

Nagyvárad, Egyetem

Ebben a fejezetben a szocializációs modelleket kutatjuk, az ENRI felmérés alanyainak informális bekapcsolódását a társadalmi hálóba. A barátokkal és munkatársakkal tartott informális kontaktus gyakoriságát vizsgáljuk, illetve a baráti körök, valamint a munkahelyek etnikai összetételét. E változókat összehasonlítva a Magyarország és Románia közötti különbségeket fogjuk vizsgálni, a magyar és román etnikumok közötti különbségeket, valamint azt, hogy hogyan aknázzák ki e különbségek meghatározóit.

A vizsgált központi változók a négy kérdésre az alanyok által adott válaszokból tűnnek ki, amelyek az alanyok informális hálókból való részvételét vizsgálják:

1. Milyen gyakran tölti szabadidejét barátaival?
2. A barátaik közül hányan tartoznak más etnikai csoportba?
3. Milyen gyakran tölti együtt szabadidejét a munkatársaival?
4. Hány munkatársa tartozik más etnikai csoportba, mint Ön?

Eredmények

A barátokkal töltött szabadidő gyakorisága

A szabadidő barátokkal való együtt-töltésének gyakorisága tekintetében a romániai alanyok úgy jelennek meg, mint akik gyakrabban találkoznak barátaikkal, mint a magyarországiak. A szocializáció inkább etnikumhoz kötött jellemzőnek tűnik, mintsem országhoz kötöttnek: a különbségek megmaradnak a magyarok és a románok között (a románok javára), ha a vizsgálatot leszűkítjük Romániára, illetve a magyarországi magyarok és a romániaiak között nincsenek jelentős különbségek a barátokkal való kapcsolattartás gyakoriságára nézve.

1. táblázat. A barátokkal töltött szabadidő gyakorisága országonként (%)

		Milyen gyakran tölti szabadidejét barátaival?				
		soha	Havonta egyszer vagy ritkában	Hetente egyszer vagy ritkában	Hetente néhányszor	Naponta
Country	HU	25.4	35.8	22.0	12.9	3.8
	RO	18.6	31.4	26.8	18.3	4.9

P(chi-négyszet)<0,01

2. táblázat. A barátokkal töltött szabadidő gyakorisága etnikumok szerint Romániában (%)

		Milyen gyakran tölti szabadidejét barátaival?				
		soha	Havonta egyszer vagy ritkában	Hetente egyszer vagy ritkában	Hetente néhányszor	Naponta
etnikum (csak Romániában)	ro	15.2	31.6	29.7	18.8	4.6
	hu	26.9	31.0	19.4	17.1	5.6

P(chi-négyszet)<0,01

3. táblázat. A barátokkal töltött szabadidő gyakorisága a magyaroknál országonként (%)

		Milyen gyakran tölti szabadidejét barátaival?				
		soha	Havonta egyszer vagy ritkában	Hetente egyszer vagy ritkában	Hetente néhányszor	Naponta
Csak magyarok	HU	25.8	35.8	21.9	13.0	3.6
	RO	26.9	31.0	19.4	17.1	5.6

P(chi-négyszet):0,1

A barátokkal való kapcsolattartás gyakoriságának különbsége Románia és Magyarország között feltételezésünk szerint a két ország lakossága különböző életkori felépítésének köszönhetően jelenik meg: tudjuk, hogy a 35 éven aluliak gyakorisága Romániában sokkal nagyobb, mint Magyarországon, míg a 45 évnél idősebbek gyakorisága Magyarországon sokkal nagyobb. Lehetséges, hogy az informális hálózatok nagyságrendje és felépítése az életciklusok szerint változó, és ez a közös variáció adja a magyarázatot a Románia és Magyar-

ország közötti különbségekre. A feltételezés tesztje, amelyet alábbi táblázatunkban mutatunk be, nem igazolja feltételezésünket, ellenben bizonyos utalásokat hoz a románok és a magyarok közötti különbségek eredetére: a társulások inkább a felnőtt korú lakoságnál jellemzőbbek, mint a fiataloknál. Az életkorok szerint felosztott társulási táblázatok azt mutatják, hogy a Románia és a Magyarország közötti különbségek, ami a barátokkal töltött szabadidő gyakoriságát illeti, az életkor előrehaladásával csökkennek. Más szóval, a romániai és a magyarországi fiatalok különböző módon tartják fenn az informális hálókat, ezek a különbségek pedig nem tükröződnek az előrehaladott korcsoportoknál (45 éven felül): a romániai fiatalok magyarországi társaiknál több időt töltenek barátaikkal. Az etnikum és a szocializáció közötti kapcsolat megfigyelése korcsoportok szerint csak a romániai alanyokon (hogy leellenőrizzük, hogy az előbb megállapított összefüggés tükröz-e nemzeti vagy etnikai jellemzőt) nem adott következetes eredményeket, ami az esetek kis számának tulajdonítható (az 5-nél kevesebb elméleti gyakoriság mezői mind a négy társítási táblázatban 20%-nál nagyobbak).

4. táblázat. A szabadidő barátokkal való töltésének gyakorisága országonként és korcsoportok szerint

			Milyen gyakran tölti szabadidejét barátaival?					
			soha	havonta egyszer vagy ritkábban	hetente egyszer vagy ritkábban	hetente néhányszor	naponta	
A kérdezettek korcsoportja (korlátozott)	<= 35**	RO01	Magyaro.	15.5	37.6	31.0	11.9	4.0
			Románia	7.0	27.5	31.0	27.1	7.4
	36 – 45*	RO01	Magyaro.	20.8	39.6	22.0	14.7	2.9
			Románia	12.5	33.0	30.0	19.0	5.5
	46 – 57~	RO01	Magyaro.	27.1	33.9	18.5	15.8	4.8
			Románia	19.9	35.6	27.4	13.0	4.1
	58+~	RO01	Magyaro.	37.7	32.6	17.8	8.5	3.4
			Románia	39.1	31.3	17.3	10.6	1.7

** $P(\text{chi-négyzet}) < 0,01$

* $P(\text{chi-négyzet}) < 0,05$

ˆ $P(\text{chi-négyzet}) > 0,05$

A saját etnikai csoporton kívüli szocializáció tükrözi a két ország különböző etnikai összetételét. Ahogyan az várható volt, azon magyarországi alanyok aránya, akik azt nyilatkozták, hogy baráti körükben több etnikum képviselői is megtalálhatók, sokkal kisebb, mint a megfelelő romániai arány. Ezt a tényt a magyartól eltérő etnikai csoportok magyarországi kis mértéke magyarázza.

5. táblázat. A baráti kör bevallott etnikai összetétele országonként

		Hány barátja van, aki más etnikai csoporthoz tartozik (román/magyar, szlovák, roma, egyéb)?			
		egy sem	kevés	néhány	mind
RO01	Magyaro.	79.1	19.3	1.3	.3
	Románia	25.2	64.2	10.0	.7

$P(\text{chi-négyzet}) < 0,01$

Románia tekintetében az etnikum összevetése a baráti kör etnikai összetételével azt mutatja, hogy ez nem függ az etnikai hovatartozástól. Figyelembe véve, hogy a vizsgált romániai térségben a magyarok száma közel kétszer kisebb a románokénál, az eredmény váratlanul ért: mivel kisebb a lehetősége annak, hogy magyarok legyenek a baráti körében, normálisnak tűnt volna, ha a felmérés a magyarok kis mértékű elszigetelését mutatta volna ki. A társító táblázat azt mutatja, hogy az informális hálók etnikai kritériumok alapján oszlanak meg, sokan a magyarok közül például etnikai szempontból homogén informális hálózattal rendelkeznek (a magyarok 88%-a nyilatkozta, hogy barátaik közül kevés vagy egy sem tartozik más etnikai csoporthoz).

6. táblázat. A baráti kör bevallott etnikai összetétele etnikumokra lebontva Romániában (%)

		Hány barátja van, aki más etnikai csoporthoz tartozik (román/magyar, szlovák, roma, egyéb)?			
		egy sem	kevés	néhány	mind
etnikum (csak Romániában)	románok	26.4	63.5	9.6	.6
	magyarok	22.5	65.7	11.0	.8

P(chi-négyzet)>0,05

A munkatársakkal való kapcsolattartás

A barátokkal való kapcsolattartáshoz hasonlóan a munkatársakkal való szocializáció szintjén is vannak különbségek: azon magyarországi alanyok aránya, akik azt nyilatkozták, hogy munkahelyen kívül soha nem találkoznak a munkatársaikkal, sokkal nagyobb, mint az ugyanabban a helyzetben lévő románoké.

7. táblázat. A munkatársakkal töltött szabadidő gyakorisága országok szerint (%)

		Milyen gyakran tölti együtt szabadidejét munkatársaival?				
		Soha	Havonta egyszer vagy kevesebbszer	Hetente egyszer vagy kevesebbszer	Hetente néhány alkalommal	naponta
ország	HU	59.3	29.9	6.0	3.6	1.2
	RO	40.8	32.2	17.3	7.3	2.4

P(chi-négyzet)<0,01

Figyelembe véve a két nemzeti almintánál az életkori különbségek szerinti struktúrákat, feltételeztük, hogy a Románia és Magyarország közötti különbségek a nyugdíjasok nagyobb jelenlétének köszönhető a vizsgált csoportban Magyarországon, mint Romániában. Feltételezésünket megcáfolta az ország ellenőrzött társítási táblázata, a munkatársakkal való találkozás gyakorisága a dichotomikus foglalkoztatási kategóriák szerint, ahol az alanyokat két csoportba soroltuk: a nyugdíjasok és a nem nyugdíjasok csoportjára. Az alábbi ellenőrzött társítási táblázatból az tűnik ki, hogy Romániában a nyugdíj előtt álló személyek sokkal gyakrabban töltik szabadidejüket munkatársaikkal, mint magyarországi társaik: míg a romániai állampolgárok 28,2%-a

legkevesebb hetente egyszer tölti szabadidejét munkatársaival, a magyarországi esetek 10,8%-ában történik ez.

8. táblázat. A munkatársakkal töltött szabadidő gyakorisága országoként és foglalkozás szerint (%)

				Milyen gyakran tölti együtt szabadidejét munkatársaival?				
				Soha	Havonta egyszer vagy kevesebbszer	Hetente egyszer vagy kevesebbszer	Hetente néhány alkalommal	naponta
Foglalkozás	nem nyugdíjas**	ország	HU	56.6	31.5	6.6	4.2	1.1
			RO	31.1	37.6	20.2	8.0	3.1
Foglalkozás	nyugdíjas**	ország	HU	68.8	24.3	4.0	1.5	1.5
			RO	70.9	15.4	8.6	5.1	.0

** $P(\text{chi-négyszet}) < 0,01$

^ Az 5-nél kisebb elméleti százalék-cellák gyakorisága nagyobb, mint 20%.

A munkahelyek etnikai összetétele

Ahogy az várható volt, a munkahelyek etnikai összetétele a kutatott, jelentős magyar közösséggel rendelkező romániai megyékben sokkal vegyesebb, mint Magyarországon, ahol a kisebbségek a megkérdezett alanyok alig 3%-át képezik.

9. táblázat. A munkahely bevallott etnikai összetétele országoként (%)

		Hány, más etnikai csoporthoz tartozó munkatársa van (román/magyar, szlovák, roma, egyéb)?			
		egysem	kevés	néhány	mind
Románia01	HU	85.7	13.3	.9	.1
	RO	26.7	62.0	10.3	1.0

$P(\text{chi-négyszet}) < 0,01$

Az 5-nél kisebb elméleti százalék-cellák gyakorisága nagyobb, mint 20%.

A munkahelyek etnikai összetételének reprezentációja között nincs jelentős különbség a romániai magyarok és románok között. Az itt nyert eredmények azonosak a baráti kör vizsgálata során nyertekkel. Ez váratlan fordulat, figyelembe véve, hogy a vizsgált lakosságnál a magyarok százalékaránya a románok százalékarányának fele, így annak a valószínűsége, hogy román munkatársaik legyenek, a duplája annak, hogy magyar munkatársaik legyenek. Ez vagy azt jelenti, hogy a munkahelyek etnikai összetétele nem a valószínűség szerint alakul, hanem lehetséges, hogy szegregált (azaz vannak cégek, amelyek főként magyarokat, és fordítva, vannak cégek, amelyek főként románokat alkalmaznak) – ez a helyzet azzal is magyarázható lenne, hogy a magyar lakosság nem egyenletesen oszlik meg a vizsgált közösségekben –, vagy azt, hogy a alanyainknak a vizsgált kérdésről alkotott képe nem felel meg a valós helyzetnek.

Főbb eredményeink a következők:

- A romániai megkérdezettek sokkal több időt töltenek barátaikkal, mint magyarországi társaik.
- A Románia és a Magyarország közötti különbség, ami a barátokkal való kapcsolattartást illeti, csökken az alanyok életkori változásaival; a magyarországi fiatalok kevésbé „barátságosak”, mint romániai kortársaik.
- Az informális hálók etnikai összetételének vázolója azt sugallja, hogy a magyarok etnikai szempontból sokkal szegregáltabb hálózatokkal rendelkeznek, mint a románok. Ez magyarázatot adhat az informális találkozásokban mutatkozó fentebb megállapított különbségekre, amelyek a romániai magyarok és románok között figyelhetők meg, amelyek azonban nem teljesen mérvadóak.
- A romániai polgárok sokkal gyakrabban töltik szabadidejüket munkatársaikkal, mint magyar kortársaik.
- A munkahelyek etnikai összetételének vizsgálata ismét azt sugallja, hogy a vizsgált romániai területen a munkaadó szervezetek aránylag szegregáltak etnikai szempontból.

KOLLEKTÍV HATÉKONYSÁG A HATÁRMENTI RÉGIÓBAN

Adrian Hatos

Nagyvárad, Egyetem

Bevezetés és célkitűzések

A kollektív hatékonyság fogalma a közösségek vagy szomszédsgok összetartásának és a társadalmi ellenőrzésnek a változó jellegét tükrözi. Egyrészt a közösségek és a társadalmi tőke által hozott beilleszkedési törekvések és a társadalmi összefogás tanulmányozásának hosszú hagyományából ered. Másrészt a fogalom nyilvánvalóan a pszichológia „önhatékonyság” (*self-efficacy*) kifejezéséből származik, Bandura (1977) javaslata szerint. A pszichológiában az önhatékonyság a személy önmagába vetett hitét jelenti, pontosabban a meggyőződését afelől, hogy bizonyos célokat megfelelően tud megvalósítani. A jelentős kollektív hatékonyság azok szerint, akik bevezették ezt a fogalmat (Sampson & Graif, 2009), egy közösség tagjainak egybehangzó hite a megvalósításban, egységes célkitűzésekkel, valamint a tagok bizonyossága arról, hogy mások is bevonhatók a közös célkitűzések elérésébe. Az efféle hitek sarkallják a részvételt, képesek olyan közösségi javak létrehozására, amelyeket a társadalmi tőke (bizalom és kapcsolatok) „hagyományos” mérete közvetlen módon nem tud biztosítani. A saját közösségekbe vagy bizonyos értékek és célkitűzések közös voltába vetett hit cselekvési hatékonysága megmagyarázza több, szoros (*bonding*-típusú) kapcsolatok nélküli közösség bebizonyosodott hatékonyságát, olyan közösségeket, amelyekben a többség intenzíven részt vesz helyhez nem kötött, hasonlóság nélküli, híd típusú (*bridging*) kapcsolatokban, és amelyeknek mindezek ellenére sikerül közösségi beavatkozás által szükséges közjavakat és közbiztonságot szolgáltatni. Sampson, Raudenbush és Earls (1997) például megállapította, hogy a közösségi hatékonyságra negatív hatással vannak a szomszédsgban elkövetett erőszakos bűncselekmények, akkor is, ha a szomszédsgok szintjén a többi tényező, mint például a gazdasági hátrány, ellenőrzött.

A közösségi hatékonyság forrásainak kutatása aránylag új keletű. Szórványos empirikus tanulmányok több olyan tényezőt mutattak ki a közösségek szintjén, amelyek gátolják a közösségi hatékonyságot: mind a jogfosztás (közösségi szegénység), mind a lakóhelyi mobilitás (Duncan, Duncan, Okut, Strycker, & Hix-Small, 2003) gyengíti a társadalmi kapcsolatokat és a társadalmi bizalmat. Ezekben a tanulmányokban állandóan említett tényező az etnikai vagy faji heterogenitás (Duncan et al., 2003; Sampson et al., 1997), a Putnaméhoz hasonló argumentatív eljárás keretében (Putnam, 2007). A kulturális sokszínűség a szegregált szociabilitás révén, mely gátolja a kommunikációt és a viselkedési modelleket, a kapcsolatok etnikai alapú forgácsoldásához vezet. Egyes többszintű empirikus tanulmányok viszont azt mutatják, hogy a közösségi hatékonyság érzését inkább egyéni tulajdonságok határozzák meg (gazdasági státusz, családi állapot), míg a meghatározó környezetfüggő feltételezéseket kevésbé támasztják alá adatok (Duncan et al., 2003).

Jelen fejezet célkitűzése a kollektív hatékonyság tanulmányozása az ENRI-felmérés terepét képező négy határmenti megyében a román–magyar határon: a kollektív hatékonyság mérése, a két ország kollektívhatékonyság-szintjének összehasonlítása, valamint a romániai és magyarországi közösségek kollektív hatékonyság tényezőinek összehasonlító feltárása.

A kollektív hatékonyság mérése

A kollektív hatékonyság mérésére eredetileg egy 8 elemből álló, Likert-típusú kérdőívet vezettünk be, öt lépcsőből álló értékekkel (a teljes egyet nem értéstől a teljes egyetértésig). A lépcső elemei eredetileg:

Egyetért az alábbi kijelentésekkel a lakhelyével kapcsolatban?

1. Ez egy szoros, egységes szomszédság.
2. Ebben a szomszédságban az emberek általában nem értenek egyet egymással.
3. Ebben a szomszédságban az emberek készséggel segítenek a szomszédnak.
4. Ebben a szomszédságban az emberek különböző értékeket képviselnek.
5. Ebben a szomszédságban az emberek megbízhatóak.

6. Ebben a szomszédságban a szomszédok közbelépnek, ha a gyermekek zajonganak.
7. Ebben a szomszédságban az emberek közbelépnének, ha a fiatalok bepizskítanak a falat vagy a földet.
8. Ebben a szomszédságban az emberek megfenyítének a tiszteletlen gyermeket.

Az alábbiakban bemutatjuk a nyolc elem érvényes eseteinek százalékos eloszlását:

1. táblázat: a közösségi hatékonyság elemeire adott válaszok eloszlása

		Egyáltalán nem értek egyet	Nem értek egyet	Nem helyeslem, de nem is vagyok ellene	Egyetértek	Teljes mértékben egyetértek	% nincs válasz
1	Nagyon egységes közösség.	6.7	10.5	31.1	34.1	17.7	1.0
2	Az itt élő emberek általában nem értenek egyet egymással.	15	28.6	31.7	17.3	7.4	1.0
3	Az itt élő emberek készséggel segítenek a szomszédon.	2.9	7.4	30	39.4	20.3	1.1
4	Az itt élők különböző értékeket képviselnek.	2.5	10.5	32.3	28.5	26.3	3.0
5	Az itt élők megbízható emberek.	2.9	7.7	40.6	36.1	12.6	1.4
6	Az itt élők tennének az ellen, ha a gyermekek zajonganának.	9.2	10.3	30.8	37.2	12.4	3.6
7	Az itt élők fellépnének és tennének az ellen, ha a gyermekek összefirkálnák a falakat vagy rendetlenítenének.	2.4	7.3	25.8	41.8	22.7	2.9
8	Az itt élők megszólítanák az udvariatlan gyerekeket.	4	9.1	29.6	40.7	16.6	3.1

A skála megszerkesztése az elemek többszörös átalakítását igényelte: 1) a 2-es elem értékeinek megfordítását; 2) a hitelességi mu-

tatók kiszámítását és a skála szerkesztési módjának a rögzítését; 3) a hiányzó értékek miatt többszörös visszaeséssel számolt értékek bevétele – 101 olyan esetet kellett értékelni, amelyek hiányosak voltak, válasz nélküliek, vagy „nem tudom” választ adtak; 4) a közösségi hatékonysági arány kiszámítása az összes érvényes esetben.

Végül egy elégséges hitelességi mutatójú (alfa=0,707) skála készült a fenti elemek felhasználásával, de a 2-es, 4-es és 6-os számú elemeket kivéve. A közösségi hatékonyság észlelésének egyéni pontozása az elemek értékeinek összesítésével készült. Az így kapott változó átlagos értéke 17,9, minimális értéke 4,85, maximuma pedig 25,79. Az összesítésnél 9 esetben a közösségi hatékonyság pontozás nélkül maradt az eredeti elemeknél előfordult nagyszámú hiányzó érték miatt. A K-S és a Shapiro-Wilks tesztek is elvetik e változók eloszlásának normális voltát.

Hogyan változik a közösségi hatékonyság a népesség körében?

Mivel a közösségi hatékonyság az emberi közösségek egy jellemzőjére vonatkozik, alább bemutattuk az ECP-átlagokat a mintából vett helységekben, országok szerint csoportosítva, az átlagok csökkenő sorrendje szerint:

1-es táblázat. Helységek közösségi hatékonyság átlagai

		ECP
Kálmánháza	HU	21.3
Hajdúsámson	HU	21.1
Ebes	HU	20.7
Sényő	HU	20.5
Apagy	HU	20.5
Mátészalka	HU	20.4
Mikepércs	HU	20.1
Kocsord	HU	19.4
Sáránd	HU	19.1
Nyírpazony	HU	18.9
Balmazújváros	HU	18.6
Debrecen	HU	18.5
Nyírtelek	HU	18.4
Kisvárd	HU	17.7
Nyíregyháza	HU	17.7
Ópályi	HU	17.5

Berettyóújfalu	HU	17.3
Balkány	HU	17.0
Földes	HU	16.7
Kaba	HU	16.5
Hajdúnánás	HU	15.5
Nagycserkesz	HU	14.8
Szödemeter (Sauca)	RO	21.3
Avasfelsőfalva (Negrești Oaș)	RO	20.3
Aușeu (Kisősi)	RO	19.3
Curatele (Tisztásfalva)	RO	18.9
Oșorhei (Fugyivásárhely)	RO	18.5
Élesd (Aleșd)	RO	18.5
Mezőfény (Foieni)	RO	18.2
Piskolt (Pișcolț)	RO	17.8
Pusztadaróc (Dorolt)	RO	17.8
Érmihályfalva (Valea lui Mihai)	RO	17.8
Szatmárnémeti (Satu-Mare)	RO	17.5
Vaskohsziklás (Ștei)	RO	17.3
Belényes (Beiuș)	RO	17.2
Tasnád (Tășnad)	RO	17.2
Nagyvárad (Oradea)	RO	17.0
Margitta (Marghita)	RO	16.9
Mezőterem (Tiream)	RO	16.5
Nagyszalonta (Salonta)	RO	16.4
Nagykároly (Carei)	RO	16.3
Madaras (Mădăraș)	RO	16.2
Felsővidra (Avram Iancu)	RO	15.4
Hagymádfalva (Spinuș)	RO	15.4
Csegez (Pietroasa)	RO	15.3

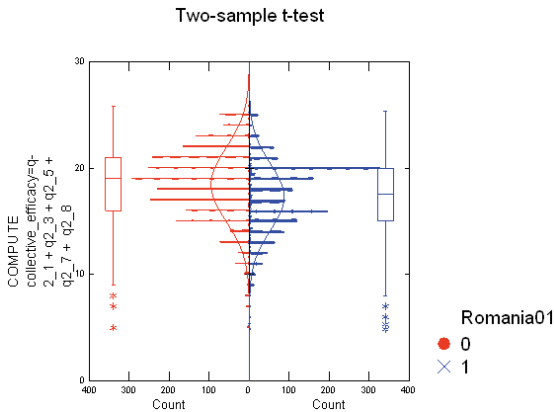
Ezek a számok csupán szemléltető értékek, mivel a részminták nem reprezentatív jellegűek. Másrészt az ECP átlagos értékeinek nagy eltéréseit figyelhetjük meg úgy a román, mint a magyarországi részminták esetében.

Közösségi hatékonyság Romániában és Magyarországon

A közösségi hatékonyság országonkénti és etnikai alapú eloszlásának összehasonlítása világosan mutatja a magyarországi lakos-

ság látszólagos előnyét. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a Magyarországon érzékelt hatékonysági értékek sokkal magasabbak, mint a romániaiak, ami felveti a kérdést, hogy a különbség az országok vagy az etnikumok közötti felfogásbeli különbségnek tulajdonítható-e. A K-S teszt jelentős eltérést mutat a két ország között a közösségi hatékonyság eloszlása terén.

1. ábra. Közösségi hatékonyság országonként

Vázlat: t-teszt két mintára; SZÁMÍTÁS; közösségi hatékonyság; összesen

Az etnikumok és az országok szerinti összehasonlítás azt sugallja, hogy különbség inkább az országok, mint az etnikumok között létezik. A Romániában élő románok és magyarok közötti különbség a közösségi hatékonyság szemszögéből nézve jelentéktelen.

2. táblázat. Közösségi hatékonyság etnikumok és országok szerint

		Átlag ECP
Magyarország	Magyarok ¹	18.47
Románia	Románok	17.20
	Magyarok	17.46

A kollektív hatékonyság modellezése

A kollektív hatékonyság modellezésére több, egyénre vonatkozó változót vezetünk be (kor, nem, képzettség, családi állapot, nemzetiség), illetve egy változót a környezetre, éspedig a helység típusára vonatkozóan.

3. táblázat. A közösségi hatékonyság OLS visszafejlődési modellje

	Magyarország					Románia				
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(Állandó)	15.580	0.907		17.179	0.000	16.714	0.557		29.981	0.000
A kérdezett kora	0.008	0.010	0.032	0.755	0.450	0.010	0.011	0.052	0.980	0.327
Nem (férfi=1)	0.284	0.226	0.040	1.257	0.209	-0.300	0.223	-0.047	-1.345	0.179
Képzettség (egyetemi végzettség=1)	0.671	0.397	0.053	1.691	0.091	0.152	0.264	0.021	0.577	0.564
Családi állapot (családós vagy együttélő=1)	-0.374	0.228	-0.054	-1.642	0.101	-0.195	0.230	-0.030	-0.849	0.396
Foglalkozás (nyugdíjas=1)	0.380	0.353	0.045	1.076	0.282	0.603	0.373	0.086	1.616	0.106
Település típusa (városi=1)	1.245	0.226	0.173	5.510	0.000**	0.082	0.236	0.013	0.349	0.727
Nemzetiség (Magyar=1)	0.783	0.753	0.032	1.039	0.299	0.077	0.247	0.011	0.313	0.754
	R2=0,033					R2=0,012				

A közösségi hatékonyság visszafejlődésének modellje a település típusától függően sokkal hangsúlyosabb Magyarországon, mint Romániában: a magyar állampolgárok összetartóbbnak érzik a közösségüket városi környezetben, mint a falusiak. Ez a különbség nem létezik a román állampolgárok esetében. Romániában egyetlen, az elemzésbe bevont tényező sem befolyásolja jelentősen az érzékelt közösségi hatékonyság értékét.

A jobb eredmény érdekében több javításra van szükség a közösségi hatékonyság modellezésében: interspecifikus változékonyságának tesztelésére, illetve (abban az elég valószínű esetben, hogy $ICC > 0,05$) többszintű visszaesési modell felállítására, a többszintű hatékonyság magyarázata céljából. A modellnek magába kell foglalnia a független változók között a felmérésben szereplő közösségek etnikai megoszlási indexét is, hogy felmérhessük a lakosok körében e jellemzőknek a kollektív kontroll és a kompetencia érzésére történő hatását.

Az eredmények összesítése

– A társadalmi hatékonyság kielégítő hitelességgel mérhető az eredetileg ajánlott 7 elem helyett 4 elemmel.

– A társadalmi hatékonyság érzésének átlaga jelentősen nagyobb Magyarországon, mint Romániában.

– A romániai magyarok hatékonysági mutatója hasonló a román szomszédaiéhoz, ami azt sugallja, hogy nem az etnikum befolyásolja azt.

– Egyedül a település típusa (falusi vagy városi) az, ami jelentősen befolyásolja a személyi hatékonyságot: ez a magyarországi városok esetében pozitív hatással van lakóik kontroll- és összetartozás-ézésére.

Felhasznált szakirodalom

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, 84(2), 191–215.

Duncan, T. E., Duncan, S. C., Okut, H., Strycker, L. A., & Hix-Small, H. (2003). A multilevel contextual model of neighborhood collective efficacy. *American Journal of Community Psychology*, 32(3), 245–252.

Putnam, R. D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137–174.

Sampson, R. J., & Graif, C. (2009). Neighborhood Social Capital as Differential Social Organization. *American Behavioral Scientist*, 52(11), 1579.

Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277(5328), 918.

ÖNKÉNTES RÉSZVÉTEL A HATÁRMENTI RÉGIÓBAN

Adrian Hatos

Nagyvárad Egyetem

Bevezetés

Jelen fejezet a magyarországi és romániai társas részvételi szintet hasonlítja össze, az ENRI felmérés adatait felhasználva. A vizsgálatok az országok és a nemzetek összehasonításával, valamint a társas részvétel többváltozatú mutatóinak mérésével indulnak.

Az önkéntes részvétel és a társadalmi tőke

Putnam (1993) munkái szerint a társas részvétel a társadalmi tőke egyik legfontosabb komplementer mutatója. Putnam valóban erős kapcsolatról beszél, egyrészt a kölcsönös kapcsolatok és a civil szervezetekben konkretizálódott hálózatok, másrészt az olaszországi regionális fejlődés között. Putnam ugyanakkor azt is állította, hogy a civil társadalom egyesületei bizalomra ösztönöznek, ami az együttműködés és szolidaritás legfőbb hozzávalója. A kölcsönösség, a bizalom, valamint a kollektív hatékonyság is azokban az egyesületekben jelentkezik, amelyekhez az emberek szenvedélyeik követése miatt csatlakoznak, ugyanakkor pedig azért, hogy számukra gyakran ismeretlen emberekkel dolgozhassanak együtt.

Már amikor Putnam bemutatta érveit, a lehető legkomolyabb okok miatt megkérdőjelezték azokat: nem minden egyesület demokratikus – nagyon sok diktatúra önkéntes egyesületekre alapozott a demokratikus rendszerektől történő hatalom átvételéhez. (Paxton, 2002; Roßteutscher, 2002); sok egyesület alapjául hasonló egyének hálózatai szolgálnak, az úgynevezett közösségi hálózatok, amelyek elbátortalanítják a szolidaritást és az önzetlen bizalmat, melyek fő elemei az úgynevezett komplementaritási társadalmi tőkének. Ebbe az utóbbi kategóriába tartoznak például azok a vallási egyesületek,

amelyek gyakran az elszigeteltséget és a tolerancia teljes hiányát részesítik előnyben.

Attól függően, hogy milyen kategóriájú egyesületeket veszünk számításba, a tapasztalati bizonyítékok általánosságban véve az önkéntes egyesületek javára szolgálnak, és azok demokratikus hatása, valamint pozitív fejlődése mindenképpen igen erős. Különböző kutatások, amelyeket a társadalmi tőke és a demokrácia közötti kapcsolatról folytatott viták ösztönöztek, rámutattak, hogy az egyesületi tagok jobban érdeklődnek a politika iránt, felkészültebbek a politikai nézetek szemléletében, jobban fel vannak készülve a szavazásra (Brady, Verba, & Scholzman, 1995; Niemi & Junn, 1998), esetleg gyakran aktívak politikai szempontból (Dekker, Koopmans, & Van den Broek, 1997). Hasonló összefüggésekre bukkantak egy Comşa által készített román városi felmérés szerint is (2007).

A kutatás e heterogén területének több ilyesfajta tanulmányában történt hivatkozás valamiféle alapvető aktivizmusra, ennek társadalmi részvételi mutatóival együtt, amely leggyakrabban rejtett – inkább pszichológiai, mintsem társadalmi vagy kulturális típusú – változóként működik. Brady, Verba és Scholzman (1995) azt tűzték ki célul, hogy a politikai elkötelezettség változójának egy részét egy ilyen típusú tényezővel magyarázzák meg. E dolgozat szerzője egyik tanulmányában, melyben a román lakosok részvételét vizsgálta a városok életében, felfedezte (Hatos, 2006), hogy kortól, tanulmányoktól, nemtől vagy szakmától függetlenül létezik egy kisebbség, akik egész életük folyamán komolyan érdeklődést mutatnak néhány közös tevékenység során a vezető szerep átvétele vagy az ilyenfajta tevékenységekben való részvétel iránt anélkül, hogy figyelembe vennék ennek költségeit és előnyeit.

Az összes fent bemutatott tapasztalati és elméleti eredmény azt a tényt támasztja alá, hogy a társadalmi tőke nyelvezetét alkalmazva az önkéntes egyesületeket két részre lehet osztani: egyrészt önszervező egyesületekre (segélyszervezetek és önkéntes szervezetek), amelyek az önzetlen adományozást részesítik előnyben (lásd Uslaner, 2004, az egyesületek társadalmi összetartásra és bizalomra gyakorolt hatására vonatkozóan), másrészt pedig közösségi szervezetekre, amelyekben az egyének hasonló értékeket képviselnek, hasonló környezetből származnak, ugyanakkor összedolgoznak azért, hogy nézeteiket és

érdekeiket előnyhöz juttassák, a csoporton túlmutató számottevő együttérzési hatások nélkül, vagy ami még rosszabb, negatív hatást gyakorolva az altruizmusra, az általános bizalomra és toleranciára. A különböző környezeti változók befolyásolhatják a különböző típusú egyesületekben való részvétel ösztönzőinek megoszlását. Egy ilyen jellegzetesség a kisebbség és a többség közötti versengés, mely kiváltó ok lehet a kulturális szempontból homogén csoportokban való önkéntes részvételre. Ez egy olyan jelenség, amelyet Portes és Sennsenbrenner (1993) „reagens szolidaritásnak” nevez. Ilyen helyzetekben a konkurens kulturális csoportokat (mint például az etnikai csoportok) olyan etnikai (esetleg vallási vagy faji) egyesületek segítségével mozgatják meg, amelyek egyértelműen hirdetik a társadalmi bizalmat és a toleranciát.

Figyelembe véve a Románia és Magyarország közötti társadalmi és gazdasági különbségeket, valamint a Magyarországon jól ismert általános bizalmat Romániával ellentétben, becsléseink úgy szólnak, hogy a kölcsönös segítségben való részvétel Magyarországon nagyobb lesz, mint Romániában, illetve fordítva, a szocializálódásban való részvétel Romániában lesz nagyobb. Sőt, az Erdély északi részén élő románok és magyarok között jellemző versengés alapján a határmenti magyar területekhez képest a romániai határvidékeken jelentős növekedésre számítottunk az önkéntes részvételt illetően.

A társas részvétel mérése

Tizenkét féle önkéntes egyesületben négy típusú részvételt mérünk fel. Az alábbiakban bemutatjuk a szervezetek különböző típusára vonatkozó részvételi arány százalékos elosztását a két ország esetében. A részvétel típusai a következők: 1. tagság és aktív részvétel; 2. tagság aktív részvétel nélkül; 3. múltbeli tagság; 4. mindenféle tagság nélkül.

A kérdőívben szereplő önkéntes egyesületek a következő kategóriákba tartoznak: 1. sport- vagy természeti tevékenységeket folytató klubok; 2. művészeti-, zenei-, kulturális tevékenységek vagy hobbik; 3. szakszervezetek; 4. üzleti-, szakmai- vagy gazdaszervezetek; 5. humanitárius segély-, emberi jogi-, kisebbségi- vagy bevándorló i egye-

sületek; 6. környezetvédelmi-, béke- vagy állatvédelmi egyesületek; 7. vallási- és egyházi egyesületek; 8. politikai pártok; 9. tudományos-, tanügyi-, tanári-és szülői szervezetek; 10. idősök, fogyatékkal élő-, illetve hátrányos helyzetű személyek számára nyújtott szociális szolgáltatások; 11. ifjúsági szervezetek (például cserkészek, ifjúsági klubok stb.).

Az alábbi táblázatban bemutatjuk az adott mintákra adott válaszok összehasonlítását Romániára és Magyarországra vonatkozóan.

1. táblázat. Egyesületekben való romániai, illetve magyarországi részvétel

Egyesülettípusok	Ország	Tag és aktív résztvevő	Tag, de nem aktív résztvevő	Tag volt, de már nem az	Soha nem volt tag
Sportklub vagy bármely más szabadidős szervezet	Magyarország	3.3	1.7	7.8	87.2
	Románia	4.8	3.0	13.8	78.4
Művészeti-, múzeumi- vagy hobbi-egyesület	Magyarország	2.4	1.6	3.0	93.0
	Románia	3.5	4.3	13.9	78.3
Kereskedelmi szövetség	Magyarország	2.0	2.7	19.5	75.8
	Románia	2.4	4.8	15.6	77.2
Üzleti-, szakmai- vagy mezőgazdasági egyesület	Magyarország	0.7	0.9	1.4	97.0
	Románia	4.8	1.6	5.0	88.6
Humanitárius segély-, emberi jogi-, kisebbségi- vagy bevándorló egyesületek	Magyarország	0.8	0.2	0.6	98.4
	Románia	1.5	1.9	4.8	91.8
Környezetvédelmi-, béke- vagy állatvédelmi szervezet	Magyarország	0.4	0.1	0.9	98.6
	Románia	0.9	1.4	5.2	92.5
Vallási- vagy egyházi szervezetek	Magyarország	4.0	3.5	1.9	90.6
	Románia	16.5	19.0	8.6	56.0
Politikai pártok	Ungaria	0.5	0.6	1.6	97.3
	Románia	2.6	6.4	11.5	79.6

Tudományos-, tanügyi-, tanári-és szülői szervezetek	Magyarország	0.9	0.5	1.9	96.7
	Románia	2.4	2.9	6.4	88.4
Idős vagy fogyatékkal élő állampolgárok szervezete	Magyarország	1.8	0.0	0.4	97.8
	Románia	2.0	1.4	3.2	93.4
Ifjúsági tevékenységek (például cserkészek, ifjúsági klubok stb.)	Magyarország	0.5	0.8	4.2	94.5
	Románia	1.1	3.5	7.4	88.0
Egyéb önkéntes szervezetek	Magyarország	1.4	0.3	1.7	96.6
	Románia	2.5	3.4	5.4	88.6

A részvételi típus meghatározására szolgáló válaszok úgy kerültek összesítésre, hogy minden részvételi típusra adott igenlő választ megszámoztunk, aminek eredménye 3 személyes részvételi pontszámot adott: aktív, passzív és múltbeli részvétel.

Elemzések

A romániai minta esetében minden szervezeti- és részvételi kategóriában magasabbak a százalékok, mint a magyarországi mintában. Az eredmény meglepő, figyelembe véve az általában alacsony pontszámokat, amelyeket Romániában ennél a változónál érünk el a többi európai országgal (Magyarországot is beleértve) szemben, egyéb nemzetközi összehasonlító tanulmányok szerint. Erre a helyzetre több magyarázat is létezik:

- a városi lakosság többségi képviselete a romániai mintában, ismerve a tényt, hogy a városi lakosságnak több lehetősége van az önkéntes egyesületekhez történő csatlakozásra, mint a vidéken élőknek;
- a mintába foglalt romániai terület magas részvételi mutatókkal rendelkezik, ami összefügg az aránylag magas modernitási és fejlődési szinttel (lásd Sandu), míg a mintában szereplő magyarországi terület az ország egyik legfejletlenebb része;
- bizonyos egyesületi kategóriák százalékainak magyarázata igen egyszerű: nyilvánvaló az erőteljesebb vallási részvétel Romániában (ez megmagyarázza a vallási szervezetekben való részvétel sokkal maga-

sabb arányát), míg az üzleti vagy mezőgazdasági szervezetek kategóriájának nagyobb számjegyei többnyire a mezőgazdasági egyesületekhez való tartozással magyarázhatók;

Az első feltevés gyorsan elutasításra kerül a két országban vizsgálatra kijelölt lakhelyek elemzése során. Egyrészt észrevehető, hogy elvárásunk, miszerint városi környezetben a részvétel nagyobb, nem nyert igazolást, mivel a részvétel Romániában a megfigyelt település típusától függetlenül nagyobbnak bizonyult.

2. táblázat. Egyesületi részvétel Romániában és Magyarországon a település típusától függően

		Aktív részvétel
Magyarország	Város	.15
	Vidék	.26
Románia	Város	.44
	vidék	.44

E feltételezések mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mintavételi hibák vagy az eltérő romániai és magyarországi részvételi minták lehetőségét sem.

Részvételi minták

Mint már említettük, a felmérésben a társas részvétel három típusát különítettük el: 1. aktív részvétel: azon egyesületek megszámolásával, amelyekről a megkérdezett azt nyilatkozta, hogy tagja és aktívan tevékenykedik benne; 2. passzív részvétel: azon egyesületek megszámolásával, amelyekről a megkérdezett azt nyilatkozta, hogy tagja, de nem tevékenykedik aktívan benne; 3. múltbeli részvétel: azon egyesületek megszámolásával, amelyekről a megkérdezett azt nyilatkozta, hogy tagja volt, de már nem az.

3. táblázat. Az egyesületi részvétel aránya országok és nemzetiségek szerint

Ország	Minta	Aktív részvétel	Passzív részvétel	Már nem tag
Magyarország	Magyarok	0.19	0.13	0.45
Románia	Egyéb nemzetiségek (többség, románok)	0.40	0.56	1.15
	Magyarok	0.53	0.43	0.60

A táblázat, amely a három mutatót országonként hasonlítja össze nemzetiségek szerint, igazolja egyrészt a magyarországi lakosok alacsony részvételi arányát, másrészt rámutat, hogy a romániai magyarok társas viselkedésére a romániai minta, nem pedig a nemzetiségi minta jellemző. Egyébiránt a magyar nemzetiségűek aktívabb résztvevők, mint román nemzetiségű honfitársaik.

A három részvételi pontarány nem feltétlenül függ össze egymással (az országok közötti eredmény állandó). Míg az aktív részvételi pontarány gyengén összefügg a passzív részvétel százalékával ($p < 0,05$), egyáltalán nem függ össze a múltbeli tagok arányával, hiszen a legerősebb kapcsolat a passzív és a múltbeli részvétel között áll fenn.

4. táblázat A különböző részvételek közötti összefüggés

	Aktív részvétel	Passzív részvétel	Múltbeli tag
Aktív részvétel	1.000		
Passzív részvétel	0.054*	1.000	
Múltbeli tag	0.022	0.272**	1.000

* az összefüggés a 0,05 szinten jelentős (két tizedes pontossággal)

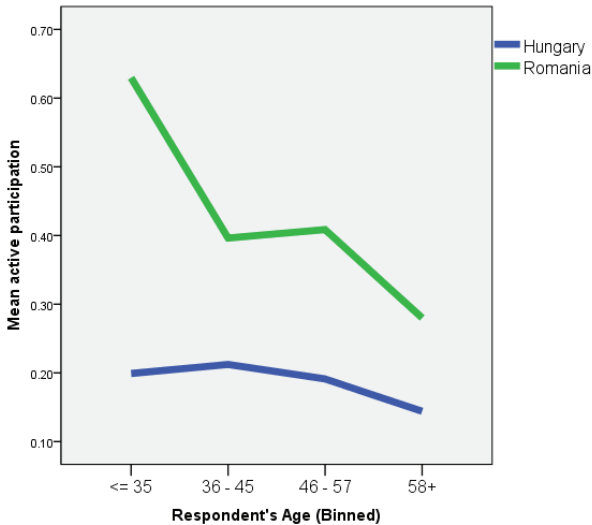
** az összefüggés a 0,01 szinten jelentős (két tizedes pontossággal)

A részvétel és a kor közötti kapcsolat

Ez valószínűleg két részvételi mutatót generáló mechanizmus kombinációjának köszönhető, amelyek összefüggésben állnak az élet adott ciklusával: az első mechanizmusnak köszönhetően a fiatal generációnak nagyobbak a részvételi mutatói, miközben az idősebb személyek aktív részvételi mutatója nagyon alacsony, a passzív, vagy a múltbeli arány viszont annál nagyobb.

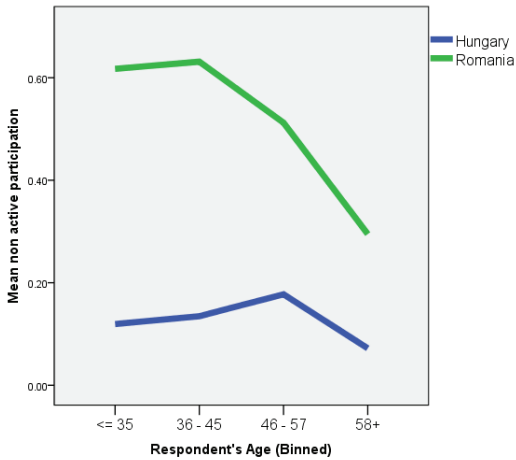
Az alábbi grafikonok sokkal nagyobb különbségeket mutatnak a különböző generációk között (az életkorok intervallumainak megfelelően csoportosítva) Romániában, mint Magyarországon, ami az aktív, illetve a passzív részvételi mutatókat illeti. Romániában a 36 év alattiak részvételi aránya sokkal nagyobb, mint a másik három korosztály esetében. Ez a különbség kevésbé kiemelkedő Magyarország esetében. Ami a múltbeli tagságot illeti, míg Romániában a különböző korosztályok között nincsenek eltérések, a magyarországi időskori minta beigazolja sejtésünket: azon szervezetek száma, amelyeknek az illető tagja volt, a kor előrehaladtával növekszik.

1. ábra. Az aktív részvétel aránya korcsoportok szerint

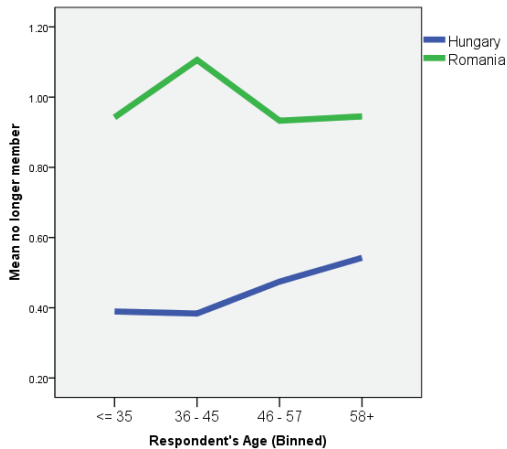
Vázlat: közepesen aktív részvétel
A válaszolók életkora (korlátozott)

2. ábra. A passzív részvétel aránya korcsoportok szerint

Vázlat: közepesen aktív részvétel
A válaszolók életkora (korlátozott)

3. ábra. A részvétel korosztályok szerinti hiányának átlaga

Vázlat: a részvétel hiányának átlaga
A válaszolók életkora (korlátozott)

A fenti elemzések megfigyeléseiből és a szakirodalomban fellelhető elemzésekből levont hipotézisekből kiindulva többszörös OLS visszaesési mintákat fejlesztettünk ki, amelyek az önkéntes egyesületekben való részvétel változásait mutatják.

5. táblázat. Az aktív részvétel országokra osztott OLS mintája

	Magyarország					Románia				
	B	Std. Error	Beta	t	sig	B	Std. Error	Beta	t	sig
(Tényező)	.017	.143		.119	.905	.642	.163		3.927	.000
A kérdézt életkora	-.001	.002	-.028	-.655	.513	-.007	.003	-.119	-2.280	.023*
Neme (férfi=1)	.028	.036	.025	.782	.434	-.060	.066	-.031	-.914	.361
Tanulmányai (egyetemi diploma=1)	.225	.062	.115	3.620	.000**	.302	.078	.140	3.884	.000**
Családi állapota (házas vagy élettársa=1)	-.021	.036	-.019	-.586	.558	-.197	.068	-.100	-2.915	.004**
Foglalkozása (nyugdíjas=1)	.007	.056	.006	.132	.895	-.028	.110	-.013	-.251	.802
Település típusa (falvak és városok=1)	.116	.036	.103	3.270	.001**	.098	.070	.050	1.413	.158
Nemzetisége (Magyar=1)	.040	.119	.011	.340	.734	.222	.073	.108	3.053	.002**
	R2=0,017					R2=0,048				

Az aktív részvétel kiszámítására Magyarországon egy kevésbé hatékony módszert alkalmaznak, mint Romániában – a magyarországi számítási módszerek szintje sokkal alacsonyabb Magyarországon, mint Romániában. A két minta R négyzetge minden esetben a minta elégtelen meghatározásaira mutat rá. Magyarországon a részvétel aránya nagyobb a városokban élők és az egyetemi végzettséggel rendelkező alanyok esetében. Romániában a részvétel egyenes arányban nő a tanulmányi szint növekedésével és nagyobb a magyar nemzetiségűek körében, viszont alacsony a házások vagy az azonos házban élők esetében, illetve a személyek korának előrehaladtával.

Főbb megállapítások

- A figyelembe vett részvételi típustól függetlenül, Romániában nagyobbak a mutatók, mint Magyarországon.
- Romániában sokkal nagyobb a részvételi arányok közötti változatosság az életkor függvényében, mint Magyarországon.
- Mindkét országban nagyobb a részvétel a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében.
- A társas részvétel regresszió általi modellezése jobb eredményekkel jár Romániában, mint Magyarországon. Néhány hiba jelentősen befolyásolhatja az eredményeket.

Felhasznált szakirodalom

Brady, H. E., Verba, S., & Schlozman, K. L. (1995). Beyond SES: A resource model of political participation. *The American Political Science Review*, 89(2), 271–294.

Comşa, M. (2007). Cultură, participare și opțiuni politice. In D. Sandu (ed.), *Viața socială în România urbană* (pp. 137–199). Iași: Polirom.

Dekker, P., Koopmans, R., & Van den Broek, A. (1997). Voluntary associations, social movements and individual political behaviour in Western Europe. *Private groups and public life. Social participation, voluntary associations and political involvement in representative democracies*, 220–239.

Hatos, A. (2006). Lideri, participanți și pasivi: resurse individuale pentru participare comunitară. In C. Zamfir & L. Stoica (eds.), *O nouă provocare: dezvoltarea socială* (pp. 179–196). Iași: Polirom.

Niemä, R., & Junn, J. (1998). *What makes students learn*: New Haven: Yale University Press.

Paxton, P. (2002). Social capital and democracy: An interdependent relationship. *American Sociological Review*, 67(2), 254–277.

Portes, A., & Sensenbrenner, J. (1993). Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *American journal of sociology*, 1320–1350.

Putnam, R. D. (1993). The prosperous community. *The American Prospect*, 4(13), 35–42.

Roßteutscher, S. (2002). Advocate or reflection? Associations and political culture. *Political Studies*, 50(3), 514–528.

Uslaner, E. M. (2004). Trust and social bonds: Fait

A TÁRSADALMI BIZALOM MAGYARORSZÁG ÉS ROMÁNIA HATÁRMENTI MEGYÉIBEN

Adrian Hatos

Nagyvárad, Egyetem

Bevezetés

A következő oldalakon az általánosított bizalom variációit tárgyaljuk, mely egy a legfőbb szociális tőkék közül, amint ez kiderült azon lakosság vizsgálatából is, amelyet az ENRI kutatáson belül végeztünk. Egy elméleti elemzéssel fogom kezdeni, mely az általánosított bizalom meghatározását, valamint jelentését tartalmazza, majd folytatom azon eredmények bemutatásával, amelyek egy bivariáns összehasonlításból származnak, végezetül pedig bemutatom kutatásunk eredményit.

A bizalom: elméleti vázlat

A bizalom a legáltalánosabb tényező, mely megkönnyíti az együttműködést, valamint a szociális tőke alapvető eleme is. A bizalom számos meghatározásai közül Ostrom a Gambettaét említi, amely szerint az nem más, mint „annak a szubjektív valószínűségnek a szintje, amellyel egy társadalmi szereplő úgy értékeli egy másik társadalmi szereplőt vagy csoportot, hogy azok el fognak végezni egy bizonyos cselekvést”. (Gambetta, 2000, 216.) Így a bizalom lehetővé teszi annak, aki bíz, hogy végrehajtsa egy olyan cselekedetet, amely magában hordozza a veszítés lehetőségét abban az esetben, ha nem minden úgy történik, ahogy kellett volna. A társadalmi tőkére vonatkozó elméletek fejlődésének megfelelően különbséget kell tennünk a különbözőféle személyek közötti bizalmak között. Fontos problémát jelent a szakemberek számára, hogy meg tudják különböztetni egymástól a bizalomnak azt a formáját, amely visszavezethető a szociális tőke egyéb formáira, attól a bizalomtól, amelyet nem lehet visszavezetni.

A bizalom némely formái esetén az, aki bíz, tudatában van azoknak az ösztönző struktúráknak, amelyek által kiválasztja tranzakci-

ós partnereit, akár annak alapján, hogy hogyan működött együtt az előző partnerrel, akár annak alapján, hogy léteznek olyan tagjai a hálózatnak, akik monitorizálják annak a tranzakcióit, akiben meg kell bízniuk, s így törvények által büntetik vagy jutalmazzák az egyes cselekvéseket. Azt a fajta bizalmat, amely a cselekvők között jön létre, stratégiai bizalomnak nevezzük. (Bădescu, 2001, 130.)

Amikor azt mondjuk, hogy egy társadalom nagy mértékű bizalommal rendelkezik, azt mondjuk tulajdonképpen, hogy tagjai megbízhatók, s ez a tulajdonság Collier szerint a társadalmi kölcsönhatások következtében jön létre. Így a bizalom mint szubjektív hit nem tartható fenn hosszú távon, ha nem ellenőrzik rendszeresen annak a személynek a magatartását, akiben meg kellene bízni. A bizalom feltételezi annak a személynek a megbízhatóságát is, aki bízik. Lehetséges azonban, hogy egy megbízhatatlan személy megbízzon egy másik személyben. Mindazonáltal ésszerűen feltételezhető, hogy a megbízható személyek magasabb szintű bizalmat mutatnak más személyek iránt. Tehát egy megbízható közösség nem feltétlenül egy csapat naiv emberből tevődik össze, hanem egy olyan közösségről van szó, amelyben a személyek az állandó kölcsönhatások hatására kölcsönös bizalmat építettek ki egymás között.

A legtöbb pozitív elvárás más emberek viselkedésével szemben a szociális tőke egyik formájának következménye, más szavakkal a „racionalitás”, vagyis adott környezetben egyes intézmények vagy szabályok ismételt kölcsönhatásainak eredménye. A szakemberek megállapítottak egy sokkal fontosabb bizalmi formát is, amely nem egyenértékű a társadalmi tőke szintjével, viszont pszicho-szociális szinten összehangolható egy bizonyos típusú társadalmi orientációval. Képzeljünk el olyan egyéneket, akik egy képzeletbeli megbízhatósági tengelyen valamilyen mértékben meg kell hogy bízzanak másokban. Az egyik végleten azok a magánszemélyek találhatóak, akik bármikor hajlandóak a másokkal való együttműködésre olyan tényezők hiányában is, amelyek a partnerek megbízhatóságát tükröznék. A másik végleten pedig azok a személyek találhatóak, akik a körülményektől függetlenül, soha sem működnek együtt. A társadalmi orientáció terén a feltétel nélküli együttműködést az a pszichológiai tényező eredményezi, amely a legközelebb áll az általánosított bizalomhoz, ami az a típusú bizalom, amelyre a leggyakrabban hivatkoznak a

társadalmi tőke mivoltának tárgyalásában. Az általánosított bizalom „központi érték”-ként fogalmazható meg, optimizmust és bizalmat jelent másokkal szemben, valamint azt a meggyőződést, hogy egy magánszemély külső környezete befolyásolható. (Bădescu, 2001, 129.) Az empirikus bizonyítékok azt sugallják, hogy nagyon kevés egyén működik együtt feltétel nélkül, sőt, az intézmények és hálózatok mellett a méltányosság és az igazságos ítéletek is befolyásolják annak a valószínűségét, hogy elfogadják a feltételes együttműködést a kollektív események esetében. A társadalom hatékony működésének elengedhetetlen feltétele tehát az általánosított bizalom, amelynek segítségével a társadalom képes kollektív javak érdekében megoldani bizonyos problémákat. Ennek forrása bizonytalan: a legutóbbi felmérések azt mutatják, hogy külsődleges az egyesületi részvételhez és az állandó kölcsönhatásokhoz képest, (Rothstein, 2000, Stolle, 1998), mely megállapítás ellentétben áll Putnam híres hipotézisével. Ugyanazon idézett szövegben Rothstein egy merész feltételezést tesz, mely szöges ellentéte a hagyományos döntéshozatali elméletnek: az általános bizalom egy bizonyos csoport azonos jegyeiben gyökerezik, amely a „kollektív emlékezet” által irányítja az egyének elvárásait a többiek viselkedésével vagy az intézményekkel kapcsolatban. Hasonló Uslaner elképzelése is, aki amellett érvel, hogy az általánosított bizalomnak exogén és stabil természete van, ami ugyanakkor azt sugallja, hogy értékrendileg azonos szinten lehet kezelni, és emiatt az „erkölcsi bizalom” megnevezést javasolja. (Uslaner, 2002) Az erkölcsi bizalom egy olyan erkölcsi parancs, amelynek segítségével megállapíthatjuk az emberekről, mennyire megbízhatóak. Ha Rothstein elmélete igaz, akkor az olyan beavatkozások lehetőségei, mint például a közösségi fejlesztés vagy az oktatás, amelyek elősegíthetik az általánosított bizalmat, meglehetősen korlátozottak. Az általánosított bizalom általános szintjét egy adott társadalomban egy erkölcsi mutató méri (Rothstein & Stolle, 2007), amely befolyásolja az adott társadalom tranzakciós költségvetését.

Uslaner szerint (2002, 2004) az általánosított bizalom nem függ úgy a felnőtt tapasztalatoktól, mint a korai életszakasz szocializációs körülményeitől. Ez egy általános nézőpontot tükröz az optimizmusról és az élet uralhatóságáról, ami összefügg az alacsony gazdasági egyenlőtlenséggel. Mivel az általánosított bizalom a legfőbb előrejel-

zője az ismeretlenek számára támogatást nyújtó tevékenységeknek, valamint az olyanoknak, amelyek címzettjeinek diszkriminációban vagy szélsőséges bánásmódban volt részük – adományozás, karitatív tevékenységek, önkéntes szervezetek. Uslaner szerint léteznie kell egy erős köteléknek az általánosított bizalom és a kisebbségek érdekében fogatosított támogatási politikák között. Összehasonlítva az amerikai államokat az általános bizalom, a szociálpolitika és a társadalmi tőke egyéb szempontjai szerint, Uslaner megállapítja, hogy az általánosított bizalom egyrészt nagy mértékben összefügg az újraelosztási politikákkal, másrészt pedig a magasabb szintű állampolgársági kötelezettséggel, anélkül, hogy az általánosított bizalomnak esetleges negatív hatásai lépnének fel. Amint azt az irodalom alátámasztja, a kulturális sokszínűség komplex kapcsolatban áll az általánosított bizalommal. Egyrészt, amint azt láthattuk, a kisebbségek olyan politikai nézetek érvényesítése által élvezhetik az általánosított bizalom előnyeit, amelyek segítenek az esélyegyenlőség elérésében azon társadalmakon belül, amelyek az általánosított bizalom magasabb szintjein állnak. Másrészt egy ellentétes hatás létezése is kezd beigazolódni, miszerint az általánosított bizalom erodálódik a kulturális vagy etnikai sokszínűség bizonyos eseteiben. Putnam (2007) támogatja azt a feltevést, hogy az etnikai és kulturális sokszínűség növeli a társadalmi elszigeteltséget, és csökkenti a közösségi szolidaritást, beleértve az általánosított bizalmat is. Míg az amerikai adatok alátámasztják Putnam feltevését, más felmérések és statisztikai adatok felhasználása nem feltétlenül erősíti meg azt. Hooghe, Reskens, Stolle vagy Trappers (2006, 2009) számos, nemzetközi empirikus összehasonlításon alapuló műve nem azonosít negatív köteléket a sokszínűség és a társadalmi tőke között.

Az általánosított bizalom Romániában és Magyarországon

Az általános bizalom különféle mérései állandó jelleggel jobb értékeket mutattak Magyarországon, mint Romániában. Az 1999-es World Value Survey felmérése alapján azon emberek százaléka, akik azt nyilatkozták, hogy a legtöbb ember megbízható, csaknem a duplája volt annak az értéknek, amit Romániában mértek (21,8%,

10,1%-kal szemben). Az Eurobarometer felmérése során a 2003–2004-es időszakban egy 10-es skálán mérték az személyek közötti bizalmat. Romániában ennek az összértéke 0,159 lett, míg Magyarországon 0,251. Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy Magyarországon magasabb szintű a személyek közötti bizalom, mint Romániában.

Érdekes azonban az az összehasonlítás, amely azt vizsgálja, hogy milyen szintű interperszonális bizalom áll fenn a romániai magyarok, a magyar állampolgárok (akik 98%-ban vallották magukat magyar nemzetiségűnek) és a románok között. A romániai magyarok és románok bizalmi szintje közötti esetleges különbség kulturális vagy vallási meghatározottságtól is függhet, vagy éppen ellenkezőleg, ha a nemzetközi különbségeket gazdasági- és társadalmi-, vagy intézménytörténeti szinten vizsgáljuk, és a romániai magyar kisebbséget is figyelembe vesszük, annak azt kellene eredményeznie, hogy az általános bizalom szintje csökkenjen, mint ahogy ez a jelenség más országokban is észrevehető volt. Ez az összehasonlítás annál inkább jól jön, mivel hasonló tanulmányok nehezen megfejthető eredményeket hoztak: a STRATSROC felmérés (2010) szerint 4500, 25 évnél idősebb romániai személy kisebb mértékű interperszonális bizalmat mutatott a magyarok iránt, mint a románok iránt. Érdekes, hogy a magyarok bizalmi átlaga nagyon kicsi a székely megyékben, de középszintű bizalom áll fenn azon románok és magyarok között, akik a határmenti megyékben élnek. Ez az eredmény arra utal, hogy a kisebbségekhez kötődő elméletek az általános bizalom terén nem egységesek.

A bizalom mérése

Reeskens és Hooghe (2008) javaslatait figyelembe véve az általános bizalom méréséhez három Likert-típusú tételt alkalmaztunk, s a válaszokat öt szinten elemeztük. A három tétel: 1. Körültekintőnek kell lenni az emberekkel való kapcsolatokban. 2. A legtöbb ember megpróbálna hasznot húzni másokból. 3. Az emberek többnyire elsősorban a saját érdekeiket tartják szem előtt

1. táblázat. Mit mondana az emberekről általában: megbízhatunk bennük, vagy nem lehetünk eléggé körültekintőek velük kapcsolatban? (%)

Nem lehetünk eléggé körültekintőek az emberekkel.	16.1
2	18.3
3	35.3
4	21.6
A legtöbb ember megbízható.	8.8

2. táblázat. Az ön véleménye szerint „a legtöbb ember megpróbál kihasználni bennünket, ha alkalma nyílik rá”, vagy „megpróbál tisztességes lenni”? (%)

A legtöbb ember megpróbál kihasználni bennünket.	19.2
2	15.3
3	34.5
4	23.9
A legtöbb ember megpróbál tisztességes lenni.	7.1

3. táblázat. Mondhatjuk azt, hogy az esetek túlnyomó részében az emberek megpróbálnak segítőkészek lenni, vagy inkább saját magukkal vannak elfoglalva? (%)

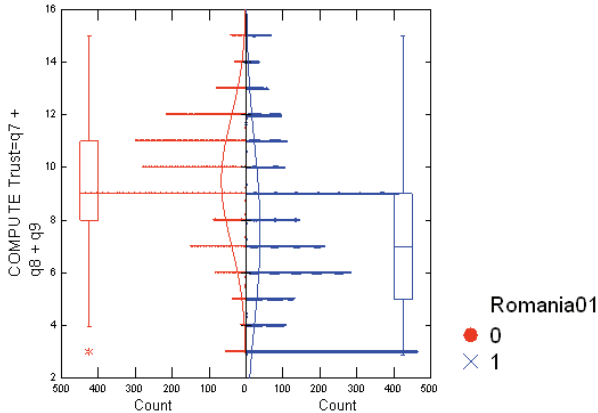
Az emberek inkább saját magukkal vannak elfoglalva.	19.5
2	15.2
3	33.7
4	22.4
Az emberek általában megpróbálnak segíteni.	9.1

A három kérdés értékeinek alapján kiszámított szummatív skála jó konzisztenciával rendelkezik ($\alpha=0,809$). Az egyéni eredmények pedig a tíz hiányzó érték többszörös regresszió általi behelyettesítésével kerültek kiszámításra.

A társadalmi bizalom többváltozatos és kétváltozatos összehasonlítása

Two-sample t-test

1. ábra. A bizalom országok szerint

Vázlat: teszt két mintán, SZÁMÍTÁS, bizalom, összérték

Az átlag pontszám a társadalmi bizalom összegzése után jelentősen magasabb Magyarországon, mint Romániában. Sőt, a romániai magyarság általánosított bizalma is sokkal jobb, mint honfitársaiké. Ebben az esetben feltételezhető, hogy a személyek közötti bizalmat igencsak befolyásolja a személy nemzetisége.

4. táblázat. Nemzetiségekre és országokra jellemző bizalom

		Interperszonális bizalmi átlag
Magyarország	Magyar	9.53
	Román	7.14
Románia	Magyar	8.30

Hogy jobban megérthessük az általánosított bizalom egyének közötti változásait, többszörös regresszió segítségével készítettük ezt a változót. Több egyéni és környezeti előrejelzőt használtunk: etnikum, életkor, nem, iskolai végzettség, családi állapot, foglalkozás és a lakóhely típusa. A modellezést külön országos mintákon végeztük.

5. táblázat. OLS modell, országonkénti bizalom

	Magyarország				
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(Állandó)	6.983	0.630		11.080	0.000
Válaszadó életkora	0.007	0.007	0.040	0.950	0.342
Nem (férfi=1)	-0.067	0.157	-0.014	-0.426	0.670
Végzettség (egyetemi végzettség=1)	0.353	0.275	0.041	1.287	0.198
Családi állapot (házas vagy élettársi viszony=1)	-0.151	0.158	-0.032	-0.953	0.341
Foglalkozás (nyugdíjas=1)	-0.205	0.245	-0.036	-0.834	0.404
Településtípus (város=1)	0.314	0.157	0.063	2.001	0.046*
Etnikum (Magyar=1)	1.935	0.524	0.117	3.695	0.000**
	R ² =0,014				
	Románia				
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(Állandó)	3.347	0.577		5.801	0.000
Válaszadó életkora	0.026	0.011	0.124	2.408	0.016*
Nem (férfi=1)	0.126	0.230	0.019	0.547	0.584
Végzettség (egyetemi végzettség=1)	0.763	0.272	0.100	2.799	0.005**
Családi állapot (házas vagy élettársi viszony=1)	-0.013	0.238	-0.002	-0.057	0.955
Foglalkozás (nyugdíjas=1)	-0.540	0.386	-0.072	-1.401	0.162
Településtípus (város=1)	1.799	0.245	0.258	7.344	0.000**
Etnikum (Magyar=1)	1.305	0.255	0.178	5.118	0.000**
	R ² =0,09				

A regressziós modell nagyon csekély magyarázattal szolgál a magyarországi függő változóra, és majdnem 10%-ot magyaráz meg Románia változóiról. Ez a jelenség annak köszönhető, hogy Romániában sokkal többféle településsel és etnikummal van dolgunk, de két másik pozitív hatás is eredményezi: az egyik az életkor (minél előrehaladottabb életkorban van valaki, annál nagyobb a bizalmi szintje), a másik az oktatás (a felsőfokú oktatást végzett személyeknek magasabb a bizalmi szintjük, mint másoknak – ami Magyarországra nézve nem igaz).

A fenti regressziós modellek nem kielégítőek a bizalom variációinak magyarázatához, elsősorban azért, mert nem vizsgáltuk a többszintű regresszió használatának szükségességét, holott, ha a szakirodalom a helyi etnikumtól függő változót hangsúlyozza, egy ilyen megközelítésre van szükség. A további elemzésnek a regressziós modellek pontosabb meghatározásából kell kiindulnia, és olyan technikákra lesz szükség, amelyek jobban megfelelnek a rendelkezésre álló adatoknak. Figyelembe véve az adatok csoportos jellegét, meg kell vizsgálni az általános bizalom csoportok közötti típusát is az ICC tényező függvényében, majd az értékelés eredményeit figyelembe véve újra lehet kezdeni a bizalom tanulmányozását a többszintű modellezés során.

A legfontosabb megállapítások

- A társadalmi bizalom jelentősen magasabb Magyarországon, mint Romániában.
- A bizalom szintje inkább etnikai, mint országos jellegzetességeket mutat: Romániában a magyarok bizalmi szintje sokkal magasabb, mint a románoké.
- Az egyszerű regressziós minták nagyon keveset magyaráznak meg a bizalom variációi közül. A magyarázható variáció sokkal nagyobb Romániában, mint Magyarországon.

Felhasznált szakirodalom

Bădescu, G. (2001). *Participare politică și capital social. Cluj-Napoca: Editura Accent.*

Collier, P. (2002). Social capital and poverty: a microeconomic perspective. *The role of social capital in development: An empirical assessment*, 19–41.

Gambetta, D. (2000). Can we trust trust. *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, electronic edition, Department of Sociology, University of Oxford*, 213–237.

Gesthuizen, M., Van Der Meer, T., & Scheepers, P. (2009). Ethnic diversity and social capital in Europe: tests of Putnam's thesis in European countries. *Scandinavian Political Studies*, 32(2), 121–142.

Hooghe, M., Reeskens, T., Stolle, D., & Trappers, A. (2006). *Ethnic diversity, trust and ethnocentrism and Europe: A multilevel analysis of 21 European countries*.

Hooghe, M., Reeskens, T., Stolle, D., & Trappers, A. (2009). Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe. *Comparative Political Studies*, 42(2), 198.

Putnam, R. D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137–174.

Reeskens, T., & Hooghe, M. (2008). Cross-cultural measurement equivalence of generalized trust: evidence from the European social survey (2002 and 2004). *Social Indicators Research*, 85(3), 515–532.

Rothstein, B. (2000). Trust, social dilemmas and collective memories. *Journal of Theoretical Politics*, 12(4), 477.

Rothstein, B., & Stolle, D. (2007). The quality of government and social capital: a theory of political institutions and generalized trust. *QoG Working Paper Series*, 2.

Stolle, D. (1998). Bowling together, bowling alone: The development of generalized trust in voluntary associations. *Political Psychology*, 19(3), 497–525.

Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*: Cambridge Univ. Pr.

Uslaner, E. M. (2004). Trust and social bonds: Faith in others and policy outcomes reconsidered. *Political Research Quarterly*, 57(3), 501.

ETNIKAI SOKSZÍNŰSÉG ÉS AZ INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM

Sorana Săveanu
Nagyvárad Egyetem

Az általános és intézményesített bizalom egyike azon erőforrásoknak, amelynek biztosítása a demokrácia működésének alapfeltétele. Egy reális és funkcionális demokrácia esetében a kollektív cselekedetek értéke csökken, és áttételesen nő az állampolgárok részvétele a kollektív javak létrehozásában (Uslaner, 2002). Az aktív állampolgárságot annak az alapelemnek tekintik, amely a demokratikus attitűdök fejlődését biztosítja. (Putnam, 2000)

A társadalmi bizalom a társadalmi tőke egyik meghatározó eleme, sőt egyik alapvető forrása, ugyanakkor a társadalmi cselekvés létrejöttének előfeltétele is. Ebből a szempontból Coleman (1990) és Uslaner (2001) azzal érvelnek, hogy a társadalmi cselekvés nem jöhetne létre anélkül, hogy létezne a kölcsönösség normája és az interakcióba lépő személyek viselkedésének kiszámíthatósága. Ily módon a többiekbe vetett hit biztosítja a kollektív cselekedetet: nagyon kevésbé valószínű, hogy a cselekedet létrejönne akkor, ha a közösség tagjai nem bíznának abban, hogy a többi tag is részt vesz a közjó előállításában (Voicu, 2006). A csökkent társadalmi tőke, és főleg a társadalmi bizalom csökkent szintje a kollektív cselekvés árának növekedéséhez vezet (Norris, 2002), ahogy az intézményekbe vetett bizalom szintjének csökkenéséhez is, ami a szerződések érvényességének bírója, amely szempont az interperszonális bizalom erózióját generálja (Rothstein, Stolle, 2002).

Azon első elméletalkotók egyike, akik a társadalmi bizalom problémakörét kutatták, Luhmann (1979) volt. Ő a fogalom funkcionista megközelítését nyújtja, és annak relevanciáját vizsgálja a társadalmi élet magyarázatában. A szerző szerint a társadalmi élet alapeleme a bizalom, mert az a funkciója, hogy csökkentse a világ bonyolultságát, így téve azt kiszámíthatóvá (megjósolhatóvá) az egyének számára. Különbséget téve az interperszonális bizalom és – ahogyan ő fogalmaz – a rendszerbe (intézményekbe) vetett bizalom között, a szerző

mindkét esetben hangsúlyozza a kulturális dimenzió jelentőségét: még ha a jogrendszer által garantált is a bizalom, azt – a közösség tagjai által – mégis minden kultúra szimbolikusan ellenőrzi. Luhmann úgy határozza meg a bizalmat, mint a személyeknek a közösség többi tagja vagy a tágabb társadalmi rendszer irányában mutatott attitűdje, de ami különböző kultúrák társadalmi normája is.

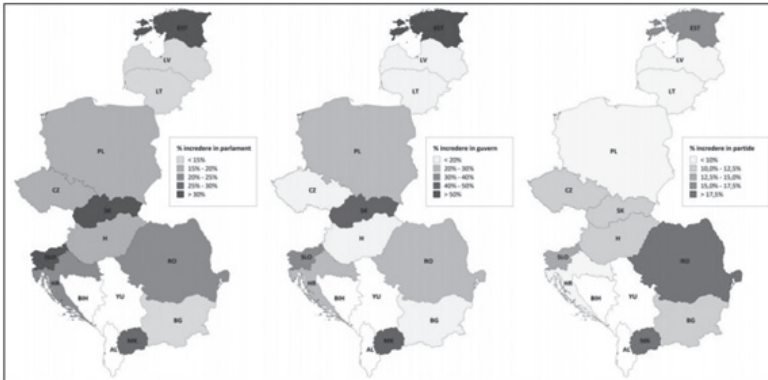
Ami az intézmények iránti bizalom meghatározó elemeit illeti, a szakirodalom igen bőséges, és a különböző iskolák által gyakorta vitatott. Bouckaert és társai (2002) két megközelítést azonosítottak, és pedig az „identitás” és a „teljesítmény” perspektíváját. E megközelítést továbbgondolva három olyan kategóriát azonosíthatunk, amelyek az intézmények iránti bizalom épülését szolgálják: a „szocializáció” perspektívája, a „teljesítmény értékelésének” perspektívája és egy kombinált perspektíva, amely újramodellezi az intézmények iránti bizalom teljes konceptualizálását. Az első kategória esetében az intézmények iránti bizalom kulturális tényezők szempontjából van magyarázva, mint a társadalmi normák, hagyományok és hiedelmek, melyek nyomán a bizalom egy olyan fogalom, mely függ a szocializációtól, a neveléstől és a szimbólumrendszertől (Caron-Shepperd, Judi, 1999). A második kategória esetében az intézmények iránti bizalom elsősorban a tevékenység hatékonysága értékelésének és eredményének a függvénye. Ebből a perspektívából az emberek bizonyos intézmény iránti bizalmának növekedése szorosan kapcsolódik annak teljesítménybeli növekedésével, és a kutatások gyakorta hangsúlyozzák a fordított viszonyt is: az érzékelt korrupció a társadalmi tőke bővítésének gátló tényezője (van der Meer et al., 2009). A szakirodalom a legtöbb esetben elfogadja az ok-okozati viszonyt mindkét tényező – a kulturális és a teljesítményfüggő tényező – eredményeként, és kibontakozóban van az intézmények iránti bizalom kérdésének egy újfajta megközelítése is (Jagodzinski, 1998; Mishler, Rose, 1997).

Offe (1996) a bizalom két típusát vetette fel annak keletkezési módja szerint osztályozva: *diffúz bizalom* és *specifikus bizalom*. Az intézmények iránti bizalom diffúz, hiszen az emberek hisznek az intézmények alapszerkezetében, és ebből a nézőpontból elemzik azok tevékenységét, mert természetüknél fogva bizonyos társadalmi szükségletre reagálnak, lévén lehetséges eszközei azon létfontosságú funkcióknak, melyek fenntartják a társadalmat. Ebben az értelemben

a bizalom inkább eredménye egy politikai és társadalmi szimbólumrendszerhez való általános ragaszkodásnak, semmint az intézmények specifikus eredményei iránti elégedettségnek. A *specifikus bizalom* értelmezése feltételezi, hogy a tömegek és az elit ésszerűek, és aszerint reagálnak, ahogyan az intézmények hozzájárulnak az ő jólétükhöz, és amilyen lehetőségeket ajánlanak. Kiszámítható így az intézmény tevékenységének várható eredménye, és ettől az eredménytől függően a vezetők felállítanak egy elvárási mintát a polgároknak az intézménnyel szembeni attitűdjét illetően. Ha a bizalmat az generálja, hogy az intézmény képes-e pozitív eredményekre, ez attól fog függeni, hogy a teljesítmények milyen módon felelnek meg a tömegek és az elit elvárásainak. Alacsony értéke a bizalom szintjének akkor lesz, ha egy mutató alapján az intézmény csökkentett teljesítményt nyújt, és ez visszahat rá. A gazdasági válság és egyes társadalmi diszfunkciók csökkenthetik az emberek intézményekbe vetett bizalmát, de nem feltétlenül vezetnek a változtatás iránti vágyhoz (lásd Jagodzinski, 1998). Az első értelmezésnek megfelelően a bizalmat a társadalmi struktúráról – amelynek keretén belül működnek az intézmények – alkotott általános kép magyarázza. A második nézőpont szerint az intézményekbe vetett bizalom szintje attól függ, hogy milyen módon értelmezik ezek eredményességét.

A Románia szintjén kapott eredmények (BOP, 2001) az intézmények iránti bizalom esetében szóródást mutatnak. Ennek alapján létezik egy tényező, mely az állami és politikai intézmények (pl. elnöki hivatal, igazságügyi intézmények) iránti bizalmat magyarázza, és egy másik tényező is, amelynek kisebb az eredménye, és amely a nem állami intézményekre, a civil társadalomra és a gazdasági szférára utal. Végül soron létezik egy harmadik tényező is, amely az azon intézményekbe vetett bizalomhoz kötődik, amelyeknek az emberek erőteljes szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak, mint az egyház vagy a hadsereg (Hatos & Săveanu, 2005). Ezek alapján az intézményekbe vetett bizalom tipológiája a következő egyéneket foglalná magába: a bizalmatlanok; azok, akiknek a nemzeti szempontból fontos szimbolikus intézményekbe (egyház, hadsereg, oktatás) vetett bizalma magas; azok, akik az állami intézményekben bíznak; és azok, akik az autonóm intézményekben bíznak, mint amilyenek a magánintézmények vagy a non-profit intézmények.

1. ábra. A központi intézményekbe vetett bizalom szintje, EVS 2008. Forrás: Tufiş, 2009, 4.

A parlament, a kormány, az Elnöki Hivatal és a politikai pártok, a politikai rendszer főbb szereplői az állam központi intézményei. A hozzájuk fűződő bizalom szintje azt jelzi, mennyire támogatott a politikai rendszer (Tufiş, 2009). Románia középhalomban van egy átlagos 24%-os aránnyal, összehasonlításban a többi közép- és kelet-európai országgal, ami a központi intézményekbe vetett bizalmat illeti, Magyarország pedig Romániánál is alacsonyabb értékeket regisztrál. Kiemelendő tény, hogy Romániában 2006 után a bizalom szintje ezen intézmények iránt emelkedő tendenciát mutat (i. m. 2009). A társadalmi intézmények iránti bizalom csökkent szintje, az igazságszolgáltatás, a parlament stb. iránti csekély bizalom növeli az állampolgárok implikálódásának szintjét, valószínűleg a miatt az érzés miatt is, hogy „úgysem lehet semmin sem változtatni” (Hatos, Săveanu 2005; Bădescu, 2001).

A bizalmat mind egyéni, mind közösségi jellemzők befolyásolják. A bizalom alacsony szintje a következőkkel magyarázható: az egyén előző tapasztalata; kisebbségi csoporthoz való tartozás; alacsony státusz a jövedelem és a végzettség szempontjából; heterogén közösséghez való tartozás (Alesina & La Ferrara, 2000). La Ferrara kutatása nem azonosít jelentős különbségeket a bizalom viszonyában a valláshoz vagy az etnikai hovatartozáshoz.

Jelen dolgozat célja, hogy feltárja az intézményekbe vetett bizalom mértékét a különböző típusú központi és helyi struktúrák eseté-

ben. Az összehasonlító elemzést elvégeztük mindkét elemzett mintán, kiemelve ugyanakkor a bizalom érzetének különbözőségeit a két országban élő etnikai kisebbségek esetében.

Elemzés és eredmények

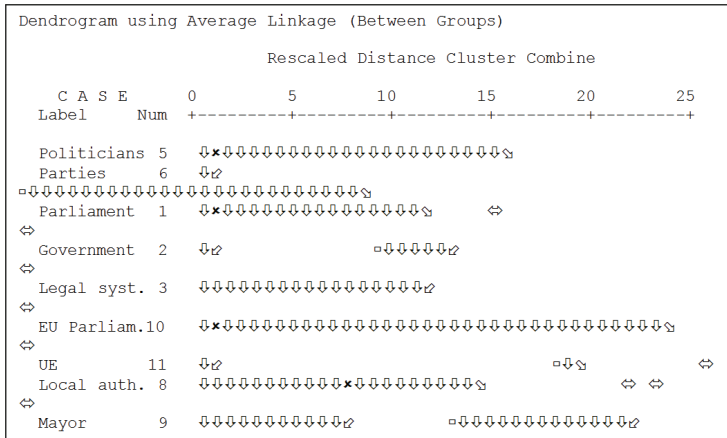
Az alábbi táblázatban mindkét mintára vonatkozóan bemutatjuk az intézményekbe vetett bizalom átlagértékeit. A használt skála 5 értéket tartalmaz, ahol az 1-es a *bizalom teljes hiánya*, és az 5-ös *tökéletes bizalom*. A bizalom legkisebb értékét a politikai pártok és a politikusok esetében mutattuk ki. Ezen adatokat mindkét ország esetében alátámasztja a közelmúlt politikai klímájának változása. Fontosnak tartjuk kiemelni a polgármester intézményébe vetett bizalom mért értékét. Az eredmények reprezentatívak a Románia–Magyarország határmenti zónájában található megyék szintjén. Az ebben a zónában található települések között nincs nagy metropolisz-város, így a település polgármestere iránti attitűdöt inkább a képviselő személye, kevésbé az intézmény irányában értelmeztük. A polgármester személye mellett magas bizalmi értékeket kaptak a helyi hatóságok is. Így tehát összetartó közösségekről beszélünk, amelyekben működik mind az interperszonális bizalom, mind pedig a helyi intézményekbe vetett bizalom.

1. táblázat. Az intézményekbe vetett bizalom átlagos értékei

	Átlag	Std. eltérés
Mennyire bízik Ön...	érvényes	hiányzó adat
... országa parlamentjében?	2,26	1,165
... országa kormányában?	2,29	1,236
... az igazságszolgáltatásban?	2,50	1,198
... a rendőrségben?	2,81	1,217
... a politikusokban?	2,01	1,042
... a politikai pártokban?	1,97	1,023
... a megyei hatóságokban?	2,67	1,163
... a helyi hatóságokban?	2,94	1,262
... a polgármesterben?	3,12	1,318
... az Európai Parlamentben?	2,67	1,159
... az Európai Unióban?	2,58	1,164

Az intézmények esetében mért értékek differenciáltak a hatósági intézmény szintjétől függően. Az alábbi ábra megmutatja a bizalmi szintek csoportosulását a helyhatósági, illetve a központi intézmények esetében. Így hasonló bizalmi értékek jelennek meg a politikusok, a politikai pártok, a parlament, a kormány és az igazságszolgáltatási rendszer esetében; egy másik kategóriában található meg az európai intézményeket, mint az Európai Parlament és az Európai Unió; a harmadik kategóriában a helyhatósági intézmények szerepelnek: Megyei Tanács, Városi Tanács, a polgármester és a rendőrség.

2. ábra. Hierarchikus klaszter-analízis

Az alábbi táblázatban bemutatjuk azt az összehasonlító elemzést az intézményekbe vetett bizalomról, mely a két minta alapján készült:

2. táblázat A romániai és a magyarországi minták átlagértékei az intézményekbe vetett bizalom tekintetében

	Románia		Magyarország	
	Átlag	Std. eltérés	Átlag	Std. eltérés
Mennyire bízik Ön...				
... országa parlamentjében?	1,67	0,94	2,74	1,11
... országa kormányában?	1,65	0,95	2,81	1,19

... az igazságszolgáltatásban?	1,90	1,03	2,98	1,10
... a rendőrségben?	2,29	1,21	3,24	1,05
... a politikusokban?	1,60	0,94	2,34	1,00
... a politikai pártokban?	1,61	0,93	2,27	1,00
... a megyei hatóságokban?	2,23	1,16	3,04	1,03
... a helyi hatóságokban?	2,43	1,23	3,35	1,13
... a polgármesterben?	2,67	1,34	3,49	1,17
... az Európai Parlamentben?	2,26	1,16	3,00	1,05
... az Európai Unióban?	2,26	1,17	2,84	1,09

A mért bizalmi szint minden intézmény esetében jóval nagyobb Magyarországon, mint Romániában – a korábban meghatározott bizalmi csoportokra nézve, a két részminta eredményeit igazolva. Statisztikai szempontból minden érték-különbség szignifikáns (Sig.=.000), kivételt képez az a változó, amely az igazságszolgáltatási rendszerbe vetett bizalomra vonatkozik. A legjelentősebb különbségek a középértékeket illetően a kormány és a parlament esetében mutatkoznak.

A románok esetében a polgármesteri hivatalok élvezik a legteljesebb bizalmat, mutatják a helyhatósági szervekre vonatkozó értékek. Magyarországon viszont a politikai pártokba és a politikusokba vetett bizalom szintje az átlag értéken aluli.

A különbségeket illetően hasonló a helyzet az említett két országban mindkét nemzetiségre nézve – mármint a magyar és a román nemzetiségre –, függetlenül attól, hogy melyik országban élnek. Az átlagértékek közötti különbség is szignifikáns (Sig.<.001), kivételt képeznek a politikusokat illető változók. Az átlagértékek közötti legnagyobb különbséget a kormányba vetett bizalmi érték mutatja.

3. táblázat. Az intézményekbe vetett bizalom Románia és Magyarország határmenti megyéiben mért átlagértékei

Mennyire bízik Ön...	Nemzetiség	Átlag	Std. eltérés	Std. hibaátlag
... országa parlamentjében?	Magyar	2,50	1,156	,023
	Román	1,79	1,022	,032
... országa kormányában?	Magyar	2,57	1,233	,025
	Román	1,74	1,033	,033
... az igazságszolgáltatásban?	Magyar	2,72	1,179	,024
	Román	2,05	1,106	,035
... a rendőrségben?	Magyar	2,97	1,162	,024
	Román	2,56	1,268	,040
... a politikusokban?	Magyar	2,19	1,016	,021
	Román	1,67	1,030	,033
... a politikai pártokban?	Magyar	2,14	1,017	,021
	Román	1,66	,971	,031
... a megyei hatóságokban?	Magyar	2,87	1,100	,022
	Román	2,27	1,199	,038
... a helyi hatóságokban?	Magyar	3,17	1,193	,024
	Román	2,43	1,257	,040
... a polgármesterben?	Magyar	3,32	1,243	,025
	Román	2,70	1,374	,043
... az Európai Parlamentben?	Magyar	2,85	1,099	,023
	Román	2,27	1,192	,038
... az Európai Unióban?	Magyar	2,73	1,119	,023
	Román	2,26	1,193	,038

A romániai mintán végzett elemzések teljesen más helyzetet mutatnak: az esetek többségében az intézményekre vonatkozó bizalmi átlagértékek sokkal magasabbak a román nemzetiségű állampolgároknál, mint a magyar nemzetiségűeknél. Azonban ezek a különbségek csak egyes változók esetében jelentősek (lásd az alábbi táblázatot). A kialakult helyzet a magyar kisebbségek romániai hatóságokkal szembeni viszonyulásával magyarázható. Tehát azzal együtt, hogy ebben a térségben a magyar kisebbséget képviselő párt élvezi ennek a nemzetiségnek a támogatását és képviselve van mind a Kormányban, mind a helyi közigazgatásban (Helyi és Megyei Tanács, de más helyi közigazgatásban is), a helyi és központi hatóságot képviselő intézmények nem élvezik a kisebbség bizalmát.

4. táblázat. Romániai magyarok és románok intézményekbe vetett bizalmának átlagértékei

Mennyire bízok Ön...	Nemzetiség	Átlag	Std. eltérés	Std. hibaátlag	Levene-féle teszt	
					F	Sig.
... országa parlamentjében?	Román	1,51	,762	,035	48,669	,000
	Magyar	1,79	1,021	,032		
... országa kormányában?	Román	1,54	,811	,037	30,373	,000
	Magyar	1,74	1,033	,033		
... az igazságszolgáltatásban?	Román	1,68	,854	,039	23,921	,000
	Magyar	2,04	1,104	,035		
... a rendőrségben?	Román	1,86	,924	,042	93,429	,000
	Magyar	2,56	1,268	,040		
... a politikusokban?	Román	1,53	,797	,036	25,563	,000
	Magyar	1,67	1,031	,033		
... a politikai pártokban?	Román	1,57	,865	,039	3,628	,057
	Magyar	1,66	,972	,031		
... a megyei hatóságokban?	Román	2,20	1,110	,050	1,229	,268
	Magyar	2,26	1,198	,038		
... a helyi hatóságokban?	Román	2,44	1,154	,052	5,240	,022
	Magyar	2,43	1,256	,040		
... a polgármesterben?	Román	2,57	1,267	,058	3,426	,064
	Magyar	2,70	1,374	,043		
... az Európai Parlamentben?	Román	2,24	1,113	,051	1,343	,247
	Magyar	2,27	1,192	,038		
... az Európai Unióban?	Román	2,25	1,130	,052	,330	,566
	Magyar	2,26	1,194	,038		

A lakóhelytől függően a két ország közötti különbségek hasonlóképpen lényegesek: Magyarországon a bizalom nagyobb értéket mutat városi környezetben, mint vidéken – ami a kormányt, az igazságszolgáltatást és a rendőrséget illeti. A helyhatóságokra nézve Magyarországon nagyobb a bizalom vidéki közegben, mint a városban – ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a polgárok jobban vannak informálva ezek tevékenységéről, és közvetlenebbül ellenőrzésük alatt tarthatják azt falun, mint városban.

Romániában az intézmény típusától függetlenül általában nagyobb a bizalom falusi közegben – jelentősebb különbségek inkább az intézménytípusoknál mutatkoznak. Kivételt képeznek a helyhatósági

szervek, a polgármester és az Európai Parlament, mivel az ezekre vonatkozó bizalmi értékek a legmagasabbak.

5. táblázat. Az intézményekbe vetett bizalom átlagértékei Romániában és Magyarországon, városi és vidéki környezetben

Ország	Mennyire bízik Ön...	Település	Átlag	Std. eltérés	Std. hibaátlag	Levene-féle teszt	
						F	F
Magyarország	...a parlamentben?	Város	2,79	1,130	,032	3,597	,058
		Vidék	2,65	1,077	,040		
	... a kormányban?	Város	2,88	1,239	,035	16,663	,000
		Vidék	2,71	1,100	,041		
	... az igazság- szolgáltatásban?	Város	3,07	1,126	,032	5,767	,016
		Vidék	2,82	1,044	,039		
	... a rendőrségben?	Város	3,25	1,077	,030	15,003	,000
		Vidék	3,21	1,000	,037		
	... a politikusokban?	Város	2,36	1,011	,028	3,390	,066
		Vidék	2,31	,979	,036		
	... a politikai pártokban?	Város	2,24	,988	,028	1,290	,256
		Vidék	2,33	1,024	,038		
	... a megyei hatóságokban?	Város	2,99	1,089	,031	20,744	,000
		Vidék	3,13	,923	,035		
	... a helyi hatóságokban?	Város	3,23	1,131	,032	,489	,484
		Vidék	3,56	1,101	,041		
	... a polgármesterben?	Város	3,34	1,172	,033	8,599	,003
		Vidék	3,75	1,133	,042		
	... az Európai Parlamentben?	Város	2,90	1,135	,032	68,346	,000
		Vidék	3,17	,851	,032		
	... az Európai Unióban?	Város	2,79	1,156	,033	57,114	,000
		Vidék	2,92	,955	,036		
Románia	...a parlamentben?	Város	1,54	,831	,026	40,770	,000
		Vidék	1,88	1,061	,044		
	... a kormányban?	Város	1,51	,805	,025	85,711	,000
		Vidék	1,90	1,125	,046		
	az igazság- szolgáltatásban?	Város	1,78	,952	,030	14,715	,000
		Vidék	2,12	1,127	,047		
	... a rendőrségben?	Város	2,14	1,112	,035	37,807	,000
		Vidék	2,56	1,315	,054		

ETNIKAI SOKSÍNŰSÉG ÉS AZ INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM

... a politikusokban?	Város	1,45	,793	,025	81,159	,000
	Vidék	1,86	1,116	,046		
... a politikai pártokban?	Város	1,46	,778	,024	87,441	,000
	Vidék	1,87	1,091	,045		
... a megyei hatóságokban?	Város	2,14	1,118	,035	10,235	,001
	Vidék	2,39	1,207	,050		
... a helyi hatóságokban?	Város	2,30	1,198	,037	,769	,381
	Vidék	2,65	1,245	,051		
... a polgármesterben?	Város	2,47	1,283	,040	1,854	,174
	Vidék	2,99	1,381	,056		
... az Európai Parlamentben?	Város	2,19	1,144	,036	1,881	,170
	Vidék	2,39	1,179	,049		
... az Európai Unióban?	Város	2,20	1,151	,036	3,836	,050
	Vidék	2,36	1,204	,050		

Kizárólag a romániai minta mutat jelentős eltéréseket, ami az intézményekbe vetett bizalom rögzített értékeinek nem szerinti különbségeire vonatkozik. A nőknél magasabb bizalmi érték mutatkozik. Kizárólag a rendőrség és a polgármesteri hivatal esetében mutatható ki, hogy a férfiaknál magasabb a bizalom átlagértéke. A helyhatóságokra vonatkozó mutatók esetében elhanyagolhatóak a különbségek; ha figyelembe vesszük ezt a változót is, ezek támogatottsága homogén.

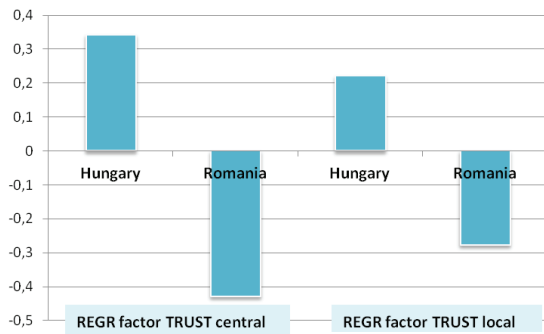
6. táblázat. Az intézményekbe vetett bizalom átlagértékei Romániában nemek szerinti megoszlásban

Mennyire bízik Ön...	Nem	Átlag	Std. eltérés	Std. hibaátlag	Levene-féle teszt	
					F	Sig.
...a parlamentben?	Nő	1,68	,995	,033	11,458	,001
	Férfi	1,65	,847	,032		
... a kormányban?	Nő	1,69	1,022	,033	18,607	,000
	Férfi	1,59	,848	,033		
... az igazságszolgáltatásban?	Nő	1,95	1,091	,036	9,542	,002
	Férfi	1,84	,940	,036		
... a rendőrségben?	Nő	2,28	1,252	,041	10,559	,001
	Férfi	2,30	1,141	,044		
... a politikusokban?	Nő	1,63	1,023	,033	16,312	,000
	Férfi	1,56	,823	,032		
... a politikai pártokban?	Nő	1,65	1,001	,033	21,321	,000
	Férfi	1,55	,808	,031		

... a megyei hatóságokban?	Nő	2,27	1,194	,039	14,847	,000
	Férfi	2,18	1,102	,043		
... a helyi hatóságokban?	Nő	2,42	1,249	,041	2,601	,107
	Férfi	2,43	1,196	,046		
... a polgármesterben?	Nő	2,64	1,397	,046	15,953	,000
	Férfi	2,70	1,265	,049		
... az Európai Parlamentben?	Nő	2,26	1,194	,040	9,944	,002
	Férfi	2,26	1,114	,043		
... az Európai Unióban?	Nő	2,24	1,216	,040	14,890	,000
	Férfi	2,29	1,110	,043		

A két kivont tényező átlagértéke a két minta esetében különbözőképpen mutatkozik meg. Így mind a központi intézményekkel, mind a helyhatósági intézményekkel szembeni bizalom átlagértékei magasabban a magyarországi minta esetében: a központi intézményekbe vetett bizalom átlagértéke Magyarországon 0,34, szemben a romániaiival, amely -0,42; a helyhatósági intézményekbe vetett bizalom értéke Magyarországon 0,22, Romániában pedig -0,27. A különbségek jelentősek a sig. 000. $F = 47,7$ esetében a központi intézményekbe vetett bizalomnál, valamint 106.4 a helyi intézményekbe vetett bizalomnál.

2. ábra. A helyi és a központi intézményekbe vetett bizalom szintjének átlagai Románia és Magyarország összehasonlító analízise alapján

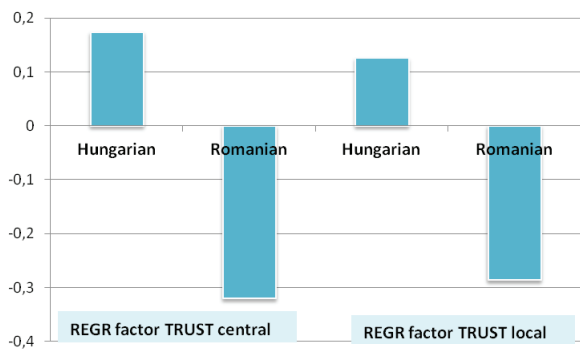

Hasonló a helyzet a két etnikum összehasonlító analízisének is. A magyaroknál magasabb átlagértékeket mérhettünk, ami a helyi intézményekbe vetett bizalmat illeti, mint a románoknál: 0,17 és -0,32

a központi intézményeknél, valamint 0,12 és -0,28 a helyieknél (sig. 000, $F= 34.86$, illetve $F=64.68$).

3. ábra. A helyi és központi intézményekbe vetett bizalom szintjének átlagai Románia és Magyarország esetében a regressziós faktoranalízis nyomán

A romániai mintán nyert eredmények magasabb bizalmi értékeket mutatnak a románoknál a központi intézményeket illetően (0,32 a románoknál, -0,56 a magyaroknál, $F=21,25$, sig. 000). A helyhatósági intézmények vonatkozásában a két nemzetiségnél kimutatott bizalmi értékek közötti különbség elhanyagolható. Az eredmények igazolják az előző megállapítást, mely szerint a kisebbségben élő magyar nemzetiség nem bízik a hatóságokban.

A romániai alanyok esetében az intézményekkel szembeni bizalom szintje a nemektől függően változó (sig<.005): a nők részéről nagyobb bizalmat élveznek a helyhatósági intézmények, mint a férfiak részéről.

A megkérdezett alanyok életkora szerint értelmezve az adatokat kitűnik, hogy az idősebbek jobban bíznak a helyi intézményekben (Pearson. correl. ,057, sig. 033).

A városi lakosságra a csökkent bizalmi értékszint jellemző a helyi, illetve a központi intézményekkel kapcsolatban ($F= 47.53$, respectiv $F= 12.79$, sig. 000).

Összefoglaló

Az intézményekbe vetett bizalom szintjét illetően a bemutatott elemzések alapján a két ország közötti jelentős különbségek tűnnek ki, illetve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarok általában jobban bíznak mind a helyi, mind a központi intézményekben. Ezzel együtt a különböző intézménytípusokkal szembeni bizalomszint hasonló a tanulmányozott két régióban: a legnagyobb bizalmat a polgármester, a helyhatósági intézmények és a rendőrség élvezi, ezeket követi az Európai Parlament, az Európai Unió, az államhatósági- és az igazságszolgáltatási szervek. A legalacsonyabb bizalmi értékeket mindkét országban a kormány, a parlament, a politikusok és politikai pártok esetében mutattuk ki, tehát ezek a legmegbízhatatlanabbak. A specifikus bizalom szemszögéből nézve ezek az intézmények nem bizonyítanak tevékenységük során; eredményeik és a róluk kialakított kép negatív értékelést kapott.

Az intézményekkel szembeni bizalmatlanság leginkább az etnikai kisebbségeknél mutatkozik meg, pontosabban a romániai magyaroknál, ugyanis az átlagértékek jelentősen eltérnek az országos, a helyhatósági és a nemzetközi intézmények esetében. Ez az eredmény arra utal, hogy ez az egyik lehetséges következménye a magyar kisebbség által a központi intézmények szintjén (parlament, kormány és igazságszolgáltatás) érzékelt diszkriminációnak, beleértve a politikai pártokat és a politikusokat is. Másrészt valószínű, hogy ezek következményei a kisebbségi képviselők politikai felszólalásainak is, amelyek néha még inkább hozzájárulnak az állami intézmények legitimitásának csökkenéséhez; esetleg a magyar politikai pártok kormánybeli részvételének a következménye is lehet. A tény, hogy helyi szinten a magyarok bizalmi nivójának értéke alig különbözik a románokétól (mindkettő magas), egyrészt azt sugallja, hogy a magyarok helyhatósági képviseletben való részvétele hatékony (polgármesteri hivatal, helyi tanács), másrészt azt, hogy ebben a régióban a diszkriminatív helyzetek sokkal ritkábbak, és nem befolyásolják az intézményekről kialakított képet.

Az intézményekkel szembeni bizalomról megfogalmazott elméletek perspektívájából ezek az eredmények megerősítik az elemzett intézménytípusok közötti különbségeket: az állampolgárhoz legközelebbiek közvetlen figyelem és értékelés célpontjai – itt inkább specifikus bi-

zalomról van szó, míg a nemzetközi intézmények (Európai Parlament és Európai Unió) szorosan kapcsolódnak a média csatornáin keresztül közvetített diffúz bizalomhoz, mely által legitimitásukat nyerik.

Felhasznált szakirodalom

Alesina, A., La Ferrara, E. (2000). *Who Trusts Others?*, Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper No. 2646.

Bouckaert, G., Van de Walle S., Maddens B. & Kampen J. K. (2002). *Identity vs. Performance: An Overview of Theories Explaining Trust in Government*. Second report „Citizen directed governance: quality and trust in government”. January.

Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Fufiş, C. (2009). *Încrederea în instituții NEWSLETTER*. Valorile românilor. No. 5., ICCV Grupul românesc pentru studiul valorilor sociale.

Hatos, A.; Săveanu T. (2005). *Building a credible NGO sector: Confidence in Romanian NGOs between performance and belief*, în *Active Citizenship and Multiple Identities in Europe. A Learning Outlook*, Wildemeersch Danny, Veerle Stroobants și Michal Bron jr. Coord., Peter Lang, Frankfurt, 297–312.

Jagodzinski, Wolfgang (1998). *The Determinants of Institutional Trust in Advanced Democracies*, International Sociological Association (ISA) conference.

Luhmann, N. *Trust and Power* (1979). Avon, John Wiley and Sons Ltd.

Mishler, W.; Richard R. (1997). *Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies*, *Journal of Politics*, 59, 2, May, 418–451.

Norris, Pippa (2002). *Making Democracies Work: Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies*, EURESCO Social Capital Conference, University of Exeter.

Offe, C. (1996). *Designing Institutions in East European Transition*, in *Theory of Institutional Design*, Cambridge University Press, Cambridge.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*, New York : Simon & Schuster.

Rothstein, B., Dietlind S. (2002). *How Political Institutions Create and Destroy Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust*, Paper to be presented at Collegium Budapest, Project on Honesty and Trust: Theory and Experience in the Light of Post-Socialist Experience, Workshop 2: Formal and Informal Cooperation, November 22–23.

Sheppard, C., Judi, A. (1999). *Explaining Gender Differences in the valuation of Nature: A Test of Alternative Hypotheses*, Society for the Study of Social Problems (SSSP) Conference.

Uslaner, E. M. (2000–2001). *Producing and Consuming Trust*, Political Science Quarterly, 115, 4, winter, 569–590.

Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*, New York: Cambridge University Press.

van der Meer, T., Scheepers, P. and te Grotenhuist, M. (2009). *State as molders of informal relations? A multilevel test on social participation in 20 Western countries*, in European Societies, vol. 11 no. 2, ed. Rountledge Taylor&Fracis Group.

Voicu, B. (2006). *Participare, spirit comunitar, capital social*, accesat pe site-ul Institutului de Cercetare a Calității Vieții: <http://www.iccv.ro/romana/articole/satuleuro/03.%20cap%20soc.pdf>

NEMZETI KISEBBSÉGEK JOGAIVAL SZEMBENI ATTITÚDOK

Adrian Hatos
Nagyvárad, Egyetem

Bevezetés

Az ENRI-kutatás elemzésének jelen fejezetében az elemzés alanyainak a nemzeti kisebbségek jogaival szembeni attitűdjét tárgyaljuk. Ez az egyik dimenziója az etnikai attitűdöknek, akárcsak a „szociális távolság” vagy az etnikai identitás mértéke; ugyanakkor ez a dimenzió megtűri egymás mellett a nemzeti alapon történő ragaszkodás mértékét, valamint a különbségtételt az etnikai alapú nacionalizmus (mely a nemzetiségi alapon történő ragaszkodás egyik formája) és a polgári nacionalizmus (melyben a kulturális sokszínűség iránti tolerancia vegyül az egyén saját nemzetiségéhez való ragaszkodásával) között. Konkrétabban ebben a fejezetben az etnikai kisebbségek jogai iránti magatartás különböző almintákon mért átlagait fogjuk összehasonlítani (Románia–Magyarország, románok–magyarok stb.), majd modellezni fogjuk e mérték előrejelző változóit egyéni és kollektív szinten is.

Elméleti kitérő az etnikai attitűdök keletkezéséről

Az etnikai tolerancia meghatározására született elméletek feloszthatók individualista modellekre, amelyek a hangsúlyt az egyéni változókra helyezik, és átfogó modellekre, amelyekben a kisebbség és a többség közötti attitűdök kölcsönhatásának magyarázata a kisebbség és a többség közötti kölcsönhatás helyzetét leíró változók felhasználásával történik. Az etnikai toleranciáról készült legfrissebb kutatások eredményei azt mutatják, hogy teljes körű magyarázatot csak akkor kaphatunk, ha figyelembe vesszük mind az egyéni természetű, mind a közösségi szintű előrejelzéseket.

Individualista modellek

Az etnikai toleranciáról szóló korai vizsgálatok során Samuel Stouffer (1955) azt állította, hogy az intolerancia az egyének természetes hajlama. Később szociálpszichológiai elméletek (Tajfel, 1981) hozzájárultak azon mechanizmusok alaposabb megértéséhez, amelyek szerint az intolerancia, vagy éppenséggel annak ellentéte, a másság elfogadása megjelenik az egyes egyéni jellemzők termékeként vagy egy mikrofolyamat eredményeként.

Az etnikai toleranciáról készült tanulmányok egyik alapvető megállapítása a pozitív összefüggés az iskolai végzettség és az etnikai tolerancia között (Coenders & Scheepers, 2003; Gaasholt & Togeby, 1995). Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy a nevelés kognitív korlátoktól szabadítja meg az embereket, és elősegíti az etnikai tolerancia liberális-demokratikus elveire való ráhangolódást. Az oktatás hatással lehet más tényezőkre: Gaasholt & Togeby (1995) szerint Dániában a kisebbségi diákok (bevándorlók) kevésbé képzettek, mégis toleránsabbak, mint az azonos oktatási szinten lévő többségi csoport képviselői, mert intenzívebben vesznek részt a civil szervezetek munkájában, amelyek viszont enyhítik a kognitív korlátok hatását.

A társadalmi tőkéről alkotott elméletek előrevetítik, hogy az egyén társadalmi erőforrásokban való gazdagsága pozitív korrelációban áll annak az etnikai kisebbségek iránti toleranciájával. A generált bizalom, mint erkölcsi érték, abban az értelemben, ahogyan Uslaner (2002) használta, összefügg az emberi kapcsolatok keltette optimizmussal, ami ellentmondásban van egy konfliktualista előrejelzéssel a másság képviselőivel kialakított kapcsolatok szempontjából. Másrészt tudjuk, hogy a generált bizalom összefügg a nagylelkűséggel és önzetlenséggel, ezért arra számíthatunk, hogy a társadalmi tőke eme dimenziójának pozitív hatása lesz a kisebbségi jogokhoz való hozzáállásra.

Ami a civil részvételt illeti, az elméletekre hagyatkozó előrejelzések még árnyaltabbak. Putnam tételei ellenére – aki amellet érvet határozottan, hogy az önkéntes szervezetek valódi inkubátorai a bizalomnak és a toleranciának (Putnam, 1993) – közelmúltbeli elméleti és empirikus vizsgálatok azt mutatják, hogy a szervezet típusa fontosabb, mint az önmagában vett részvétel (Rossteutscher, 2005). Az egyesületekben való részvétel tulajdonképpen mutatója

és akár generáló tényezője lehet egyes attitűdöknek és exkluzivista gyakorlatoknak, *bonding* típusú hálózatokba való bezárkózásnak (például etnikai, politikai, vallási szervezetek esetében). Az önkéntes részvétel intenzitása nagyobb Romániában, mint Magyarországon, holott a körülmények azt mutatják, hogy sokkal erősebb a bizalmatlanság Romániában, mint a szomszédos országban, ez pedig azt sugallja, hogy a romániai részvétel a hasonlósági hálózatok sajátossága (*bonding*), aminek erőforrása valószínűleg az intenzív etnikai versengés, és ezért az etnikai toleranciával inkább negatív a kapcsolat. Hihető a pozitív összefüggés, amelyet a putnamista elméletalkotók az önkéntességről és a toleranciáról jósltak, mégis nehéz lenne megbízható előrejelzéseket tenni a mi függő változónk részvételének hatására vonatkozóan, hiszen ennek a fentebb leírtak szerint két ellentétes hatása várható.

Feltételezzük, hogy a kisebbségek iránti tolerancia a modernitás egyik mutatója, legalább két olyan ok-okozati láncon keresztül, amely a jólétet a másság iránti attitűddel köti össze. Az első ok-okozati lánc a szubjektív jólétet a toleranciával köti össze a kulturális jóléti szindróma ismert mechanizmusának útján (Inglehart, 1999). E hipotézis szerint az emberek jó társadalmi-gazdasági státusa és a magas szubjektív jólét a posztmaterialista értékek magas szintű betartásához, köztük az etnikai kisebbségek iránti toleranciához vezet. Másrészt azt várjuk, hogy az objektív jólét is hatással legyen függő változónkra. Ennek alapján azt jósljuk, hogy a kisebbségi jogokhoz való hozzáállás pontaránya összefüggésben lesz más társadalmi-gazdasági státuszmutatókkal, mint a származási környezet. A modernizációs hozzáállásbeli elméletet alapul véve arra számítunk, hogy az információhoz való hozzáférés és a modern típusú attitűdök szempontjából – amelyek elősegítik a tolerancia és a sokszínűség elfogadását – modernebbnek tartott városi lakosok magasabb toleranciaszinttel rendelkeznek a kisebbségi polgárok jogai szempontjából.

Feltételezhetjük, hogy ez a politikai szocializáció hatásának egyik, az egyén szintjén érezhető megnyilvánulása, ami megkülönböztetheti a kisebbségi alanyok attitűdjét – különösen a magyarokét a román többségeiktől. Például az egyenjogúság-párti magyar elit retorikájában kitarzott a többség és kisebbség közötti egyenlőség

és tolerancia erősítése mellett. Ez a megközelítés elengedhetetlen a magyar kisebbség részéről, figyelembe véve a romániai magyarság intézményesen háttérbe szorult politikai helyzetét. Figyelembe véve a romániai magyarok helyzetét és az ilyen diskurzusok feltételezett hatását, adja magát a hipotézis, mely szerint a magyarok támogatnák a többség és kisebbség közötti jogi egyenlőséget.

Kontextuális tényezők

A kontextuális változók felhasználásának okai olyan híres modellek, mint például a heterogenitás és az egyenlőtlenség strukturális elmélete (Blau, 1977) vagy az etnikai attitűdök operacionálisabb elméletei (Allport, 1979; Blalock, 1967; Massey, Hodson, & Sekulic, 1999). Ők a csoportok közötti magatartások kölcsönhatásának természetével foglalkoznak, és úgy vélik, hogy a többség és a kisebbség közötti tolerancia szintje a népességi összetétel és a hatalommegoszlás eredménye is, főleg ha ez az etnikai enklávék szintjén nyilvánul meg. Az előítéletek természetéről szóló híres elméletében Allport még 1955-ben azt állította, hogy a csoportok közötti egyenlő státus lehet pozitív hatással a különböző etnokulturális kategóriák közötti kapcsolatokra. Meta-analitikus összefoglalójukban Mullen és társai 1992-ben (Mullen, Brown, & Smith, 1992) Allport hipotézisének tesztelésekor rámutattak, hogy az *in-group* (csoporton belüli) elfogultság a laboratóriumi csoportoknál egyenes arányban nő a relatív státussal, de a terepkutatásoknál lényegesen csökken. Egy másik, Pettigrew (1998) által kiadott tanulmány összefoglalójában azt sugallja, hogy a kapcsolattartás összességében csökkenti az előítéleteket, anélkül, hogy az eredmények nagyon meggyőzőek lennének ebben a tekintetben. Az etnikai attitűdökről szóló kutatásában, melyet 10 000 jugoszláviai alanyon végzett még az ország szétszakadásához vezető etnikai zavargások kitörése előtt, (Massey, et al., 1999) megállapította, hogy a legnagyobb intolerancia az etnikai enklávékban fordul elő, a legintoleránsabbak a többség azon tagjai, akik a kisebbségek által dominált enklávékban élnek, az intolerancia súlyosbodása pedig a státusukból adódó hatalomkorlátozás iránti nehezteléssel magyarázható. Hasonlóképpen, az enklávékban élő kisebbségiek intoleránsabbak voltak, mint ha a többség között szétszórva éltek

volna, reakcióként a többségi hatalmi helyzetre és a kisebbségiség adta szorongásra.

Ezek a kutatások mind azt sugallják, hogy kisebbségek iránti attitűdökben kimutatható különbségek azon közösségek összetételétől függnnek, amelyben a kisebbség és a többség tagjai élnek. Egyrészt a csoportok közötti érintkezés (itt elsősorban a magyarokra és a románokra gondolunk) természete miatt – Allport vagy Pettigrew elméleteit alkalmazva – a feszültségnek oldódnia kellene. Másrészt a relatíve egyenlőtlen státusnak az intolerancia súlyosbodását kellene okoznia. Ezért arra számítunk, hogy az intolerancia a románoknál annál inkább nőni fog, minél nagyobb a magyarság aránya, amikor is, mint a jugoszláv példa esetében is, az uralkodó csoport korlátozásai miatti neheztelés az ún. *out-csoport* elutasítását vonja maga után. Analóg módon, enklávé-helyzetükből adódóan, erőfölényüknek köszönhetően a magyar többségű közösségekben élő magyar alanyoknak kevésbé toleránsabbak kellene lenniük, vagy még intoleránsabbaknak, ha a fentebb leírt jugoszláv példát alkalmazzuk. Fontos kérdések adódnak a többi lehetséges kombináció kapcsán is, amelyek magukba foglalják az etnikumot és az iskolai közösség összetételét is.

Mérés

Az etnikai és főleg kisebbségi csoportok politikai, társadalmi és gazdasági részvételével szembeni attitűd vizsgálatára egy olyan skálát használtunk, amelynek hat fokozata a kisebbségek iránti attitűdöt méri. E skálát eredetileg az IEA Cived kutatásában használták 1999-ben, majd mi alkalmaztuk a Fialatok – a jövő állampolgárai¹ elnevezésű CNCSIS-projektben. A skála fokozatai a következők voltak: „Bemutatunk néhány kijelentést. Kérjük, jelezze, milyen mértékben ért egyet velük: Bizonyos etnikai csoportokba tartozó gyermekeknek (magyarok, szlovákok, románok stb.) kevesebb esélyük van, mint más gyermekeknek, hogy jó oktatásban legyen részük ebben az országban. Bizonyos etnikai csoporthoz tartozó felnőtteknek kevesebb az esélyük a jó munkahelyek megszerzésére ebben az országban. Minden etnikai csoportnak egyenlő esélyei kellene hogy legyenek

---

¹ Ezt a skálát nagyváradi, 8–12. osztályos tanulókból álló mintán alkalmaztuk, lásd Hatos (2010).

arra, hogy jó oktatásban legyen részük ebben az országban. Minden etnikai csoportnak egyenlő esélyei kellene hogy legyenek arra, hogy jó munkahelyet szerezhessenek ebben az országban. Az iskoláknak kellene megtanítaniuk a tanulókat arra, hogy tiszteljék az összes etnikai csoport tagjait. Az összes etnikai csoport tagjait ösztönözni kellene arra, hogy méretessék meg magukat a hivatalos tisztségekre kiírt választásokon.” Az ezekkel a kijelentésekkel való egyetértést vagy egyet nem értést ötlépcsős Likert-skálán mértük.

1. táblázat. A kisebbségek jogaival szembeni attitűdöket mérő kérdésekre adott válaszok megoszlása (%)

	Teljes egyet nem értés	Egyet nem értés	Egyenlő mértékben egyetértés és egyet nem értés	Egyetértés	Teljes egyet-értés	NT	NV
1. Bizonyos etnikai csoportokba tartozó gyermekeknek (magyarok, szlovákok, romák stb.) kevesebb esélyük van, mint más gyermekeknek, hogy jó oktatásban legyen részük ebben az országban.	23.1	18.3	17.4	19.6	19.4	1.9	.2
2. Bizonyos etnikai csoportba tartozó felnőtteknek kevesebb az esélyük a jó munkahelyek megszerzésére ebben az országban.	15.0	14.2	22.6	22.6	23.7	1.7	.2
3. Minden etnikai csoportnak egyenlő esélyei kellene hogy legyenek arra, hogy jó oktatásban legyen részük ebben az országban.	1.7	3.1	13.7	32.9	47.7	.8	.2
4. Minden etnikai csoportnak egyenlő esélyei kellene hogy legyenek arra, hogy jó munkahelyet szerezhessenek ebben az országban.	1.9	3.6	13.8	33.1	46.7	.6	.2

5. Az iskoláknak kellene megtanítaniuk a tanulókat arra, hogy tiszteljék az összes etnikai csoport tagjait.	2.9	3.1	14.3	32.4	46.6	.5	.2
6. Az összes etnikai csoport tagjait ösztönözni kellene arra, hogy méretek meg magukat a hivatalos tisztségekre kiírt választásokon.	7.2	6.9	25.8	26.7	31.0	2.2	.3

A fenti táblázat azt igazolja, hogy a legáltalánosabb egyetértést azok a mondatok váltották ki, amelyek kikötik az esélyegyenlőség elveit, míg azok a kijelentések, amelyek a jelen negatív értékelését tartalmazzák, alacsonyabb egyetértésben részesültek. A mind a hat kérdést magában foglaló skáláról kijelenthetjük, hogy mindkét részmintánk esetében magas megbízhatóságú ($\alpha > 0,8$). Hiányos adatokat 61 esetben találtunk (a minta 0,6%-a), ezért a hiányzó értékek pótlására a többszörös regressziós számítást alkalmaztuk. A végső pontszámot minden alany esetében az értékek összeadásával számítottuk ki minden egyes tételre vonatkozóan.

Eredmények

Kétváltozós összehasonlítás

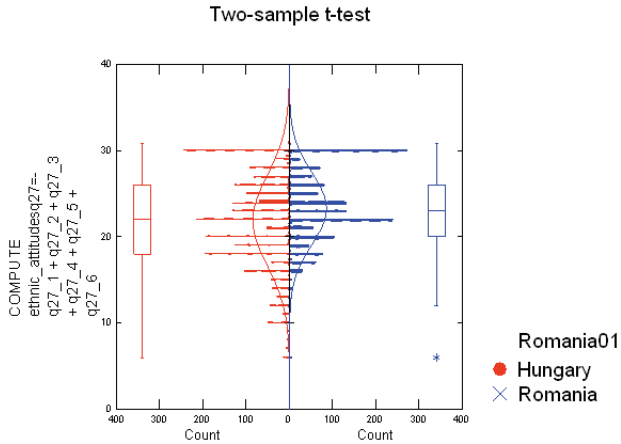
Románia és Magyarország összehasonlítása azt mutatja, hogy Romániában magasabb az etnikai kisebbségek elfogadásának aránya, mint Magyarországon. Nem-paraméteres tesztek azt mutatják, hogy a két populáció különböző eloszlású.²

2. táblázat. Kisebbségek jogaival szembeni attitűd országonként

CSOPORT	N	Átlag	Standard eltérés
Magyarország	998	21.901	5.245
Románia	808	23.271	4.184

² $p(K-S) < 0,01$; $p(\text{Shapiro-Wilks}) < 0,01$

1. grafikon. A kisebbségekkel szembeni attitűd országonkénti eloszlása

Vázlat: T-teszt két mintára; számítás; etnikai attitűdök

E megállapítás esetében felállítható néhány korreláció, bár a román mintában a városiak felülreprezentáltsága torzítja az eredményeket, hiszen a kisebbségek iránti tolerancia várhatóan nagyobb a városokban, mint falun; illetve az attitűd átlagát Romániában a kisebbségi magyaroknak e mintában való magasabb arányú részvétele is befolyásolja. A kisebbségek iránti attitűdök átlagainak összehasonlítása megerősíti a második munkahipotézist: az országok szerinti átlagokat nem igazán befolyásolják az életközégek, ellenben befolyásolja egy jelentős almintá, a magyarság mint nemzeti kisebbség jelenléte a román almintában. A romániai magyarság kisebbségekhez való hozzáállása természetesen sokkal magasabb pontszámokat mutat, mint a magyarországi magyarok vagy mint a romániai többségiek képviselőinek pontszámai. Valójában a magyarországi magyaroknál és a romániai románoknál mért értékek között elenyésző a különbség, ami az etnikai kisebbségek megítélését illeti.

3. táblázat. Kisebbségek jogaival szembeni attitűd országoként és településtípusonként

Ország	Település	Etnikai attitűd
Magyarország	Város	22.87
	Falu	20.19
Románia	Város	23.75
	Falu	22.43

4. táblázat. Kisebbségek jogaival szembeni attitűd országoként és nemzetiségenként

Ország	Etnikum	Etnikai attitűd
Magyarország	magyar	21.84
Románia	Egyéb (román)	22.30
	magyar	25.55

Az etnikai kisebbségek jogaival szembeni attitűdök többváltozós modellje

Az etnikai kisebbségekkel szembeni attitűdök (etnikai ideológiák) magyarázatára csoportos modellezést készítettünk, a változókat három blokkba tömörítve: 1) strukturális egyéni változók: nem, iskolázottsági szint, családi állapot, etnikum; 2) attitűdök és egyéni viselkedésformák: társadalmi bizalom, közösségi részvétel és az étellel való elégedettség; 3) átfogó jellemzés: frakcionalizálás a Harfindahl-típusú etnikai–nyelvi index alapján és helységi típus (város vagy falu) szerint. Egyes kontextuális változók nem kaptak helyet a modellezésben a kollinearitás megjelenésének lehetősége miatt (ország, amely erősen korrelál az etnikummal, illetve a helység összlakossága, amely a helységi típusal korrelál). Az egyéni előrejelző modellek alacsony fokú bizonyossággal rendelkeztek (1,4% az 1. és 2. csoport változói esetében), míg a két kontextuális jellemző bevezetése a determinációs együttható ugrásszerű változását hozta: 9,6%. Ebből következik az etnikai ideológiai attitűdök erős kontextuális determinánsa. Ez a megállapítás arra utal, hogy a kontaktus- vagy konfliktus-típusú kölcsönhatási hipotézis érvényes a Románia és Magyarország közös határa mentén élő románok és magyarok közötti etnikai ideológiák magyarázatára is.

A multivariáns modellezés eredményei

Eléggé váratlan módon a nem, a családi állapot vagy az életkor nem látszik jelentős hatással lenni a függő változóra.

A modellek következetesen igazolják a negatív paramétereket a románok esetében. A paraméterek jelentősége egyidejűleg nő a 2-es és 3-as tömbbéli előrejelzések bevezetésével. Ezek egy erős exkluzivista ideológia mutatói lehetnek, amelynek típusa egy olyan etnikai alapú nacionalizmus, mely általánosítható az egész román nemzetiségű népességre, és amely társadalmi-gazdasági helyzettől vagy a kontextuális jellemzőktől függetlenül hatással van a kisebbségi jogok képviselésére. Az ideológia gyökereit jelen kutatás adatai alapján nem lehet megbízhatóan kimutatni.

A 3-as tömb adatainak bevezetésekor feltűnt, hogy a kisebbségek jogaival szembeni tolerancia összefüggésben áll a végzettséggel: az eredmények azt sugallják, hogy az etnikai nacionalizmus annál erősebb, minél képzettebb az egyén. Itt áll előttünk egy romantikus típusú kultúrának az állhatatossági mutatója, amelyet valószínűleg a nacionalista oktatás is fenntartott, és a két ország modernizálódási időszakában is nagyrészt reprodukálta a domináns etnikai nacionalizmus ideológiáját.

A szociális tőke változói – a bizalom és a társadalmi részvétel – váratlan hatással vannak az etnikai ideológiára. A kontextuális változók ellenőrzésekor negatív hatással jelenik meg a bizalom és a részvétel, másképpen mondván: minél jelentősebb a bizalom és a társadalmi részvétel, annál alacsonyabb az etnikai kisebbségek jogai iránti tolerancia. Ezt az eredményt vegyítve a két jelentős változó paramétereinek szóródásával, az értékek bevitelkor arra következtettünk, hogy:

1. A rögzített társadalmi tőke-formák inkább a társadalmi kapcsolattartás exkluzivista, *bonding* típusú változatának kizárólagosságára utalnak. Ez a szempont nyilvánvaló a társadalmi részvétel esetében, hisz már rögzítettük azt a váratlan eredményt, hogy az Romániában intenzívebb, mint Magyarországon, s ezt az észak-nyugat-erdélyi etnikai alapú mobilizáció számlájára írtuk. A bizalom esetében csak feltételezhetünk egy ilyen logikát: lehetséges, hogy mivel a bizalom általánosított skáláját használtuk, mégis stratégiai a bizalom.

2. A társadalmi tőke és a függő változó viszonya a kontextuális változók függvénye: a bizalom és a társadalmi részvétel paramétereit erősen befolyásolja a csoport etnikai összetételének és a modellezett csoport típusának bevezetése az elemzésbe. Így a bizalom paramétere veszt jelentőségéből, míg a részvétel paramétere nő; mindkét változás azt sugallja, hogy a társadalmi tőke hatása aszerint változik, hogy milyen társadalmi közegben mérik azt.

Egy érdekes paraméter a függő változóra a szubjektív jólété: a magas szubjektív jólétről nyilatkozó egyéneknek magas a kisebbségek jogaival szembeni toleranciaszintjük is. Ez a paraméter az etnikuméval együtt valószínűleg magyarázza a függő változó szórását, azaz a Románia és Magyarország közötti különbséget.

A kontextuális változók modellezésének eredménye látszólag igazolja a kontaktus-hipotézist. Az etnikai-nyelvi csoportosulási mutatóknak nagyon erős hatása van az etnikai ideológiákra: e nézőpontból minél változatosabb egy közösség, etnikai hovatartozásuktól függetlenül annál toleránsabbak az illető közösség tagjai. Az ellentétes hatás – melyet a hatalom és státus elmélete jósol – nem igazolódik. A regressziós modellezés logikája szerint például a román etnikumú alanyok annál nyitottabbá válnak kisebbségi állampolgártársaik jogainak bővítése iránt, minél változatosabb közegben élnek.

Szintén váratlan az állandó lakóhely típusának hatása: a falusi településekkel összehasonlítva a kisebbségek jogainak elfogadását gátolja a városi környezet. A végzettség mellett ez magyarázhatja a magyarországi alanyok kismértékű összesített hátrányát a romániaiakéval szemben.

A jelen elemzés eredményeit mégis óvatosan kell kezelni, mivel az adatok érvényessége korlátozott. Az adatgyűjtés többszakaszos mintavétellel történt, ezeket a mintavételi eljárás első szakaszában kiválasztott településekre csoportosítottuk. Ez az aspektus az intra- és interspecifikus változók problémáját veti fel. Ha az interspecifikus változó – melyet az interkorrelációs együtthatón keresztül mértünk – meghaladja a teljes változó 5%-os határát, az adatok elemzéséhez szükséges a többszintű lineáris regresszió használata. Ebben az esetben jobban megismerjük majd a kontextuális változók reális hatását ugyanúgy, mint a kontextuális és egyéni változók kölcsönhatásának eredményét.

A legfontosabb megállapítások

– Romániában sokkal jelentősebb a kisebbségek jogainak igénylése, mint Magyarországon. Ez a romániai magyar alanyok magas részarányának köszönhető. Ebből a szempontból a romániai románok és magyarországi magyarok között tulajdonképpen nem mutattunk ki különbséget.

– A multivariáns modellezés az etnikai nacionalista ideológia erős terjedését sugallja, ezt az jelzi, hogy az etnikai kisebbségek jogainak tolerálására a magas képzettségi szint és a városi lakóhely van negatív hatással.

– Az adatok azt mutatják, hogy az etnikai toleranciára negatív hatással van a civil részvétel. Összekapcsolva azon eredményekkel, melyek a magyarországihoz képest magasabb romániai önkéntes részvételt mutatnak, megkaptuk a részvétel növekedésének mutatóját, annak köszönhetően, hogy az etnikai versengés szabta körülményekre szolidaritás a viszontválasz. Ebben az esetben *bonding* típusú a részvétel, és ez inkább ösztönzi az etnikai típusú exkluzívizmust.

– A multivariáns modellek igazolják a kontaktus hipotézisét az etnikai attitűdök magyarázatában: az etnikai tolerancia mértéke együtt gyarapodik a vizsgált települések etnokulturális részindexével (Harfindahl).

– A fenti eredményeket az adatok és a statisztikai technikák adta korlátok perspektívájából kell nézni. Az átfogóbb elemzéseknek egyrészt érvényesíteniük kell az összehasonlító vizsgálat adatait, másrészt olyan statisztikai technikákat kell alkalmazniuk, amelyek megfelelnek a rendelkezésre álló adatok elemzésének.

5. táblázat . A kisebbségek jogaival szembeni attitűd
OLS regressziós modellje

	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
Állandó	22,900	0,427		53,668	0,000
Nem (férfi=1)	-0,325	0,239	-0,033	-1,359	0,174
Végzettség (egyetemi diploma=1)	-0,245	0,328	-0,019	-0,746	0,456
Családi állapot (sohasem házasodott=1)	-0,253	0,317	-0,020	-0,799	0,425
Etnikum (román=1)	-0,624	0,273	-0,057	-2,286	0,022
A megkérdezett életkora	-0,001	0,008	-0,002	-0,070	0,945

NEMZETI KISEBBSÉGEK JOGAIVAL SZEMBENI ATTITŰDŐK

Közösségi tag					
Hihetőség					
Elégedettségi szint					
% Magyarok					
Városiak					
R ² =0.003					

	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
Állandó	23,519	0,788		29,860	0,000
Nem (férfi=1)	-0,346	0,238	-0,035	-1,451	0,147
Végzettség (egyetemi diploma=1)	-0,172	0,333	-0,013	-0,517	0,605
Családi állapot (sohasem házasodott=1)	-0,287	0,315	-0,022	-0,909	0,364
Etnikum (román=1)	-0,899	0,294	-0,082	-3,060	0,002
A megkérdezett életkora	0,000	0,008	0,000	0,008	0,993
Közösségi tag	-0,065	0,071	-0,024	-0,921	0,357
Hihetőség	-0,188	0,043	-0,117	-4,365	0,000
Elégedettségi szint	0,044	0,027	0,042	1,643	0,101
% Magyarok					
Városiak					
R ² =0.013					

	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
Állandó	28,682	0,867		33,068	0,000
Nem (férfi=1)	-0,303	0,228	-0,031	-1,328	0,184
Végzettség (egyetemi diploma=1)	-0,948	0,325	-0,073	-2,915	0,004
Családi állapot (sohasem házasodott=1)	-0,364	0,302	-0,028	-1,205	0,228
Etnikum (román=1)	-2,799	0,404	-0,256	-6,933	0,000
A megkérdezett életkora	-0,005	0,008	-0,014	-0,601	0,548
Közösségi tag	-0,143	0,068	-0,052	-2,097	0,036
Hihetőség	-0,084	0,042	-0,052	-1,996	0,046
Elégedettségi szint	0,090	0,026	0,086	3,434	0,001
% Magyarok	-3,944	0,513	-0,291	-7,690	0,000
Városiak	-2,663	0,245	-0,260	-10,878	0,000
R ² =0.096					

Felhasznált szakirodalom

- Allport, G. W. (1979). *The Nature of Prejudice*: Basic Books.
- Blalock, H. M. (1967). *Toward a theory of minority-group relations*: New York: Wiley.
- Blau, P. M. (1977). *Inequality and heterogeneity: a primitive theory of social structure*: New York: Free Press.
- Coenders, M., Scheepers, P. (2003). The Effect of Education on Nationalism and Ethnic Exclusionism: An International Comparison. *Political Psychology*, 24(2), 313-343.
- Gaasholt, Ø., & Togeby, L. (1995). Interethnic tolerance, education, and political orientation: Evidence from Denmark. *Political Behavior* 17(3), 265-285.
- Inglehart, R. (1999). Trust, Well-being and Democracy. In Warren, M. E. (ed.). *Democracy and Trust*: Cambridge: Cambridge University Press, 88-120.
- Massey, G., Hodson, R., & Sekulic, D. (1999). Ethnic Enclaves and Intolerance: The Case of Yugoslavia. *Social Forces* 78(2), 669-693.
- Mullen, B., Brown, R., & Smith, C. (1992). Ingroup bias as a function of salience, relevance, and status: An integration. *European Journal of Social Psychology*, 22(2), 103-122.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65-85
- Putnam, R. D. (1993). The prosperous community. *The American Prospect*, 4(13), 35-42.
- Rossteutscher, S. (2005). *Democracy and the role of associations: political, organizational, and social contexts*. London ; New York, NY: Routledge.
- Stouffer, S. (1955). *Communism, Conformity, and Civil Liberties*. New York: Doubleday.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*: Cambridge University Press.
- Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*: Cambridge Univ. Pr.

A DISZKRIMINÁCIÓ

Sorana Săveanu
Nagyvárad Egyetem

A társadalmi csoportok jelentős szerepet játszanak a társadalmi struktúrában. A meghatározó tulajdonságok függenek a tagok számától, a csoport kultúrájától, a társadalmi helyzetétől, a forrásokhoz való hozzáféréstől stb. Mindezek – főleg a társadalmi helyzet és a forrásokhoz való hozzáférés – a csoportok különbözőségét generálják, elősegítve ezáltal a diszkrimináció megjelenését. Diszkrimináció alatt egy egyén vagy egy csoport megfosztását értjük a különböző forrásokhoz való hozzáféréstől. Giddens szerint „[...] a diszkrimináció kifejezése a másik csoporthoz viszonyított reális viselkedésre utal. Ez olyan tevékenységekben figyelhető meg, amikor a csoport tagjait mellőzik másoknak felajánlott alkalmakkor, mint amikor egy fekete nem kaphat meg egy állást, mert az ajánlat csak a fehérekre vonatkozik”. (Giddens, 2000, 235)

Szociológiai nézőpontból nem csupán a csoportok többszörös különbözősége a fontos, hanem az is, hogy egyéni és kollektív szinten a tagság feltételeként milyen jellemzőknek tulajdonítanak fontosságot. Az etnikai csoportokra vonatkozóan a jellemzés objektív (nyelv, vallás, terület stb.) vagy szubjektív (a közösség kialakulására vonatkozó diskurzusok, az etnogenézisre vonatkozó hiedelmek és mítoszok továbbadása, a csoport jellemzőire vonatkozó egységes megnyilvánulások) tényezők alapján történik (Horváth, 1996). Az etnicitás szubjektív dimenzióit kiemelő értelmezések arra a tényre hivatkoznak, hogy az objektív különbségek önmagukban nem okozzák az etnikai határok kialakulását, csak ha ezek a különbségek bizonyos társadalmi jelentésekhez kapcsolódnak. Így egy etnikai csoport objektív szempontok alapján történő elhatárolódásának kell hogy legyen egy olyan társadalmi vonatkozása is, amelynek függvényeként kialakul az etnikai önazonosítás és mások azonosítása. Az etnikai csoportok meghatározásakor meg kell jegyezni, hogy az illető csoport kohézióját az egy csoportba sorolt egyének közös jellemzői generálják, illetve azok járulnak hozzá. A csoport lezárása „[...] arra a folyamatra utal,

amelyen keresztül a csoportok megtartják más csoportoktól elválasztó határaikat. Ezek a határok olyan kirekesztő tényezőkből állnak, amelyek folyamatosan mélyítik a megosztottságot az etnikai csoportok között" (Giddens, 2000, 237). Ami a kisebbség–többség viszonyt illeti, kiemelendő, hogy „a kisebbségi csoport tagjai gyakran erős szolidaritást éreznek saját csoportjuk iránt, ami részint a kirekesztettség közös érzéséből fakad" (Giddens, 2000, 261), következésképpen a kisebbségi csoportokkal szembeni vélemények és attitűdök kiélesedésehez vezetnek. Az etnikai csoportokat általában más csoportokhoz viszonyítva jellemzik. Ezekkel a jellemzőkkel a csoport egységét és más etnikai csoporthoz viszonyított különbségét hangsúlyozzák. Az egyéni érzés, miszerint valaki etnikailag egy csoporthoz tartozik, a csoportot meghatározó sztereotípiák és előítéletek alapját képezi. Ezek a kollektív jellemzők egy értékelési folyamatot feltételeznek, és az egyénnel vagy a szóban forgó csoporttal szemben egy bizonyos attitűd kialakulását eredményezik (Horváth, 1996). Az állandó diszkrimináció eredménye a marginalizáció, amely a forrásokhoz való csökkent hozzáférést feltételez. A románok és a magyarok viszonyát illetően régebbi tanulmányok a saját csoport iránti elfogultságot és a más csoportokkal szembeni diszkrimináló attitűdöt azonosítottak (Paul, Tudoran & Chilariu, 2005). Mind a románok, mind a magyarok esetében etnocentrikus tendenciák tapasztalhatók, amelyek a saját csoport iránti felerősített pozitív kép miatt alakulnak ki. A románok önmagukat és a magyarokat is előítéletesen, a nemzeti hovatartozásukat figyelembe véve azonosítják.

Diszkrimináció Európában és Romániában

Az ebben a részben bemutatott adatok az Európai Bizottság által 2008-ban készített 296-os speciális Eurobarométer eredményei. A jelentés szerint etnikai alapú diszkrimináció szempontjából pozitívak az adatok: a válaszadók 62%-a szerint a jelenség gyakori saját országukban, ugyanazon tétel 2006-ban még 2 százalékkal magasabb volt (a 2006-os adatok az EU25-re, a 2008-asok az EU27-re vonatkoznak).

Az öt évvel korábbihoz viszonyítva a diszkrimináció típusonként kevésbé elterjedt jelenség (2006-ban és 2008-ban). Ez alól kivétel

az etnikai származás, amely elterjedtebb a válaszadók 49%-a szerint 2006-ban és 48% szerint 2008-ban.

Az európaiak 15%-a azt nyilatkozta, hogy diszkriminálták az utóbbi egy évben, ezek 2%-a azt mondta, hogy etnikai alapon szenvedett diszkriminációt. Romániában 10% azoknak az aránya, akik diszkriminálva érezték magukat, ez európai szinten az utolsó előtti hely. Az Eurobarométer rávilágított: az etnikai alapú diszkrimináció az Európán kívül születettek esetében gyakoribb.

A diszkriminatív esetekhez való viszonyulás tekintetében tíz európaiból hárman nyilatkozták, hogy tanúi voltak ilyen eseményeknek: mindössze 2% mondja, hogy etnikai alapon diszkriminálták, de 14% látott elgondolása szerint etnikai alapon történő diszkriminatív eseményt. Romániában 18% azok aránya, akik diszkriminatív események tanúi voltak. Hasonlóképpen a tanúk között magasabb az aránya azon személyeknek, akik más etnikumú barátokkal rendelkeznek: a 14%-nyi etnikai diszkriminációt észlelt tanú közül 21%-nak vannak eltérő etnikumú barátai.

A barométer szerint Romániában a románok diszkriminációja a következő esetekben fordul elő: alkalmazáskor 6%, munkahelyen, hivatalos, vagy nyilvános helyeken 5%, az igazságszolgáltatásban és egészségügyi intézményekben 4%. Ami a magyarokat illeti, a helyzet a következő: alkalmazáskor a válaszadók 8%-a, munkahelyen, hivatalos vagy nyilvános helyeken 5%, az igazságszolgáltatásban és egészségügyi intézményekben 6%, az iskolákban 5% észlelt diszkriminációt.

Diszkrimináció észlelése a román–magyar határ mentén

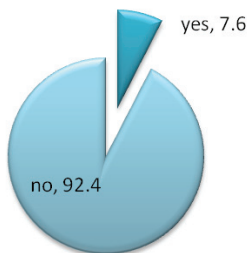
Ebben a részben a román–magyar határ mentén elhelyezkedő két régióban észlelhető diszkriminációt fogjuk vizsgálni, törekedve azoknak a különbségeknek az azonosítására, amelyek abban mutatkoznak, hogy milyen szinten jelentkeznek ezek a különbségek a két országban, valamint a kutatáshoz kiválasztott két csoport, a románok és a magyarok esetében.

A téma sajátossága elsősorban az adatelemzésnél alkalmazott szempontok tekintetében meghatároz. A bemutatott eredmények elemzése a diszkrimináció észlelésének az összehasonlításával kezdő-

dött a két országban (Romániában és Magyarországon), a két nemzetiség (románok és magyarok mindkét országból), valamint a két etnikai kisebbség (románok és magyarok mindkét országban) körében.

A diszkrimináció észlelését meghatározó sajátos jellemzőkből kiindulva a románok, illetve a magyarok kisebbségi státusa az a mozzanat, amire a leginkább hivatkoznak az diszkrimináció szintjeinek magyarázatában. Az egyik akadály, amivel az elemzés során szembesültünk, a magyarországi minta elemzése volt, amelyben a román nemzetiség alulreprezentált. Ez meghatározó aspektus a diszkrimináció általános és etnikai szintjének értékelésénél. Így tehát, annak ellenére, hogy a két ország összehasonlító elemzése során Romániára nyert értékek és a romániai magyarok esetében kapott értékek az észlelt diszkrimináció magas szintjét mutatják, a magyarországi románokra vonatkozó adatok hiánya más értelmezésekhez is vezethet a kisebbségi csoportok szempontjából.

Do you feel that you belong to a group that is discriminated or marginalized in this country?

A két ország esetében jelentős különbséget mutatnak az adatok, ami a hátrányos megkülönböztetés észlelését illeti ($\chi^2 = 87.7$; sig.000, adjusted residual 9.4), ez sokkal magasabb a romániai minta válaszadói körében. Az alábbi táblázatban bemutatott értékek szerint a romániai személyek 14,3%-a vallja magát diszkriminálnak, míg a magyarországiaknál ez az arány 2,4%.

Visszatérve a már említett szemponthoz, a Magyarországon élő kisebbségek értékeinek hiánya befolyással lehet a romániai minta értékeinek értelmezésére. Az e csoportok által észlelt diszkrimináció kutatásának függvényében az általános adatokat tekintve Magyarország esetében is lehetségesek olyan értékek, amelyek különböznek azoktól,

amelyeket a kutatásunk során nyertünk. Feltételezzük, hogy ennek a csoportnak a beszámításával a kapott értékek Magyarországra nézve is jelentős mértékben megemelkednének.

Hasonlóképpen arra vonatkozóan, hogy megmagyarázzuk a diszkrimináció különböző mértékű észlelhetőségét, figyelembe kell vennünk a románoknak a közelmúltban jellemzővé vált elvándorlását a szomszédos országba, amit a határmenti településeken történt lakásvásárlások erősítettek fel. Ebben az esetben a román kisebbséghez való tartozás nehezen értékelhető, köszönhetően annak, hogy az alanyok még nem élnek elég hosszú ideje a befogadó országban, ami pedig szükséges lenne ahhoz, hogy kifejlődjön az odatartozás érzése. Továbbá amiatt, hogy ezek az emberek megtartják romániai munkahelyeiket és naponta ingáznak e naponta, fenntartják társadalmi kapcsolataikat Romániában, illetve a befogadó országban nem fektetnek be új társadalmi kapcsolatokba. Így ottani életük főként a háztartásra összpontosul, anélkül, hogy kapcsolatuk alakulna ki a többséget képviselő egyénekkal. Ezek a megfigyelések további vizsgálatok témái lehetnek, amelyeknek az lenne a céljuk, hogy felbecsüljék az integráció mértékét a közelmúlt román kivándorlóinak körében.

A diszkrimináció észlelésére vonatkozó adatok a két országban

Diszkrimináció észlelése	Magyarország	Románia	Végösszeg
NEM	97,6%	85,7%	92,4%
IGEN	2,4%	14,3%	7,6%

Ami a két nemzetiség közötti különbségeket illeti (románok, illetve magyarok), az elemzés adatai erős összefüggéseket mutatnak: $\chi^2 = 11.4$; sig.000. Az adatok szerint a két ország lakosságára vonatkoztatva a románok 3%-a érzi magát diszkriminálnak a magyarok Romániára és Magyarországra számított 7,4%-ához képest. Ez a szempont abból a szempontból érdekes, hogy bevontuk a vizsgálatba a magyarországi magyarokat, ami nem kellene hogy emelkedést okozzon a diszkrimináció észlelésében, ezáltal a jelentős különbség hiányát mutatta a romániai románok által mutatott értékekkel szemben. Ez az eredmény azt mutatja, hogy a magyarok esetében a diszkrimináció észlelése magasabb mértékben van jelen attól függetlenül, hogy többségről vagy kisebbségről van-e szó. Ezért nem szabad megfeled-

keznünk arról, hogy a kapott adatok a diszkriminációt tekintve csak az érzékelhetőség jelenlétére mutatnak, a diszkrimináció indokaitól függetlenül.

A diszkrimináció megtapasztalására vonatkozó adatok Romániában

Tapasztalt-e diszkriminációt?	Magyarok Magyarországon és Romániában	Románok Romániában	Végösszeg
Nem	92,6%	97,0%	93,8%
Igen	7,4%	3,0%	6,2%

A romániai mintán végzett elemzések hasonló összefüggést mutatnak, s az érték szignifikanciaszintje nagyon erős: a diszkrimináció a román, illetve a magyar etnikumúak esetében ($\chi^2 = 117.7$; sig.000, adjusted residual 10.9): a romániai magyarok 31%-a érzi magát diszkrimináltnak a romániai románok 3%-ához képest. Más szóval, abból a 98 személyből, aki diszkrimináltnak érzi magát Romániában, 75 személy a magyar kisebbség köréből származik. Ami ezeket az eredményeket illeti, kiemelendő, hogy a felmérés nem csupán az etnikai alapú, hanem bármilyen típusú diszkrimináció érzésére vonatkozik. Mégis, a kapott értékek azt mutatják, hogy Románia határa mentén a diszkrimináció jelen van az etnikai kisebbségre nézve.

A diszkrimináció megtapasztalására vonatkozó adatok Romániában

Tapasztalt-e diszkriminációt?	Magyarok	Románok	Végösszeg
Nem	68,2%	97,0%	87,4%
Igen	31,8%	3,0%	12,6%

Az eredmények mintegy összesítéseképpen elmondhatjuk, hogy a két ország közül Romániában több a magát diszkrimináció áldozatának tartó személy, ami pedig a két nemzetiség közötti különbségeket illeti, mindkét elemzett népességben külön-külön több a magyar az önmagukat diszkrimináltnak tartók között. A romániai eredmények azt mutatják, hogy a diszkrimináció magas fokon van jelen a magyar kisebbséget illetően. Szükséges egy olyan összehasonlító vizsgálatot kezdeményezni, amely feltárja a diszkrimináció érzékelhetőségének a mértékét a két ország kisebbségeit tekintve (a Romániában élő magyar kisebbséget és a Magyarországon élő román kisebbséget). A

kapott értékek nem teszik lehetővé ezt a vizsgálatot, így csak óvatos kijelentéseket tehetünk.

A diszkriminált személyek jellemzői

A következőkben megvizsgáljuk a diszkriminációt érzékelők bizonyos sajátosságait, amiben különböznek a többiektől: nem, kor, iskolai végzettség, jövedelem, családi állapot, lakókörnyezet. Statisztikai szempontból releváns kapcsolatok állnak fenn a magyarországi mintában a válaszolók nemét és korát tekintve. Más szociodemográfiai jellemzőkről nem bizonyosodott be, hogy meghatároznák a diszkrimináció észlelését.

Jelentős különbségek mutatkoznak a válaszolók nemére nézve ($\chi^2 = 6.3$; sig.019; adjusted residual=2.5). Várakozásainkkal ellentétben a kutatásban részt vevő férfiak magasabb arányban érzékelik a diszkriminációt, mint a nők (3.9% a férfiak részéről, míg 1.4% a nők részéről).

A diszkrimináció megtapasztalása nemek szerint (a magyarországi minta eredménye)

Diszkrimináció észlelése	Nő	Férfi	Összesen
Nem	98,6%	96,1%	97,6%
Igen	1,4%	3,9%	2,4%

A diszkrimináció értékelése különbözik azoknál a személyeknél, akik magasabb életkorúak, ők nem érzékelik annyira a diszkriminációt. Az összefüggés csak a magyarországi mintán szignifikáns ($F=4,9$; sig. 027).

Az észlelt diszkrimináció szintjének magyarázatában a magyarországi mintára tesztelt logisztikai regressziós modell csak 6%-ot magyaráz a kutatásban vizsgált lehetséges változók közül (Nagelkerke R Square=.065). A tesztelt modell nem tekinthető teljesnek, mivel hiányzik az etnicitás változója, ami a romániai minta esetében a legfontosabb tényezőnek bizonyult. Hasonlóképpen, az adatgyűjtési hibák miatt a jövedelemre vonatkozó változókat sem vonhattuk be az elemzésbe. Az elemzésben alkalmazott változók közül az alanyok neme és kora megtartja fontosságát, a nemre vonatkozó értékek a legmagasabbak.

A magyarázó modell tesztelése a magyarországi mintára

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Férfi 01	1,196	,444	7,241	1	,007	3,306
Kor	-,040	,016	6,466	1	,011	,960
Felsőf. végz. 01	-,222	,755	,087	1	,768	,801
Állandó	-2,563	,707	13,145	1	,000	,077

A romániai minta számára javasolt modellnek nagyobb a predikációs ereje, hiszen a diszkrimináció változójának 31%-át magyarázza (Nagelkerke R Square=.31). A legmagasabb értéket az etikum regisztrálta, így a legnagyobb predikációs erejű tényezőként kell figyelembe vennünk. Az alanyok neme és kora szintén olyan tényező, amelyet megtartottunk a modell keretében. A kor mint negatív érték a fiatalok körében a diszkrimináció magasabb észlelését jelenti, a nem pedig magasabb értékekhez vezet a férfiak esetében.

Ez az eredmény azt mutatja, hogy a diszkrimináció jelen van úgy a többség, mint a kisebbség esetében. Az eredmények azt mutatják, hogy a magyarok a diszkriminált, kirekesztett csoportok keretében helyezik el magukat. Erre vonatkozóan szükségesnek látjuk a reális szituáció felderítését, amit összehasonlítva a diszkrimináció észlelésével újra tudnánk értékelni a különbségeket a diszkriminatív magatartás és viselkedés terén, hisz ebben a tekintetben nagyon fontosak a diszkriminatív cselekvések.

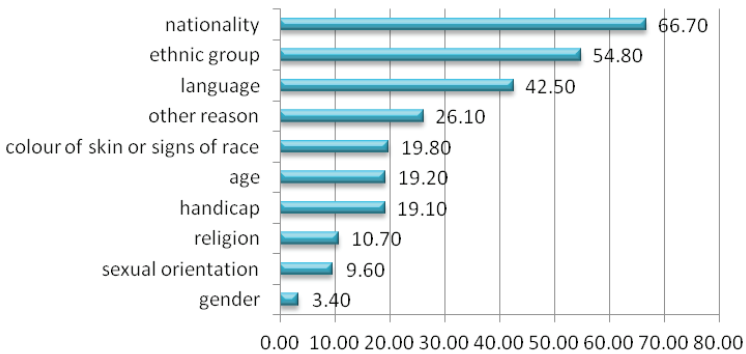
A magyarázó modell tesztelése a romániai mintára

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Férfi 01	,520	,259	4,025	1	,045	1,681
Kor	-,021	,008	6,531	1	,011	,980
Felsőf. végz. 01	,368	,312	1,388	1	,239	1,445
Elemi okt. 01	1,013	,556	3,318	1	,069	2,754
Román 01	-2,964	,321	85,500	1	,000	,052
Állandó	-,105	,439	,057	1	,811	,900

A diszkrimináció típusai

Mind az előbbieken bemutatott adatok, mind azok az eredmények, melyek a diszkriminált személyek jellemvonásait taglalják, bizonyítják az etnikai és nemzetiségi alapú diszkriminációt ebben a régióban. Az alanyok által felsorolt legfontosabb három kritérium a nemzetiség, az etnikum és a nyelv.

Why is your group discriminated (marginalized)? percent for YES

Az alábbi táblázat a nemzetiségi alapú diszkrimináció magasabb szintjét mutatja Romániában. Nemzetiség alapján 76% romániai azok közül, akik diszkriminált csoport tagjának értékelik magukat ($\chi^2 = 21,5$; sig.000). Az eredmények a Romániában élő magyar kisebbségre vonatkoznak, akik a diszkrimináció nagyobb mértékű észlelését mutatják.

Az állampolgársági alapú diszkrimináció észlelése országonként

A diszkrimináció észlelése	Magyarország	Románia	Végösszeg
Nem	73,9%	23,2%	33,1%
Adjusted Residual	4,6	-4,6	
Igen	26,1%	76,8%	66,9%
Adjusted Residual	-4,6	4,6	

A romániai alanyoktól nyert eredmények elemzése megerősíti előbbi kijelentésünket. A romániai mintán kapott eredményekből kitűnik

a diszkrimináció értéke magasabb a magyar nemzetiségűek esetében. Ezek 81.7%-a úgy véli, hogy hátrányos megkülönböztetés érte a nemzetisége miatt ($\chi^2 = 6.3$; sig.024). Az értékek az összlakosság azon részére vonatkozóan kerültek kiszámításra, akik úgy ítélik meg, hogy megkülönböztetésben volt /van részük (133 személy). Vagyis a 62 személyből, akik azt nyilatkozták, hogy diszkriminációt szenvedtek a nemzetiségük miatt, 52 személy magyar. Két nézőpontról kell említést tenni ehhez az eredményhez kapcsolódva. Elsősorban, a diszkrimináció észlelését illető eredmények összehasonlítása más európai országok értékeivel (a 2008-as Eurobarométer alapját) Romániát a középmezőnyben, ha nem éppen a rangsor végén helyezi el. Kutatásunk adatai alátámasztják ezt a helyezést, a személyek 7.6%-a véli úgy, hogy megkülönböztetés érte. Ezzel együtt a romániai magyarok által mutatott százalék azt sugallja, hogy szükség van utólagos kutatásokra, amelyek megmagyarázzák ezeket az értékeket. Sőt, egy efféle kutatás meg tudná vizsgálni annak módját is, ahogyan a kisebbségben élők beazonosítják az etnikai–nemzetiségi alapú diszkriminációt.

Az állampolgársági alapú diszkrimináció érzékelése nemzetiségenként

A diszkrimináció érzékelése	Magyarok	Románok	Végösszeg
Nem	18,3%	55,6%	22,5%
Adjusted Residual	-2,5	2,5	
Igen	81,7%	44,4%	77,5%
Adjusted Residual	2,5	-2,5	

A nemzetiségi alapú diszkrimináció értékeihez viszonyítva az etnikai diszkrimináció értékei alacsonyabbak. Romániában – Magyarországhoz képest – több válaszadó tartja magát etnikai alapon diszkriminálnak ($\chi^2 = 4.3$; sig.04):

A nemzetiségi alapú diszkrimináció érzékelése országonként

Diszkrimináció érzékelése	Magyarország	Románia	Végösszeg
Nem	65,2%	41,6%	46,0%
Adjusted Residual	2,1	-2,1	
Igen	34,8%	58,4%	54,0%
Adjusted Residual	-2,1	2,1	

A vizsgálat nem mutat a romániai mintában jelentős különbséget a két csoport (románok, magyarok) között a diszkrimináció terén. Ily módon, míg a nemzetiségi diszkriminációt a romániai magyarok sokkal nagyobb arányban érzélik, mint a románok, az etnikai diszkrimináció nem mutat ilyen különbséget. Ebben a tekintetben újra említést kell tenni a különbségek kutatásának fontosságáról, ami a marginalizált csoportok önértelmezését illeti.

A diszkrimináció változó adatainak a beszélt nyelv alapján történt elemzése a két ország közötti különbségeket igazol ($\chi^2 = 16.9$; sig.000): a romániai népesség e diszkrimináció-típus esetében is a magyarországiénál magasabb értékeket mutat. A romániai lakosságra elvégzett elemzések mégsem mutatják erősebb diszkrimináció észlelését ebben a tekintetben a magya lakosság körében. Ezek az eredmények a magyarok nyelvi korlátok miatti kizárásának szempontjából érdekesek. Ezzel azokra a kutatásokra utalunk, amelyek azokat a különbségeket magyarázzák, amelyek a magyar iskolát végzett fiataloknak a felsőfokú oktatáshoz való hozzáféréseiről készültek (Hatos, Bernáth, 2009), valamint ezeknek a tanulóknak a felvételéről olyan iskolákba, ahol román nyelven történik az oktatás.

A diszkrimináció érzékelése nyelv tekintetében, országok szerint

Diszkrimináció észlelése	Magyarország	Románia	Végösszeg
Nem	95,7%	48,4%	57,6%
Adjusted Residual	4,1	-4,1	
Igen	4,3%	51,6%	42,4%
Adjusted Residual	-4,1	4,1	

Összefoglaló

A diszkrimináció észlelésének Európában mért szintjével összehasonlításban ez a szint Románia és Magyarország határmenti területén készült tanulmányunk szerint alacsonyabb, a megkérdezett alanyok mindössze 7%-a jelentette ki, hogy egy csoport hátrányos megkülönböztetését, vagy kirekesztését észlelte az Európában rögzített 15% diszkriminálttal vagy marginalizálttal szemben (Eurobarometer 296, 2008).

Az eredmények a diszkrimináció érzetének magasabb szintjét mutatják a romániai populáció esetében. Függetlenül attól, hogy milyen

kritérium alapján elemezzük a diszkriminációs tapasztalatokat, ez a romániai népesség specifikuma a magyarországiéval való összehasonlításban, és ezen belül is a romániai magyaroké a népesség többi tagjához viszonyítva. Összhangban a szociális identitás elméletével (Tajfel & Turner, 1979) az eredmények megerősítik az intenzívebb diszkriminációs érzést az alacsonyabb társadalmi-gazdasági státusú vagy kisebbségi csoportok vonatkozásában, ezzel magyarázható a romániai minta esetében tapasztalt magasabb szintű diszkriminációs érzet.

Ami a diszkriminatívnak ítélt viselkedésmódokat illeti, nem világos az alanyoknak azon vélekedése, hogy a saját etnikai csoportjukról alkotott képnek milyen társadalmi következményei lesznek, magyarul miben nyilvánul meg a saját csoportjukkal szembeni negatív attitűd. Ami nemzetiségi vagy etnikai alapú diszkriminációként kerül említésre, az a valóságban passzív, hátrító megnyilvánulás is lehet. A válaszok azt sugallják, hogy a diszkriminációs esetekről alkotott önkép kialakulása a kisebbségi csoporthoz való tartozás függvénye. Így, még ha nem is voltak diszkriminatív viselkedésmód valódi áldozatai, az alanyok annak alapján válaszoltak, hogy egy kisebbségi csoport tagjai, és áttételesen diszkrimináltak minősítik magukat, még ha ez az érzés nem is felel meg a valóságnak. Ezért, ha a diszkrimináció feltételez is egy bizonyos viselkedésmódot egy egyén vagy egy csoport iránt, az eredmények nem konkrét diszkriminációs helyzeteket, hanem inkább a kisebbségi csoport irányában mutatott negatív attitűdöt azonosították.

Úgy ítéljük meg, hogy a Románia és Magyarország határmenti régiójában élő románok és magyarok közötti kapcsolat leírásakor nélkülül, hogy a két etnikai csoport közötti feszültséget okozó történelmi eseményeket figyelmen kívül hagynánk, nem tűnik megalapozottnak azon a megközelítésen vitatkozni, mely szerint más etnikai csoportok felé irányuló intoleráns attitűdök súlyos megnyilvánulásairól lenne szó. Az eredmények alátámasztják a látszólag elszigetelt, különbözőképpen megmutatkozó előítéletek létét, anélkül, hogy a két csoport között jelentős nézeteltéréseket eredményeznének. Bár a diszkrimináció alkalmanként és elszigetelt formában fordul csak elő, és anélkül, hogy társadalmi egyenlőtlenségeket okozna vagy hatással lenne a társadalmi kirekesztődés folyamatára, a diszkriminációnak továbbra is a szociológiai kutatások folyamatos alanyának kell maradnia, a lehetséges lappangó etnikumközi feszültségek, illetve a jövőben kifejlődni képes

határmenti etnikumközi viszonyok miatt. (Paul, Tudoran & Chilariu, 2005). Ebben a tekintetben egy utólagos értelmezés keretében még szükség van a konkrét diszkriminációs esetek leírására, valamint a diszkriminációs esetek megítélésének tisztázására is.

A romániai magyarokra kapott magas értékek ennek a csoportnak a kirekesztettségét jelzik. Ennek ellenére egy olyan kutatás, amelyben összehasonlítanánk a diszkrimináció jelenlétét/érzékelését a két kisebbség, úgy a Magyarországon élő románok, mint a Romániában élő magyarok esetében, másféle értelmezésekhez is vezethetne. Feltételezzük, hogy a magyarországi románoknak a magyarországi mintába való bevétele a diszkrimináció észlelt szintjének növekedéséhez, illetve a két ország között megfigyelt különbségek csökkenéséhez vezetne.

A különböző etnikai csoportok esetében mért és elemzett diszkriminációs érzés átfogó megközelítést feltételez, és olyan tényezők azonosítását teszi szükségessé, amelyek hozzájárulnak az etnikai identitás modellezéséhez. Ennek a folyamatnak a sajátossága miatt az empirikus kutatási eredmények nem minden esetben igazolják a megfogalmazott hipotéziseket. Hasonlóképpen javasoljuk olyan további kutatások elvégzését, amelyek oly módon fejlesztenék tovább az alkalmazott magyarázó modelleket, hogy azok magyarázatot adjanak a diszkrimináció észlelésének individuális felépítésére, illetve figyelembe vegyék a vizsgált közösségek sajátosságait, különös tekintettel azok etnikai összetételére.

Felhasznált szakirodalom

- Giddens, A. (2000). *Sociologie*, Bic All, București.
 Horváth, I. (1996). *Relațiile interetnice*, in Rotariu, T. și Iluț, P., *Sociologie*, Mesagerul, Cluj-Napoca.
 * *Special Eurobarometer 296 – Discrimination in the European Union: Perceptions, Experiences and Attitudes*, 2008, European Commission.

Paul, I., Tudoran, M. & Chilariu, L. (2005) *Românii și maghiarii. Reprezentări in-group, out-group în cazul grupurilor etnice din România*, în *Barometrul relațiilor etnice 1994–2002. O perspectivă asupra climatului etnic din România*, Bădescu, G., Kivu, M. & Robo-

tin, M. (ed.), Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca.

* *Barometrul de opinie privind discriminarea în România 2004*, Metro Media Transilvania.

Tajfel, H. and J. C. Turner (1979). An integrative theory of intergroup conflict, in *The Social Psychology of Intergroup Relations*, edited by W. G. Austin and S. Worchel. Monterey, CA: Brooks-Cole, 33–47.

A ROMÁN ÉS MAGYAR ETNIKUM KÖZÖTTI SZOMSZÉDI KAPCSOLAT ÉPÍTÉSÉNEK SZOCIÁLIS KERETEI A BIHAR–HAJDÚ-BIHAR HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN*

Floarea Chipea
Nagyvárad, Egyetem

Bevezetés

Választott témánk beírja magát az általános társadalomtudományok tágabb kutatási körébe, és főleg a szociológiába, ez a téma pedig az etnikai csoportok közötti viszony. A tudományos irodalom gazdag elméleti és kutatási síkon mutatja be az ágazatot, a következő kifejezések fejtegetése által: etnikai csoport, etnikum, etnicitás, etnikumközi viszonyok, kisebbségi csoport, etnikai enklávék stb.; minden egyes fogalmat más-más perspektívából nézve sokrétű dimenziók alakultak ki, melyek köré megfogalmazódott egy eléggé taglalt, sajátos tudományos nyelvezet.

Aktuális-e még a kisebbségi csoportok és az etnikai csoportok problematikája, az etnikumközi viszonyok megismerése és elemzése az új, Egyesült Európa keretében? Elsőre a kérdés feltevése értelmetlennek tűnhet. És mégis, úgy tűnik, hogy a kommunizmus bukásának folyamatát „a nacionalizmus folyamatos termelődése” követte, melyhez alaposan hozzájárult az „identitás retorikája” (Calhoun, C., 1994, 304). A nacionalizmus elérte, hogy az etnikai kisebbségek problémája első helyre kerüljön az európai országok napirendjében ebben az időszakban. Az európai országokban végbement, a központosított gazdaságról a piacgazdaságra és többpártrendszerre való áttérés két értelemben is kihatott a kisebbségek helyzetére. Elsősorban a kisebbségek önrendelkezési törekvéseinek a felerősödése által, másodsorban ezek szándéka miatt, mely az országukból való elkülönülést célozza. (Hugh Miall, 1994, apud Chelcea, S., 1998, 9.)

* Köszönet kollégáimnak Lucia Ștefnek és Adrian Hatosnak, akik segítettek nekem az anyagban használt statisztikai elemzések kivitelezésénél.

A kifejezés: „etnikum”, bár az antropológiában gyakran használták, mégsem régi (D. Petcu, 1980, 18–50). George Vacher de Lapouge volt az első szerző, aki bevezette az „etnikum” kifejezést, 1896-ban. Ő arra használta, hogy leírja a fajilag homogén népességet, amely sem változik nyelv, kulturális és demográfiai változások ellenére sem (Vö. *Encyclopedia Universalis*, 1995, 971). A kifejezést használták a második világháború után napvilágot látott néprajzi és antropológiai kutatásokban, de csupán a 1960-as évek végén terjedt el. Jelentése igen sokrétű, a szakirodalom sokrétű jelentéseket tulajdonít neki. Etimológiailag a görög *ethnosz* szóból származtatják, azonos eredetű közösséget jelöl, közös ősökkel, különbözik a kisebb méretű törzsektől.

A meghatározások egy kategóriája szerint az etnikum a Max Weber (1978) által megfogalmazott értelmezéssel élve emberek olyan közös eredetről való meggyőződés által létrejött csoportja, akiknek hasonlóak a fizikai jegyeik, a szokásaik, közös a kultúrájuk és specifikus a pszichológiájuk. Ennek következménye a csoportkohézió szorgalmazása, különösen a politikai életben.

A kutatók egy másik csoportja úgy magyarázta az etnikumot, mint egy saját nyelvre, pszichológiára és kultúrára alapozott életmód eredményét, ami a térbeli meghatározottsággal együtt óhatatlanul szolidaritások kialakulásához vezet. Ahogyan azt Richard Molard határozta meg, az etnikum egy nyelvi, szokásbeli, hiedelmi, értékrendszeri közösség, a térbeli kritériummal kereszteződésben (területileg elkülönített tér) (lásd Romulus Vulcănescu, 1979, 104).

Az elképzelésből kiindulva, mely szerint az etnikum „egy nagyobb egész társadalmi-földrajzi szegmense”, Paul Mercier megfogalmazásában az etnikum egy világ, „egy zárt csoport”, amely tagjainak közös az őse, vagy azonos az eredete, az etnikum egy közös nyelv, egy homogén kultúra, „egy politikai jellegű egység”. Ugyancsak közös őssel rendelkező zárt csoport S. F. Nadel etnológus számára is az etnikum (lásd *Encyclopedia Universalis*, 1995, 971–972).

Az etnikai csoportok sokrétű magyarázataiból kiindulva, a legalkalmasabbaknak azokat tarjuk, amelyek álláspontja szerint leíró jellegű meghatározásokat kell alkotni, mert ezáltal hasznosabbak a konkrét kutatások számára (Rotariu, T., Iluț, P., 1996, 346–347). Így az etnikai csoportokat úgy értelmezhetjük, mint a társadalmi csoportok egy kategóriáját, amelynek bizonyos jellemzői megkülönböztethetik

őket a társadalmi csoportok egyéb kategóriáitól, mint amilyenek a következő objektív jellemzők: közös nyelv, hasonló fizikum, szokások, homogén kultúra, közös eredet, keresztezve a közös társadalmi térrel, illetve szubjektív vonások, mint: egy közös őstől való származás, saját eredet és történelmi sors, pszichológiai vonások, hiedelmek és értékek közössége.

Az „etnikum” és az „etnicitás” terminusok társítását még szélesebb körben használja a világ szakirodalma. Az „etnicitás” (*ethnicity*) fogalmát 1953-ban David Riesman amerikai szociológus vezette be az olyan kifejezések áthidalására, amelyek a bőrszínre, a nyelvre, a vallásra vagy a származásra (feketék, hispániaiak stb.) utalnak (Guy Hermet, 1997, 23). A népek csoportosítására és a csoportközi viszonyokra vonatkoztatva (Pierre van den Berghe, 1978, 401–411) az etnicitás fogalma a 20. század '60-as éveinek végén került intenzív használatba, hogy leírjon egy „»etnikainak« minősített konfliktus- és követelés-típust”, amely mind a fejlett társadalmakban, mind a harmadik világban megjelent. 1960-ban Wallerstein, 1964-ben pedig Gordon az „etnicitás” fogalmát arra használták, hogy leírják az amerikai társadalmi alcsoportoknak egy néphez vagy csoporthoz való tartozásának érzését (*sense of peoplehood*), vagy azt a lojalitásérzést (*feeling of loyalty*), mely a városokban megjelent afrikaiakból álló új etnikai csoportok felé irányult, de amely érvényes más társadalmi típusokra is.

Az etnikai csoport és annak tagjai közötti viszonyt taglalva különös jelentőséget kap a *társadalmi identitás* kifejezés, mely meghatározása szerint „az egyén önbesorolása valamely társadalmi csoport tagjaként, aki bizonyos axiológikus, érzelmi jelentőséget tulajdonít annak, hogy ő a csoport tagja” (M. A. Hogg – D. Abrams, 1990, 7, vö. Chelcea, S., 1998, 11). Releváns és megjegyzendő, hogy az identitás létrejötte és kinyilvánítása az *azonosítási* (amelyen keresztül a társadalmi szereplő elkülönül, kinyilvánítja függetlenségét és érvényre juttatja egyéniségét) és az *azonosulási* (amely az ellentétes folyamatot jelenti, amelyen keresztül a szereplő igyekszik beilleszkedni egy egészbe – társadalmi csoport, közösség, társadalmi osztály, nemzet) folyamatokon keresztül alakul ki (Chelcea, S., 1998, 11).

A társadalmi valóságot az interakcionista úgy értelmezik, mint egy olyan kialakult rendet, amely folyamatosan társadalmi identitásokat épít, amelyek átírják az azonnali helyzetet és az egyén élettraj-

zát. A társadalmi identitás megnyilvánulását korlátozzák: viselkedésszerű képességek és zavarok által, szerkezetileg a szocializáló szereplők száma és minősége által, és dialektikusan a társadalmi környezet által, amely elővetít egy sor, a történelmi referencia-időszakra vonatkozó társadalmi-kulturális elvárást. Az identitásnak ezen korlátait az identitás forrásaiként konceptualizálták, és társadalmilag a szimbolikus interakció által vannak felépítve. Ezáltal a területi határok, az etnikum, a nem vagy a foglalkozás korlátai is és forrásai is a társadalmi identitásnak (Weigert, 1986, 170).

Hogy megpróbáljuk beazonosítani az identitás kifejezését „határoló” szociális faktorokat, azokhoz az identitáselméletekhez folyamodunk, amelyek a szimbolikus interakció elméletét képezik – nevezetesen Henri Tajfel (1981) *csoportközi társadalmi identitás* elmélete és a John C. Turner és kollégái (1987) által publikált elmélet. Összefoglalva, a társadalmi identitás kifejezésekor egyrészt közbelép az „Én” (mint a társadalom reflexiója, és amelyet sokoldalú és szervezett építménynek tekintenek), másrészt pedig a társadalmi struktúra. Az emberek viszonylag kicsi és szerepek által specializált szociális hálózatokban élnek, s ezen szerepek által biztosított a hálózatokhoz való tartozás. Az interakció és a társadalmi viszonyok modellezése folyamán színre lép a szimbolikus interakcionizmus egyik érve: annak a valószínűségét, hogy bejussunk egy konkrét társadalmi hálózatba, befolyásolják az átfogóbb társadalmi struktúrák, amelyekhez az említett társadalmi hálózat tartozik. Ily módon a hálózatok tekintetében a társadalmi struktúrák a „határ” szerepét a potenciális, új résztvevőkre osztják. A kognitív megközelítés bizonyítja, hogy az identitásokat meghatározza a strukturális társadalmi környezet. Mindkét megközelítésnek az a lényege, hogy az identitások a jelentések által kapcsolódnak a társadalmi szerepekhez vagy a viselkedési megnyilvánulásokhoz. Az értelmező paradigma elveit összefoglaló E. Morin (Mucchielli, 1986, 5–12) a komplexitásról kizárólag a humán tudományok számára alkotott elméletében kiemelte, hogy nem létezik egy adott objektív valóság: az emberi valóság egy értelem-valóság (jelentés), amelyet társadalmi szereplők építenek fel; nem létezik „egy valóság”, hanem több valóság van, melyet több szereplő épített, és egyazon időben együtt léteznek, valamint egyikük sem „igazibb” a többinél (nem zárják ki egymást, együttlétezésük miatt kölcsönösen nem tagadják egy-

mást); egy jelentés-valóságnak nincs egy vagy több oka, hanem több ok-okozati kombinációja, amelyeknek a referencia-valóság maga is részese (a lineáris ok-okozati pozitívista elmélet tagadása).

Az intoleráns attitűdök felépítésében helyénvaló lenne, hogy az elemzés során azon sztereotípiák kialakulási folyamatát is kövessük (mint azon egyéni jellemzőkkel, személyiségjegyekkel és viselkedési formákkal kapcsolatos meggyőződések sorozata, amelyek személyek egy csoportjának a specifikumai), amelyeket az egyének *identitási stratégiaként* használnak (Liiceanu, A., in Bădescu, G. et al., 2005, 74). Az idézett szerző összhangban halad a konstruktivista perspektívával, a *hovatarzolás alapján sarkított sztereotipizálás tételével*, mely szerint az interakciós szociális környezetben az egyén versengő azonosító ajánlatok közül választhat, melyek azon társadalmi folyamatok szerkezetének megfelelően kerülnek kibocsátásra, amelyek egy adott pillanatban jellemzik a társadalmat. Az egyén egyetlen azonosító forrás-kombinációra vágyik, amely egy adott pillanatban felépíti az ő többretű identitását. Hogy választását ésszerűsítse, az egyén arra hivatkozik, hogy egy sor sarkított sztereotipizáló folyamat pozitív a saját csoport (*in-group*) számára és negatív a többi csoport (*out-group*) számára (Liiceanu, A., idem). Hasonlóan meg lehetne magyarázni a jellemzően intoleráns attitűdök kiépülését, a mi esetünkben a szomszédsághoz viszonyítva.

Az interetnikus kapcsolatok körében létrejövő szomszédsági viszony elfogadásának szociális keretei. A Bihar–Hajdú-Bihar régióban végrehajtott szociológiai vizsgálat

Bevezetés

Az adatelemzés e szegmensében az ENRI kutatás eredményei alapján ki fogjuk emelni a válaszadók önbesorolását az érintett szomszédos csoportokhoz viszonyítva. Kutatásunk a régió lakóinak toleranciáját méri a Bihar (RO) – Szatmár (RO) – Hajdú-Bihar (HU) – Szabolcs-Szatmár-Bereg (HU) térségben leggyakoribb etnikai csoportokkal szemben, és másik három jelentős társadalmi csoporttal szemben. A kettős perspektívát mind a románok, mind a magyarok hetero-identifikálódása adja, mivel a vizsgált határ menti zónában laknak, és így részletes képet kaphatunk a román-magyar interetnikus

kapcsolatról, másrészt arról, hogy a két közösség hogyan viszonyul a szomszédsági helyzetéhez.

Kutatási célkitűzések

– a románok és magyarok mint szomszédok közötti etnikai alapú intolerancia szintjének kimutatása azáltal, hogy az említett csoportok tagjainak elfogadási gyakoriságát mérjük (*out-groupok* és *in-groupok*);

– azon jelentős szociális tényezők kiemelése, amelyek egybeesést mutatnak az etnikai intolerancia megnyilvánulásaival.

Kutatási módszerek

Jelen tanulmány adatait kérdőíveket használó szociológiai felmérés keretében gyűjtötték, amelyet a Bihar (RO) – Szatmár (RO) – Hajdú-Bihar (HU) – Szabolcs-Szatmár-Bereg (HU) megyékből álló határ menti térség lakosságára alkalmaztak. A célkitűzések megvalósítása érdekében a kérdőív azon kérdéseit dolgoztuk fel és elemeztük, amelyek azzal kapcsolatban keresték a választ, hogy mi az *out-group* tagjaival szomszédsági viszonyban élő alanyok véleménye a társadalmi térben.

A „Mi lenne a véleménye, ha szomszédja a következő csoportok egyikének tagja lenne?” kérdést arra használtuk, hogy megmérjük a tolerancia attitűdjét más csoportok tagjaival szemben. E. S. Bogardus ötletéből indultunk ki, a szociális távolság méréséből a „szociális távolság skálájának” – vagy ahogyan azt a szakirodalom használja: a „Bogardus-skála” – felhasználásával. A szociális távolságot úgy határozzák meg, mint „a megértés és vonzalom szintje, melyet egyes személyek másokkal kapcsolatban éreznek” (lásd Chelcea, S., 2001, 325). A Bogardus által javasolt változatban a megkérdezetteknek hét kérdésre nyilvánított nagyon pozitív attitűdjére utaló válaszait hetessel kell értékelni, (7), a nagyon negatívakat eggyessel (1), a következő kijelentésekkel való egyetértésük szintjére vonatkozóan: házasság általi rokonsági viszonyban lenni, intim barátként egy klubban lenni, szomszédként az utcámban, alkalmazottként az én szakmámban, állampolgárként az én országomban, mindössze látogató az én országomban, kizárnám az országomból (lásd Chelcea S., 2001, 325–331).

Úgy gondoltuk, hogy az egyetértés kinyilvánítása az *out-groupok* tagjaival való szomszédsággal kapcsolatban elég releváns mutatója lesz a szociális tolerancia attitűdjének, ezért a skála közepén helyezkedik el, ha ennek extrémításait kizárjuk. Így számoltuk ki a válaszok gyakoriságát, az adott válaszlehetőségek által úgy tekintve rájuk, mint különböző csoportokkal szembeni tolerancia-szintekre.

A minta leírása

A kutatás folyamán használt minta 1824 válaszadóból áll, akiket két almintába soroltunk: Magyarországról 1000 válaszadó (484 válaszadó Hajdú-Bihar megyéből és 516 válaszadó Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből), illetve 824 megkérdezett Romániából (528 válaszadó Biharból, 296 válaszadó Szatmár megyéből).

A minta alanyainak lakóhely szerinti megoszlása: 1156 alany városi (63,4%) és 666 falusi környezetből való (36,5%); nem szerinti megoszlásuk pedig: 1064 nőnemű válaszadó (58,3%) és 760 férfi (41,7%). Végzettség szerint a minta tartalmaz 1528 felsőfokú végzettség nélküli (83,8%) és 296 felsőfokú végzettséggel rendelkező személyt (16,2%). Etnikai hovatartozás szerint 507 válaszadó román (27,8%), 1225 magyar (67,2%), 40-en nyilatkozták azt, hogy románok is és magyarok is (2,2%) és 18 megkérdezett más etnikumú (1,0%).

Kutatási háttér

Az identitáselmélet keretében bemutatott elméleti adatokból kiindulva, amelyeknek alapján az egyéni és társadalmi identitás a személyiség alakulásának keretén belül épül ki a társadalmi keretek hatására, azt vártuk, hogy a vizsgált populáció többnyire toleráns hozzáállást fog mutatni az *out-group*hoz viszonyítva, amelyhez hosszú közös történelmi viszony fűzi, és amely a térben közvetlen közel van.

Hipotézisünk szerint a szomszédokkal szembeni attitűdök kinyilvánításakor a románok és a magyarok leggyakrabban magas fokú toleranciaszintet mutatnak. A kijelentés alapjául a két etnikai csoport hosszadalmas együttélésének tapasztalatai, a keresztény vallás összekötő értékei és az európai kultúra szolgáltak. Bizonyos akut szociális összeférhetetlenség és ellentét ellenére volt néhány pillanat a törté-

nelem folyamán, amikor a románok és magyarok etnikai csoportjai együttműködtek a közös nehézségek leküzdése érdekében, melyeket a kommunista tapasztalat és más történelmi hányattatások generáltak.

A tanulmány célja néhány hipotézis tesztelése, amelyek lefedik a *társadalmi tényezők hatását*, amelyek alapján a mintába bevett egyének intoleráns attitűdje mint identitási stratégia kifejlődött. Ezek a hipotézisek a következők voltak:

- Az alanyok falusi *lakóhelye* jelentősen befolyásolja a szomszédokkal szembeni intoleráns attitűdöt, hiszen a meghatározás szerint a falusi környezetet csoporthomogenitás jellemzi, amely foglalkozásbeli, vallási, szokásbeli, nyelvi stb. Ami az együttműködési kapcsolatokat illeti – a másik megismerése és elfogadása – a rokonsági kapcsolat sokáig fontos tényező volt, s ezt a szerepét még mindig nem vesztette el. Ismeretes, hogy az endogámiára érvényes szabály főleg falusi környezetben befolyásolja a párválasztást, ott, ahol a közösség és a közvélemény informális szociális kontrollja felerősíti a sarkított sztereotípiákat (az *in-group* iránti pozitív sztereotípiák nyomtatékosítása az *out-grup* iránti negatívakkal szemben).

- Azt vártuk, hogy a nők – mivel szerepük szerint erősebb az érzelmi dimenziójuk – a férfiaknál toleránsabbak lesznek.

- Az alacsonyabbhoz képest a magasabb iskolázottsági szint toleránsabb attitűdöt generál, hiszen előnyben részesíti a demokrácia és a multikulturalizmus megismerését.

- Az etnikailag vegyes (román–magyar) családból származó válasszadók toleránsabb attitűdöt fognak mutatni az *out-group* egy tagjával kötött házasság elfogadása kapcsán; erre az esetre magasabb toleranciaszintet feltételeztünk, mint a szomszédság elfogadása esetére (beleértve a szociális távolság skáláját is).

- Az alanyok magas jövedelmi szintje – mint a magas társadalmi státus mutatója – toleránsabb attitűdöt fog generálni.

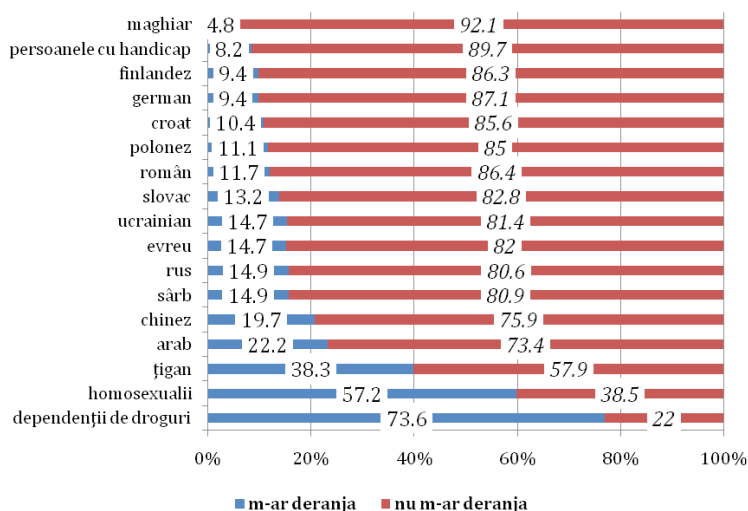

Kutatási eredmények

A populációnak az *out-group*okkal szembeni toleranciaszintje és az azonos szociális térben lévőkkel való kapcsolat összehasonlítása:

1. grafikon. Tolerancia és szomszédság összehasonlítása

Dacă vecinul tău ar fi membru al următoarelor grupuri, ce părere ați avea?

Megemlíthető, hogy az elemzett válaszok tartalmazzák az egész mintát, mely tartalmazza mindkét ország – Magyarország és Románia – megkérdezettjeit.

Az említett csoportokkal szembeni intolerancia megnyilvánulását több kritériumon alapuló besorolással elemeztük. Kiemelkedik az *out-group*ok három csoportja: 1. drogfüggők és homoszexuálisok; 2. cigányok, arabok, kínaiak és a fogyatékkal élők; 3. a többi etnikum.

Ez az átfogó kép pozitív összefüggést mutat a másik érintettel való interakció ismeretszintje és a toleranciaszint között, vagyis az egyének magasabb toleranciaszintet mutatnak azokkal az *out-group*okkal szemben, amelyek közeleiek, ismertek, és amelyekkel a fenntartott társadalmi interakció gyakoribb. Gyakorlatilag a másikhöz való viszonyu-

lás a társadalmi környezetben meghatározza a szociális távolságot, az egyének és csoportok közötti megtartó és kizáró viszonyt.

Az említett társadalmi csoportok közül azok, amelyek a megkérdezettek kevéssé ismernek, és amelyekkel nem tartanak fenn interaktív társadalmi kapcsolatot, kevésbé toleráltak, mert az *in-group* számára ezen *out-groupok* meghatározását normatív sztereotípiák befolyásolják, a csoportközi viszonyok pedig versengő jellegűek és változó mértékben diszkriminálók lesznek attól függően, hogy mekkora a csoportok közötti társadalmi távolság mértéke. Így a marginális társadalmi csoportokat, amelyek szokásos esetben, a mindennapi élet társadalmi interakciói folyamán nem mutatják ki ezeket az identitásaikat, miszerint drogfüggők, homoszexuálisok, vagy a szóban forgó térség etnikai konfigurációjában kisszámú etnikai csoportjaihoz tartoznak, természetesen úgy fogják fel, mint amelyek nagyobb társadalmi távolságra vannak.

Függetlenül attól, hogy melyik etnikai csoport tagjai, az alanyok által kinyilvánított legmagasabb intolerancia-szint (a megkérdezettek 73,6%-a) a *drogfüggőket* érinti, velük nem szeretnék saját életükben kapcsolatba kerülni, azért is, mert valószínűleg úgy gondolják, hogy ezek jelenléte a lakóhelyük közelében rossz hatással lehet a viselkedésükkel mutatott példa által. Hasonlóképpen potenciális veszélyként foghatják fel a deviáns vagy bűnöző viselkedést, mert a szomszédság által droghoz lehet jutni, ami aztán rendszerint függőséghez vezet. A populáció intoleranciája a drogfogyasztókkal szemben felfogható a két szociális tér illetékes intézményeinek politikai sikereként is (Bihar és Hajdú-Bihar régiói). A drogfogyasztás elleni harcba hívás megerősíti a saját meggyőződéseket, melyek a tradicionális értékek által alakultak ki, a reális vagy virtuális drogfogyasztó csoporttal szembeni negatív sztereotípiákat generálva.

A következő csoport a kinyilvánított intoleráns attitűdök sorában a *homoszexuálisok csoportja*, amely viszont a drogfogyasztóknál magasabb elfogadottsági szintet jegyzett, mert az alanyok 57,2%-a nyilatkozta csupán azt, hogy zavarná, ha szomszédja e csoport tagja lenne. A szexuális megnyilvánulások, amelyek a vallási és általában a hagyományos társadalmi normák nem fogadnak el, negatív heterosztereotípiákat indukálnak ezzel az *out-group*tal szemben. A nyitás a változatosság és a multikulturalizmus irányába sok elfogadó

és toleráló megnyilvánulást okoz még a szomszédsági viszony általi közvetlen társadalmi tér esetében is, e kategória *out-group*jait nem tartják veszélyesnek még akkor sem, ha a társadalmi kapcsolatközi dimenziók egyikéhez más értékeket kapcsolnak (42,8%-ot nem zavar a homoszexuális szomszéd). Valószínű, hogy hosszabb távon az e jellemzők irányában mutatott intolerancia oldódik a homoszexuális kisebbségi csoportok jogköveteléseinek erősödése nyomán.

Az elemzésbe bevont *etnikai csoportok* közül a *cigányok* azok, akiknek irányában az alanyok a leginkább intoleráns magatartást tanúsítanak (38,3%), a magyarok pedig a legkevésébbet (4,8%). Valószínű, hogy a cigányokat elutasító attitűd kialakulásában fontos szerepe van azon *általános heterotípiáknak* ezzel az etnikai csoporttal szemben, amelyek sokszor csoportközi konfliktusokat okoznak (Levine, R.A. – Campbell, D.T., 1972, 183, vö. Chelcea, S. (coord.) 1998, 270).

Érdekes helyzet alakult ki az *arabokkal* és *kínaiakkal* szembeni intoleráns attitűdöket illetően (22, 2%, illetve 19,7%), akik a cigányok utáni helyre kerültek az intolerancia kifejeződésének szintjén, és ami az általános heterotípiákkal, illetve az alacsony ismereti- és kapcsolati szinttel egyazon részben tárgyalható. Másrészt lehetséges, hogy az arabokat főleg az amerikai szeptember 11-i események után támadásokkal és megtorlással azonosítják, a kínaiakról pedig úgy tartják, hogy elárastják a más csoportok uralta társadalmi teret a gazdasági konkurencia keretében. Ezekhez még hozzáadódhatnak a vizsgált populáció többségét alkotó románok és magyarok csoportjaihoz viszonyított vallásos hitbeli különbségek.

A magyarok és románok közötti tolerancia szempontjai

A következőkben kizárólag a vizsgált populáció két etnikai csoportja, a románok és a magyarok körében mutatott attitűdökre szorítkozunk. Amint az az 1. táblázat adataiból kiderül, a minta teljes populációja (Romániából és Magyarországról) sokkal nagyobb intolerancia-attitűdöt mutat a románokkal szemben (11,7%), mint a magyarokkal szemben (4,8%). Ezért megpróbáljuk részletezni az elemzéseket, hogy az esetleges magyarázatokat megtaláljuk.

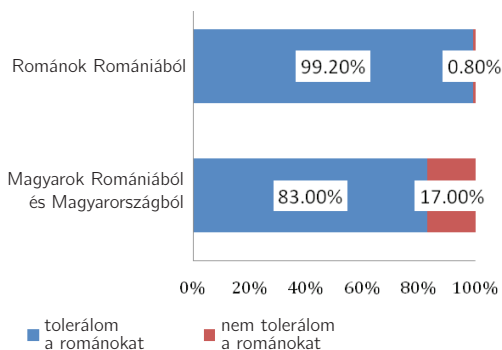
*A románok etnikai csoportja iránt kifejezett attitűdök***1. táblázat. Román szomszéd elfogadása Románia és Magyarország válaszadói körében (teljes minta)**

	Zavarna	Nem zavarna
Magyarország	20.30%	79.70%
Korrigált reziduuumok	12.2	-12.2
Románia	1.50%	98.50%
Korrigált reziduuumok	-12.2	12.2

A románokkal való szomszéd-sági viszony jelentős különbségeket mutat a románok és a magyarok esetében ($\chi^2=149,0$ sig=000). A 224 személy közül, akik azt felelték, hogy zavarná őket, ha román szomszédjuk lenne (intoleranciát mutat a románok csoportjával szemben) 20,3% a magyarországi mintából való, a Romániában lakók 1,5%-ához viszonyítva. A következtetés, amely a bemutatott adatok alapján egyenesen levonható lenne, azt sugallná, hogy a magyarországi népesség intoleránsabb a románokkal szemben, mint a romániai népesség (amely román és magyar alanyokból is áll, nyilván különböző hányadban).

Ha csak a romániai mintát vesszük figyelembe, az adatokból kitűnik, hogy a két etnikai csoport részéről nyilvánított attitűd között nincs jelentős különbség, ami a románokkal való szomszéd-sági viszony elfogadását illeti ($\chi^2=3,43$ sig=0,064). Ezekkel együtt az adatok alapján kis különbségeket találunk a románok elleni attitűdben abban az értelemben, hogy a román mintába tartozó magyarok több intoleráns attitűdöt mutatnak a románokkal szemben (2,5%), mint a románok (0,8%).

2. grafikon. Románokkal szembeni toleranciaszint a románok és a magyarok körében (Románia és Magyarország)

A 2. grafikonban megpróbáltuk elemezni a kapcsolat jelentőségét a magyarok és románok intoleráns attitűdje között a románok etnikai csoportja iránt a minta egészének felhasználásával. A jelentőségteszt ($\chi^2=84,9$ sig=000) jelentős kapcsolatot mutat a két változó között, abban az értelemben, hogy a magyaroknak intoleránsabb az attitűdje (17,0%) a románokkal szemben, összehasonlításban a teljes minta román megkérdezetteivel (0,8%).

A magyarok etnikai csoportja iránt kifejezett attitűdök

A magyarokkal szembeni toleranciaszint elemzésekor Románia és Magyarország válaszadói között statisztikailag nem jelentős különbséget tapasztaltunk ($\chi^2=0,8$ sig=0,363). Ha csupán a romániai megkérdezettek válaszait elemezzük, találunk egy bizonyos román intoleranciát a magyarokkal szemben. Ebből a szempontból a románokkal szembeni attitűdökhöz hasonlóak az eredmények. Sajnos nem ellenőrizhető a magyarországi románok attitűdje a magyarokkal szemben, mert a minta teljességgel jelentéktelen számú magyarországi románt tartalmaz (csupán két román az egész mintában).

2. táblázat. Romániai válaszadók magyarokkal szembeni toleranciája

	Zavarna	Nem zavarna
Románok	5.80%	94.20%
Korrigált reziduumok	2.8	-2.8
Magyarok	1.30%	98.70%
Korrigált reziduumok	-2.8	2.8

A két csoport iránti intolerancia-attitűdök közötti viszony

3. táblázat. Román szomszéd elfogadásának (sorok) viszonya a magyar szomszéd elfogadásához (oszlopok)

	Zavarna	Nem zavarna
Zavarna	41.70%	58.30%
Korrigált reziduumok	6.3	-6.3
Nem zavarna	3.80%	96.20%
Korrigált reziduumok	-6.3	6.3

A románok és magyarok által kölcsönösen kinyilvánított tolerancia/intolerancia attitűdök közötti viszony nagyon jelentős ($\chi^2=558,3$ sig=000), abban az értelemben, hogy a legintoleránsabb alanyok (96,20%) azt mondják, hogy nem tolerálják a románokat, de ugyanakkor a magyarokat sem. Ez a kapcsolat arra utal, hogy az intoleráns attitűdökhöz kötődő negatív sztereotípiák nem csupán az etnikai hovatartozás alapján alakulnak ki, hiszen az identitás sokdimenziós. A románok és a magyarok a vizsgált térségből nem csak az etnikai *in-group* alapján lépnek kapcsolatba, az interakciót befolyásolja a hivatás, a politika, a szórakozás, a sport, a gazdaság stb.

A szociális korlátok szerepe az identitásépítésben

A következőkben körülhatároljuk azokat a *szociális korlátokat*, amelyek befolyásolhatják az etnikai csoportok tagjaival szembeni intoleráns attitűdök kialakulását.

A kutatás egyes *alhipotézisek* teszteléséből indul ki, amelyek a társadalmi környezetnek alárendelt tényezők hatására utalnak, amelyek keretében a mintába beválogatott alanyokban kialakult az intoleráns attitűd mint identitási stratégia: ebben a kontextusban tesztelve volt

a tolerancia viszonya a következő, hipotéziseinkhez kapcsolódó változókhöz: lakóhely, nem, jövedelem, végzettség, foglalkozás, a partner életkora és etnikuma.

Mindenekelőtt pontosítanunk kell, hogy a jelentőségtesztek alkalmazása során (chi-négyzet) néhány kapcsolat jelentéktelennek mutatkozott (a nem, jövedelem és életkor változók). Az adatok azt mutatták, hogy ezek a változók nem különböztetik meg jelentősen az alanyokat etnikai csoportokkal szembeni tolerancia-attitűd szempontjából, ami azt jelenti, hogy nem alkotnak „társadalmi korlátokat” az etnikai alapú tolerancia behatárolásában.

A lakóhely változó hatása a románok és a magyarok közötti intolerancia kialakulására

4. táblázat. Román szomszédok elfogadása a válaszadók lakóhelye alapján (teljes minta)

	Zavarna	Nem zavarna
Városi	10.00%	90.00%
Korrigált reziduumok	-3.5	3.5
Falusi	15.50%	84.50%
Korrigált reziduumok	3.5	-3.5

A román szomszédokkal szembeni attitűd lakóhely szerinti elemzése jelentős eltéréseket mutat ($\chi^2=11,96$ sig=0,001): az alanyok 15,5%-a, akik nem szeretnének román szomszédokat, falusi környezetből származik, 10%-uk városi környezetből származik.

5. táblázat. Magyar szomszéd elfogadása a válaszadók lakóhelye szerint

	Zavarna	Nem zavarna
Város	3.30%	96.70%
Korrigált reziduumok	-4.4	4.4
Falu	7.90%	92.10%
Korrigált reziduumok	4.4	-4.4

A magyarokkal szembeni intolerancia szintén jelentősen különbözik a válaszadók lakóhelye alapján ($\chi^2=10,01$ sig=000). A regisztrált intoleránsak közül a legtöbben falusiak (7,9%), a városiakhoz viszonyítva (3,3%).

A két kimutatás eredményei alapján fenntartjuk, hogy az intoleráns csoportok, amelyeket az előző elemzések során beazonosítottunk, jellemzően a falusi környezetben lakó válaszadók közül valók. Egyelőre ennek a különbségnek a megértése érdekében fejlesztjük tovább a munkahipotézist, az aktuális falusi környezet jellemzőinek segítségével, amely főleg a kölcsönös ismeretségi viszonyon alapszik, amikor az *in-group* és a konkurens *out-group* kialakulásáról van szó, amelyek kölcsönösen sarkított ön- és heterosztereotípiákat állítanak fel, amelyeket azért alkotnak, hogy reciprok intoleráns attitűdjeiket magyarázzák. A falusi szociális környezetben is megtalálhatóak a konkurens identitás-kínálatok, amelyek közül az etnikai alapúaknak a legjelentősebb a szerepük. Lehetséges, hogy ez központi szerep, mely köré más identitás-dimenziók is csatlakozhatnak, olyanok, mint a rokonság, a foglalkozás, a vallás, a politika stb. A román és a magyar átmeneti időszakban unalomig szajkózott politikai téma az etnocentrikus attitűdökről, amelyek látható nacionalizmus-újraélesztő jeleket hordoztak, és az etnikai szétválasztást célozták, kapcsolatközi módszerként a falusi környezetben jobban alkalmazható, hiszen hagyományosabbnak számít. Összevetve az adatokat azokkal, amelyek a románok és a magyarok etnikai alapú intoleráns attitűdjeinek szórásvizsgálata mutat, azt mondhatjuk, hogy a legnagyobb szintű intolerancia-attitűdöket a falusi magyarok etnikai csoportjai mutatnak, akik olyan *in-group*okba sorolódnak, amelyek pozitív ön-sztereotípiákat hajlamosak alkotni, ugyanakkor negatív heterosztereotípiákat alkotnak az *out-group*okkal szemben, amelyekkel az azonos társadalmi és földrajzi tér miatt kapcsolódnak össze.

Az etnikai és faji interakciós modellek között a szakirodalom megemlíti az *asszimilációt* mint az életmód és egy csoport sajátosságos jellemzőinek változását, amely által megfelelnek a domináns csoport modelljének; az *etnikai pluralizmust* mint azt a modellt, amelyben minden etnikai és faji csoport megtartja saját identitását, és relatíve egyenlő társadalmi pozícióban vannak; a *szegregációt*, mely által fizikai és társadalmi értelemben is elkülönülnek a különböző etnikai és faji csoportok; a *dominanciát*, amelynek keretében a domináns csoport arra használja erejét, hogy megtartsa ellenőrzését a kisebbségi csoport fölött, melynek csökkentett erőt és szabadságot nyújt; a *lakosságcserét*, nevezetesen a lakosság átköltöztetését a rivális részek

egyikére; az *anihilációt*, amely a különböző faji és etnikai csoportok közötti kapcsolat extrém modellje, melynek esetében a domináns csoport eliminálja, megsemmisíti a kisebbséget, és a *népirtást*, amely abból áll, hogy emberek egy osztályát kivégzi egy másik (Goodman, N., 1992, 203–206).

Az „iskolázottsági szint” változó szintje az etnikai tolerancia-attitűdök alakulásában a románok és magyarok között Bihar–Hajdú-Bihar megyék körzetében

Az említett kapcsolat elemzése abból a hipotézisből indult ki, mely szerint a magas iskolázottsági szint (felsőfokú végzettséget tanúsító oklevél birtoklása) nagyobb mértékben segíti elő a toleráns attitűd kialakulását.

6. táblázat. Román szomszédok elfogadása az alanyok végzettsége szerint

	Zavarna	Nem zavarna
Felsőfokú végzettség nélkül	13.20%	86.80%
Korrigált reziduumok	3.7	-3.7
Felsőfokú végzettséggel	5.60%	94.40%
Korrigált reziduumok	-3.7	3.7

A jelentőségteszt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében a románokkal szembeni tolerancia szintjében jelentős különbséget mutat ($\chi^2=13,35$ sig=000). Az intoleráns alanyok összességéből a legtöbben azok közül valók, akiknek nincs magas fokú végzettsége (13,2%), azokkal összehasonlításban, akiknek felsőfokú végzettségük van (5,6%), ami igazolja a kijelentést, mely szerint a magasabb iskolázottsági szint nagyobb mértékben segíti elő a toleráns attitűd kialakulását.

Bár a magyarokkal szembeni tolerancia és az iskolázottsági szint változók közötti kapcsolat ($\chi^2=3,25$ sig=0.071) nem jelentős, a tendencia mégis megmarad, pontosabban a magasabb iskolázottságú emberek a magyarokkal szemben alacsonyabb intoleranciaszinttel rendelkeznek (2,8%), azokhoz viszonyítva, akiknek alacsonyabb az iskolázottsági szintjük (5,3%).

7. táblázat. Magyar szomszédok elfogadása iskolázottsági szint szerint

	Zavarna	Nem zavarna
Felsőfokú végzettség nélküli	5.30%	94.70%
Korrigált reziduuumok	1.8	-1.8
Felsőfokú végzettséggel	2.80%	97.20%
Korrigált reziduuumok	-1.8	1.8

Az etnikailag vegyes (román és magyar partnerekből álló) családok tagjainak etnikai toleranciaszintje

A hipotézis megfogalmazásakor, mely magas tolerancia-attitűd megnyilvánulását várja azoktól a válaszadóktól, akik más etnikumú partnerrel vannak összeházasodva, abból indultunk ki, hogy a másik elfogadása élettársként feltételezi a rövidebb szociális távolságot, mint a szomszédi viszony esetében (Bogardus skálájának összeállításakor is ez a feltételezés). Következésképp, ha elfogadtál valakit élettársnak, feltételezhető, hogy elfogadod azt szomszédnak is.

A hipotézis tesztelése folyamán elemeztük a minta összetételét családalapítási szabályok szempontjából. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a házas válaszadók nagy többsége az etnikailag endogám szabály alapján választott partnert, a válaszadók közül csupán 5,6% olyan román, aki magyar párral házasodott, és a megkérdezettek 2,9%-a olyan magyar, akinek román partner a házastársa. Összesen az 1820 alanyt számláló mintában 50 olyan román vagy magyar alany van, akiknek a másik etnikumból való az élettársa. A románokkal és a magyarokkal szemben kinyilvánított toleráns attitűdök viszonya a vegyes családhoz való tartozással jelentős. Minden vegyes családból való megkérdezett azt nyilatkozta, hogy nem zavarja a magyarokkal való szomszédság.

A román szomszéd elfogadása esetében 2 alany, akik 1,3%-ot képviselnek a teljes román-magyar vegyes családok tagjaiból álló populációból (az alany magyar és a partnere román), azt válaszolták, hogy zavarják őket a román szomszédság. Minden más esetben azok az alanyok, akik vegyes családok tagjai, toleráns attitűdöt mutattak a románokkal és a magyarokkal szemben.

8. táblázat. Román szomszéd elfogadása a család etnikai összetétele szerint

	Zavarna	Nem zavarna	Összesen
Nem vegyes családból	212	1528	1740
Vegyes családból	2	48	50
Összesen	214	1576	1790

Ebben az esetben is a vegyes családhoz való tartozás következménye a tolerancia növekedése a román szomszédokkal szemben. Az esélyek számítása (*odds-ratio*) kimutatja, hogy a nem vegyes család tagjaihoz képest a vegyes családokból valók 3,38-szor nagyobb valószínűséggel fogadják el a románokat a szomszédságukban. Nyilvánvaló tény, hogy a fordított magyarázat is számításba jöhet: a toleránsabb személyek nagyobb valószínűséggel alapítanak etnikai szempontból vegyes kapcsolatot, mint az intoleráns személyek.

Következtetések

A kutatás azt célozta, hogy azonosítsa a lakosság toleranciaszintjét a Bihar–Hajdú-Bihar– Szatmár–Szatmár-Szabolcs-Bereg megyék határ menti övezetében, az azonos társadalmi térben található *out-group*okhoz viszonyítva, és beazonosítsa a jelentősebb társadalmi tényezőket, amelyek befolyásolják az intoleráns attitűdök kifejlődését. Megmértük az intolerancia szintjét a válaszoknak a felhasznált kérdőív ama kérdéséhez való kvantifikálása által, amely rákérdez az alanyok attitűdjeire a más etnikai csoportok tagjaival való szomszédság elfogadásáról.

Az univariáns deskriptív statisztikai számításnak megfelelően a határ menti övezet lakossága az azonos társadalmi térben lévő *out-group*okkal szemben nagyrészt magas toleranciaszintet mutat.

Az etnikai hovatartozási csoporttól függetlenül az alanyok a legmagasabb intoleranciaszintet (a válaszadók 73,6%-a) a drogfüggőkkel szemben mutatják, akikkel nem szeretnének a saját terükben interakcióba lépni, azután a homoszexuálisok következnek (57,2%). Az etnikai csoportokkal kapcsolatban a cigányok csoportjával szemben nyilvánították ki a legtöbb intoleráns attitűdöt (38,3%), a legkevesebbet pedig a magyarokéval szemben (4,8%).

A tolerancia/intolerancia attitűd, amelyet a románok és a magyarok kölcsönösen kinyilvánítottak, jelentős abban az értelemben, hogy a leg-

intoleránsabb alanyok (96,20%) azt nyilatkozták, hogy nem tolerálják a románokat, de ugyanakkor nem tolerálják a magyarokat sem. Ez a viszony azt sugallja, hogy az intolerancia attitűdjéhez kötődő negatív sztereotípiák nem csak az etnikai hovatartozás alapján épülnek ki, mert az identitás sokdimenziós. A vizsgált térségben a románok és a magyarok nem csupán az etnikai *in-group* alapján lépnek interakcióba, hanem foglalkozási, politikai, szórakozási, sportolási, gazdasági stb. alapon is.

Az etnikai sztereotípiák társadalmi kereteit tekintve megállapítottuk, hogy a leggyakoribb intoleráns attitűdök mind a románok, mind a magyarok irányában a falusi környezetben azonosíthatók, és nagyrészt azok részéről, akik nem rendelkeznek magas iskolai végzettséggel. Ezen felül az etnikailag vegyes családkhoz való tartozás az intoleráns attitűdök jelentős csökkenéséhez vezet.

Jelen dolgozat nyilvánvalóan feltáró értékű. Az identitásépítés magyarázata és az etnikai attitűdök átfogó témája nem fejthető ki egyszerű bivariáns elemzések által. Az operatív hipotézisek tesztelése minden bizonnyal hasznos lesz a románok vagy a magyarok elfogadásának vagy elutasításának multivariáns regresszió általi modellezésekor.

Felhasznált szakirodalom

Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitets Forlaget, 117.

Bădescu, G., et al., coord. (2005). *Alteritate etnică și imaginar colectiv*, în Barometrul relațiilor interetnice 1994–2002, Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală, Cluj-Napoca.

Berger, P. L. – Luckman, T. (1999). *Construirea socială a realității*. București: Univers.

Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Calhoun, C. (1994). *Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination*, in *Social Theory and the Politics of Identity*, C. Calhoun (ed.), Cambridge, Blackwell Publishers.

Chelcea, S. (1998). *Memorie și identitate, constructe sociale*, în *Memorie socială și identitate națională*, S. Chelcea (coord.), București, Editura INI.

Chelcea S. (2001). *Metodologia cercetării sociologice*, București, Editura Economică.

Encyclopedia Universalis, Éditeur à Paris, corpus 8, 1995, 971.

Goodman, N., (1992). *Introducere în sociologie*. Editura Lider, București.

Larousse, Dicționar de sociologie (1996). București: Univers Enciclopedic, 140.

Max Weber (1978). *Economy and Society*, t. I, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.

Mead, G. H. (1963). *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Mucchielli, A. (1986). *L'identité*. Paris: Presses Universitaires de France, 5–12.

van den Berghe, Pierre (1978) *Race and Ethnicity: a sociobiological perspective*, în „Ethnic and Racial Studies”, Vol. 1, no. 4, 401–411.

Romulus Vulcănescu (1979). *Dicționar de etnologie. I. Terminologie. II. Personalități*, București, Editura Albatros, 1979, 104.

Rotariu, T. – Iluț, P. (coord.) (1996). *Sociologie*. Cluj-Napoca, Editura Mesagerul.

Tajfel, H. (1981). „Human Groups and Social Categories: Studies”. In *Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Eriksen, Thomas Hylland (1993). *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London, Boulder, Colorado, Pluto Press.

Turner, J. C. et al. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Blackwell.

Weigert, J. A. (1986). „The Social Production of Identity: Metatheoretical Foundations”. *The Sociological Quarterly*, Vol. 27, No. 2, 165–183.

SZUBJEKTÍV JÓLÉT ROMÁNIA ÉS MAGYARORSZÁG HATÁR MENTI MEGYÉIBEN

Sergiu Băltătescu
Nagyvárad Egyetem

Bevezető

A következő oldalakon egy olyan, az ENRI kutatás keretében végzett felmérés kerül bemutatásra, amely a szubjektív jólét variációit mutatja be a vizsgált populációkban. A szubjektív jólét jelentőségéről, mértékéről és befolyásoló tényezőiről szóló elméleti fejtegetés után megvizsgálom a személyi jólét (PWI) indexének pszichometrikus jellemzőit a magyar–román határ menti régió kontextusában, összehasonlító feltárást végezve a szubjektív jólét szintjei és befolyásoló tényezőiről.

A szubjektív jólét: elméleti fejtegetés

A szubjektív jólétet az élet átfogó értékeléseként határozzák meg (Andrews & Robinson, 1991). Ez a boldogság-koncepció működtetése. Nem más ez, mint a görög eredetű erkölcsfilozófia (Annas, 1993) egyik legfontosabb kérdése, mely évszázadokig háttérbe szorult, csak a felvilágosodás korának filozófiájában jelentkezett újra, és először a haszonelvű filozófusok (Bentham, 2004) által kapott nagyobb teret. A szubjektív jólétet kutatásának nagy része úgy közelíti meg, mint egy többdimenziós fogalmat, amely tartalmaz egy kognitív dimenziót és egy affektívét. (Andrews & Robinson, 1991; E. Diener, 1994). A kognitív dimenzió a szubjektív jólétet az ún. „élettel való elégedettség” vagy „az élet egészével való elégedettség” által méri, és úgy határozza meg, mint általános értékelését annak, hogy a személyes élet mennyire felel meg a személyes aspirációknak például a munka, a család, a kapcsolatok, a szabadidő stb. területén (R. A. Cummins, 1996). Az élettel való elégedettséget lehet egyszerű skálán mérni (a válasz arra a kérdésre, hogy „figyelembe véve az Ön egész életét, mennyire elégedett az életével egészében?” Andrews & Withey, 1976), vagy több részből álló skálán, amint azt később ebben a fejezetben elemezni fogjuk. Az érzelmet – Bradburn munkáitól kezdve

(1965, 1969) – kétdimenziósnaak határoztaák meg, egy pozitív és egy negatív dimenzióval, melyek egymástól függetlenek.

A legfőbb elméleti vita ezen a területen a boldogság legfontosabb determinánsai köré összpontosul: egyes kutatók azzal érvelnek, hogy a társadalmi jólét genetikailag meghatározott, ezért mutatói az egész életen át változatlanok (a „boldogság mint jellemvonás” elmélete, lásd pl. Costa, McCrae, & Zonderman, 1987), mások pedig azzal, hogy a boldogság meghatározói leginkább környezetiiek, és így a szubjektív jólét időben változó („a boldogság, mint állapot” elmélete, R. Veenhoven, 1994). A néha heves érvelések (Stones, Hadjistavropoulos, Tuuko, & Kozma, 1995; R. Veenhoven, 1994; R. Veenhoven, 1998) véget nem érő vitákat eredményeztek a boldogságkutatásról és a szubjektív jólét befolyásolási stratégiájáról mint társadalmi indikátorról (lásd a legutóbbi a *The Economist*-ban: Layard, 2011).

Természetesen az elméleti feltevések nagyban befolyásolják az erre kijelölt intézkedéseket. Például a „boldogság mint állapot” hívei feltételezik, hogy a boldogság az egyén körülményeitől függően változik, kiegyenlítve ezáltal a boldogságot „az étellel egészében való elégedettség”-gel (R. Veenhoven, 1989), a tervezett skálákkal, melyek magukba foglalják az élet néhány területét (R. A. Cummins et al., 2004) és az egyének jóléti indexével (R. A. Cummins, et al., 2004). Michalos (1985) szerint a reális boldogság a bizonyos területekkel kapcsolatos reális boldogság és az ugyanazon területekhez kapcsolódó személyes és társadalmi étellel összefüggő törekvések eltéréseinek összege. Ők mindannyian egyetértenek a lentől felfelé történő megközelítéssel, amelyik azt feltételezi, hogy a szubjektív jólét a különböző területek összessége. Másfelől a „boldogság mint állapot” hívei egy ellenkező megközelítést ajánlottak fel, a „fentről lefelé”-t, amely azt feltételezi, hogy az alap, a szubjektív jólét egy olyan diszpozíció, amely a különböző területeken az élet értékelése fölött terjed (lásd Headey, Veenhoven, & Wearing, 1991 összehasonlító elemzését). Ők kérdések vagy egyszerű skálák alkalmazását javasolják általában, melyek a globális elégedettséget mérik (C. Diener, Emmons, & Larsen, 1985). Az affektív folyamatok fel vannak bontva pozitív és negatív affektusokra, lévén a legfontosabb folyamatok, melyek fenntartják az affektív egyensúlyt (Norman M. Bradburn & Noll, 1969; Watson, Clark, & Tellegen, 1988).

A szubjektív jólét a posztkommunista országokban

A posztkommunista átmenetben létező szubjektív jóléttel kapcsolatos magyarázatok lassan halmozódtak fel, talán a társadalmi kutatásokhoz szükséges infrastruktúra hiánya, valamint az ezen ágazatbeli szakember-hiány miatt, főleg a kilencvenes évek tanulmányait illetően. Csupán néhány ország (Magyarország, Oroszország és Románia) gyűjtöttek adatokat a szubjektív jólétről közvetlenül a kommunizmus bukása utáni időkből (amint az kitűnik boldogság-világadatbázis adataiból). A nemzetközi felmérések adatai is rendelkezésünkre állnak, ám – ritka kivétellel – azok csak egyetlen, az étellel való elégedettségét átfogó mutatót foglalnak magukba, megakadályozva így az étellel való elégedettség struktúrájának feltárását.

Ha nem is rendelkezünk átfogó értékeléssel a kommunizmus bukása utáni átmeneti országokban uralkodó trendekről, léteznek nagyon jó esettanulmányok az Oroszországban végbement átalakulásokról (Frijters, Geishecker, Haisken–DeNew, & Shields, 2005; Zavisca & Hout, 2005). Ők mindannyian megerősítették, hogy egy bizonyos hanyatlást lehetett tapasztalni a kommunizmus bukása után, legalábbis 1998-ig, amikor az elégedettségi szintek kezdtek visszatérni az előzetesen mért értékekhez (Frijters, Geishecker, Haisken–DeNew, & Shields, 2005; Zavisca & Hout, 2005). Ugyanez ment végbe Magyarországon (Orsolya, 2002) és Romániában (Bălțătescu, 2000) is. Még azokban az országokban is, ahol a '90-es évek után emelkedett a GDP (bruttó hazai termék), mint Kínában és Németország keleti részén, megjelenik ugyanaz a hanyatlás, amelyet más gazdasági tényezőknek tulajdonítanak, mint például a munkanélküliségnek és az egyenlőtlenségi szint növekedésének (Garst, Frese, & Molenaar, 2000; Yuan & Brockmann, 2005).

Egy másik fontos tényezője az átalakulásban lévő szubjektív jólétnek az, hogy a különböző területeken létező elégedettségi szintek általában alacsonyabbak. Delhey (2004) figyelte meg ezt a szabályosságot, amikor összehasonlította az Európai Unió régebbi és újabb tagjait (vagy jelöltjeit). Ésszerűnek tűnik, hogy figyelembe vegyék ezt az egyes területek közötti különbséget, a családdal és a barátokkal kapcsolatos elégedettségi szint azonban nem ennyire közvetlen. Szintén Delheytől származott az a lehetséges magyarázat (2004, 28),

mely szerint: „A kisebb adót fizető országokban meglévő gazdasági nehézségek azt jelentik, hogy a mindennapi élet stresszesebb, és ez sokkoló hatással van a társadalmi, sőt a családi kapcsolatokra is.” Egy másik magyarázat a fentről lefelé működő hatásra hivatkozik: az átfogó szubjektív jólétre vonatkozó rendelkezésre álló hatások befolyásolhajták ebben a modellben az egyes területeken tapasztalható elégedettséget.

Ami a szubjektív jólét korrelációit illeti, majdnem minden poszt-kommunista országban, amelyek csatlakoztak az EU-hoz, ez a változó a leginkább előrelátható az individuális kérdések gazdasági előrehaladottsága által, leginkább a személyes boldogságot illetően (Myers & Diener, 1995; Oishi, Diener, Lucas, & Suh, 1999). Ami meglepő, az a személyes kapcsolatoknak (család és barátok) az elégedettséghez való csökkent hozzájárulása, mivel azt várnánk, hogy a család és a barátok egyfajta ütközők legyenek a kedvezőtlen életkörülményekkel szemben.

A szubjektív jólét szintje Romániában és Magyarországon

Ahogy a boldogság-világadatbázisból kitűnik, a szubjektív jólét különböző tényezői általában nagyobb értékeket mutatnak Magyarországon, mint Romániában. Az élet-elégedettségi skála 4 pontját tekintve – amelyet Romániában az 1998-as Eurobarométer-vizsgálatnál használtak, Magyarországon pedig 2001-ben – a magyarországi átlag 2,5 (ami megfelel egy 5-ös átlagnak a 0-tól 10-ig mérő skálán), a romániai átlag pedig 2,23 (ami egy 4,4-es átlagnak felel meg egy 0–10-es skálán). Ezek az eredmények azt jelzik, hogy magasabb interperszonális szubjektív jóléti szintet várhatunk Magyarországon, mint Romániában.

Mégis, a szubjektív jólét szintjére vonatkozó összehasonlítás a romániai magyar kisebbségek egyéneinél, illetve a magyar állampolgároknál (akiknek 98%-a vallotta magát magyarnak) és a románoknál, akik a többséget képviselik a romániai részmintában, meglepő eredményekhez juttat, ahogyan azt a következő részekben be fogjuk mutatni.

A szubjektív jólét méretei: az étellel való elégedettség és a személyes jólét indexei

Az étellel való elégedettséget egyetlen kérdéssel mérjük: „Mennyire elégedett Ön a saját életével?” – 11 pont. Az összehasonlíthatóság végett a feleleteket lineárisan átalakítottuk egy 0-tól 100-ig tartó skálára. A személyes jólét indexe egy 8 tájékoztatósi pontból álló skála, amelyik a következőkről kérdez: 1. életszínvonal; 2. egészség; 3. megvalósítások; 4. személyes kapcsolatok; 5. személyes biztonság; 6. közösséghez való tartozás; 7. a jövő biztonsága; 8. lelkiesség vagy hit. Míg az Index alkotói a 0–10-es skála alkalmazását javasolják, mi azon 5 pontos verbális skála alkalmazása mellett döntöttünk, amelyik a „nagyon elégedetlen”-től a „nagyon elégedett”-ig megy, úgy gondolván, hogy a verbális kérdések könnyebben érthetőek a vizsgált terület vidéki lakossága számára.

Külső érvényesség

Lévén a szubjektív jólét (vagyis az étellel teljes egészében való megelégedettség) felbontása, a PWI (a személyes jólét-index) magas korrelációban áll ezzel, mivel:

1. táblázat. Bivariáns korreláció a személyes jólétet és az élet egészét tekintve

	β
Magyarországi magyarok	0,572
Romániai magyarok	0,418
Romániai románok	0,540

** β együtttható 0,01-et jelent

Az index faktoriális struktúrája

A személyes jólét indexének tájékoztatósi pontjait bevezettük a fő komponens analízisébe. Az eredményeket elforgattuk Varimax és Kaiser módszerét alkalmazva. A romániai románok részmintájánál egyetlen faktor jelenik meg. A másik két minta esetében egy 2 faktoros megoldás jelenik meg, és a második faktor magyarázatot ad a következő, magyarországi magyarok által adott feleletekre: lelkiesség vagy vallás; milyen módon

tagja a közösségének; személyes kapcsolatok. A „jövő biztonsága” mindkét faktorban egyformán benne van. A romániai magyarok almintájánál a második faktor hasonló módon magyarázza a következő tájékozódási pontokat: lelkeség vagy vallás; milyen módon tagja a közösségének; személyes kapcsolatok; mit valósított meg eddig az életében. Mégis, a második faktor értéke alig több mint 1 (1.018-1.0123). Ha erőltetjük az egy faktoros magyarázatot, akkor a következő eredményhez jutunk:

2. táblázat. Kimutatás a személyes jólét tájékozódási pontjaira vonatkozó faktorról

	Magyarországi magyarok	Romániai magyarok	Romániai románok
Életszínvonal	0,760	0,725	0,753
Egészség	0,724	0,724	0,744
Megvalósítások az életben	0,723	0,698	0,737
Személyes megvalósítások	0,710	0,692	0,725
Személyes biztonság	0,673	0,646	0,673
Közösséghez való csatlakozás	0,607	0,637	0,652
A jövő biztonsága	0,606	0,636	0,648
Lelkeség vagy vallás	0,530	0,588	0,572
A magyarázott variáns	44,98%	44,86%	44,68%

Az index a minták megbízhatóságát mutatja meg egy Cronbach alfa által, amely 0,8 (amely 0,815 és 0,836 között változik). A PWI skála megmutatta, hogy a megmértelen és lineárisan átalakított tájékozódási pontok összege egy adott területen belül 0-tól 100-ig tart.

Egyedi hozzájárulás az étellel egészében való elégedettséghez: többszörös regresszió

Végeztünk egy regressziós analízist az egészében vett étellel való elégedettséget függő változónak, a PWI-indexet pedig független változónak tekintve, hogy összehasonlítsuk az illető területen észlelt elégedettség egyedi hozzájárulását a szubjektív jólét általános indikátorához. A 3. táblázat mutatja be ennek az elemzésnek az eredményeit minden tájékozódási pontra vonatkozóan. A globális megfelelés nagyon jó: a PWI tájékozódási pontjainak változása 59% a függő változó változásához képest.

3. táblázat. A személyes jólét tájékozódási pontjainak regressziója az élet-elégedettséggel szemben a három almintá esetében

	Magyarországi magyarok		Romániai magyarok		Romániai románok	
	β	Sig(t)	β	Sig(t)	β	Sig(t)
Életszínvonal	0,35	0,00	0,44	0,00	0,30	0,00
Egészség	0,02	0,44	0,02	0,73	-0,03	0,58
Megvalósítások az életben	0,13	0,00	0,17	0,01	0,17	0,00
Személyes kapcsolatok	0,03	0,42	0,03	0,63	0,00	0,99
Személyes biztonság	0,16	0,00	-0,09	0,18	0,11	0,02
Csatlakozás a közösséghez	0,04	0,20	-0,04	0,60	0,08	0,07
A jövő biztonsága	0,08	0,01	0,13	0,06	0,02	0,71
Lelkiség vagy vallás	0,05	0,06	-0,06	0,37	0,10	0,02
Adj. R ²	,381		,321		,327	

Az életszínvonalal való elégedettség járul hozzá a legnagyobb részben az élet egészére vonatkozó előrejelzésekhez úgy, hogy $\beta=0,35$ a magyarországi magyaroknál, $0,44$ a romániai magyaroknál és $0,30$ a romániai románoknál. Más területek, amelyek előrejelzik a független változót, az egyéni megvalósításoknál $\beta=0,13$ (vagyis $0,17$ és $0,17$), a személyes biztonságnál $\beta=0,11$ (vagyis $-0,09$ ns. és $0,11$) és a jövő biztonsága esetében $\beta=0,08$ ($0,13$ és $0,02$ n.s.). Három terület (az egészség, a biztonság és a közösséghez való kapcsolódás) független hozzájárulása jelentéktelen. A lelkiség/vallás kizárólag a román minta előrejelzője.

Amint láthatjuk, a minták egészében véve hasonló, ami az élet területeinek hozzájárulását illeti az étellel való elégedettséghez. Rész hasonlóságokat találtunk a személyes biztonság (amely mindkét ország népességének többségénél jelentős hozzájárulást mutat) és a jövő biztonsága (amely mindkét országbeli magyaroknál fontos) esetében. Ez azt mutatja, hogy az étellel való elégedettség struktúrája nagyon hasonló, ha az etnikai csoportokat hasonlítjuk össze.

A személyes jólét és az étellel való elégedettség szintjei

Összehasonlítottuk azon tájékozódási pontok átlagszintjeit, amelyek az alminták összetevőit alkotják. Az eredményeket a következő táblázatok mutatják:

4. táblázat. A három mintában a jólét mutatóinak átlagszintjei, standard hibák és az átlagok közötti jelentős különbségek jele (a Bonferoni-tesztet alkalmazva)

	Etnikum az országban						A jelentős különbségek jele		
	Magyarországi magyarok		Romániai magyarok		Romániai románok		1-2	1-3	2-3
	Átlag	A std. átlag hibája	Átlag	A std. átlag hibája	Átlag	A std. átlag hibája			
Életszínvonala?	3,19	0,03	3,13	0,06	3,21	0,04			
Az Ön egészségi állapota?	3,53	0,04	3,35	0,06	3,50	0,04			
Mit valósított meg az életben eddig?	3,69	0,03	3,61	0,05	3,51	0,03	+		
Személyes kapcsolatok?	4,05	0,03	3,85	0,04	3,73	0,03	+	+	
Személyes biztonság?	3,96	0,03	3,56	0,05	3,54	0,03	+	+	
Milyen módon tagja a közösségének?	3,90	0,03	3,74	0,04	3,57	0,03	+	+	-
A jövő biztonsága?	3,47	0,03	3,17	0,05	3,19	0,04	+	+	
Az Ön vallásossága?	3,74	0,03	3,87	0,05	3,87	0,03	-		

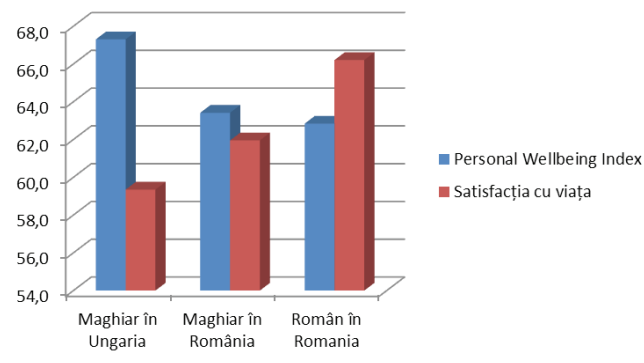
Láthatjuk, hogy a mintáknál nincsenek jelentősebb különbségek, ami az életszínvonalbeli és az egészségi körülmények értékelését illeti. Ugyanígy a magyarországi többségi etnikum nagyobb elégedettséget mutat a megvalósításokban és kisebbet a vallásban/lelkiségben, mint a romániai többségi etnikum, de az elégedettségi szintjeik nem különböznek e részminták és a romániai magyarok között.

Jelentős pozitív különbségek bizonyosodtak be a Magyarországon és Romániában talált szintek között a többi területen. Az egyetlen mutató, ahol különbséget állapítottak meg a romániai románok és romániai magyarok részmintái között, az a közösséghez való csatlakozás.

Összegezve, ezek jelentős különbségek a PWI-t tekintve. Mindez tökéletes összhangban van az országos átlagok többségével az élettel való megelégedettséget tekintve – nemzetközi vizsgálatokon

mérve. Az étellel való elégedettséget összehasonlítva megállapítást nyert több lényeges különbség, amelynél a romániai románok érték el a legmagasabb pontot.

1. ábra. Az étellel való elégedettség átlagszintjei és a személyes jólét mutatói a mintákon

A különbségek behatóbb vizsgálata megmutatja, hogy tényleg léteznek jelentős különbségek az étellel való elégedettséggel kapcsolatban az első és az utolsó részmintánál, ahol a magyarországi magyarok érték el a legalacsonyabb pontot, a romániai románok viszont a legmagasabbat, míg az élet-éledegedettséget nézve fordított a helyzet.

5. táblázat. A személyes jólét és az étellel való elégedettség átlagszintjei a három mintát nézve, standard hibák és az átlagok közötti jelentős különbségek jele (a Bonferoni-tesztet alkalmazva)

	Etnikum az országban						A jelentős különbségek jele		
	Magyarországi magyarok		Romániai magyarok		Romániai románok		1-2	1-3	2-3
	Átlag	A std. átlag hibája	Átlag	A std. átlag hibája	Átlag	A std. átlag hibája			
Személyes jóléti mutatók	67,30	0,51	63,41	0,86	62,84	0,61	+	Eh	

Az élettel való megelégedettség	59,35	0,60	61,95	1,27	66,21	0,82	-	-	
---------------------------------	-------	------	-------	------	-------	------	---	---	--

Az első magyarázat egy nemzeti tényező létezésére hivatkozhatna, amelyik csökkenti a magyaroknak az élettel való elégedettségéről adott értékelését. Ez a tényező, amely lehet egy depresszív diszpozíció vagy az élettel való elégedettség kérdésének egy más értelmezése, láthatóvá teszi, hogy a magyar etnikumnál alacsonyabb az élet egészével való elégedettség szintje, ellentétben az élet területeinek többségénél mért legmagasabb értékeléssel. Egy „nemzeti jellemző” hipotézise – bár javasolták az erre vonatkozó irodalomban – ezzel együtt nagyon vitatott (R. Veenhoven, 1989).

Egy másik magyarázat azt a módot veszi figyelembe, ahogyan a román válaszadók válaszolnak az élet-elégedettség komplex skáláján. Azoknál a vizsgálatoknál, amelyeknél a 10 vagy 11 pontos skálát használják, a vártnál magasabb pontozást érnek el – más mértékek alapján. Ez képezi a pozitív különbséget Magyarország irányába. Például a második életminőségi vizsgálatnál (2007) Magyarországnak 5,59 volt az átlaga, míg Romániának 6,47. Az első EQOLS (2003) vizsgálatnál Magyarország 5,94 pontszámot ért el, míg Románia 6,19-et. Az európai társadalmi vizsgálatnál (a negyedik hullám, 2008) ugyanaz a különbség jelenik meg, Magyarország 5,31, míg Románia 5,85 pontszámot ért el az élet-elégedettségi 0-10-es skálán. Ez a mérési hibáknak tulajdonítható, mivel másképp értelmezték a nagyobb skálákat.

A PWI-nél tapasztalt pozitív különbséget – „az élet egészében véve” – a románok részmintáinál például Cummins (2003) is megállapította Ausztráliában. Ő ezt azzal magyarázta, hogy a mutatót befolyásolja a terület jólétének homeosztázisa. A mindkét magyar almintánál tapasztalható ellentétes eredmény azonban azt jelzi, hogy ez a viszony nem egyetemes. További tesztekre van szükség.

Összefoglalás

- A személyes jólét-index (PWI) elegendő pszichometrikus jellemzőt mutat.
- Az etnikum és a származási ország befolyásolja mind a szubjektív jólét szintjeit, mind annak struktúráját.
- Általában véve a magyarországi magyarok a legelégedettebbek az élet területeivel.
- Ők ugyanúgy, vagy még inkább elégedettebbek az élet területeinek többségével (a vallásosságot kivéve), mint a románok és a romániai magyar kisebbség tagjai.
- A romániai románok és magyarok azonos szintet mutatnak az élettel való elégedettséget illetően.
- A szubjektív jólét SWB struktúrája hasonló a három csoportnál.
- A globális elégedettségi mutatókat tekintve a románok magasabb pontszámot értek el, mint a magyarok, s ez vagy a nemzeti karakternek tulajdonítható, vagy mérési hibáknak.

Felhasznált szakirodalom

- Andrews, F. M., & Robinson, J. P. (1991). Measures of Subjective Well-Being. In J. P. Robinson, P. R. Shaver & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measure of Personality and Social Psychological Attitudes* (Vol. 1: Measure of Social Psychological Attitudes, pp. 62-114). San Diego etc.: Academic Press.
- Andrews, F. M., & Withey, S. B. (1976). *Social Indicators of Well-being. Americans Perceptions of Life Quality*. New York: Plenum Press.
- Annas, J. (1993). *The morality of happiness*. New York ; Oxford: Oxford University Press.
- Bălăţescu, S. (2000). Satisfacţia vieţii în România (1990–2001). O cercetare comparativă asupra a două serii de date. *Revista de Cercetări Sociale*, 7(3–4), 63–76.
- Bălăţescu, S. (2002, 2003). *Sunt românii atât de nefericiți precum spun? Satisfacţia vieţii în primii ani de tranziție românească*. Paper presented at the The 27th Annual Congress of the Ameri-

can Romanian Academy of Arts and Sciences, University of Oradea, Romania, May 29 – June 2, 2002.

Bentham, J. (Ed.). (2004). *Jeremy Bentham's economic writings : critical edition based on his printed works and unprinted manuscripts*. London: Routledge.

Bradburn, N. M., & Caplovitz, D. (1965). Reports on Happiness. A Pilot Study of Behavior Related to Mental Health. *Aldine Publishing Company, Chicago, USA*.

Bradburn, N. M., & Noll, C. E. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.

Costa, P. T., McCrae, R. R., & Zonderman, A. B. (1987). Environmental and dispositional influences on well-being: Longitudinal follow-up of an American national sample. *British Journal of Psychology*, 78(3), 299–306.

Cummins, R. A. (1996). The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos. *Social Indicators Research*, 38(3), 303–328.

Cummins, R. A. (2003). Normative life satisfaction: Measurement issues and a homeostatic model. *Social Indicators Research*, 64(2), 225–256.

Cummins, R. A., Arita, B., Bălțătescu, S., Dzuka, J., Casas, F., Lau, A., ... Vitterso, J. (2004). *The International wellbeing Index: A psychometric progress report*. Paper presented at the Sixth ISQOLS Conference "Advancing Quality of Life in a Turbulent World", November 10–14, 2004, Philadelphia, U.S.

Delhey, J. (2004). Life satisfaction in an enlarged Europe *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF03108EN.pdf>.

Diener, C., Emmons, R. A., & Larsen, R. J. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71–75.

Diener, E. (1994). Assessing Subjective Well-Being – Progress and Opportunities. *Social Indicators Research*, 31(2), 103–157.

Frijters, P., Geishecker, I., Haisken–DeNew, J. P., & Shields, M. A. (2005). Income and life satisfaction in post-transition Russia: A new empirical methodology for panel data.

Garst, H., Frese, M., & Molenaar, P. (2000). The temporal factor of change in stressor–strain relationships: A growth curve model on a longitudinal study in East Germany. *Journal of Applied Psychology, 85*(3), 417.

Headey, B., Veenhoven, R., & Wearing, A. (1991). Top-down versus bottom-up theories of subjective well-being. *Social Indicators Research, 24*(1), 81–100.

Layard, R. (2011). The Economist debates: Opening statements. *The Economist*.

Michalos, A. C. (1985). Multiple Discrepancies Theory (Mdt). *Social Indicators Research, 16*(4), 347–413.

Myers, D. G., & Diener, E. (1995). Who Is Happy. *Psychological Science, 6*(1), 10–19.

Oishi, S., Diener, E. F., Lucas, R. E., & Suh, E. M. (1999). Cross-Cultural Variations in Predictors of Life Satisfaction: Perspectives From Needs and Values. *Personality & Social Psychology Bulletin, 25*(8), 980–990.

Orsolya, L. (2002). Tasting Freedom: Happiness, religion and economic transition: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics research paper.

Saris, W. E. (2001). What Influences Subjective Well-Being in Russia? *Journal of Happiness Studies, 2*(2), 137–146.

Stones, M. J., Hadjistavropoulos, T., Tuuko, H., & Kozma, A. (1995). Happiness has traitlike and statelike properties: A reply to Veenhoven. *Social Indicators Research, 36*(2), 129–144. Veenhoven, R. (1989). *Conditions of Happiness*. Dordrecht: Kluwer.

Veenhoven, R. (1994). Is Happiness a Trait – Tests of the Theory That a Better Society Does Not Make People Any Happier. *Social Indicators Research, 32*(2), 101–160.

Veenhoven, R. (1998). Two State-Trait Discussions on Happiness. A Reply to Stones et al. *Social Indicators Research, 43*(3), 211–225.

Veenhoven, R. (2001). Are the Russians as Unhappy as they say they are? *Journal of Happiness Studies, 2*(2), 111–136.

Watson, D., Clark, L., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology, 54*(6), 1063–1070.

Yuan, H., & Brockmann, H. (2005). Institutional Transition and Subjective Well-being: a Comparison between China and East Germany. In W. Ostasiewicz (Ed.), *Towards Quality of Life Improvement*. Wroclaw The Publishing House of the Wroclaw University of Economics.

Zavisca, J., & Hout, M. (2005). Does Money Buy Happiness in Unhappy Russia? *Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies. Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies (University of California, Berkeley)*.

ELÉGEDETTSÉGI SZINT ROMÁNIA ÉS MAGYARORSZÁG HATÁRA MENTÉN

Sergiu Bălătescu
Nagyvárad Egyetem

Bevezetés

Ebben a fejezetben az ENRI felmérés által vizsgált populáció elégedettségi szintjét mutatjuk be különböző szempontok alapján: saját lakás, szomszédok, helység, régió, ország és Európai Unió, valamint a személyes jólléttel való kapcsolat. Egy elméleti fejtegetéssel kezdünk a kapcsolat jelentőségéről a különböző elégedettségű csoportokhoz való tartozás esetében. Azután bemutatjuk a mért értékeket, legvégül pedig kvantifikáljuk és kifejtjük az elégedettségi szinteket Románia és Magyarország határ menti régiójában.

Jóllét – helyek: a probléma bemutatása

A jóllét és a helyek viszonyának problémafelvetésére a közelmúltban került sor. A tisztán pszichológiai szemlélettel ellentétben – mely szerint a jóllét egy személyes jelenség, amelynek semmilyen kapcsolata nincs a környezettel – a mai társadalomtudományok egyre inkább úgy ítélik meg, hogy a környezet, amelyben élünk, fontos hatással van a személyes elégedettségre. Morrisonnak, Taynak és Dienernek (2011) a nemzeti elégedettségi viszonyokról szóló állítása szerint: „Az országnak, amelyben lakunk, elháríthatatlan következményei vannak életünkre nézve. Ez érinti a munkavállalási lehetőségeinket, egészségi állapotunk minőségét, és hordozza annak a veszélyét, hogy valamely bűncselekmény vagy háború áldozatai legyünk.” (i. m. 1.)

Mégis, az emberek boldogok lehetnek különböző ellentétes körülmények között is, és elutasíthatják szegény országuk elhagyását még akkor is, ha erre lehetőségük nyílik. Ugyanazon tudósok szerint ez azt jelenti, hogy létezik egy amolyan nemzeti elégedettség, amely az emberek jóllétét befolyásolja. Valóban, a szociodemográfiai vizsgálatok

során bebizonyosodott, hogy a nemzeti elégedettség olyan eszköz, amely előjelezzi az élet egészével való elégedettséget.

Az élet egy bizonyos nemzet keretében csupán egy részét képviseli annak a tapasztalatnak, amelyet az egyén érez azzal kapcsolatban, amelyet ebben a fejezetben „helyeknek” nevezünk. Más szempontok – mint például a szomszédok, helységek, régiók – is befolyással lehetnek erre a jelenségre. Az emberek egy szorosabb vagy lazább függőségi hálózatban élnek, amely befolyásolhatja a jóllétüket. Hasonlóképpen nem feledkezhetünk meg a nemzetek fölötti entitásokkal való megelégedettségről sem, mint például az Európai Unió vagy az Egyesült Nemzetek Szervezete. Mindennek kapcsolódnia kellene a jólét és a kozmopolita attitűdök viszonyához (Bălțătescu & Bălțătescu, 2006) vagy a teljes emberiség identifikálásához (*allo-identity*) (Leary, Tipton, Tate, Wayment, & Bauer, 2008).

Egyéni és társadalmi identitás: néhány kapcsolat

Az egyéni identitás azon egyéni jellemzők összességét jelenti, amelyeken keresztül a személy megismerhető. Az identitás multidimenziós és ok-okozati, mivel az élet egésze folyamán szerzett élettapasztalatokat magába foglalva épül fel (Chelcea, 1998). Az ellentétes koncepció szerint (de nem minden kapcsolatot nélkülözve) a társadalmi identitás azon alapul, hogy az egyének mint kisebb vagy nagyobb jelentőségű csoportok tagjait kategorizálják önmagukat (Tajfel & Turner, 1979). Az identitás a társadalmi szerepekbe való külső besorolások internalizálásának következménye, mely a referenciacsoportokkal való azonosuláson keresztül történik.

Wentholt (1991) szerint az identitásnak van társadalmi-strukturális (a társadalmi rétegződéssel kapcsolatban), kulturális (viselkedésekkel és szerepekkel társulva) és ontológiai (értékítéletekre alapozva) dimenziója. Az identitás egyik speciális típusa az emberiséggel mint egészszel való azonosuláson alapszik (*allo-identity*) (Leary, et al., 2008).

Európában az egyéneknek összetett identitásuk van, és egyes szerzők számára az európai és a nemzeti állampolgárság nem zárja ki, hanem kiegészíti egymást, és inkább „legitimitási tartalékot képviselnek az EU számára – nem pedig legitimitási válságot” (Koslowski, 1999).

Hogyan mérhetjük az identifikációt a nemzeti vagy nemzetek fölötti intézményekkel? Legfőképpen úgy, hogy megkérjük a válaszadót, hogy szubjektív hovatartozásairól alakítson ki prioritási sorrendet. Az Értékek Nemzetközi Felmérésében például a válaszadóknak meg kellett határozniuk magukat mint autonóm egyéneket, mint a helyi közösség tagjait, mint országuk állampolgárait, mint az Európai Unió vagy a világ polgárait (R. Inglehart, 2002; R. Inglehart, et al.. 2004).

Elégedettségi források: személyek, otthon, szomszédok, helység, régió, nemzet és Európa

A személyes elégedettséget az élettél mint egészzel való elégedettséggel azonosítják, és figyelembe veszik az összes egyéni körülményt (Diener, 1994; Veenhoven, 1996).

Az otthonnal való elégedettség fontos összetevője az egyéni életminőségnek, hiszen az emberek többsége számára az otthon a legösszetettebb fogyasztási tételt és életük legnagyobb befektetését jelenti. Az otthonnal való elégedettség meghatározói mégsem egyéni: ezek egy egész kapcsolathálótól függenek, melyet a háztartás tagjai az idő folyamán fejlesztenek, mint ahogy függenek a szomszédság és a helység sajátos jellemzőitől is (Vera-Toscano & Ateca-Amestoy, 2008).

A szomszédok és a szomszédság a legközelebbi meghatározói a közösségeknek. A szomszédsághoz kötött elégedettség szintén fontos összetevője a közösséggel való elégedettségi szintnek. Egy sor jellemző határozza meg a szomszédsággal való egyéni elégedettséget, ezek közé sorolható a szomszédsági minőség maga (biztonság, hasznosság), a szomszédokkal való interakció gyakorisága, valamint olyan minőségek, mint az egyének vagy az érintett családok társadalmi tőkje és a kollektív hatékonyság (Allen, Bentler, & Gutek, 1985; Hur & Morrow-Jones, 2008; Oidjarv, 2010; Sirgy & Cornwell, 2002).

A helységhez és a régióhoz kötött elégedettséggel kevésbé foglalkozik a szakirodalom. Ezzel együtt úgy tűnik, hogy itt az etnikai különbségek fontosabbak, mint az otthonnal és a szomszédokkal való elégedettség esetében.

A helyekkel kapcsolatos elégedettség kvantifikálása

A személyes elégedettség mennyiségi meghatározása egyetlen kérdéshez volt kötve: „Mennyire elégedett Ön a saját életével?” – 11 ponttal. Összehasonlíthatósági okokból a válaszokat a 0-100-as lineáris skálára konvertáltuk.

A hellyel kapcsolatos elégedettségi skálát hét elem által mértük. Megkértük a válaszadót, 1-től 5-ig osztályozza, mennyire elégedett: 1. otthonával; 2. szomszédaival; 3. szomszédságával; 4. a helységgel, amelyben él; 5. a régióval, amelyben él; 6. a lakóhelye szerinti országgal; 7. az Európai Unióval. Egy 5 pontos verbalizált skálát használtunk a „Nagyon elégedetlen” és a „Nagyon elégedett” közötti intervallumra.

Az index faktoriális struktúrája

Az elemeket bevezettük egy főkomponens-elemzésbe. Az eredményeket Varimax módszerrel elforgattuk Kaiser Standardizálással. A magyarországi magyar almintára egy 2 faktoros megoldás mutatkozott, a második faktor magyarázta az országgal való elégedettséget (Románia) és az Európai Unióval való elégedettséget.

Következésképpen kiszámoltunk egy „regionális jólléti” indexet, mely a következő négy elemből áll: 1. otthona; 2. szomszédai; 3. szomszédsága; 4. a helység, amelyben él.

Az index mindegyik mintára nézve nagyon jó pontosságot mutat: Cronbach alfája 0.797 és 0.816 között variál. A PWI skálát úgy építettük fel, mint a nem számszerűsített elemek összességét, és lineáris átalakításnak vetettük alá egy 0-100-as intervallumban. Az indexet mínuszra kerekítettük 70,5-ös átlaggal.

A PWI az élet mint egész korrelációja

Hogyan korrelál a helyi és regionális elégedettség a szubjektív jólléttel? Az alábbi táblázatban bemutatjuk a következő korrelációkat: az étellel való elégedettség, személyes jóllét-index, helyi és regionális elégedettség.

1. táblázat. Bivariáns korreláció a helyi és regionális elégedettség, a személyes jóllét indexe és az étellel való elégedettség esetében. Minden korreláció 0,01 szinten jelentős

	Személyes jóllét indexe	Étellel való elégedettség
Magyarországi magyarok	.569	.397
Romániai magyarok	.543	.375
Romániai románok	.491	.376

Az elemzett három alcsoport esetében nagyon hasonlóak az együtthatók. A személyes jóllét erősebben korrelál a célváltozóval, mint az étellel való elégedettség változóval.

A nemzettel való elégedettség korrelációja a PWI-vel és „az élet mint egész” mutatóval

A nemzettel való elégedettséget és az Európai Unióval való elégedettséget külön kezeltük. Mindkettő pozitívan és erősen összefügg a szubjektív jóllét változóival.

2. táblázat. Bivariáns korreláció a szubjektív jóllét és a nemzettel való elégedettség, valamint az EU-val való elégedettség változóinak esetében. Minden együttható 0,01 szinten jelentős.

	Nemzettel való elégedettség		EU-val kapcsolatos elégedettség	
	Személyes jóllét indexe	Étellel való elégedettség	Személyes jóllét indexe	Étellel való elégedettség
Magyarországi magyarok	.377	.302	.392	.310
Romániai magyarok	.256	.183	.278	.261
Romániai románok	.288	.217	.304	.248

Többlépcsős regresszió: a területeknek az élethez mint egészhez való egyedi hozzájárulása

Regresszióknak vetettük alá „az élet mint egész” mutatót és a személyes jóllét indexét az elégedettség három változójával (helyi és regionális, nemzeti és EU) szemben, hogy összehasonlíthassuk ezen

elégedettségek egyedi hozzájárulását a szubjektív jóllét globális mutatójához. Az alábbi táblázat minden elem esetére bemutatja ezen elemzések eredményeit. A végeredmény jó: a PWI elemeinek variációi megmagyaráznak megközelítőleg 40 százalékot a függő változó variációból.

3. táblázat A hellyel való elégedettség regressziója az étellel való elégedettséggel szemben a három alminta esetében

	Magyarországi magyarok		Romániai magyarok		Romániai románok	
		Sig(t)		Sig(t)		Sig(t)
Hellyel és régióval való elégedettség	0,32	0,00	0,32	0,00	0,33	0,00
Nemzettel való elégedettség	0,00	0,96	-0,01	0,94	-0,01	0,82
Az EU-val való elégedettség	0,15	0,00	0,14	0,07	0,13	0,02
R ²	,418		,395		,394	

Az első következtetés az, hogy mindegyik alminta rendkívül hasonló, ami az előrejelzési eszközök struktúráját illeti. A hellyel és régióval kapcsolatos elégedettség járul hozzá a legnagyobb mértékben az étellel mint egészszel való elégedettség előrejelzéséhez ($\beta = 0.32-0.33$). A másik terület – amely hasonlóképpen előrejelzi a független változót – az Európai Unióval való elégedettség, ahol $\beta = 0.13-0.15$. Az idézett szakirodalom megállapításaival ellentétben a nemzettel való elégedettség nem járul hozzá az étellel mint egészszel való elégedettséghez.

A helyekkel való elégedettség szintjei

Összehasonlítottuk az almintákat alkotó elemek átlagait. Az eredményeket az alábbi táblázatban mutatjuk be:

4. táblázat. A helyvel való elégedettség átlagai a három alminta esetében, standard hibák és az átlagok közötti jelentős különbségek jele (Bonferoni-teszt alkalmazásával).

	Ország szerinti etnikum						Jelentős különbségek jele		
	Magyarországi magyarok		Romániai magyarok		Romániai románok		1-2	1-3	2-3
	Átlag	Az átlag standard hibája	Átlag	Az átlag standard hibája	Átlag	Az átlag standard hibája			
Helyvel és régióval való elégedettség	73,7	0,55	65,1	0,82	55,3	0,89	+	+	
Nemzettel való elégedettség	65,3	0,90	38,3	1,44	47,1	1,31	+	+	-
Az EU-val való elégedettség	67,9	0,64	52,1	1,07	53,8	0,96	+		-

Látható, hogy jelentős különbség áll fenn a három alminta között a helyvel való elégedettség értékelésekor. A magyarországi etnikai többség minden területen elégedettebb, mint a romániai magyarok és a romániai román etnikai többség (kivételet képez az Európai Unióval való elégedettség). A romániai magyar kisebbség tagjai kevésbé elégedettek a nemzettel, mint a többségi lakosság, de az Európai Unióval is.

A tény, hogy a magyarországi magyarok a legelégedettebbek a fent említett legtöbb területtel, azt bizonyítja, hogy korreláció áll fenn a társadalmi jóllét és a személyes jóllét között. Az országok/régiók gazdagabb emberei (esetünkben Magyarország) a legelégedettebbek a szomszédokkal, a helységgel, a régióval, a nemzettel és az Európai Unióval is.

Ezen eredmények egy másik értelmezési vonala a kisebbség és többség közötti különbség. A vizsgált romániai megyékben a kisebbség azonos mértékben elégedett a helyi és regionális elemekkel, ugyanakkor kevésbé elégedettek a nemzettel vagy az Európai Unióval. A nemzethez való csökkentett tartozás megmagyarázná a nemzettel való csökkent elégedettségi szintet. Mégis, az ő Európai Unióval szembeni kisebb elégedettségi szintjük nehezebben magyarázható,

mivel a romániai magyar kisebbség az Európai Uniót az ő kulturális autonómiájuk garanciájának tekinti.

Összegzés

- A faktoriális analízis a helyekkel való elégedettség három független szintjét eredményezte: helyi és regionális, nemzeti és európai.
- A három csoporthoz való tartozás befolyásolja a hellyel való elégedettségnek mind a szintjeit, mind a struktúráját.
- A magyarországi magyarok a legelégedettebbek az élet területeivel.
- A magyarországi magyarok ugyanúgy vagy még inkább elégedettek az élet területeivel (a vallás kivételével), mint a románok és a romániai magyar kisebbség tagjai.
- A romániai románoknak és magyaroknak az élettellel való elégedettségi szintje relatíve hasonló.
- Az SWB struktúrája hasonló a három csoport esetében.
- A románoknak nagyobb a pontszámuk, mint a magyaroknak, ami az általános elégedettségi mutatót illeti, ez nemzeti jellegnek vagy a módszertan hibájának tulajdonítható.

Felhasznált szakirodalom

- Allen, J. H. M., Bentler, P. M., & Gutek, B. A. (1985). Probing Theories of Individual Well-being: A Comparison of Quality-of-life Models Assessing Neighborhood Satisfaction. [Article]. *Basic & Applied Social Psychology*, 6(3), 181–203.
- Bălțătescu, D., & Bălțătescu, S. (2006). Sprijinul popular pentru guvernarea globală și cosmopolitism. *Analele Universității din Oradea, Fascicula Sociologie-Filosofie-Asistență Socială*, 4.
- Chelcea, S. (1998). Memorie și identitate, constructe sociale. In S. Chelcea (Ed.), *Memorie socială și identitate națională* (pp. 5–22). București: Institutul Național de Informații.
- Diener, E. (1994). Assessing Subjective Well-Being - Progress and Opportunities. *Social Indicators Research*, 31(2), 103–157.
- Hur, M., & Morrow-Jones, H. (2008). Factors That Influence

Residents' Satisfaction With Neighborhoods. [Article]. *Environment & Behavior*, 40(5), 619–635.

Inglehart, R. (2002). Gender, aging, and subjective well-being. *International Journal of Comparative Sociology (Sage)*, 43(3–5), 391–408.

Inglehart, R., et al.. (2004). World Values Surveys and European Values Surveys, 1999–2000. [Computer file] ICPSR version.

Koslowski, R. (1999). EU Citizenship: Implications for Identity and Legitimacy. In T. F. Banchoff & M. P. Smith (Eds.), *Legitimacy and the European Union : the contested polity* (pp. 158–183). London ; New York: Routledge.

Leary, M. R., Tipsord, J. M., Tate, E. B., Wayment, H. A., & Bauer, J. J. (2008). Allo-inclusive identity: Incorporating the social and natural worlds into one's sense of self *Transcending self-interest: Psychological explorations of the quiet ego*. (pp. 137–147). Washington, DC US: American Psychological Association.

Morrison, M., Tay, L., & Diener, E. (2011). Subjective Well-Being and National Satisfaction. *Psychological Science*.

Oidjarv, H. (2010). *Social capital, collective efficacy, and neighborhood satisfaction: New urbanism vs. modern suburbia*. 70, ProQuest Information & Learning, US. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=psych&AN=2010-99070-474&site=ehost-live> Available from EBSCOhost psych database.

Sirgy, M. J., & Cornwell, T. (2002). How Neighborhood Features Affect Quality of Life. *Social Indicators Research*, 59(1), 79–114.

Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An integrative theory of Intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey: Brooks/Cole.

Veenhoven, R. (1996). Developments in Satisfaction-Research. *Social Indicators Research*, 37(1), 1–46.

Vera-Toscano, E., & Ateca-Amestoy, V. (2008). The relevance of social interactions on housing satisfaction. *Social Indicators Research*, 86(2), 257–274.

Wentholt, R. (1991). *Membership identity: Structure and dynamics*. Rotterdam: Erasmus University.

AZ IDENTITÁS SZINTJEI ÉS AZ ELŐÍTÉLETESSÉG KELET-MAGYARORSZÁGON

Murányi István
Ábrahám Katalin
Debreceni Egyetem

A tanulmányban a lokális, nemzeti és európai attitűdök és a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletek kapcsolatát egy kelet-magyarországi survey kutatás adataira támaszkodva vizsgáljuk. A kérdőíves kutatás az ENRI projekt¹ (European, National and Regional Identity – Theory and Practice; Project code: HURO 0801/180; Hungary-Romania Cross-border Cooperation Programme 2007-2013.) keretében 2010. június-júliusban két megye (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg) felnőtt lakosságának N=1.000 fős valószínűségi mintáján készült. A tematikusan sokrétű vizsgálat adatbázisának felhasználásával a következő két kérdésre próbálunk válaszolni: 1. Mi jellemzi a lokális, nemzeti és európai attitűdöket, illetve a kisebbségekkel szembeni előítéleteket a két megyében? 2. Milyen kapcsolat van a nemzeti attitűdök és a kisebbségekkel szembeni előítéletek között?

I. A lokális, nemzeti és európai identitás vizsgálatának elméleti keretei

A három identitás típus konceptualizálásának, az európai, a nemzeti és a regionális identitás együttes szociológiai vizsgálatának átfogó elméleti keretének a szociális identitás elméletét (Tajfel, 1978; Tajfel, 1982; Tajfel & Turner, 1979), a szociális reprezentáció elméletét (Moscovici, 1984; 1988) és Krappmann „egyensúlyozó identitás” elméletét (Krappmann 1980) tekintettük megfelelő alapnak.

Az identitás társadalomtudományi – szűkebben szociológiai - értelmezésénél természetesen nem lehet eltekinteni az elmélet narratív fordulatának (Olick-Robbins, 1998) vagy a különösen a történetu-

---

¹ A projekt résztvevői: Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad Állami Egyetem, Debreceni Egyetem: szociológus és filozófus munkacsoportok.

dományban egyre markánsabban jelen lévő emlékezet elméletek – Halbwachs, Nora, Assmann, Ricouer – hatásától, melyek a kollektív emlékezet fő funkciójának tartják az identitás kialakítását és megtartását (Gyáni, 2008). Többen úgy vélik, hogy az identitás egy narratív formában történő konstrukció (Bruner, 1990; Calhoun, 1994), de ennél markánsabb vélemények is vannak: „*a személyes identitás fogalmának [kiterjesztve a csoportidentitásra is] fogalmának minden magyarázat-kísérlete bukásra ítélt, ha független és elkülönített a narratíva fogalmától.*” (MacIntyre, 1984: 22).

Szociális identitás elmélete

A különböző szintű identitások pszichológiai és szociálpszichológiai értelmezésének kiindulópontja a személyes és a társadalmi identitás fogalmának értelmezése. A szocializálódó egyén és a társadalom közötti pszichikus kapcsolat az én (én-rendszer)-hez kapcsolódó személyes (perszonális) identitás és a társadalmi identitás segítségével, illetve ezek kialakulásával írható le. A személyes azonosság tudata egyrészt a létezés folyamatosságának és azonosságának a szubjektív megélését (azonos vagyok önmagammal), másrészt valamely külsővel (eszme, nem, generáció, etnikum vagy nemzet) való azonosságot jelenti. A társadalmi azonosságtudat „az én-nek nevezett hipotetikus konstrukció sajátos alrendszere, aspektusa”, mivel a társadalom kategoriális viszonyainak szelektív interiorizációja az önmeghatározás és a személyes folytonosság képzetének alapja és társadalmi kerete (Pataki, 1982). Az önmeghatározó kategóriák elfogadásának folyamata, azaz a társadalmi identitás kialakulása a folyamatosan táguló környezettel (kiscsoportok és közösségek) való azonosulást jelenti. Ezt az azonosulási folyamatot egyszerre jellemzi az időközben megszűnő vagy új csoporttagságot jelentő változatosság és az egyéni pszichikum fejlődését befolyásoló társadalmi hatások kettőssége (Csepeli, 1995). A hosszan idézhető értelmezések közül még két megközelítést tartunk fontosnak megemlíteni. A közelmúltban megjelent, az előítélet és az identitás témakörében végzett kutatásokat összefoglaló tanulmánykötet bevezetőjében olvasható identitás értelmezés a csoportlélektani meghatározottság mellett a szocializáció szerepét emeli ki: „*Az identitást olyan átfogó, integratív kategóriának tekintjük,*

amely a szocializációval, az érzelmi, erkölcsi és kognitív fejlődéssel, a csoportban lezajló folyamatokkal és a csoportközi viszonyokkal elválaszthatatlanul összefonódik' (Erős, 1996). A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggéseit elsősorban politológiai megközelítésben tárgyaló A. Gergely András definíciója a következő: „... az identitást egyszerűen mint vonatkoztatási rendszert kezelem, amely társadalmi tárgyakra, csoportjelenségekre és társadalmi térre kiterjedő személyiség-szférát jelent számomra, egyben az 'én' és 'ők', illetve 'mi' és 'mások' konfliktusainak redukált, átélt és társadalomtörténetileg örökített mintáját.” (A. Gergely 1996:5.).

A fenti értelmezések mindegyike illeszkedik a társadalomtudományban meghatározó szerepet játszó Erik H. Erikson identitás definíciójához, mely szerint az identitás a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte, amely egy közös világvéleményében és folyamatosságában való hittel párosul (Erikson, 1991). A szociális identitás kategóriájával azonosított identitás túlságosan általános, minden kollektív tudatformára történő alkalmazásának következménye a fogalom egyfajta „inflálódása”: „... *ami korábban ami korábban a fogalomhasználat előnyének tűnt, az ma inkább hátrány. Az identitás társadalmi konstrukcióként történő felfogása ugyanis hovatovább megfoghatatlanná teszi azt, ami a folyton változóban állandó, amire tehát az identitás fogalma eredetileg vonatkozott.*” (Gyáni, 2008:20).

A szociális identitás elmélet három olyan szociálpszichológiai folyamaton alapul, amely a különböző típusú társadalmi identitások mindegyikét meghatározza: 1. a szociális kategorizáció (az emberek azon hajlama, hogy magukat és másokat meghatározott szociális kategóriák alapján észlelik inkább, mint elkülönült egyéneket). 2. társadalmi összehasonlítás (a csoport relatív fontosságának az értékelése) 3. szociális identifikáció (az emberek nem általában kapcsolódnak a társadalmi szituációkhoz mint elkülönített megfigyelők, hanem ehelyett a saját identitásuk jellegzetesen magában foglalja a percepciókat és az adott válaszokat a szituációkra (van Rekom-Go, 2006). Az identitás természetét a „társadalmi konstrukcióként” történő meghatározása emeli ki leginkább. Minden egyén egyidejűleg különböző társadalmi közösségeknek a tagja, gyakorlatilag a szociális identitás típusai reflektálnak a szociális hovatartozás különböző területeire (Goar,

2007). A szociális identitás elmélete megfelelő elméleti háttérét nyújtja a különböző „térbeli identitás” (spatial identity) koncepcióknak. Mindez abból a szempontból fontos, hogy a térbeli identitásként értelmezett meghatározó európai identitás elméletek – elkülönítve a politikai és institutionális identitásoktól – a többszörös identitások – lásd Risse négy modelljét: „Russian Matruska doll”, cross-cutting identities, separated identities, ‘marble cake’ (Herrmann et al., 2004: 250) – részeként az európai, nemzeti és regionális identitás együttes létezését feltételezik (Yndigegn, 2009). A szociális identitás típusok klasszifikációja sokféle módon történhet: 1. az én személyes vagy társadalmi jelentőségének funkciója alapján (személyes vagy szociális identitás) 2. tudatos vagy nem tudatos jellemzők alapján (tudatos és nem tudatos identitás), 3. direkt vagy nem direkt, illetve teljes vagy részleges tagság a csoportban. (Ivanova, 2005).

A szociális reprezentáció elmélete

A szociális reprezentáció meghatározása – „a közös jelentések egy konszenzuális világa, amiben a csoport tagok kommunikálnak és interakcióban vannak” (Purkhardt, 1993, 75) – és folyamata (lehorgonyzás és objektiváció) szorosan kapcsolódik a társadalmi identitáshoz. Azt is mondhatjuk, hogy megmagyarázza a csoporttagok interpretációját és ábrázolását jelentőségeltjes világukról. A közös jelentésekre (szociális reprezentációkra) való hivatkozással a csoport tagoknak elérhető, hogy a szociális reprezentáció folyamatai direkt megérthetők a szociális identitások kialakulásával. A szociális reprezentáció elmélete így módon egy közeli kapcsolatot feltételez a szociális reprezentáció és a csoportfolyamatok, különösen a szociális identitás létrehozása és kifejezése között. Eddig kevés kísérlet volt a szociális reprezentáció és az identitás kapcsolatának részletes leírására (Millward, 1995). A szociális reprezentáció identitásképző funkciója egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a csoport minden tagja osztozik ezekben a reprezentációkban. Másrészt a csoport meghatározza tagjai számára, hogy a különböző reprezentációk között milyen kapcsolatot létesíthet; vagyis korlátozza az asszociációs szabadságot, ezáltal előír egy a csoportra jellemző olyan szemléleti módot, amely mentén a csoport megkülönböztetheti magát más csoportoktól (Vincze-Kőváriné,

2003). A szociális reprezentációk integrálják az egyéni gyakorlatokat, ugyanakkor kollektív szociális normákat, értékeket és tudásokat prezentálnak (Meier-Kirchler, 1998). A kollektív identitás egy minden csoportban létező szociális reprezentációnak (magnak) tekinthető, mivel a csoporthoz, mint közösséghez tartozás a sajátos szociális csoportok reprezentációján belüli lehorgonyzással történik és kifejezi a csoport egyedülállóságát, aktualitását és történelmét. A kollektív identitás egyesíti a reprezentációs rendszer azon aspektusait, amelyeket az egyén leginkább értékesnek, történelmileg állandónak és a különleges tulajdonságokat kifejezőnek érzékel (Asher et al, 2006). A csoportban zajló interakciók során keletkező szociális reprezentációk gyakran narratív formában jelennek meg, biztosítva a csoport történetiségét és időbeni folytonosságát. (Vincze-Kőváriné, 2003).

Az „egyensúlyozó identitás” elmélete

Az egyensúlyozó identitás olyan mechanizmusok folyamata, amelyek során az egyén mások elvárásaitól (social identity) annyira különbözteti meg magát, hogy fenn tudja tartani önértelmezését (personal identity). Az egyensúlyozás tehát a társadalmi elvárások és az egyéni önértelmezések között zajlik. Krappmann az identitás szociológiai vonatkozásainak meghatározása során kiemelt fontosságot tulajdonított az *interakciónak* és a (társadalmi) *szerepnek*. Abból indul ki, hogy a modern társadalmakban az egyén interakciók sorozatára van kényszerítve, és ezekben folyamatosan meg kell mutatnia, hogy az adott helyzetet hogyan értelmezi. Az önábrázolás kommunikáció útján történik (lásd Habermas kommunikatív cselekvés-elméletét). Szerepfelfogásába belefér a normák és a szükségletek közötti diszkrépanciák problémája. Felfogása szerint a társadalom intézményesült elvárás rendszere akkor stabil, ha az emberek elfogadják a társadalmi normák és az egyéni szükségletek közötti szakadékot. Az alkalmazkodás és az egyéni identitás megőrzése közötti egyensúlyozó magatartás az egyén és a társadalom közötti konfliktusok kezelésének egyik módja. Az elmélet előnye, hogy az interakciók, a társadalmi szerepek, a konfliktusok és az egyéni egyensúlyozó stratégiák dimenzióival lehetőséget kínál a közép-európai társadalmi valóság történelmi „szakadásainak”, a normák többszöri, politikai eszközökkel történt átírásainak,

az egyéni társadalmi környezetnek és a családi, illetve a lokális szintű szocializációban tovább élő magatartási stratégiáknak az értelmezésére (Krappmann, 1980).

II. A lokális , nemzeti és európai identitás értelmezése

Lokális identitás

A hazai társadalomtudományi szakirodalomban nem találhatunk megfelelő elméleti háttérbe illeszkedő és operacionalizálható lokális identitás értelmezéssel. A különböző meghatározási kísérletek más-más diszciplínához kapcsolódnak. A történeti-földrajzi kötődések alapján szerveződő lokális identitás szociológiai vagy társadalomföldrajzi tárgyalására csak elvétve találunk példát a hazai szakirodalomban (Bóhm-Pál, 1987; Köteles-Varga, 1988; Enyedi,1991; Bóhm, 2000).

Az antropológiai megközelítések közül A. Gergely András a lokális identitást egyszerre tartja a személyes („az önmeghatározás... fontos eszköze”) és a csoport szintű („a helyi közösség legfőbb önmeghatározási kritériuma”) identitás részének. A lokális (helyi) identitás általános (mindenkinek sajátja) és kiterjedésének, érvényességének relatív jellegét hangsúlyozza, de elveti az állandóságát, mivel az aktuális csoporttudat szintjének és környezeti hatásoknak a függvénye (A. Gergely, A totális ...) Ez az értelmezés nem meglepő, mivel a szerző egy korábbi identitás értelmezésében sem különült el az identitás személyes és társadalmi dimenziója: *„... az identitást egyszerűen mint vonatkoztatási rendszert kezelem, amely társadalmi tárgyakra, csoportjelenségekre és társadalmi térre kiterjedő személyiség-szférát jelent számomra, egyben az 'én' és 'ők', illetve 'mi' és 'mások' konfliktusainak redukált, átélt és társadalomtörténetileg örökített mintáját.”* (A. Gergely 1996:5.). A társadalomföldrajzhoz kapcsolódó másik értelmezés a lokális identitást egyfajta attitűdnek tekintő értelmezés meghatározható területi és térbeli dimenziókhöz való kötődésként szintén nem különíti el az egyén és a csoport szintjét: *„...az egyéneknek és kollektíváknak a térhez való kötődését, annak kulturális, emocionális, kognitív tartalmát, megnyilvánulásait kell értenünk, amelyek többségében a konkrét lokalitásra, a meghatározott, földrajzilag is körülha-*

tárolható területre vonatkoznak.” (Pálné, 2000). A kulturanthropológiai írások jelentős részének témája a lokális identitás, azonban a fogalom értelmezésére csak elvétve találunk példát. Ezek egyike Bakó Boglárka meghatározása, amely – szemben a másik két megközelítéssel – kizárja az egyéni szinthez kötött értelmezést „...közösség(ek) viszonyát fejezi ki annak szülőfalujához, városához, utcájához, emlékhelyeihez és ezek „történeteihöz”, „mítoszaihoz”, rokonsági, baráti, szomszédai kapcsolataihöz.” (Bakó, 2003). A tág értelmezési lehetőséget rejtő „viszony” definíció mellett a szerző kiemeli a lokális identitás megnyilvánulásának (prezentálódásának) sokféleségét is (helyi rendezvények, kiadványok, emlékhelyek, eredetmítoszok).

Az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetében a nyolcvanas évek közepétől folynak, elsősorban a földrajzi identitás térelemeivel foglalkozó, kisebb területekre (falvak, városrészek, kistérségek) koncentráló kutatások (Csatári 1989; Nánásiné Tóth 1996; Hamar–Murányi–Szoboszlai 1997; Murányi–Szoboszlai 1998; 1999). Az eredmények arra hívták fel a figyelmet, hogy az identitást, mint általános társadalomtudományi és térfogalmat igen gyakran használjuk anélkül, hogy a fogalom bonyolult lokális, térségi, regionális kötődéseivel, tartalmával tisztában lennénk. Ez indokolta, hogy egy nagymintás empirikus vizsgálat során a lokális kötődés elemeinek kategorizálását konkrét terekhez rendeltük. Legerősebb a ragaszkodás a közvetlen lakókörnyezethez, a lokalitáshoz, s e viszony pozitív és/vagy negatív megítélése gyakran irreálisan vetül rá a tágabb földrajzi terek élettevékenységekkel kapcsolatos minősítésére is. A táji-területi identitás három konkrét földrajzi téregységre határoztuk meg: 1. a táji, történeti, termelési, kulturális, illetve bizonyos etnoregionális hagyományokban is gyökerező, az ott élő népesség tudatában mélyen leképeződő és valamilyen földrajzi tartalommal is bíró tájegységre, kistérségre; 2. a megyére, mint történetileg is determinált, funkcionáló közigazgatási intézményrendszerrel rendelkező, a földrajzi identitás szempontjából területileg folyton változó képződményre; 3. a régióra, amely az Unió csatlakozás, a társadalomban és gazdaságban jelenleg is zajló európaizálódás eredményeként értékelődött föl. Ennek megfelelően a lokális identitást a társadalmi identitástudat szerves részeként értelmeztük, melynek alapján az egyén a személyes kapcsolathálójánál (network) tágabb, földrajzi kategóriákkal meghatározható

társadalmi csoport tagjának érzi és vallja magát. Az operacionalizálás során lényeges szempontnak tekintettük, hogy milyen kategorizációt (lakóhely, kistérség, megye, régió) alapoz meg a csoport kijelölése, de ez nem jelentette a térbeli meghatározottság kizárólagosságát. A lokális identitás alapjának éppen azt tartottuk, hogy milyen érzelmi és kognitív jegyek alapján történik az adott kategorizációval leírt csoporthoz tartozás. Ezért a lokális vagy térségi csoporthoz tartozás egyúttal a csoport hagyományaival, értékrendjével való azonosság tudatát is jelentette. (Murányi-Szoboszlai, 2000).

Nemzeti identitás

A számunkra irányadónak tekintett meghatározás szerint a nemzeti identitás, mint az önmeghatározás modern válfaja, az identitás-tudat szerves része, melynek alapján az egyén egy nemzet tagjának érzi és vallja magát. Egy adott nemzethez tartozásnak, hagyományaival, értékrendjével való azonosság tudata. Elsősorban a hovatarozással és az azonosulással kapcsolatos érzelmi és gondolati mintákat tartalmazó kommunikációs együttes, szocializációs fejlemény, diakron és szinkron kommunikáció eredménye, melyet társadalmi-történeti tényezők generálnak és formálnak. A nemzeti identitás fenomenológiai értelmezése során Csepeli György elkülöníti a spontán, vagy természetes és az ideológiai, vagy tudatos nemzeti identitást. A két típus eltérően jellemzi a szociológiai értelemben különböző társadalmi csoportokat. Az érzelmi jellegű, a mindennapok során folyamatosan felmerülő önmeghatározást természetességét elősegítő és a korai életrészekben rögzült spontán nemzeti identitás általános érvénnyel van jelen a társadalomban. Az erre épülő, de már gondolati-ismereti elemeket tartalmazó és nemzeti attitűdökben megnyilvánuló ideológiai nemzeti identitás feltételez egyfajta intellektuális tudatosságot, amely a magasabb iskolázottsággal és véleményirányító státusszal jellemezhető társadalmi csoportok sajátja. (Csepeli, 1985; 1992).

A szocializáció folyamán kialakuló nemzeti identitás kondicionálásában három tényezőnek van kitüntetett szerepe: a nemzet megértésének, a nemzet iránti attitűd kialakulásának és a nemzeti szocializációnak. A kognitív elemek (értékelés, ok tulajdonítás, összehasonlítás, kompenzáció) a nemzet létezésében érdekelt, abban tudatosan részt-

vevő egyén megértésének az eszközeiként szolgálnak, míg a nemzeti attitűd érzelmi eleme a nemzet természetes és egyértelmű voltát erősíti. A harmadik tényező, a tágon értelmezett szocializáció keretén belül zajló nemzeti szocializáció során a nemzettel való érzelmi és értelmi azonosulás, azaz a saját nem tudatos egocentrizmus meghaladása zajlik (Piaget-Weil, 1951).

Európai identitás

Az európai identitással foglalkozó hazai szociológiai munkák többnyire az Eurobarometer és az International Social Survey Programme nemzetközi összehasonlító empirikus kutatássorozat különböző vizsgálatainak másodelemzéséhez kapcsolódtak. Az európai identitás egyik fontos összehasonlító elemzésének elméleti bevezetőjében két értelmezési keretet ismertetnek a szerzők. Az egyik a nemzeti identitás, míg a másik a szupranacionális társadalmi integráció és a globalizáció kontextusában tárgyalja az Unióhoz tartozás tartalmi problémáit. Az első megközelítés a tradicionális nemzeti identitásokhoz viszonyítva, az európai identitás előnyeit, illetve az átalakuló nemzeti identitással való lehetséges „szimbiózis” alapján vizsgálja az európai identitást. A második nem a nemzetállami keretekhez viszonyítva, hanem új jelenségeknek (munkaerőpiac, gazdaság, tudástranszfer) köszönhetően előtérbe került globális identitások mentén közelíti meg az európai identitás tartalmát. Az európai identitás személyes alkotóelemeihez a következő dimenziókat sorolják: 1. Az egyéni haszonelvű szempontok (a nemzetállami keretekhez viszonyítva). 2. A csoportkohéziót biztosító normákkal való azonosulás. 3. Az egyéni kognitív mobilizáció. 4. A politikai közösséghez való viszony és politikai elkötelezettség. 5. A szocializációs hatások (Örkény-Székelyi, 2006)

Egy másik meghatározó elemzés konklúziója az európai identitás dinamikus modelljét hangsúlyozza: *„Kutatásaim során arra az eredményre jutottam, hogy az uniós polgár identitása a legjobban a posztnemzeti identitásstruktúra dinamikus, identitásháló modelljével írható le. Ez az egyének többes identitásának dinamikus együttlétezését állítja és tartalmazza az idődimenziót is. Véleményem szerint úgy kell elképzelni az egyént, mint aki egymástól esetenként elkülönülő vagy egymást átfedő halmazok része. Az individuum tehát ré-*

sze valamely közösségnek vagy közösségeknek, de nem minden egyén ugyanazoknak a közösségeknek a része. Az is lehetséges, hogy egy adott időben része egy közösségnek, máskor nem. A közösségi tagság tehát új értelmezést nyer. Amíg a nemzeti identitás hierarchikus modellje szerint az egyén elsősorban nemzetének tagja, addig egy posztnemzeti identitásmodellben lokális, regionális, nemzeti, uniós és globális közösségek, intézmények, szervezetek tagja egyszerre. Így ez a modell sokkal árnyaltabban képes leírni a közösségi tagság földrajzi értelemben vett differenciáltságát és ezáltal a kötődések komplex rendszerét. (Koller, 2006: 33).

III. Elemzések ²

A Dekker-Malova modell

A lokális, nemzeti és európai identitás jellemzéséhez egy nemzeti attitűdökre kidolgozott elméleti modellt alkalmaztunk. Több nemzetközi (Dekker, 1998; Dekker et al., 2003) és hazai (Kelemen, 1992; Murányi, 2006) kutatás is igazolta Dekker és Malova elméleti modelljét, amely a nemzeti attitűdök egyik elemének tekinti az irodalomban többnyire politikai ideológiának, politikai mozgalomnak, nemzetépítési folyamatnak vagy politikai irányultságnak tekintett nacionalizmust. Az egyén politikai beállítódását vizsgálva, a nacionalizmust gyakran a nemzeti orientáció valamilyen szinonimájaként (nemzettudat, nemzeti érzés, nemzeti identitás, a nemzethez való lojalitás, nemzeti büszkeség, patriotizmus) használják, vagy a nemzetet összetartó vérségi vagy rokonsági kapcsolatokba vetett hittel, illetve a szeparációs tö-

---

² Az eredmények közlése során a * és ** jelölések a következő statisztikai próbákra vonatkoznak: *: két csoport átlaga közötti eltérés szignifikáns, Independent Samples T test, $p \leq 0.05$; három vagy több csoport átlaga közötti eltérés szignifikáns, One-Way ANOVA, $p \leq 0.05$; a páronkénti Pearson-féle korreláció szignifikáns, $p \leq 0.05$; **: két csoport átlaga közötti eltérés szignifikáns, Independent Samples T test, $p \leq 0.001$; három vagy több csoport átlaga közötti eltérés szignifikáns, One-Way ANOVA, $p \leq 0.001$; a páronkénti Pearson-féle korreláció szignifikáns, $p \leq 0.001$. A lépésenkénti módszerrel (Stepwise method) elvégzett lineáris regressziós modellek eredményeit tartalmazó táblázatok minden esetben szignifikáns ($p \leq 0.05$) béta (Standardized Beta Coefficients) értékeket tartalmaznak.

rekvésekkel azonosítják. Az elmélet azt feltételezi, hogy a nemzeti attitűdök a saját nemzetre és országra irányuló érzelmek részeiként, típus és erősség alapján elkülöníthetők. A nemzet és az ország iránti nemzeti attitűdök közül egy semleges (nemzeti érzések) és öt pozitív érzelmi típust lehet megkülönböztetni. A hierarchikus struktúrával leírható nemzeti attitűdök fontos jellemzője a kumulatív szerveződés. A nemzethez való tartozás érzését kifejező, elsőként kialakuló nemzeti érzésre sorrendben épülő további nemzeti attitűdök (nemzeti büszkeség, nemzeti preferencia, nemzeti felsőbbrendűség és nacionalizmus) az előzőeket is magukba foglalják. A hierarchia csúcsán elhelyezkedő, extrém módon pozitív nemzeti identitást generáló nacionalizmus egyfajta kombinációja a nemzethez tartozás érzésének, a közös eredetnek, a vérségi kötelékeknek. Emellett támogatja az elkülönült és független államot, elutasítja az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségeket és a nemzeti együttműködést. A pozitív struktúrához hasonlóan elképzelhető a nemzeti attitűdök olyan szerveződése is, amely a negatív nemzeti érzéstől a nemzet gyűlöletéig terjedhet, illetve – mindkét érzelmi szempontból – nemzeti regionális vagy nemzetközi területekre irányul (Dekker, 1998).

Az eredetileg nemzeti attitűdökre kidolgozott modell operacionálizálása során a lokális és európai kötődések mérésének érdekében a modell dimenzióit – és ennek megfelelően a dimenziókhoz tartozó kijelentéseket – az alábbiak szerint neveztük át (a lokális dimenzióhoz tartozó itemek a lakóhelyre vonatkoztak):

Nacionalizmus	– Lokalizmus / Eurpaizmus
Nemzeti felsőbbrendűség	– Lokális/Európai felsőbbrendűség
Nemzeti preferencia	– Lokális/ Európai preferencia
Nemzeti büszkeség	– Lokális/ Európai büszkeség
A nemzet szeretete	– Lokális / Európai szeretet
Nemzeti érzés	– Lokális/ Európai érzés

1. táblázat. A Dekker-Malova modell itemei
 (átlag/szórás; 5 fokozatú skála átlagok: 1: egyáltalán nem ért egyet;
 5: teljes mértékben egyetért)

<i>Nemzeti/lokális/európai érzés</i>		
Magyarnak érzem magam.	4.86	0.414
X-nek érzem magam.	4.49	0.910
Európainak érzem magam.	4.48	0.858
Azt érzem, hogy Magyarország a hazám.	4.71	0.564
Azt érzem, hogy Európa a hazám.	4.26	0.898
Azt érzem, hogy X a hazám.	4.06	1.054
<i>A nemzet/lokalitás/Európa szeretete</i>		
Szeretem a magyar nyelvet.	4.69	0.562
Szeretem a X nyelvet (ahogy itt beszélnek).	4.24	0.958
Szeretem az európai nyelveket.	4.14	0.962
Szeretem Magyarországot.	4.64	0.603
Szeretem Európát.	4.35	0.803
Szeretem X-et.	4.21	0.877
Jó érzés magyarnak lenni.	4.50	0.692
Jó érzés európainak lenni.	4.24	0.847
Jó érzés X-nek lenni.	4.16	0.931
Általában kedvelem a magyar népet.	4.51	0.674
Általában kedvelem az európaiakat.	4.22	0.819
Általában kedvelem a X-ket.	4.19	0.860
<i>Nemzeti/lokális/európai büszkeség</i>		
Büszke vagyok Magyarországra.	4.37	0.840
Büszke vagyok Európára.	4.24	0.870
Büszke vagyok X-re.	4.08	0.949
Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.	4.54	0.710
Büszke vagyok arra, hogy európai vagyok.	4.26	0.870
Büszke vagyok arra, hogy X vagyok.	4.11	0.996
Büszke vagyok arra, amit a magyarok véghezvittek.	4. 17	0.928
Büszke vagyok arra, amit az európaiak véghezvittek.	4. 09	0.925
Büszke vagyok arra, amit a X-ek véghezvittek.	3. 97	1.015

AZ IDENTITÁS SZINTJEI ÉS AZ ELŐÍTÉLETESSÉG KELET-MAGYARORSZÁGON

<i>Nemzeti/lokális/európai preferencia</i>		
Általában inkább szeretek magyarokkal érintkezni, mint más országból jövő emberekkel.	3.78	1.176
Általában inkább szeretek európaiakkal érintkezni, mint nem európaiakkal.	3.48	1.302
Általában inkább szeretek X-ekkel érintkezni, mint nem X-ekkel.	3.13	1.348
<i>Nemzeti/lokális/európai felsőbbrendűség</i>		
Életem nagy részét inkább Magyarországon szeretném leélni, mint bármely más országban.	4.48	0.819
Életem nagy részét inkább Európában szeretném leélni, mint bármely más földrészen.	4.29	0.925
Életem nagy részét inkább Y-en szeretném leélni, mint bármely más településen.	3.63	1.359
<i>Nemzeti/lokális/európai felsőbbrendűség</i>		
Általában jobban szeretem a magyar népet, mint más népeket.	4.09	1.016
Általában jobban szeretem az európaiakat, mint a más kontinensen élőket.	3.53	1.283
Általában jobban szeretem a X-et, mint az egyéb településeken élőket	3.36	1.323
<i>Nemzeti/lokális/európai felsőbbrendűség</i>		
Általánosságban a magyarok különbek a nem magyaroktól.	2.96	1.276
Általánosságban az európaiak különbek a nem európaiaktól.	2.91	1.256
Általánosságban a X-ek különbek a nem X-ektől.	2.67	1.314
<i>Nemzeti/lokális/európai felsőbbrendűség</i>		
Európában a legjobb élni.	3.76	1.053
Magyarország a legjobb ország, ahol élni lehet.	3.51	1.219
X-en a legjobb település, ahol élni lehet.	3.21	1.294
<i>Nacionalizmus/lokalizmus/európaizmus</i>		
Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a magyarokkal.	4.40	0.842
Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze az X-ekkel.	3.91	1.161
Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze az európaiakkal.	2.89	1.334
<i>Nemzeti/lokális/európai felsőbbrendűség</i>		
Azt érzem, az európaiak egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom.	3.92	1.071

Azt érzem, a X-ek egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom.	3.79	1.157
Azt érzem, a magyarok egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom.	4.13	1.021
Szerintem minden magyarnak Magyarországon kellene élnie.	3.29	1.339
Szerintem minden európainak Európában kellene élnie.	2.89	1.334
Szerintem minden X-nek Y-en kellene élnie.	2.83	1.411
A magyaroknak nem szabadna keveredniük másokkal.	2.85	1.391
Az európaiaknak nem szabadna keveredniük másokkal.	2.63	1.362
Az X-eknek nem szabadna keveredniük másokkal.	2.24	1.307
Jobb lenne, ha a nem magyarok elköltöznének Magyarországról.	2.73	1.424
Jobb lenne, ha a nem európaiak elköltöznének Európából.	2.57	1.326
Jobb lenne, ha a nem X-ek elköltöznének a Y-ről.	2.48	1.336

A korábbi hazai és külföldi kutatásokhoz hasonlóan, a vizsgáltunkban felhasznált strukturális modell is igazolta a nemzettel és az országgal kapcsolatos, kumulatív hierarchiába szerveződő hat nemzeti attitűd elkülönülését. Várakozásunknak megfelelően teljesült a hat dimenzió egymásra épülő struktúrája: a hierarchiában felfelé haladva egyre kevésbé preferáltak az egymást követő szakaszok.

A 2. táblázat arról is tájékoztat, hogy a hat dimenzió mindegyikében a nemzeti attitűdök a leginkább, míg a lokális attitűdök a legkevésbé támogatottak.

2. táblázat. A lokális/nemzeti és európai attitűdök szerkezete (összevont átlagpont)

	LOKÁLIS attitűdök	NEMZETI attitűdök	EURÓPAI attitűdök
Lokalizmus/Nacionalizmus/Europaizmus	3.05	3.48	3.19
Lokális/nemzeti/európai felsőbbrendűség	3.07	3.51	3.39
Lokális/nemzeti/európai preferencia	3.38	4.13	3.88
Lokális/nemzeti/európai büszkeség	4.05	4.35	4.19
A lakóhely/nemzet/Európa szeretete	4.19	4.58	4.23
Lokális/nemzeti/európai érzés	4.27	4.78	4.36

A három identitás típus megfelelő attitűd dimenziói közötti korrelációs kapcsolatok minden esetben jelentősek és szignifikánsak. A hat dimenzió belüli kapcsolatok erőssége lineárisan csökken: a legnagyobb korrelációs együtthatók a lokalizmus-nacionalizmus és europaizmus között, míg a legkisebb kölcsönös kapcsolatok a lokális-nemzeti és európai érzés változók között figyelhetők meg.

3. táblázat. A lokális/nemzeti és európai attitűdök kumulatív szerkezete (összevont átlagpont különbségek)

	Nemzeti érzés	Nemzet szeretete	Nemzeti büszkeség	Nemzeti preferencia	Nemzeti felsőbbrendűség
Nemzet szeretete	0.201	-	-	-	-
Nemzeti büszkeség	0.425	0.225	-	-	-
Nemzeti preferencia	0.653	0.454	0.231	-	-
Nemzeti felsőbbrendűség	1.267	1.067	0.846	0.593	-
Nacionalizmus	1.299	1.097	0.874	0.632	0.023
	Lokális érzés	Lokalitás szeretete	Lokális büszkeség	Lokális preferencia	Lokális felsőbbrendűség
Lokalitás szeretete	0.078	-	-	-	-
Lokális büszkeség	0.220	0.144	-	-	-
Lokális preferencia	0.895	0.823	0.685	-	-
Lokális felsőbbrendűség	1.189	1.113	0.969	0.283	-
Lokalizmus	1.221	1.144	1.000	0.317	0.026
	Európai érzés	Európa szeretete	Európai büszkeség	Európai preferencia	Európai felsőbbrendűség
Európa szeretete	0.127	-	-	-	-

Európai büszkeség	0.173	0.041	-	-	-
Európai preferencia	0.483	0.356	0.316	-	-
Európai felsőbbrendűség	0.973	0.839	0.794	0.480	-
Európaizmus	1.165	1.030	0.990	0.668	0.169

4. táblázat. Lokalizmus/Nacionalizmus/Europaizmus kapcsolat (korrelációs együtthatók)

	Lokalizmus	Nacionalizmus
Lokalizmus	-	-
Nacionalizmus	0.634**	-
Európaizmus	0.635**	0.594**

5. táblázat. Lokális/nemzeti/európai felsőbbrendűség kapcsolat (korrelációs együtthatók)

	Lokális felsőbbrendűség	Nemzeti felsőbbrendűség
Lokális felsőbbrendűség	-	-
Nemzeti felsőbbrendűség	0.592**	-
Európai felsőbbrendűség	0.529**	0.500**

6. táblázat. Lokális/nemzeti/európai preferencia kapcsolat (korrelációs együtthatók)

	Lokális preferencia	Nemzeti preferencia
Lokális preferencia	-	-
Nemzeti preferencia	0.458**	-
Európai preferencia	0.394**	0.470**

7. táblázat. Lokális/nemzeti/európai büszkeség kapcsolat (korrelációs együtthatók)

	Lokális büszkeség	Nemzeti büszkeség
Lokális büszkeség	-	-
Nemzeti büszkeség	0.523**	-
Európai büszkeség	0.490**	0.411**

8. táblázat. A lakóhely/nemzet/Európa szeretete kapcsolat (korrelációs együtthatók)

	Lokálitás szeretete	Nemzet szeretete
Lokálitás szeretete	-	-
Nemzet szeretete	0.544**	-
Európa szeretete	0.486**	0.507**

9. táblázat. Lokális/nemzeti/európai érzés kapcsolat (korrelációs együtthatók)

	Lokális érzés	Nemzeti érzés
Lokális érzés	-	-
Nemzeti érzés	0.272**	-
Európai érzés	0.329**	0.328**

A nemzeti attitűdök hat dimenziójára vonatkozó változók bevonásával összevont nemzeti attitűdöt képeztünk, melynek átlaga 4.139.

A három típusra jellemző hat-hat attitűd dimenzió bevonásával elvégzett faktoranalízis eredménye érdekes szerveződését mutatja a lokális, nemzeti és európai attitűdöknek. A három szintnek aránylag jól megfeleltethető faktorok mellett elkülönült a három szint legerősebb dimenzióinak (lokalizmus, nacionalizmus, europaizmus, felsőbbrendűség, preferencia) együttes preferálása. Ez azt jelenti, hogy az emberek gondolkodásában jelen van egy olyan identitástípus is, amelyben nem külön el a lokális, nemzeti és európai típus, hanem azok legerősebb dimenzióinak együttes elfogadása van jelen.

10. táblázat. Lokális/nemzeti/európai attitűdök szerveződése (Faktoranalízis, Maximum Likelihood modell, Varimax rotálás)

	Szupremácia faktor	Európa faktor	Lokálitás faktor	Nemzet faktor
Lokalizmus	0.780	-0.023	0.401	-0.035
Lokális felsőbbrendűség	0.762	-0.042	0.388	-0.095
Nacionalizmus	0.760	-0.017	-0.038	0.253
Nemzeti felsőbbrendűség	0.757	-0.012	0.017	0.244
Europaizmus	0.745	0.407	0.063	-0.060
Lokális preferencia	0.677	0.009	0.420	-0.051
Európai felsőbbrendűség	0.655	0.434	0.097	-0.092

Nemzeti preferencia	0.573	0.071	0.036	0.366
Európai büszkeség	0.035	0.843	0.238	0.273
Európa szeretete	0.034	0.824	0.176	0.197
Európai érzés	-0.049	0.807	0.190	0.333
Európai preferencia	0.424	0.558	0.061	0.060
Lakóhely szeretete	0.144	0.267	0.805	0.262
Lokális büszkeség	0.229	0.285	0.802	0.327
Lokális érzés	0.144	0.159	0.763	0.143
Nemzet szeretete	0.077	0.252	0.204	0.866
Nemzeti büszkeség	0.295	0.197	0.185	0.704
Nemzeti érzés	-0.065	0.198	0.159	0.650
Magyarázott variancia-hányad százalékban	36.27	17.74	8.21	7.23

Az európainak lenni kérdésében a válaszadók leginkább két kritériumot várnak el: egyrészt az Európában születés, másrészt az érzelmi azonosulás. Lényegesen kevesebben jelölték a származást, a szocializációs kötődést vagy az állampolgári aktivitást, míg a keresztény identitás és a sajáton kívüli európai nyelv ismerete csak egy csekély kisebbség számára fontos európai tulajdonság.

11. táblázat. Az európai hovatartozás kritériumai
(Ahhoz, hogy valaki európai legyen, Ön szerint melyik két tulajdonság a legfontosabb az alábbiak közül? A jelölések – százalékban)

Európában született	50
Európainak érzi magát	50
Európai országban nőtt fel	26
Legalább egyik szülője európai	21
Osztozik az európai kulturális tradíciókban	20
Gyakorolja állampolgári jogait, pl. szavazás az európai választáson	19
Keresztény legyen	8
Elsajátít más európai nyelveket a saját nyelvén kívül	7

A válaszadók számára az érzelmi azonosulás és a magyar önkategorizáció a leginkább fontosnak tartott magyarság kritérium, de a nyelv és a kultúra ismerete (és szeretete) szintén kiemelt szempont. A többi kritérium közül a minta tagjai csupán kettőt nem vélnek fontosnak az igaz magyar definiálás szempontjából: a politikai rendszer támogatása és a vallásosság.

12. táblázat. A magyar hovatartozási kritériumok

(Az Ön véleménye szerint ahhoz, hogy valaki igaz magyar legyen, mennyire fontos az, hogy... átlag: 1: egyáltalán nem fontos, 4: nagyon fontos)

Önmagát magyarnak tartsa	3.80
Magyarnak érezze magát	3.80
Tudjon magyarul beszélni	3.71
Ismerje és szeresse a magyar kultúrát	3.61
Ismerje és szeresse a magyar zászlót	3.59
Legyenek magyar ősei	3.49
Legalább egyik szülője magyar legyen	3.45
Magyar állampolgár legyen	3.27
Élete legnagyobb részében Magyarországon éljen	3.15
Tisztelje Magyarország politikai intézményrendszerét és jogrendszerét	3.11
Magyarországon nevelkedjen	3.11
Magyarországon szülessen	3.01
Szavazzon a parlamenti választásokon	3.01
Értsen egyet a magyar politikai rendszerrel	2.62
Vallásos ember legyen	2.42

A lokális és tágabb területi identitás egyik lehetséges operacionálizálása az inkább érzelmi, mint kognitív tartalmakat kifejező kötődés mérése. A kérdőívben a megye-Európa dimenzióban a regionális-közigazgatási szintektől az európai területi kategóriákig kilenc lehetséges kötődési terület szerepelt. Az átlagok azt igazolják, hogy az emberek elsősorban az országhoz és ahhoz a megyéhez kötődnek leginkább, ahol élnek. Európához (vagy annak egy részéhez, Közép-Európához) vagy az országon belüli régióhoz (Észak-alföldi régió) a kötődés lényegesen kisebb mértékű, míg az országok szövetségeként értelmezhető Európai Unió még távolabb van a válaszadóktól. Ennek egyik lehetséges oka, hogy a válaszadók egynegyede (24 százalék) azt felelte, hogy az Európai Unióról inkább vagy nagyon negatív képpel rendelkezik, míg minden második (50 százalék) válaszadó számára az EU semleges képpzel jellemezhető. Az Európai Unióhoz kötődés mértékét az Unióval való elégedettség is befolyásolja: minél elégedettebbek az emberek az Unióval, annál inkább kötődnek hozzá. (A lineáris regressziós modell jellemzői: Adjusted R Square: 0.173, Beta: 0.419, $p \leq 0.001$).

13. táblázat. Területi kötődések mértéke

(Az emberek különböző mértékben kötődnek városukhoz vagy falujukhoz, régiójukhoz, országukhoz vagy Európához. Ön mennyire kötődik... átlag: 1: egyáltalán nem, 4: nagyon kötődik)

Hajdú-Bihar megyéhez*	3.61
Magyarországhoz	3.60
Szabolcs-Sz.-B. megyéhez*	3.53
a megye egy részéhez	3.15
Európához	2.99
Közép-Európához	2.71
Tiszántúlhoz	2.65
Észak-alföldi régióhoz	2.63
Európai Unióhoz	2.44

*: a megyében élők válaszainak átlaga

Egy másik kérdéssel a lakóhelytől kiindulól, egyre táguló földrajzi körökre vonatkozó csoport-hovatartozás intenzitását mértük. A leggyakrabban megnevezett lakóhelyi csoportot a megyei szint követi, majd – lényegesen kevesebb említéssel – az ország lakossága következik. Az országos szintnél tágabb kategóriák jelölése csupán néhány százalékban fordult elő. A csoport-hovatartozási kapcsolódások és a területi kötődések tendenciája megegyezik: a közvetlen lakóhelyi és megyei preferenciák mellett még az ország szint domináns. A megye és az ország szint közötti (régió, országrész) vagy az országos szintnél tágabb (Európa része, Európa) nem számottevő sem a kötődés, sem a csoport-hovatartozás szempontjából.

14. táblázat. A földrajzi kötődések mértéke

(Melyik az a földrajzi csoport, amelyikhez Ön a leginkább tartozik? És a következő? Az elsőnek vagy másodiknak választók százalékos aránya)

	Elsőnek választotta	Másodiknak választotta
A lakóhelyén élők	58	16
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élők*	28	42
Hajdú-Bihar megyében élők*	16	43
Magyarországon élők	12	23
Az Észak-alföldi régióban élők	7	3

A megye egy részében élők	3	7
A Tiszántúlon élők	1	4
Európában élők	1	3
A Föld lakói	1	1
Közép-Európában élők	0	2

*: a megyében élők válaszainak megoszlása

A kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség

A nemzetközi társadalomtudományi szakirodalomhoz hasonlóan, az előítéletesség mérésére vállalkozó hazai empirikus kutatások is gyakran nélkülözik a fogalom értelmezését. Ennek ellenére – ha nem is explicit módon kifejtve – az operacionalizálások mögött többnyire felfedezhető a fogalom kutatását jellemző kétféle szemléletmód. Erős Ferenc összefoglaló áttekintését követve, a normatív vagy értékelvű és a leíró megközelítések az előítéletek működésmódját és kialakulását ideáltípusos módon jellemezhetik (Erős, 2007).

A leíró és kontextuális (kognitív) előítélet-elméletekhez sorolható Tajfel-értelmezés mérvadó a csoportok közötti előítélet meghatározásban. Tajfel az előítéletet, mint a csoportkapcsolatok során kialakuló, egyén vagy csoport által jellegzetesen támogatott vagy ellenzett ítélezként definiálja (Tajfel, 1981.) A hazai empirikus irodalomban többször használt kifejezések (előítéletes beállítódás, előítéletes gondolkodás, diszkriminatív magatartás, előítéletes attitűd, intolerancia, kirekesztő szemlélet) ugyanannak a jelenségnek a különböző, egymással szervesen összefüggő oldalait fedik le. Az attitűdök, mint viselkedési predispozíciók értelmezése és mérése során az egymástól részben független három komponens – kognitív, affektív és konatív – operacionálása kétségtelenül elkerülhetetlen (Ajzen, 1988), de elfogadható a Tajfel értelmezésében némileg differenciálatlanul „ítélkezésként” megfogalmazott értelmezés is, amely nyomán eltekinthetünk az előítélet, mint attitűd maradéktalan, mindhárom dimenzióra vonatkozó operacionalizálásától. Ennek megfelelően az ifjúsági kutatások során az előítéletes gondolkodás indikátorának a többség-kisebbség reláción alapuló, a másság etnikai, nemzeti, deviáns és idegen külcsoportokra vonatkozó negatív ítéleteinek komplex mutatóját tekintik. Mindezek miatt egyetértünk azzal a megállapítással, amely szerint a hazai szo-

ciológiai és szociálpszichológiai módszerek többségével nem érhető meg az etnikai diszkrimináció, annak mértékére és okaira nagyon körültekintően lehet következtetni (Eröss-Gárdos, 2007).

A kutatás során olyan kérdésekkel vizsgáltuk a kisebbségi külcsoportokhoz való viszonyt amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a csoportok közötti előítélet indikátorának tekinthessük. A szomszédsági viszony zavaró-nem zavaró megítélésére a személyközi távolságtartás módszerére (Bogardus-skála) épülő, gyakran alkalmazott kérdés. A megítélt külcsoportok nem szűkültek a nemzeti és etnikai kisebbségekre (cigány, zsidó), a szexuális (homoszexuális) és a stigmatizált (fogyatékkal élők) csoportok is szerepeltek a kérdésekben.

A nemzeti, etnikai, szexuális és stigmatizált kisebbségek együttes megítélését azonosan operacionalizáló korábbi kutatások eredményeihez hasonlóan, a leginkább elutasított stigmatizált kisebbségi csoportok (drogfogyasztók, homoszexuálisok) mellett a cigányság a leginkább, a finnek és az erdélyi magyarok csoportja a legkevésbé elutasított.

15. táblázat. Kisebbségi outgroup viszony

(Mit szólna hozzá, ha szomszédja a következő csoportok tagja lenne? a „zavarná” válaszok aránya százalékban)

drogfogyasztó	75
homoszexuális	52
cigány	48
arab	31
kínai	27
román	20
zsidó	19
szerb	19
orosz	19
ukrán	19
szlovák	17
lengyel	13
horvát	12
fogyatékkal élő	11
német	11
finn	11
erdélyi magyar	5

A nemzeti attitűd indexhez hasonlóan, a tizenhét külcsoport csoportok megítélése alapján összevont indexet képeztünk, melynek a teljes mintára vonatkozó átlaga: 4.08.

A diszkriminancia és három összevont identitás attitűd gyengén korrelál és egyik esetben sem szignifikáns a korrelációs kapcsolat.

16. táblázat. A lokális/nemzeti/európai attitűd és a diszkriminancia index korrelációs kapcsolata*

Lokális attitűd	0.033
Nemzeti attitűd	0.009
Európai attitűd	0.054

* : $p \leq 0.05$

Nemzeti attitűd és diszkriminancia index: szocio-kulturális jellemzők

A három attitűd és a legerősebb dimenziók együttes preferálása (Szupremácia faktor) szignifikánsan jobban jellemzi az időseket és a kevésbé iskolázottakat. Az életkorral és iskolázottsággal összefüggő vallásosság szintén szignifikáns kapcsolatban van a lokális, nemzeti és európai attitűdökkel: az intenzíven vallásos csoportokat inkább jellemzi a három attitűd. A lakóhely településtípusa szerint elkülönült csoportokat nem, de a két megyét eltérő átlagok jellemzik: a Hajdú-Bihar megyei lakossághoz viszonyítva, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében őket intenzívebb lokális és a nemzeti attitűdök jellemezzhetjük.

17. táblázat. Lokális/nemzeti/európai attitűd – szocio-kulturális jellemzők (átlag)

	Nemzeti	Lokális	Európai	Szupremácia faktor
Nem				
Férfiak	4.11	3.66	3.84	-0.057
Nők	4.15	3.67	3.90	0.032
Életkor				
18-39 évesek	4.03**	3.52**	3,8365	-0.109**
40-59 évesek	4.14	3.64	3,8824	-0.093
60 évesek és idősebbek	4.25	3.87	3,9196	0.225
Iskolai végzettség				

Legfeljebb 8 általános	4.28**	3.83**	3,8627	0.178**
Szakképzés/szakiskola	4.15	3.68	3,8789	0.051
Érettségi	4.02	3.58	3,8953	-0.081
Diploma	4.01	3.49	3,8627	-0.353
Jövedelem³				
Alsó jövedelmi harmad	4.18	3.68	3.85	0.077
Középső jövedelmi harmad	4.13	3.71	3.90	-0,060
Felső jövedelmi harmad	4.09	3.62	3.87	-0,020
Felekezet				
Katolikus	4.16	3.68	3.91	0.020
Református	4.13	3.68	3.84	-0.074
Egyéb felekezet	4.19	3.63	3.92	0.206
Nem jegyezték be/ kereszteltek	4.01	3.69	3.83	0.136
Vallásosság				
Nem vallásos (önbesorolás)	4.02**	3.59*	3.81*	-0.064
Vallásos is, nem is (önbesorolás)	4.14	3.76	3.88	0.098
Vallásos (önbesorolás)	4.21	3.67	3.93	-0.018
Településtípus				
Megyeszékhely	4.08	3.74	3.98	-0.102
Város	4.11	3.59	3.95	-0.322
Község	4.19	3.68	3.73	0.347
Megye				
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4.20**	3.62*	3.90	0.016
Hajdú-Bihar	4.07	3.72	3.85	-0.011

³ A jövedelem változó képzése a következő két kérdésre adott válaszok alapján történt: 1. Mennyi az Ön /Önök (közös háztartásban élők) nettó jövedelme havonta összesen? Kérem, hogy az Ön jövedelmét is számolja hozzá. Számítson be minden bevételt: családi pótlék, gyerektartás, háztáji, másodállás stb.! 2. Melyik kijelentéssel tudná leginkább jellemezni az Ön /Önök (közös háztartásban élők) jelenlegi jövedelmi helyzetét? A nettó jövedelemre vonatkozó kérdés hiányzó válaszait a jövedelmi helyzet kategóriák jövedelem átlagaival helyettesítettük (A jövedelmi helyzet jellemzése a teljes mintában: 1. A jelenlegi jövedelmünkben gond nélkül élünk: 2 %; 2. A jelenlegi jövedelmünkben gond megélünk: 33 %; 3. A jelenlegi jövedelmünkben nehezen boldogulunk: 45%; 4. A jelenlegi jövedelmünkben nagyon nehezezen boldogulunk: 19 %.) A háztartások nettó jövedelme alapján három azonos elemszámú csoportot képeztünk: Alsó-harmad jövedelmi csoport: 80.187 Ft; Középső-harmad jövedelmi csoport: 138.805 Ft; Felső-harmad jövedelmi csoport: 207.681 Ft.

A nemzeti attitűd indextől eltérően, a diszkrimináció index átlagok csak a vallásosság és a településtípus alapján képzett csoportok között különböznek szignifikánsan: a kisebbségi csoportokkal szembeni elutasítás leginkább a felekezethez nem bejegyzett, a nem vallásos és a községekben élőkre jellemző.

18. táblázat. Diszkrimináció index – szocio-kulturális jellemzők (átlag)

Nem	
Férfiak	4.02
Nők	4.90
Életkor	
18-39 évesek	4,29
40-59 évesek	3,72
60 évesek és idősebbek	4,28
Iskolai végzettség	
Legfeljebb 8 általános	4.03
Szaktanácsképző/szakiskola	4.21
Érettségi	4.22
Diploma	3.59
Jövedelem	
Alsó jövedelmi harmad	3,94
Középső jövedelmi harmad	4,20
Felső jövedelmi harmad	4,15
Felekezet**	
Katolikus	3.46
Református	4.16
Egyéb felekezet	3.48
Nem jegyezték be/keresztelték	6.10
Vallásosság*	
Nem vallásos (önbesorolás)	4.58
Vallásos is, nem is (önbesorolás)	3.84
Vallásos (önbesorolás)	3.77
Településtípus**	
Megyeszékhely	3.11
Város	3.83
Község	5.03
Megye	
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4.00
Hajdú-Bihar	4.17

Ok-okozati modell I. magyarázó változók: szocio-kulturális háttér-változók; függő változó: nemzeti/lokális/európai attitűd indexek és a szupremácia faktor

A három identitás kategóriára vonatkozó attitűd közül a nemzeti attitűd indexet a leginkább, míg az európai indexet legkevésbé magyarázzák a szocio-kulturális háttérváltozók³. A szignifikáns hatások százalékban magyarázzák a nemzeti attitűd indexet. A nemzeti attitűdöt – a vallásosság mellett – a nem és az életkor is szignifikánsan befolyásolja.

A nemzeti attitűd index magas értékét az minél idősebb életkor, az alacsony iskolai végzettség és a vallásosság valószínűsíti. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei és a falusi lakóhelynek szintén a nemzeti attitűdöt erősítő hatása van.

19. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:

nemzeti attitűd index

(Linear regression, Stepwise method, Standardized Beta Coefficients; magyarázó változók: szocio-kulturális változók)

	Beta
Életkor	0.150
Iskolai végzettség	-0.133
Megye	-0.078
Vallásosság	0.073
Településtípus	-0.064
Adjusted R Square	7.4

A lokális attitűd index mértékét az idős életkor mellett az alacsony iskolázottság és a Hajdú-Bihar megyei lakóhely növeli szignifikánsan.

³ A szocio-kulturális háttérváltozók: Nem (1: férfi, 0: nő), Életkor: évek száma, Iskolai végzettség (1: legalább érettségi- magasan iskolázott, 0: legfeljebb szakmunkásképző: alacsonyan iskolázott); Felekezet1 (1: református, 0: egyéb); Felekezet2 (1: katolikus, 0: egyéb); Vallásosság (1: vallásos, 0: nem vallásos & vallásos is, nem is), Településtípus: 1: város, 0: község), Megye (1: Hajdú-Bihar, 0: Szabolcs-Szatmár-Bereg)

**20. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
lokális attitűd index**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients; magyarázó változók: szocio-kulturális változók)

	Beta
Életkor	0.173
Megye	0.078
Iskolai végzettség	-0.079
Adjusted R Square	4.6

A másik két indextől eltérően, az európai attitűd indexet csak a lakóhely két ismérve befolyásolja szignifikánsan: a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, illetve a városi lakóhely növeli az európai attitűd preferálását.

**21. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
európai attitűd index**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients; magyarázó változók: szocio-kulturális változók)

	Beta
Településtípus	0.199
Megye	-0.088
Adjusted R Square	3.6

A három típus legerősebb dimenzióit együttesen kifejező Szupermácia faktort nagyobb arányban magyarázzák a szocio-kulturális változók. A lakóhely típusa mellett az életkornak van meghatározó szerepe, de az iskolai végzettség és a megye hatása is szignifikáns: a típusok differenciálatlan támogatását az idős életkor, a falusi, a Hajdú-Bihar megyei lakóhely és az alacsony iskolázottság valószínűsíti.

22. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:**Szupremácia faktor**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients; magyarázó változók: szocio-kulturális változók)

	Beta
Településtípus	-0.324
Életkor	0.138
Megye	0.089
Iskolai végzettség	-0.080
Adjusted R Square	12.1

Ok-okozati modell II. magyarázó változók: szocio-kulturális háttérváltozók; függő változó: diszkrimináció index

A szocio-kulturális változónak a diszkriminancia index magyarázatában is csekély szerepe van. A református felekezeti hovatartozás mellett a falusi lakóhely valószínűsíti a kisebbségekkel szembeni diszkriminációt.

23. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:**diszkriminanciaindex**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients; magyarázó változók: szocio-kulturális változók)

	Beta
Településtípus	-0.164
Református felekezet	0.132
Adjusted R Square	4.3

Ok-okozati modell III. magyarázó változók: kisebbségekkel szembeni előítélet; függő változó: nemzeti/lokális/európai attitűd indexek és a szupremácia faktor

A három attitűd típusra egységesen jellemző, hogy a kisebbségek megítélése elhanyagolható mértékben magyarázza az indexeket. A lokális attitűd indexet az arabok és a fogyatékkal élők elfogadása erősíti, míg a lengyelek elutasítása gyengíti. A nemzeti attitűd index esetében az arabok elfogadása – hasonlóan a lokális attitűdhez –

szintén az elfogadást valószínűsíti, azonban a cigányokkal szembeni kirekesztés a nemzeti attitűd erősítésével jár együtt. Az európai attitűd index növelésében a cigányság mellett a fogyatékos másság negatív megítélésének és az erdélyi magyarság elfogadásának van szignifikáns szerepe.

**24. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
nemzeti attitűd index**

(Linear regression, Enter method, Standartized Beta Coefficients;
magyarázó változók: kisebbségek megítélése változók)

	Beta
cigány	0.099
arab	-0.161
Adjusted R Square	0.6

**25. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
lokális attitűd index**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients; magyarázó
változók: kisebbségek megítélése változók)

	Beta
lengyel	0.158
arab	-0.088
fogyatékkal élő	-0.074
Adjusted R Square	1.4

**26. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
európai attitűd index**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients;
magyarázó változók: kisebbségek megítélése változók)

	Beta
fogyatékkal élő	0.120
erdélyi magyar	-0.100
cigány	0.082
Adjusted R Square	2.1

Az eddigi eredmények tükrében nem meglepő, hogy a három szint-hez kapcsolódó legerősebb attitűd dimenziókat együttesen preferáló

Szupremácia faktort az antiszemitizmus (zsidók elutasítása), az arabok elfogadása és a cigányellenesség pozitívan befolyásolja. A drog-fogyasztók, mint stigmatizált kisebbségi csoport pozitív megítélése és a szupremácia erősödése közötti lineáris kapcsolatra vonatkozó eredmény mindenképpen váratlan.

27. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:

Szupremácia faktor

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients;
magyarázó változók: kisebbségek megítélése változók)

	Beta
zsidó	0.259
arab	-0.126
cigány	0.112
drogfogyasztó	-0.084
Adjusted R Square	5.6

Ok-okozati modellek IV. magyarázó változók: nemzeti/lokális/európai attitűd dimenziók; függő változó: diszkriminancia index

Ha a lineáris regressziós modellekben a diszkriminancia index függő, az összetartozó lokális/nemzeti/európai attitűd dimenziók magyarázó változóként szerepeltek, akkor a modellek közül a nemzeti attitűd dimenzióknál a legnagyobb (7,3 %), az európai attitűd dimenzióknál a legkisebb (3,3 %) magyarázóerőt figyelhettük meg. A három modellre egyaránt jellemző, hogy az „erős” attitűd dimenziók (preferencia, nacionalizmus/europizmus) növelik, míg az attitűd hierarchiában alul elhelyezkedő, leginkább és legtöbbször által támogatott „gyenge” dimenziók (érzés, szeretet, büszkeség) csökkentik a kisebbségi csoportokkal szembeni diszkriminanciát.

**28. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
diszkriminancia index**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients; magyarázó változók: nemzeti attitűd dimenziók)

	Beta
Nacionalizmus	0.240
Nemzeti büszkeség	-0.159
Nemzeti érzés	-0.103
Adjusted R Square	7.3

**29. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
diszkriminancia index**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients; magyarázó változók: lokális attitűd dimenziók)

	Beta
Lokális preferencia	0.218
Lakóhely szeretete	-0.175
Adjusted R Square	4.2

**30. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
diszkriminancia index**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients; magyarázó változók: európai attitűd dimenziók)

	Beta
Europizmus	0.191
Európai büszkeség	-0.116
Adjusted R Square	3.3

Ok-okozati modellek V. magyarázó változók: magyarság kritériumok; függő változó: nemzeti attitűd index / Szupremácia faktor

A magyarság kritériumok befolyásoló hatását olyan két modellben vizsgáltuk, ahol a nemzeti attitűd index és a Szupremácia faktor szerepelt függő változóként. (A lokális vagy az európai attitűd indexre gyakorolt hatás vizsgálata logikailag nehezen indokolható). Az eredmények azt igazolják, hogy a nemzeti attitűd indexhez viszonyítva, a Szupremácia faktort lényegesen nagyobb arányban magyarázzák a

magyarság kritériumok (3.4, illetve 15. 2 százalék). A nemzeti attitűd index annál inkább jellemző, minél inkább preferált magyarság kritérium a politikai rendszerrel, a magyarság reprezentációs-szimbolikus megjelenésével (zászló) és a keresztény/vallásos hittel való azonosulás. A több identitás szintet együttesen és erősen kifejező Szupremácia faktor támogatását szintén valószínűsíti a politikai rendszer és a vallásos hit, mint magyarság kritériumok preferálása. A politikai lojalitás kérdésében elválik a rendszer és az intézményrendszer megítélésének hatása, mivel a politikai intézményrendszer (és jogrend) tisztelete - mint a magyarság egyik feltétele – nem erősíti a több identitás szintet markánsan kifejező Szupremácia faktort. Hasonló szerepe van az önbesorolás kritériumának, míg az országhoz kötött származási feltétel (Magyarországon született) hangsúlyozása a különböző identitási keretekkel való együttes azonosulást erősíti.

**31. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
nemzeti attitűd index**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients;
magyarázó változók: magyarság kritériumok)

	Beta
Értsen egyet a magyar politikai rendszerrel	0.106
Ismerje és szeresse a magyar zászlót	0.105
Keresztény/vallásos legyen	0.075
Adjusted R Square	3.4

**32. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
Szupremácia faktor**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients;
magyarázó változók: magyarság kritériumok)

	Beta
Értsen egyet a magyar politikai rendszerrel	0.284
Önmagát magyarnak tartsa	-0.157
Keresztény/vallásos ember legyen	0.174
Tisztelje Magyarország politikai intézményrendszerét és jogrendszerét	-0.180
Magyarországon szülessen	0.078
Adjusted R Square	15.1

Ok-okozati modellek VI. magyarázó változók: európai hovatartozás kritériumok; függő változó: európai attitűd index / Szupremácia faktor

Az európainak lenni feltételek mind az európai attitűd index, mind a Szupremácia faktor magyarázatában csekély szerepet játszanak. Az európai származás (születési hely és szülő) mindkét modellben meghatározó kritérium, de a Szupremácia faktorra a keresztény hovatartozásnak is pozitív - a különböző identitás szinteket együttesen és erősen preferáló attitűdöt erősítő - hatása van. Az európai attitűd indexre a nyelvtanulásnak, míg a Szupremácia faktorra az Európához kötött szocializációnak van fordított befolyása: az európai nyelvek elsajátítása, mint kritérium kevésbé valószínűsíti az európai attitűddel való azonosulást – hasonlóan az európai országban kell felnőni kritérium és a Szupremácia faktor közötti kapcsolathoz.

**33. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
európai attitűd index**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients;
magyarázó változók: európai hovatartozás kritériumok)

	Beta
Legalább az egyik szülő európai	0.105
Európában született	0.067
Elsajátít más európai nyelveket a sajátján kívül	-0.063
Adjusted R Square	1.6

**34. táblázat. Lineáris regressziós modell – függő változó:
Szupremácia faktor**

(Linear regression, Stepwise method, Standartized Beta Coefficients;
magyarázó változók: európai hovatartozás kritériumok)

	Beta
Európai országban nőtt fel	-0.076
Keresztény	0.129
Európában született	0.132
Legalább az egyik szülője európai	0.097
Adjusted R Square	4.5

Felhasznált szakirodalom

A. Gergely András: A totális társadalmi tények mint térhasználati és identitásmódok. (Rövid áttekintés a helyi tudás tartalmáról) Antropológiai Internetes Portál <http://www.antroport.hu/lapozo/tanulmányok.html#agatotalis> Utolsó letöltés: 2011.04.4.

A. Gergely András (1996). *Identitás és etnoregionalitás*. Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont.

Ajzen, I. (1988). *Attitudes, Personality, and Behavior*. Chicago, Dorsey Press.

Asher, S.B., Wagner, W., Orr, E. (2006). Thinking groups: Rhetorical enactment of collective identity in three Israeli Kibbutzim *Asian Journal of Social Psychology*, 9, pp. 112–122.

Bakó Boglárka (2003): „Itthon vagyunk megszokva, ideköt minden”. Egy barcasági magyar közösség lokális identitástudatáról és interetnikus kapcsolatrendszeréről. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 165-191.

Bóhm Antal – Pál László (szerk.) (1987). *A helyi hatalom működése*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.

Bóhm Antal (2000). Térégi identitás Magyarországon, In: *Terrületfejlesztés és közigazgatás-szervezés*. MTA, Budapest.

Bruner JS. (1990). *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press

Calhoun C. (1994). Social theory and the politics of identity. In C Calhoun (ed.), *Social Theory and the Politics of Identity* (pp. 9–36). Cambridge, MA: Blackwell

Csatári Bálint (1989). *A Tiszazug kistérségi problémái*. Kutatási jelentés, kézirat. Kecskemét, MTA RKK Településkutató Csoport.

Csepeli György (1985). *Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években*. Budapest, Múzsák.

Csepeli György (1992). *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.

Dekker, H. (1998). *Nationalism, its explanations, and National Socialization*. Paper, prepared for presentation at the second Dutch-Hungarian Conference on Interethnic Relations.

Dekker, H., Malová, D., Hoogendoorn, S. (2003). Nationalism

and Its Explanations. *Political Psychology*, 24(2), 345-376.

Enyedi György (1991). A lokalitás szerepe a modern társadalmakban. *JUSS*, 4.

Erik H. Erikson (1991). Identitásválság önéletrajzi vetületben. In uő: *A fiatal Luther és más írások*. Bp., 1991, 402.

Erős Ferenc (1996). Előszó. In Erős Ferenc (szerk.), *Azonosság és különbözőség* (pp. 5-8). Budapest, Scientia Humana.

Eröss Gábor, Gárdos Judit (2007). Az előítélet vizsgálatok bírálatahoz. *Educatio*, 16(1), 17-37.

Goar, C. D. (2007). Social Identity Theory and the Reduction of Inequality: Can Cross-Cutting Categorization Reduce Inequality in Mixed-Race Groups? *Social Behavior and Personality*, 35(4), 537-550.

Gyáni Gábor (2008). Identitás, emlékezés, lokalitás. *2000*, 20(6), 19-27.

Hamar Anna, Murányi István, Szoboszlai Zsolt (1997). *Az alföldi társadalom innovatív csoportjai*. Alföld Kutatási Program II. Szolnok.

Herrmann, R.K., Risse, T., Brewer M.B. (szerk.) (2004). *Transnational identities: Becoming European in the EU*. Rowman & Littlefield Publishers.

Ivanova, N.L. (2005). Social Identity Under Various Sociocultural Conditions. *Russian Education and Society*, 47(11), 71-87.

Kelemen Ágnes (1992). Nemzeti érzelmek és a kisebbségek iránti attitűdök a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2, 77-101.

Koller Boglárka (2006). Nemzeti és európai identitás. In Hegedűs István (szerk.), *A magyarok bemenetele* (pp. 14-44). Budapest: DKMKA.

Köteles Sándor – Varga Csaba (szerk.) (1988). *A hely cselekvés*. JAK füzetek 38. Magvető, Budapest.

Krappmann, L. (1980). Az identitás szociológiai dimenziói. *Szociológiai Füzetek* 21.

MacIntyre AC. (1984). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame, IN: Univ. Notre Dame Press

Meier, K., Kirchler, E. (1998). Social representations of the euro in Austria. *Journal of Economic Psychology*, 19, 755-774.

Millward, L. J. (1995). Contextualizing social identity in considerations of what it means to be a nurse. *European Journal of Social Psychology*, 25, 303-324.

Moscovici, Serge (1984). The Phenomenon of Social Representations. In Farr, Robert M. and Moscovici, Serge (eds.) *Social Representations*, (pp. 3-70). Cambridge University Press, Cambridge.

Moscovici, Serge (1988). Notes Towards a Description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211-250.

Murányi István – Szoboszlai Zsolt (2000). Identitás-jellemzők a Dél-Alföldi régióban. *Tér és Társadalom*, XIV(1), 27-50.

Murányi István (2006). *Identitás és előítélet*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Murányi István – Szoboszlai Zsolt (1998). *Ifjúsági életmód és szokásvizsgálat Jász-Nagykun-Szolnok megyében*. MTA RKK, Szolnok.

Murányi István – Szoboszlai Zsolt (1999). *Sikeres városok, magasan, illetve alacsonyán fejlett települések az Alföldön*. MTA RKK, Szolnok.

Nánásiné Tóth Éva (1996). *Kötődések a városhoz*. Kutatási jelentés. Kézirat. Kecskemét, MTA RKK ATI.

Olick, J. K. and Robbins, J. (1998). Social memory studies: From „Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices *Annual Reviews Sociology*, 24, 105–140

Örkény Antal – Székelyi Mária (2006). Európai identitás az unióban és Magyarországon. In Hegedűs István (szerk.), *A magyarok bemenetele* (pp. 45-69). Budapest: DKMKA.

Pálné Kovács Ilona (2000). Régiók Magyarországa: utópia vagy ultimátum? In Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.), *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Enyedi György 70. születésnapjára*. MTA RKK, Pécs.

Pataki Ferenc (1982). *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest, Kossuth.

Piaget, J. – Weil, A. (1951). The development in children of the idea of the homeland and of relations with other countries. *International Social Science Bulletin*, 3, 561-576. (Magyarul: Piaget, J.-Weil, A. 1980. A haza és a más országokhoz fűződő viszony fogalmának kialakulása a gyermekekben. In Csepeli Gy. (szerk.), *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest, KJK.

Purkhardt, S. C. (1993). *Transforming Social Representations: A*

Social Psychology of Common Sense and Science. Routledge, London and New York.

Rekom, van J. and Go, F. (2006). Being Discovered. A Blessing to Local Identities? *Annals of Tourism Research*, 33(3), 767–784.

Tajfel, H. (1978). Social categorization, social identity, and social comparison. In H. Tajfel (ed.), *Differentiation between social groups* (pp. 61-76). New York: Academic Press.

Tajfel, H. (1981). Cognitive aspects of prejudice. In Tajfel H., *Human Groups and Social Categories* (pp. 127-142). Cambridge, Cambridge University Press.

Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.

Tajfel, H. – Turner, J. (1979). An integrating theory of intergroup conflict. In W. Austin & S. Worschel (eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Vincze Orsolya, Kőváriné Somogyvári Ildikó (2003). A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány*, 1. 55-66.

Yndigegn, C. (2009). *Unified European Youth? – The stand of the discussion of European Identity*. Paper to be presented at 'Youth and Youth Sociology in Europe' – the midterm conference of the Research Network 'Youth & Generation' (RN30) of European Sociological Association ESA in co-operation with Estonian Youth Institute, 8 – 11 January 2009 in Roosta Holiday Village, Estonia.

SZENT ISTVÁN HÁTRAKÖTÖTT KÉZZEL: EGY NEMZETI RADIKÁLIS SZERVEZET TAGJAINAK NEMZETI ATTITŰDJEIRŐL ÉS TÖRTÉNETSZEMLÉLETÉRŐL

Sipos Flórián
Márton Sándor
Debreceni Egyetem

Bevezetés

A címben szereplő képet egy nemzeti radikális szervezet tagjaival készített fókuszcsoporthoz tartozó interjú során írta le tréfásan egy beszélgetőpartner. Szent István király mumifikálódott jobb keze a magyar kereszténység és államalapítás legfontosabb jelképeinek egyike, Budapesten a Szent István Bazilikában őrzik és az államiságunk ünnepein, augusztus 20-án körmenetben hordozzák a főváros utcáin. Akkor mégis, miért csavarná azt hátra egy olyan szervezet tagja, amelynek elsődleges célja a nemzeti örökség és múlt ápolása és védelme?

Az European, National, and Regional Identities (ENRI) projekt célja a magyar-román határmenti régió területén a helyi, nemzeti és európai identitások kutatása. Ennek keretében 2010 decemberében és 2011 januárjában egy fókuszcsoporthoz tartozó és három egyéni interjút rögzítettek egy nemzeti radikális félkatonai szervezet kulcsszereplőivel. Jelen tanulmány e kutatás eredményeit használja fel. A beszélgetések során az interjúalanyok nemcsak hangsúlyozták a nemzeti hagyományok és a nemzeti múlt fontosságát a nemzeti érzés és a közösség létrehozása szempontjából, hanem történeteket is használtak nemzetről alkotott képük megjelenítésére. Ennek során egy olyan alternatív, a mainstream történetírástól eltérő, mitikus szimbólumokkal és történetekkel teli múltat jelenítettek meg, amely a nemzeti karakter és erő kifejezésére valamint a fennálló hatalommal szembeni elutasítás és ellenállás legitimálására bizonyult alkalmasnak. Jelen tanulmány célja, hogy beazonosítsa azokat a stratégiákat, amelyekkel a csoport tagjai kifejezték identitásaikat, illetve feltárja azokat a szempontokat és megközelítéseket, amelyek alapján egy olyan nemzeti múltat alkot-

tak, amelyet sikerrel alkalmazhattak nemzeti identitásuk bemutatására. Ez a műltszemlélet sok tekintetben ahhoz áll közel, amit Michel Foucault ellentörténelemként jellemzett (Foucault, 2003).

Tanulmányom célja továbbá az interjúk kvalitatív tartalmi elemzése, de a kérdőíves kutatás eredményeit, a szervezet esküszövegét és a weblapján található szövegeket is felhasználtam az interjúk értelmezéséhez. A vizsgálat során arra kerestem a választ, milyen értlat konstruáltak és hogyan használták azt a szervezet tagjai identitásaik kifejezésére. Úgy gondolom, annak megállapítása, hogy ezek a történetek nem felelnek meg a történettudomány eredményeinek, a tudományos diskurzus szabályainak és jórészt hamisításokon alapulnak, önmagában nem járul hozzá a szervezet világnézetének megértéséhez. Azonban ezeknek történeteknek a vizsgálata közelebb vihet minket ahhoz, hogy megérthessük, hogy ennek a közösségnek a képviselői, a nemzeti radikális szubkultúra tagjai hogyan látják a világot, és hogyan helyezik el magukat benne, valamint az általuk elmesélt vagy említett történetek hogyan jelenítik meg és adják tovább mindezt.

Nacionalizmus és nemzeti attitűdök

Az ENRI kutatási projekt a nacionalizmus kutatásában a Dekker-Malova nemzeti attitűd skálát alkalmazza elméleti keretként (Dekker et al. 2003). Ez az elmélet a nacionalizmusra egy személy beállítódásaként, attitűdjeként, azaz bizonyos tárgyak (nemzet, ország) iránti érzelmeként, viszonyulásként tekint. Ezek a nemzeti attitűdök típus szerint (negatív és pozitív) illetve erősség szerint (gyenge, erős és szélsőségesen erős) oszthatóak. Az elmélet szerint egy semleges és öt pozitív attitűd különböztethető meg:

- semleges nemzeti érzés (az az érzés, hogy egy országhoz és annak lakóihoz tartozik valaki),
- nemzet szeretete (szeretni egy országot és annak lakosait),
- nemzeti büszkeség (büszkének lenni egy országra és annak lakosaira),
- nemzeti preferencia (egy országot és annak lakosait preferálja az egyén),
- nemzeti felsőbbrendűség (az az érzés, hogy egy ország és annak lakói a többihez képest felsőbbrendűek) és a

– nacionalizmus (az egyén azt érezi, hogy a közös származás alapján egy adott néphez tartozik, továbbá meg akarja őrizni a népet olyan tisztának, amennyire az lehetséges és vágyik arra, hogy létrehozson és/vagy fenntartsion egy külön és független államot ennek a népnek).

A szerzők feltételezik ezen kívül, hogy egy pozitív nemzeti attitűd az egyénnek egy (mérsékelt, erős, vagy extrém) pozitív nemzeti identitást, és egyben pozitív önidentitást is ad. Az elmélet magában foglalja az attitűdök kumulatív hierarchikus természetét is, azaz a skála minden szintje magában foglalja a korábbi szinteket is, így nincs nemzeti preferencia nemzeti büszkeség nélkül, vagy nemzeti felsőbbrendűség nemzeti preferencia nélkül. A Dekker-Malova skála negatív attitűdöket is meghatároz, amelyek a pozitív nemzeti attitűdök hiányában lépnek fel:

- nemzeti elidegenedés (az egyén nem érzi magát kellemesen egy ország lakói között, továbbá nem érzi otthon magát az országban, ahol lakik),
- nemzeti szégyen (szégyenkezik az ország és a lakosai miatt),
- nemzeti ellenszenv (ellenszenvet érez az országgal és lakosaival szemben),
- nemzeti utálat (utálja az országot és lakosait).

A Dekker és kutatótársai által kidolgozott elmélet fontos eleme, hogy mindezeknek az attitűdöknek a létezését nemcsak a nemzettel szemben, hanem más tárgyakkal szemben is feltételezi, mint lokalitás, régió és emberiség. Ennek segítségével lehet a rendszerbe illeszteni az EU érzést, EU preferenciát, európai unionalizmust, szláv érzést, arabizmust, vagy akár a nemzetközi érzést, kozmopolitizmust. Ezek egymáshoz való viszonyával kapcsolatban az szerzők pedig azt feltételezik, hogy mérsékeltén pozitív attitűdhez könnyen társulhat más pozitív attitűd, de erősen vagy szélsőségesen pozitív attitűdök (preferencia, felsőbbrendűség, nacionalizmus) nem vegyülnek más pozitív attitűdökkel. Így például egy erős helyi baszk nacionalizmus negatív attitűdökkel társul Spanyolországgal szemben, vagy egy francia nacionalizmus negatív attitűdökkel az Európai Unióval szemben. Az elmélet azt is valószínűtlennek állítja be, hogy a hazájukhoz, vagy egy nemzetközi régióhoz erősen pozitív vagy szélsőségesen pozitív

attitűdökkel rendelkező egyének az internacionalizmust vagy a kozmopolitizmust is elfogadnák. Ennek megfelelően az elmélet szerint a büszkeségből a preferenciába való átlépés a döntő annak szempontjából, hogy az egyén kombinálja-e a különböző helyi, nemzeti vagy nemzetközi identitásait. (Dekker et al. 2003)

A Szervezet és a nemzeti radikalizmus Magyarországon

Vizsgálatom egy nemzeti radikális szervezet világmépteről, történeteszemléletéről sok tekintetben megerősítik, igazolják mindazt, amit erről a mozgalomról vagy ellenkultúráról vagy általában a szélsőségessegről korábban leírtak (Weaver, 2006; Mudde 2005). Ez a vizsgálat azonban abban a tekintetben egyedülálló lehetőségeket hordoz, hogy egy konkrét, meghatározott, leírt közösség belső struktúráiba, identitásaiba, múlthoz való viszonyába enged betekintést szakszerűen rögzített interjúk illetve kérdőíves kutatás alapján végzett empirikus kutatás keretei között.

A kutatásban szereplő radikális szervezetet (továbbiakban „Szervezet”) 2007-ben alapították, az interjúkból is határozottan megállapítható, hogy a 2006-os magyarországi belpolitikai eseményekre adott válaszul.¹ A szervezetnek, amely polgárőrségként és hagyományörző egyesületként működik, megközelítőleg 160 tagja van, működési területe elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye. Céljai között szerepel nemzettudat erősítése és átadása, hagyományörzés, rend- és vagyonvédelem. A szervezetről fontos még megállapítani, hogy más hasonló szervezetektől eltérően ez a csoport elhatárolja magát a pártpolitikától. Ez az esküszövegből illetve az interjúalanyok azon beszámolóiból is kitűnik, melyek szerint a szervezettől való eltanácsolásához is vezetett, ha egyes tagok pártpolitikai céloknak rendelték alá a szervezetbeli tevékenységüket. A szervezet felépítése katonai jellegű, egyenruhájuk mintája a második világháborús honvéd egyenruha.

---

¹ “A 2006-os események voltak, amik bennem azt mondták, mint magánemberben, hogy itt volt végre a történetnek. Ha tovább hagyjuk, mint magánemberek sokasága, azt, hogy kormányok sorban ezt meg tudják csinálni és megtehessék velünk, akikért nekik élniük kellene és dolgozni, akkor megetté a fene...” (Fókuszcsoportos interjú)

A nemzeti radikalizmus a 2006-os belpolitikai eseménysorozattal (őszödi beszéd, MTV székházának ostroma, október 23-i tüntetések) kapott új lendületet Magyarországon. Ebben az időszakban alakult meg több szervezet, közülük a legismertebb a Magyar Gárda, illetve vált egyre népszerűbbé a Jobbik Magyarorszáért Mozgalom, amely a 2009-es európai parlamenti választásokon 14,77%-ot, a 2010-es országgyűlési választásokon a listás szavazatok 16,67%-át szerezte meg. Nem túlzás talán azt mondani, hogy a 2006-os év egy új korszak kezdetét jelzi a nemzeti radikalizmus történetében. Erről az irányzatról nehéz általános kijelentéseket tenni, ugyanis nem egységes ideológia mentén szerveződő mozgalomról van szó. Közös elem azonban a nacionalizmus, fennálló liberális politikai berendezkedés, és globális gazdasági rendszer gyökeres elutasítása és megváltoztatásának igénye. Gyakran jelenik meg a trianoni békeszerződés elutasítása, a revizionizmussal esetleg irredentizmussal együtt is. A magukat nemzeti radikálisként vagy jobboldali radikálisként meghatározó szervezetek rendszerint elutasítják a „szélsőséges”, „fasiszta”, „náci”, „neonáci” jelzőket - jóllehet szimbolikájuk, nyelvezetük, fellépésük a második világháborús nyilas mozgalmat idézi. A nemzeti radikalizmus képviselőit gyakran jellemzi az antiszemitizmus, cigányellenesség, idegengyűlölet is.

Az interjúk

Az első, 2010 végén felvett első beszélgetés egy fókuszcsoporthoz tartozó interjú volt, amely célja a szervezet tagjai nemzetfelfogásának, magyarságtudatának, világnézetének megismerése, valamint az eszközüveg és az etikai kódex elemzése volt. A fókuszcsoporthoz tartozó interjú, amelyen a szervezet öt tagja vett részt, arra teremtett lehetőséget, hogy a résztvevők bemutathassák azon gondolataikat a felvetett témákkal kapcsolatban, amelyeket vallanak és a társaik előtt is vállalnak - így a közösségre jellemző és azt összetartóközös tudások, reprezentációk vizsgálatának különösen hatékony eszközének bizonyult. 2011 januárjában három egyéni interjú került rögzítésre, amelyben az egyéni életútjuk mellett olyan területekre kérdezett rá, amelyek az első interjú után részletesebb kifejtést igényeltek: a nemzeti jelképekre,

a magyar történelem általuk fontosnak tartott fordulópontjaira és a történelmi emlékhelyekre. A kutatás eredeti elsődleges vizsgálati szempontjai között nem szerepelt a múlthoz való viszony, a csoport történet szemléletének és emlékezetének elemzése, azonban a résztvevők a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során maguk tulajdonítottak kiemelt jelentőséget ezeknek a kérdéseknek, így a megismételt egyéni interjúk során a kérdezők már múlttal, történelemmel kapcsolatban is fogalmaztak meg kérdéseket.

Vagy mi az, ami egy nemzetet összetart? A történelme, az tartja össze. A nyelve, az öröksége, ezek tartják össze. Nem az internet, nem a liberalizmus, nem a hazug demokrácia, nem ezek tartják össze. (Fókuszcsoporthoz tartozó interjú)

Az elveszett örökség

Hogy megválaszoljuk a bevezetőben feltett a kérdést, hogy miért csavarná hátra Szent István kezét egy nemzeti hagyományörző egyesület tagja, a fókuszcsoporthoz tartozó alábbi részlete az egyik kulcs.

Kérdező: És ha időben egy kicsit visszalépnénk és játszunk el azal a gondolattal, mintha én lennék Őz a nagy varázsló, szívesen visszavarázsolnátok az időt egy, ebbe a korszakba, ebbe a Horthy korszakba?

5. Interjúalany: Ez egy érdekes kérdés.

Kérdező: Mondjuk én vagyok az Őz.

1. interjúalany: Egy kicsit korábbra. A Horthy korszak az..., én személy szerint nem oda, kicsit korábbra. Meg lehessen akadályozni azt a folyamatot ami odáig juttatja majd a magyar királyságot, hogy megtörténhessen... egy kicsit korábban vissza.

2. interjúalany: Tehát Istvánnak hátrakötözni a kezét.

Kérdező: Én István vagyok, Szent István király.

2. interjúalany: Tehát onnantól kezdve, hogy a mi Arvisura aranylemezeinket beolvasztotta, és ezzel, ugye behódolva teljesen Bizáncnak, és eltüntette a történelmünk nagy részét ezzel, tehát ezt azért, visszamennék és aztán úgy lepofoznám az öregget. (Fókuszcsoporthoz tartozó interjú)

Szent István megbüntetésének oka egy fiktív hagyomány forrása-
inak megsemmisítése, egy olyan hagyományé, amely a magyar állam
1001-ben történő alapítását illetve a magyarság honfoglalását meg-
előző időszak mitikus történetét foglalja magában. Az aranytáblákról
az *Arvisura* számol be, ami az interjúk tanúbizonysága alapján kulcs-
fontosságú forrása a Szervezet tagjainál a mitikus nemzeti múltnak.
Az Arvisurák az emberiség, a hun törzsszövetség és a magyarság tör-
ténétét mesélik el az elveszett őskontinensről, az *Ataisról* való kiván-
dorlástól kezdve a hun törzsszövetség megalapításán át a hagyomány
második világháború alatt való felfedezéséig. Minderről Paál Zoltán
őzdi kohász közel 9000 oldalas hagyatéka számol be, amelyet a Püski
Könyvesház adott ki (Paál 2003).

A történet szerint a második világháborúban finnugor származású
szovjet ejtőernyős partizánok érkeztek Ózd környékére, és kiszaba-
dították a munkaszolgálatos vasgyári munkás Paál Zoltánt. Közülük
a manysi sámán, Szalaváré Tura – beteljesítve titkos küldetését –
beszélgetései során átadta az Arvisurák hagyományát Paál Zoltán-
nak, és a hun törzsszövetség rovósámánjává avatta. Így az Arvisurák
aranytáblára rótt hagyománya újra utat talált magyarsághoz, és Paál
Zoltán lejegyezte illetve már saját történetével tovább is írta azt.
Jóllehet a szerző is regének nevezi írását: „*Arvisura* (igazszólás) –
Regék a hun és a magyar törzsszövetség rovásírásos krónikájából”, az
Arvisura-hagyomány követői már nem hagynak kétséget a történetek
igazságát illetően (Kozsdi, 2005; *Arvisura* honlap).

Az *Arvisura* kiválóan illeszkedik a magyarság primátusának iga-
zolására törekvő nacionalista áltörténeti diskurzusba, jóllehet több
olyan vonást hordoz, ami példa nélkülivé teszi ebben a „műfajban”.
A legfontosabb, hogy a korábbi szerzők jellemzően a már meglévő,
dokumentált forrásokat olvastak újra magyarul – pl. ékírástos agyag-
táblákat Badiny-Jós Ferenc (1997) –, ezzel óriási támadási felületet
nyújtva eredményeik ellen a történettudomány részéről. Az *Arvisura*
viszont új forrást teremt, ráadásul monumentális terjedelemben, így
pótolja az űrt, a nem létező hivatkozási alapot, az elhallgattatott
hagyományt. Az *Arvisura* ezenkívül egy szintézis – rendszerbe fog-
lal számos olyan történetet, amelyek korábban csak a szórványos és
sokszor ellentmondó, nehezen összekapcsolható írásokból, tanulmá-
nyokból voltak megismerhetők, mint például a magyaroknak a hunok-

kal, parthusokkal és sumerekkel való rokonsága, Szent Korona tan, Jézus szkíta eredete, stb. Véleményem szerint, nem véletlen, hogy az Arvisura lett ennek a nacionalista történeti diskurzusnak a „best-sellere” lett az elmúlt években, és ezt igazolja a Szervezettel végzett kutatás is: mindegyik interjúban, a fókuszcsoporthoz és az egyéni interjúban is, utalnak rá, illetve konkrétan meg is nevezik Paál Ferenc regéjét a beszélgetőpartnerek.

Úgy gondolom, hogy a címben is leírt kép – az államalapító király megbüntetése a Szent Jobb hátracsavarásával – nagyon kifejező megjelenítése több elemnek is. Az első az állammal, a hatalommal és az uralkodó diskurzussal való szembenállás. Az állam már a meg-alapításától kezdve elhallgattatja az igazságot, a régmúltat hordozó hagyományt, beolvasztja az azt hordozó aranytáblákat. A másik pedig ennek a hagyománynak a jellege: ez volt a dicsőséges múltja a magyarságnak, amikor a más népekkel szembeni felsőbbbsége, igazi karaktere megmutatkozott. Természetesen ez egy olyan múlt, ami a nemzeti büszkeség és a nemzeti felsőbbrendűség alapjául szolgálhat.

A Szent Korona

Szent István megbüntetése talán ellentmondásosnak tűnhet ahhoz a kiemelt szerephez képest, amit a Szent Koronának, a hagyományosan Szent Istvánnak tulajdonított ereklyének tulajdonítanak a Szervezet tagjai. A Szervezet esküszövege szerint is a belépők a „Szent Korona által sugallt egyetemes és örök isteni törvényekre” esküsznek fel, és a korona kiemelt jelentőségét az interjúalanyok is megerősítették:

Közülünk valónak mindenkinek a Szent Korona a legfelsőbb fő-méltóság, aki létezhet. Hiszünk abban, legalábbis én, személy szerint, hiszek abban, hogy az a fajta isteni kinyilatkozás, ami a magyar... végig követhető, és a Szent Korona akár eltorzított magyarázata mellett is hiszem azt, hogy egy felsőbb rendű hatalom irányítja a mi kis nemzetünket, a Kárpát hazát, ugye természetes a történelem, Magyarország összes területét, illetve a Szent Korona országait, ugye ami valamikor egy egységes rendszert képezett. És ez a fajta isteni kinyilatkozás az én gondolatom szerint és megérzésem szerint az el-

következendőkben mindenféleképpen helyes irányba fogja terelni ezt az egész, pejoratív leszek, szutykot, amiben most élünk. Ennek már közel van a vége, bizonyos vagyok benne. És visszatérve a Szent Koronának a hatalma illetve visszatérve az a fajta isteni akarat, ami a magyar nemzet fennmaradását és egyáltalán küldetését kell, hogy takarja. (Fókuszcsoportos interjú)

Ebben a szövegben is világosan megfogalmazásra kerül, hogy a Szent Korona természetfölötti erők képviselője, amely kifejezi a történelem logikáját és irányítja a nemzetet és a **Kárpát hazát**. Ebben a kontextusban azonban a Szent Korona tan és a történelmi Magyarország függetlenségét és területi integritását legitimáló jelkép új jelentést kap. A Szent Korona „jogforrás”, az uralkodó és a nemzet és a korona alá tartozó területek egységét jelenti, a hozzá kapcsolódó jelentések szerint Szent István a korona képében felajánlotta az országot Szűz Máriának, hogy ezen a földi hatalmak már ne változtathassanak. Itt azonban van egy figyelemreméltó elem, ami már utal rá, hogy itt nem csak erről a hagyományos értelmezésről van szó.

A „Kárpát haza” kifejezés ebben a diskurzusban nemcsak Nagy-Magyarországra hanem egy alternatív eredetmitoszra utal, arra hogy a magyarság volt Európa első kultúráteremtő népe, Európa első magaskultúrája, és csak visszatért a Kárpát-medencébe, az őshazába, ahol már korábban is élt, és a magyarság etnogenezise is zajlott. Ezekben az írásokban a magyarságot a neolitikus alföldi vonaldíszes kerámia kultúrával azonosítják, régészeti vagy akár genetikai „bizonyítékokat” is felvonultatva. Így, Árpád fejedelem honfoglalása nem egy erőszakos invázió volt, hanem **visszatérés**. Az Arvisura pedig nem hagy kétséget a Szent Korona sokkal ősbibb eredetével kapcsolatban sem: a korona alsó része Gilgamesz koronája volt, a ezzel koronázták meg Attilát is, amit majd I. László egyesíti a bizánci és egy harmadik (római) koronával (Paál 2003, 1172-1173), ezáltal uralkodik a keleti és nyugati kereszténységet vallókon és az ősi egyistenhit követőin is. Az interjúk során a beszélgetőpartnerek is a koronának egy ehhez legalábbis közelálló eredetmagyarázatára utalnak:

...nem onnan származik a Korona, ahonnan kaptuk, hanem az ugye, hogy hun Attilának is koronája volt, már jóval régebbi történet ez. Pártus korabeli, ugye van a párta, és egyáltalán, és, és mi történik a fedett koronákkal, ugye nem koronázási jelkép a Magyar Szentko-

rona, hanem ő fölötté már nincsen senki, csak az úr, tehát. A törvényesség a Szent Korona országai, a Szent Korona alatt lévő nemzetek védelme a Szűzanya által. (Első. egyéni interjú)

Hasonló jelentést jelenít meg a Szervezet toborzó plakátja is (1. ábra). A hegytetőn Mária látható a Szent Koronával a fején és az interjúalanyok értelmezése alapján parthus ruhában:

Tehát hogy magad elé tudd képzelni ezt a plakátot illetve ezt a festményt, csodaszép szerintem, van egy domb, az meg fogalmaz mindent véleményem szerint, ami kiben és hová bízunk a szent korona és a történelem, Magyarok Nagyasszonya, aki pártus hercegnő, és pártus ruhában van megfestve. Tehát innentől kezdve lehet látni azt, hogy honnan jöttünk, hová megyünk, és mit akarunk. (Fókusz-csoportos interjú)

1. ábra: A Szervezet toborzóplakátja (a szervezet nevét a zászlóról és a kép bal felső sarkából a Szervezettel kötött megállapodás szerint eltávolítottam)

Az a gondolat, hogy Szűz Mária és Jézus nem zsidók voltak, hanem szkíták vagy parthusok, hosszú történetre nyúlik vissza (Id. pl. Zajti, 1999; Badiny Jós 1998), és nem is magyar sajátosság, a náci Németországban is árjásították Jézust (Weaver 2006, 124). A Magyarországon elterjedt változat szerint Mária egy parthus herceg lánya volt, a korona a fején (Badinyi Jós 1998), a „párta”, illetve a parthus ruházat is ezt igazolja. A koronát így már nem is feltétlenül Istvántól kapta, hanem uralkodóként is viselhette, mint ahogy Jézust is a Gilgames-koronával koronázták meg az Arvisura szerint (Paál, 2003, 374, ld. még Badiny Jós 1998). A Miasszonyunk Mária mögötti Nagy-Magyarország térkép üzenete is egyértelmű: a Szent Korona országait, a Kárpát hazát – így az ország területi integritását isteni erők oltalmazzák.²

A magyarok uralmának jogosságát a Kárpát medence fölött a „honfoglalás” kifejezés többszöri, világos elutasításával is legitimálni törekedtek az interjúalanyok.

Kérdező: Tehát ha a honfoglalásig vissza...

5. interjúalany: Olyan nincs.

1. interjúalany: Cseréljük ki ezt a szót. Ez hazatérés volt. Visszajöttünk. A honfoglalás az egy dinamikus dolog, az egy erőszakos dolog, és pontosan ezt akarják sulykolni. (Fókuszcsoportos interjú)

Összefoglalóan elmondható, hogy a nacionalizmusnak az az ígénye, hogy egy nép számára önálló államot hozzon létre, egy sajátos tartalommal egészül ki a Szervezet résztvevőinél: a magyarok voltak a Kárpát-medence első lakói, és az ország területének sértetlenségén a Magyarok Nagyasszonya őrökdi, így az 1920-ban, az első világháborút lezáró békeszerződések szerint elvesztett területek fölött továbbra is jogot formálhat a nemzet.

---

² A Magyarok Nagyasszonya azonban nem csak parthus hercegnőként értelmezhető, hanem az Arvisurák mitológiájában Anyahita-Arvisura volt a Magyarok Nagyasszonya, aki az égi szekérrel Ataisra érkező intelligens lények vezetőjeként a tőle származó kiválasztottak ősnnya is volt. Így alakjában a parthus hercegnő és az úrből érkezett ősnnya alakja is ötvöződhet.

Nacionalizmus mint domináns nemzeti attitűd

Ahogy az már a korábbi idézetekből is érzékelhető, a nacionalizmus és a szélsőségesen erős nemzeti attitűd rendezi a Szervezet tagjainak világméretét. „Nemzettudatomból élek és fiaimat is ebben neveltem” fogalmazta meg tömören és kifejezően az egyik beszélgetőpartner (Fókuszcsoporthoz interjú). Az is megállapítható, hogy a nemzet iránti pozitív attitűdön kívül más pozitív attitűdöt nem fogalmaznak meg a Szervezet tagjai. Európa, a régió vagy a nemzetközi dimenzió semleges vagy gyakrabban negatív viszonyulások tárgyai.

Tehát itt látom, hogy az a fajta nemzettudat, vagy magyarnak lenni, a magyarság érzése az hiányzik az emberekből, hiszen ki lett ölve. Akarattal ki lett ölve. A történelmünk meghamisításával, az oktatási rendszerünk olyanságával, amilyen. Innentől kezdve gyakorlatilag fólhígul az egész, és innentől kezdve nem lehet beszélni erről. És onnantól kezdve, azt mondja az aktuális hatalom, vagy teljesen mindegy, azt mondja hogy ezek nacionalisták, sovinszták, mindazonáltal, hogy nem erről van szó. Nem arról van szó. Hogy azt a fajta hiányos nemzettudatépítést, amit egyébként a kormányzatoknak kötelessége lenne, nem teszi, mert európaiak vagyunk. (Fókuszcsoporthoz interjú)

Világosan megjelennek az Európával szembeni negatív viszonyulások azzal együtt, amit Dekker és szerzőtársai feltételeztek az identitások kombinációival kapcsolatban: az egyes tárgyak (régió, nemzet, Európa) iránt érzett erősen pozitív attitűdök kizárják egymást (Dekker et al. 2003).

Mese az összes alko... úgynevezett alkotmányos demokrácia, mese minden ebben a történetben, mese az, hogy most a FIDESZ mit akar, nem akarja, a globalizáció, amit akar, Orbán Viktor azt fogja csinálni, amit mondanak neki, szabad kőművestől nem lehet mit várni.

Semmi nem változik, tehát a FIDESZ-nek ugye most már két-harmada van, meghozhatja azokat a döntéseket, ami előre viszi a nemzet érdekeit, de nem azt akarja előre vinni, hanem azt a fajta Európát álca mögé bújtatott semmit, ami nem a nemzetet képviseli. Tehát itt, itt mindig, számomra legalábbis az a probléma, hogy most a nemzetet akarod képviselni, vagy Európát akarod képviselni. (Első egyéni interjú)

A nemzetközi, globalizált világgal szembeni ellenérzések kifejezésére számtalan példa van az interjúk során. „Így igaz, hogy benne vagyunk a globális világban, de azok a munkásságok, amiket mi végzünk, az pontosan ez ellen a globális világ ellen szólnak.” (Fókuszcsoportos interjú). Azonban a helyi és helyi regionális dimenziókban nem lehet a résztvevők attitűdjeit felfedezni. A lakóhelyük iránt nem fejeztek ki viszonyulásokat az interjúkban (egy egyéni interjú kivételével, ahol rákérdezés után az új lakóhellyel szembeni szeretet jelenik meg de egy korábbi lakóhellyel szembeállítva). Ezek a tárgyak, közösségek nem jelennek meg az interjúalanyok által elmesélt történetekben sem. Amikor a lakóhelyükkel kapcsolatos történelmi emlékhelyekről kérdezték a Szervezet tagjait, kizárólag a nemzeti történelem helyi vonatkozású eseményeit említették (a honfoglalás kori temető Karoson, az Erdély elcsatolása ellen harcoló Székely Hadosztály fegyverletétele Demecseren 1919 áprilisában).

Röviden összefoglalva, az interjúk alapján a Szervezet tagjaira jellemző attitűdkészletet a következőképpen lehet leírni: szélsőségesen pozitív attitűd a nemzet iránt, negatív attitűd Európa és a globalizált világgal szemben és semleges viszonyulás a régió és a helyi közösségek iránt. Így ez a kutatás is igazolta a Dekker és szerzőtársai által felállított hipotézist, mely szerint erősen vagy szélsőségesen pozitív attitűdök (preferencia, felsőbbrendűség, nacionalizmus) nem vegyülnek más pozitív attitűdökkel, valamint valószínűtlen, hogy a hazájukhoz, vagy egy nemzetközi régióhoz erősen pozitív vagy szélsőségesen pozitív attitűdökkel rendelkező egyének az internacionalizmust vagy a kozmopolitizmust is elfogadnák.

Emlékezet és ellentörténelem

Mindazt, amit a Szervezet tagjai a múltról vallanak, nehéz és leegyszerűsítő lenne a „történelem” vagy „áltörténelem” hagyományos címkéjével illetni. Hosszú évszázadokig a történelmet és a szakszerű, intézményesített történelmi kutatást tekintették a múltra vonatkozó tudások egyetlen hiteles módszerének. A 20. század utolsó évtizedeiben azonban új nézőpontok teret követelése és az uralkodó diskurzusok kizárólagosságát megkérdőjelező posztmodern megközelítések

egyszerre ingatták meg az akadémiai történetírás kizárólagos, privilegiált pozícióit. Ezek az új megközelítések elsősorban arra a kérdésre keresték a választ, hogy egyes speciális csoportok, akik kívül rekedtek a történetírás intézményesített diskurzusából, hogyan használták fel a múltat gondolataik, identitásaik megjelenítésére és átadására. Ebbe a vonulatba tartoznak a társadalmi emlékezetre (pl. Assmann 1992) és az emlékezhelyekre (Nora 2010) vonatkozó kutatások is, amelyek a történetírás mellett (vagy akár azzal szemben) létező, emlékezetben megőrzött és átadott múltat és annak diskurzusát vizsgálják.

Sok tekintetben rokon az emlékezettel Michel Foucault ellen-történetírás fogalma, amelyet egy 1975-ös előadásában (2003) említett először. Foucault egymással szembeállítva mutatta be a biblikus történetírást és a római történetet, és így két teljesen eltérő diskurzustípust vázolt fel: a történetírást, amely az uralkodó hatalom diskurzusa, és célja a hatalom legitimizálása és támogatása, illetve az ellen-történetírást, amely célja nem a hatalom megerősítése, hanem éppen annak kritikája. Ez egy lázadó diskurzus, amely az elnyomottak emlékezetének feltámasztására törekszik, a szolgaságot, a száműzetést és a vereséget írja le és jellemzően manicheista kategóriákban (igazak-hamisak, zsarnokok-elnyomottak) gondolkodik (Domanska 2010, 166; Erős 2010).

Ewa Domanska dolgozta tovább részletesebben az ellen-történetírás koncepcióját, és az amerikai kontinensen elterjedt új humántudományok kutatásait írta le ezzel a fogalommal (Domanska 2010, Erős 2010). Ennek az átpolitizált, konfrontatív, kritikai irányzatnak a célja egyes elnyomott csoportok (faj, osztály társadalmi nem) emancipációs törekvéseit követve az uralkodó diskurzus pozícióinak aláásása, és a változás talajának előkészítése. Úgy gondolom az interjúk alapján, hogy a Szervezet tagjainak múlthoz való viszonya sok tekintetben ezzel a diskurzustípussal mutat rokonságot, jöllehet számos eltéréssel. A legfontosabb ezek közül, hogy Ewa Domanska koncepciója szerint az ellen-történetírást és az új humántudományokat mégis a szaktudományon belül művelik, és képviselői idővel beléphetnek az uralkodó diskurzusba. Az interjúalanyoknak azonban ilyen igényük nincs, nem történészek. Ellen-történetírásnak véleményem szerint azt a lassan könyvtárnyi irodalmat lehet tekinteni, amit az interjúalanyok vitathatatlanul felhasználtak valamilyen formában múltjuk konstru-

álásakor. Ennek egyes képviselői valóban tudományos fokozatokat viselnek (prof. Badiny Jós Ferenc), könysorozatokat szerkesztenek, konferenciákat szerveznek és a tudásreprodukció intézményesített formáit ostromolják (Weaver 2006, 124). Így az interjúk alapján véleményem szerint a leginkább az állapítható meg, hogy az interjúk egy ellenkultúra és egy ellen-történetírás sikeres egymásra találásáról tanúskodnak.

Így a múlthoz való viszonyt, amit az interjúalanyok kifejeztek, leginkább egy ellen-történetírás által inspirált emlékezetként, múltképként lehet jellemezni. Ahogy Homérosz is írta az Odüsszeiában: „hisz még senki se tudta, miképpen esett születése” (Hom. Od. I. 216.) – azaz mindent, amit a múlttól tudunk, kívülről kapunk, és az alapján konstruáljuk. Azonban azt, hogy milyen történeteket választunk, fogadunk el igaznak, döntően meghatározzák társadalmi attitűdjeink, várakozásaink és elvárásaink. Még a „hivatalos” történetíráson belül is egymásnak ellentmondó történetek közül válogatva konstruálhatunk múltat, de az interjúalanyok következetesen a hivatalos történetírás mezsgyéjén kívülről választottak. „...engem a történelemnek sosem az a része érdekelt, amit megtanítanak, hanem mindig azok a kicsik, amiket kihagytak...” – fogalmazta meg egy egyéni interjú során egy résztvevő.

Ellenállásukat nem csak a történetek kiválasztásával fejezték ki, hanem nyíltan támadták a hivatásos történetírás intézményrendszerét is.

Kérdező: ...akik ott a Magyar Tudományos Akadémián ott ülnek fönn...

5. interjúalany: Még beszélni sem tudnak magyarul.

1. interjúalany: És ugye a Habsburg ház után és attól folyamatosan ugye meghamisítják a történelmünket, hogy ne legyen miről beszélni. Ne legyen az, hogy a gyermek történelem óra után libabőrösen jön ki, hanem ááh, de egy bukott, vesztes, áhhh, nem is érdemes róla beszélni.

5. interjúalany: Nyelvtan óráról pedig úgy jön ki, hogy hordalék nyelv a magyar, holt ott ez az első nyelv ami létezett. (Fókuszcsoporthoz tartozó interjú)

Ahogy ebből és más szövegekből is megállapítható, az ellenséget a Magyar Tudományos Akadémia jeleníti meg, amely meghamisítja a történelmet és megfosztja azt annak nemzeti büszkeségre okot adó

történeteitől. Az egyesület weblapja tartalmaz például szerző nélkül, de webhelyre való hivatkozással megadott szöveget (Kik is vagyunk, kik értékelnek?). Ez az interjeten terjedő szöveg például személy szerint Glatz Ferencet, az MTA korábbi elnökét támadja egy állítólagos kijelentése alapján.

Érdeemes idézni Glatz Ferenc írását a Magyarok Krónikája c. műből melyben a Tudományos Akadémia elnöke a következőket írta a magyar nemzet őseiről:

„Ezek a primitív hordák, akiknél a gyermek és nőgyilkosság régi tradíció...görbe lábú gyilkosok, primitív hordák, nyelvük nem lévén, a sokkal műveltebb szláv törzsek szavait lopták el...” (Kik is vagyunk, kik értékelnek?)

Maga a „Glatz idézet” még szélesebb körben terjed, az internetes keresőprogramok több, mint száz szó szerinti találatot adnak különböző weboldalakról (a Google például 182 esetet adott meg), amelyek szó szerint idézik ezt a mondatot – jöllehet nyilván ezt nyilván nem írta le Glatz Ferenc.³ Ezek a honlapok különféle forrásokat jelöltek meg (televíziós beszélgetés, Magyarok Krónikája c. enciklopédia), de valószínűleg itt egymástól másolt, “kopipésztelt” szövegről van szó (ugyanis még a pontok száma is azonos), aminek a széles körben való elterjedése mutatja, hogy az internetes források milyen fontos szerepet játszanak ezeknek a forrásoknak a terjedésében. Végeredményben ebben a szövegben is a történelem meghamisítása, a nemzeti büszkeség letörése jelenik meg vádként az uralkodó diskurzussal szemben. Ennek az intézményesített, szakszerű történetírásnak a szimbóluma az Akadémia és annak korábbi elnöke.

Az interjúk alapján a magyarság történetének két időszaka bizonyult kiemelkedően fontosnak a Szervezet tagjainak emlékezetében, múltképében: a mitikus régmúlt és a huszadik század. A régmúlt, melynek (negatív) lezárása⁴ s szent istváni államalapítás, minden-

---

³ A Magyarok krónikája 8. oldalán ezt írja: „De - hasonlóan a többi félnomád néphez - a föld magántulajdonának fogalmát nem ismerik. Számukra semminek, ami a letelepült életmódhoz tartozik, nincs különösebb értéke. Az emberi élet értéke is csekély. Az ellenség teljes elpusztítása, gyermekek, anyák megölése is természetes velejárója a harcnak. Mint bátor és kegyetlen harcosok jelennek meg a Kárpát-medencében a 9. század végén.” (Glatz, 1996, 8)

⁴ „a lehető legnagyobb érvágást csinált a magyar nemzetet az, ugye, Istvánunk. Azzal, hogy ugye Gizella is Bizánc nyomására azokat az Arvisura arany lemezeket, amelyekre

képp a dicsőséges elemeket hordozza: Attila hódításai, az írás és a magaskultúra meghonosítása Európában, az ősi kultúra rovásírással történő megőrzése mind büszkeségre adnak okot. Mint ahogy az államalapítás után – egy közös beszélgetést többször is felidézve beszéltek Búvár Kund hősiességéről helytállásaként elbeszélte pozsonyi csatáról.

...de a pozsonyi csatát én rettentően kiemelném, ugye, mit Búvár Kund... hát könyörgöm hát egy mesébe, – egy időjelbe tettem most a mesét ugye, – egy mondába belebújtatva, egy hatalmas csata, amit a gyerekeink nem tudnak, nem úgy élik meg, hogy úristen nem úgy jövök ki arról a történelem óráról, hogy magyar vagyok, és ilyen nép nincs a Földön. (Harmadik egyéni interjú)

A közelmúlt története azonban vereségek sorozata dominál (jóllehet Horthy Miklós szerepét egyértelműen és kiemelkedően pozitívan értékelték), amely során a nemzet ellenségei megmutakoztak: cionisták, a Kis-Antant, a kommunisták, a nyilasok, a média, a politikusok, a FIDESZ, az MSZP. Erre a történelmi korok közötti kettősségre utal az is, amit lakóhelyük környékén található történelmi emlékhelyekre vonatkozó kérdésre adtak válaszul: a honfoglalás kori fejedelmi temető Karoson illetve a trianoni békeszerződéssel szembeálló Székely hadtest fegyverletétele 1919-ben.

A történelmi múlt felé fordulás egyik fő célja a hiányzó nemzeti tekintély, örökség megtalálása, amely a nemzeti büszkeség vagy felsőbbrendűség alapjául szolgálhat – ezt főleg a mitikus régmúlt szolgálhatja. Emellett ez a gyakorlat az uralkodó történelmi diskurzussal való nyílt konfrontációval ki is fejezi a hatalommal szembeni ellenállását, zsarnokinak, nemzetellenesnek beállítva azt. A közelmúlt történeteire fordított intenzív figyelem is a nemzet ellenségeinek és tönkrevőinek, így a szubkultúra tagjait marginális szerepbe kényszerítő erőknél a beazonosítást szolgálja. Fontos funkciója még az ellen-történetírás által inspirált emlékezetnek, hogy legitimálja a Magyar Királyság korábbi részeire irányuló potenciális területi követeléseket is.

róva volt a magyar nemzet történelme, azokat beolvastotta. Tehát innentől kezdődött el, innentől kezdve ugye tiltották, tűzzel, vassal üzték azt, aki esetleg templomokban, meg egyáltalán fellelhető módon ugye a rótt történelmünk még, még nyomokban megtalálható volt, ő volt az első kutya ebben a történelemben” (Első egyéni interjú)

Összegzés

A Szervezet 2006 után új lendületet kapó nemzeti radikális mozgalom és szubkultúra egyik képviselője, és tagjai a szélsőségesen pozitív nemzeti attitűd, a nacionalizmus köré szervezik identitásukat. Az interjúk biznysága alapján megállapítható, hogy a szervezet tagjainak erős nemzeti attitűdje maga mögé utasít és elhomályosít minden egyéb potenciális attitűdöt és identitást (helyi és regionális), sőt, a nemzetközi dimenzióban (EU, globalizmus) negatív attitűdökkel jár. A történelem fontos szerepet játszik ezen attitűdök megjelenítésében, ez a múltszemlélet a már régóta létező nacionalista-romantikus ellentörténet-írásból táplálkozik és ennek segítségével hoz létre egy olyan emlékezetet, amely már alkalmas a szervezetre jellemző viszonyulások, identitások, reprezentációk kifejezésére. Ennek az emlékezetnek, múltnak két súlypontja van: a nemzeti büszkeségre okot adó mitikus múltat hordozó elveszett tradíció (amely már az uralkodó diskurzussal szembeni ellenállást is magában foglalja), illetve közelmúlt története, amely sokkal inkább a kudarcot okozó erőkkal való szembefordulás indoklására és a vereségekkel járó áldozat-szerep alapjául szolgál.

Felhasznált irodalom

Arvisura web-page. <http://www.freeweb.hu/arvisura/index.html>.
Last accessed on: March 31st, 2011.

Assmann, Jan (1992). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C.H. Beck.

Badiny Jós, Ferenc (1997). *Kaldeától Ister-Gamig*. Budapest: Orient.

Badiny Jós, Ferenc (1998). *Jézus király, a pártus herceg*. Budapest: Ősi Örökségünk Alapítvány.

Bakay Kornél, Varga Géza (1997). *Rabló, nomád hordák inváziója – avagy a kincses Kelet örökösének honalapítása?* Budapest: Írástörténelmi Kutató Intézet.

Dekker, H. et al. (2003). Nationalism and Its Explanations. *Political psychology*, 25(4), 345–376.

Domanska, Ewa (2010). Az ellen-történetírás mint az elnyomottak ideológiája (Reflexiók az új humántudományok Múlt-képéről)

(Traducerea Cs. Lévai). *Aetas*, 25(4), 165–174.

Eörös, Vilmos (2010). Posztkoloniális értelmiséginek tartom magam. Beszélgetés Ewa Domanska lengyel történésszel. *Aetas*, 25(4), 156–164.

Foucault, Michel (1999). *A tudás archeológiája*. (Traducerea Perczel István). Budapest: Atlantisz Kiadó.

Foucault, Michel (2003). Society Must Be Defended. In Mauro Bertani, Alessandro Fontana (eds.) *Society Must Be Defended: Lectures at the College de France, 1975–1976*. New York: Picador.

Glatz, Ferenc (ed.) (1996). *Magyarok krónikája*. Budapest: Officina Nova.

Hutton, P. H. (1993). *History as an art of memory*. Hanover: UP of New England.

Iggers, Georg G. (1997). *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Hanover: Wesleyan University Press.

Kik is vagyunk, kik értékelnek? <http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?SID=&pid=78603&n=lambert>. Accesat: 12.04.2011.

Kozsdi, Tamás (2005). *A magyar ösemlékezet és az Arvisura világkép*. Budapest: Gondolatház Könyvek.

Mesterházy, Zsolt (2003). *A magyar ókor*. Budapest: Kárpáti Ház.

Mudde, Cas (2005). *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. Routledge.

Nora, Pierre (2010). *Emlékezet és történelem között : válogatott tanulmányok*. Budapest: Napvilág.

Paál, Zoltán (2005). *Arvisura (ígazszólás) I–II. Regék a hun és magyar törzsszövetség rovásírásos krónikájából*. Budapest: Püski.

Weaver, Eric B. (2006). *National narcissism. The intersection of the nationalist cult and gender in Hungary*. Oxford: Peter Lang.

